

Coperta: CONSTANTIN NIȚULESCU

Nicolae Iorga / Discursuri parlamentare 1907-1917

Introducere și antologie de
ION CONSTANTINESCU

1981

Editura politică

București

„Viața și activitatea celor mai de seamă oameni de cultură din țara noastră sînt străbătute ca de un fir roșu de dragoste și devotament față de popor și patrie, de dorința arzătoare de a sluji idealurile celor mulți, de un înălțător spirit de jertfă pentru cauza libertății naționale și sociale. Ei și-au făcut o datorie de onoare din a înfățișa lumii virtuțile poporului român, noblețea sa spirituală, modestia, hărnicia, umanismul ce l-au caracterizat întotdeauna, dorul de libertate și dreptate“.

NICOLAE CEAUȘESCU

Introducere*

Publicînd părți din cuvîntările lui Nicolae Iorga — rostite de la tribuna parlamentară între anii 1907—1917, material nepublicat în întregime în afara „Monitorului Oficial“, — intenția noastră a fost de a-i întregi istoricului profilul de luptător pentru cauza țărânimii, căreia i-a închinat o activitate, dealtfel binecunoscută, la revista „Sămănătorul“ și mai tîrziu la „Neamul Românesc“ și totodată să conturăm angajarea sa în marea bătălie pentru înfăptuirea idealului întregului nostru popor — făurirea statului național unitar.

Aceste două coordonate se detașează cu precădere din activitatea parlamentară a lui Nicolae Iorga, ca din întreaga lui prezență în viața politică din perioada 1907—1917.

N-am omis din bătălia parlamentară a celui ce a fost definit cu deplină îndreptățire patriot militant, nici acele intervenții de la tribună care ieșeau din cadrul acțiunilor anunțate, dar care se înscriau pe linia largului front de activitate socială și politică ce și-o asumase în mod conștient, din imboldul de a înlătura relele societății acelei vremi. Bineînțeles că din acele cuvîntări, luate după note stenografice, am reprodus doar esențialul, fiindcă în orice discurs rostit la tribuna Parlamentului de atunci exista și o oarecare risipă oratorică și nu o dată dialoguri provocate de întreruperi sau intervenții pe teme strict perso-

* Multe din datele și faptele pe care le vom invoca în cele ce urmează le-am cules din lucrările lui N. Iorga: „O viață de om, așa cum a fost“, „O luptă literară“, „Opinions sincère“, „Opinions perniceses“, „Note zilnice“.

nale, provocate înadins de adversari pentru a deruta pe vorbitor. Am urmărit însă să nu ometem nimic esențial din ceea ce acest titan al gândirii românești a materializat în cuvinte de la tribuna Parlamentului, într-o epocă încărcată de grele probleme pentru națiunea română.

*

Înainte de a-l prezenta pe Nicolae Iorga ca parlamentar, socotim necesar a invoca câteva momente din viața lui, spre a înțelege mai lesne de ce, urcînd la tribuna Adunării, nu-și propunea să țină discursuri pentru presă și alegători, ci să ridice probleme în directă legătură cu viața țaranului, cu viața țării însăși.

Marele nostru istoric a descins dintr-un șir de străbuni care, dacă nu s-au ilustrat prin realizări deosebite pe plan intelectual, atît de proeminente la descendent, n-au avut un rol mai puțin deosebit în acumulările transmise.

Învățatul însuși își precizează astfel originea: „Am fost născut cu orizonturi depărtate în spațiu și în timp, cu prevestiri de străinătăți din fundul lumii și cu viziunile unui trecut din adîncurile vremii“. Dar, neamul Iorga are vechi rădăcini în Botoșani. Manolachi Iorga sau Gheorghiu a fost efor al negustorilor pămînteni și, semnificativă potrivire, acestui „cinstit bătrîn“, precizează un document al orașului, i s-a încredințat păstrarea arhivelor botoșănene. Fiul acestuia, Costachi, avocat, cu studii făcute, se pare, la Viena, a fost tatăl mai multor copii, „dintre cari unul, moștenind avocație săracă, a fost Nicu Iorga, tatăl meu“.

În 1872, la Botoșani, unde tatăl său a fost și subprefect, s-a născut Nicolae Iorga (în actul de naștere: Neculaie Iorga, de unde diminutivul Culaie sau Culiță, cu care era chemat în familie și între prieteni). La vîrsta de 5 ani citea și vorbea franțuzește. „Eu — spunea Iorga — n-am învățat a citi și a scrie; sînt lucruri care mi-au venit de la sine... Românește am învățat din casa părintească, adecă din casa mamei, așa cum se vorbea: limpede, frumos și mai ales puternic și colorat, fără amestecul ziarului, discursului și cărții de succes. Dar cînd a fost vorba de slova tipărită, nu știu cum s-a nimerit de am avut înaintea mea înseși Letopisețele de vechi și bun grai ale lui Mihail Kogălniceanu“.

Copil deosebit de precoce (desigur, era ceva mai mult decît atît), pentru el școala nu se mai prezenta ca pentru

ceilalți copii. Școala primară însemna abecedarul, însemna cartea de citire. Dar abecedarul sau cartea de citire erau la el depășite. Și ca elev de școală primară sau de liceu, și ca student, Iorga citea carte după carte, fără alegere, și acasă, și la școală, și pe drum sau în grădina publică. Mai târziu, a trecut la cartea aleasă, la studiul organizat, la ordonarea materialului acumulat, în raport de ideile ce-l preocupau. Ce timp mai putea să rezerve prietenilor și inevitabilelor întâlniri cu ei, sau legăturilor obișnuite cu nenumărați semeni cărora tânărul deșirat, cu ochi mari, cu mintea lui totdeauna plină, le stărnea curiozitatea! Dar mai era ceva care nu favoriza prea strinse legături prietenești cu Nicolae Iorga: avea un ascuțit spirit critic, neiertător și fără ocolișuri. Astfel fiind, Nicolae Iorga n-a putut să aibă prieteni decât atât cât raporturile lui ca profesor și scriitor îl obligau să le aibă. Așadar, izolarea lui Iorga avea cauze ușor explicabile și care izvorau din precocitatea excepțională, din însăși fiirea și ritmul vieții sale tulburătoare.

Bacalaureatul l-a luat cu note mari, „eminent“, dar cu destule emoții. Student la 17 ani, în 1888, al Școlii Normale Superioare, cum se chema pe atunci Universitatea de la Iași, a avut ca profesori pe Xenopol, Densusseanu, Găvănescu, Virgolici și atîția alții pe care puterea de evocare a profesorului i-a prezentat mai târziu atât de vii și de întregi. „Afară de istoria națională, pentru care luam note de la Xenopol, care nu făcuse să apară decât primul volum, nu prea ușor de însușit pentru examen, al *Istoriei Românilor*, și cu *Letopisețele* lângă mine, completam cu cât mai multe detalii puteam găsi în știrile căpătate la curs; celelalte materii ne țineau la dispoziție în cărți exclusiv franceze, dar cuprinzînd și traduceri din germană, din engleză, o informație foarte bogată, capabilă de a trezi multe în mințile noastre atât de proaspete.“

Concomitent cu mereu nepotolita sete de lectură, Iorga a început să scrie articole de critică literară, studii de istorie literară. În unicul an de facultate, pregătirea licenței a făcut-o în paralel cu elaborarea unor lucrări adunate mai târziu în câteva volume! Nu împlinise 18 ani și făcea parte din Societatea Științifică și Literară din Iași, de sub președinția lui Xenopol, care edita revista „Arhiva“. Se găseau acolo Gr. Cobălcescu, „autodidactul de mari însușiri divinatorii în domeniul geologiei“, Gr.

Buțureanu, „cu descoperirile preistorice de la Cucuteni“, Gh. Ghibănescu, „amorezat de documentele pe care le colecționa și le copia în masive condici, încît a ajuns să învețe singur limba slavonă“, H. Tiktin, care l-a ajutat mai tîrziu să tipărească primele studii. În perioada aceea, tînrul istoric era înconjurat cu căldură de toată floarea intelectualității ieșene și scrisul lui era primit la toate revistele. „Nu dorința de manifestare, în care vă asigur că nu era nici o vulgară ambiție, nici cea mai puerilă vanitate, care știe să găsească alte drumuri pentru notorietate zgomotoasă, dar lipsită de orice valoare, ci sentimentul că am ceva de spus“ — avea el să explice acea irumpere spre publicistica științifică.

Cîteva figuri din viața literară a țării, printre care și Creangă, i-au dat prilejul unor studii de critică științifică, valorificînd daruri de adîncire și analiză literară care l-au impus. Eminescu a fost pentru Iorga o revelație fulgerătoare, „scriitorul a cărui cultură era culeasă din toate izvoarele și indestul de limpezită pentru ca valul ieșit dintr-o formidabilă topire să curgă sigur și strălucitor, într-o revărsare simplă, ca un șuvoi de ape de munte. Ideea se simțea ascunsă și sub cel mai cochet cîntec de iubire, de spus la urechea celei îndrăgite, și ea domina în puternicele acorduri de orgă religioasă pentru sfișieri de suflet. Biruind greutățile unei limbi create din nou, aruncată în cuptoarele acestei trude intelectuale continuu, forțată să intre în cultul nou pe care îl impunea artistul nemulțumit veșnic de el însuși, prindea fără voie, pentru a le păstra pe viață, rarele sonorități ale acestui grai în care fiecare ținut românesc și fiecare epocă istorică își adunaseră partea, precum aportul al tuturora se adunase înviind vechile legende, și din toate încercările și suferințele se împletise biciul unei satire care singera lovind“. Acest Eminescu, surprins în 17 rînduri, era și a rămas pentru Iorga icoana dominatoare a literaturii românești și cugetul cel mai pătruns de ideea legăturii artistului cu țara sa.

Curînd începe o colaborare la „Lupta“ lui Gh. Panu, „ziarul de polemică zilnică, aprinsă, necruțătoare“ și ziarul i-a asigurat multă vreme această colaborare. În „Lupta“ a publicat tînrul Iorga o cronică favorabilă consacrată dramei lui Caragiale *Năpasta*, căreia presa bucu-reșteană îi făcuse la început o primire rece. Ca urmare, criticul a primit, printr-un prieten comun, un ele-

gant volum al *Năpastei* cu următoarea dedicație: „Criticii inteligent și conștiincios, care a binevoit a citi înții *Năpasta* și a cugeta asupra ei înainte de a scrie asupra-i“.

Licența și-a luat-o la 18 ani cu dispensă, repurtînd un succes răsunător, deși Densuseanu s-a opus, socotind-o pripită. Și, lucru rar, profesorii i-au dat tînărului licențiat un banchet!

A concurat imediat pentru prima catedră liberă, cea de limba latină de la Liceul din Ploiești. Dar, odată atribuită catedra, Iorga nu s-a prezentat să o ia în primire, deoarece: între timp, i se oferise o bursă de trei sute de franci lunar pentru studii în străinătate. A plecat la Paris ca să studieze istoria și, concomitent, literatura franceză din toate timpurile. Înainte de a pleca în Franța, proaspătul licențiat a vizitat Italia, cu orașele ei pline de istorie și de artă: Veneția, Padova, Verona, Florența și Pisa, Roma și Neapoli. După această vizită a poposit la București, unde a făcut cunoștință cu redacțiile revistelor și cu cei care le dirijau, nădăjduind să poată pătrunde și în unele cercuri sau saloane literare, cum era acela al lui Titu Maiorescu. La „Revista nouă“ l-a cunoscut pe marele Hașdeu, pe anecdotistul Speranția, pe criticul Sanielevici. Stingîndu-se chiar atunci bardul de la Mircești, i s-a cerut lui Iorga să facă evocarea marelui dispărut. „Trebuia să mă duc la Kogălniceanu, care-și petrecea bătrînețile îngustate și necăjite de eterne nevoi bănești în vila sa de la Șosea, pentru a-i cere unele informații prin care schița mea ar fi putut să capete o valoare de originalitate. Pe marele orator, pe adunătorul cronicelor moldovene îl zărisem, cu burta lui enormă, zguduită în birja cu care se transporta acasă, cam drept și solemn într-un asemenea vehicul, privind princiar la lumea de pe trotuare; prinsesem din fugă, tot o singură dată, pe Alecsandri. Dar gîndul că m-aș putea prezenta eu, cu ce eram, înaintea aceluia care personifica așa de mult din trecutul cultural și politic al neamului meu, mă paraliza. Mi-a fost imposibil să iau hotărîrea care m-ar fi așezat în fața lui“. Articolul l-a scris, deci, fără informația care i-ar fi fost folositoare. În „Convorbiri literare“, Negruzzi a vorbit despre tonul sec al articolului publicat de Iorga în „Revista nouă“. „Durerea venea, se pare, din colaborația mea la publicația adversă, poate, iarăși, dintr-un articolaș de la «Lupta», în care, de mult, opu-

sesem critica de construcție a lui Gherea celei de catedră și de tribunal a omului care, desigur, avea mari merite, încă nu destul de deslușite, dar nu și sensul dezvoltărilor istorice în neapărata lor perspectivă“.

Un prieten de la Iași, magistrat, l-a dus într-o zi pe Iorga la Caragiale acasă, prezentându-l drept negustor de lână. Dar „n-a trebuit să fiu sfredelit măcar o clipă de acei străbătători ochi negri de sub fruntea largă ca să mi se spună cine sînt“.

Prin Caragiale, Iorga l-a cunoscut pe Vlahuță, apoi pe Delavrancea, ca apoi toți trei să facă parte din cercul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, întîlnindu-se uneori și în cămăruța modestă a lui Iorga.

Dar Iorga a trebuit să plece în străinătate. Cu bursa de 300 de lei aur, bine chivernisită și cu multe privațiuni, a izbutit să stea trei ani și să se întoarcă cu două doctorate, valoroase nu numai prin prestigiul lor, cît prin ceea ce a știut să agonisească sub raportul cunoașterii pentru a le obține. Studiile au fost începute la Paris și continuate în Germania, la Berlin și Leipzig, unde și-a susținut examenul de doctorat în istorie universală. Profitînd de prelungirea concediului de la catedra de latină din Ploiești și de termenul pentru care i s-a fixat bursa, după doctorat Iorga a vizitat și alte orașe importante din Germania, în căutare de documente istorice; a făcut o nouă vizită în Italia, de unde a cules un material documentar imens. Nevoia de a aprofunda literatura engleză l-a îndemnat să învețe singur limba lui Shakespeare, iar pentru descifrarea documentelor despre trecutul românilor — paleografia chirilică și slava veche. „Aveam, cu ce găsisem așa de numeros și așa de important aici, tot ceea ce îmi trebuia pentru o lungă activitate de istoric... Cu acest tezaur, care aștepta numai o prelucrare înceată pentru a da o bază mai largă istoriei neamului meu, mă întorceam, după anii de studii isprăviți, în vara lui 1894“.

Înde lungata absență din țară a făcut ca la întoarcere să nu mai găsească aceeași caldă atmosferă de prietenie de care se bucurase la început. Caragiale, a căruia ironie nu scutea pe nimeni, nu l-a menajat nici pe Iorga. Vlahuță trecuse de la „Revista nouă“ la „Viața“ și avea acum alte preocupări; Delavrancea, rupt din cercul lui Dobrogeanu-Gherea, nu mai era nicăieri de găsit! Ușile publicației lui Hasdeu — „Revista nouă“ — nu s-au mai

deschis larg pentru colaborarea tînărului întors încărcat ca o albină din peregrinările celor trei ani de străinătate. Iorga, „doctorul“, știa și arăta că știe cam mult peste ceea ce se știa în general în acea vreme la noi.

Își permisesese cu Hasdeu și o glumă pe care marele cărturar n-o prea gustase: trimițându-i o epistolă de la Paris, Iorga scrisese pe plic, cu fonetismul ieșean, Hîjdău, în loc de Hasdeu, cum hotărîse maestrul că trebuie să i se scrie numele. Ca să arate că n-a gustat gluma, Hasdeu i-a trimis un plic gol, drept răspuns, scriindu-i numele Yorrhga! Fonetic!

Schimbarea constatată la vechi prieteni i-au produs clipe de amărăciune. Deși colaborările la revistele istorice continuau a-i fi prețuite, avea dureroasa impresie că s-a format o coaliție potrivnică, hotărîită să-i taie orice avînt și orice ridicare. Impresia aceasta dureroasă, grefată pe orgoliul celor 21 de ani care conțineau o pregătire ce definea deja pe savant, i-a rămas și l-a obsedat pînă la bătrînețe. „Începeam să mă deprind — scria el mai tîrziu — cu meșteșugita tăcere care m-a inconjurat, de o admirabilă solidaritate, timp de aproape o jumătate de secol, dar care n-a putut să oprească în loc izvorul menit să arunce apele, prin cîte noroaie și cîte pietre ar găsi în cale“.

Adevărul este că „meșteșugita tăcere“ nu era rezultatul unui consens și nici nu corespundea întru totul realității. Iorga se deprinsese cu atmosfera ce se crease odinioară în jurul copilului minune. Uimind toate cercurile literare și istorice cu pătrunzătoarea lui inteligență și matură judecată, plus o capacitate de a înmagazina într-o memorie neobișnuită atîta informație cîtă alții n-aveau la vîrste înaintate, Iorga fusese la 16—17 ani privit ca un fenomen — era într-adevăr — și tratat ca atare. Cu trecerea timpului, și după o absență destul de îndelungată, revenind în țară cu cele două doctorate și cu un uriaș material de istorie literară și de istorie universală și națională, vechile lui cercuri, și ele schimbate și primenite, s-au găsit în fața unei personalități mature și de un orgoliu vizibil și nițelus jenant... Plecase elevul scăpărător și se întorsese după trei ani dascălul! Elevul scăpărător plăcuse, toți se grăbiseră să-l adopte în cercurile lor, încurajînd un talent evident debordant, multilateral, dar același tînăr — dascăl, cu nimbul omului de știință — devenise o societate mai puțin agreabilă.

În literatură, Iorga se orienta spre scrisul critic, legat de marile interese naționale, iar în istorie, uriașul lui bagaj de informații amenința cu reevaluări spectaculoase. Întîlnindu-se, de pildă, cu Xenopol la Paris, Iorga i-a vorbit de proiecte privind completarea unor capitole din istoria românilor. „Lasă istoria românilor, i-a răspuns Xenopol; pe aceea am scris-o eu; d-ta ocupă-te de istoria universală! ...” Dar la examenul pe care Iorga l-a dat la Iași pentru ocuparea unei catedre universitare, Xenopol — deși părăsise lezat de proiectele fostului său elev — l-a susținut. Concursul a fost în adevăr dramatic. Pentru aceeași catedră se prezentase și un protejat al lui Take Ionescu, pe atunci ministru al instrucțiunii — mai erau și alți candidați, protejați ai unora dintre profesori... Cum însă președintele comisiei a fost Al. Odobescu, constant prețuitor al lui Iorga, catedra i s-a atribuit lui, dealtfel pe deplin merit. Totuși, pentru definitivarea numirii ca titular i s-a mai impus un examen. Antipatiile acestea subterane, Iorga nu le-a uitat niciodată și anii care s-au scurs, pînă la dispariția multora dintre adversari, au menținut o stare de tensiune continuă în Universitatea din București, în secțiile de istorie, literatură și filozofie. Desigur, nici mai tîrziu între Iorga și ceilalți profesori n-a existat o dulce armonie, fiindcă diferențele de dimensiuni nu erau de natură să o creeze!

A mai contribuit la izolare și faptul că, în marea dispută dintre Maiorescu și Gherea, Iorga s-a aflat pe poziția celui din urmă, lucru suficient ca o legătură cu mentorul Junimii să nu se poată închea niciodată. Apoi, existau atunci și mici principii de grup, diferențiate mai mult pe chestiuni de ambiții, vanități și interese personale. Pe Iorga, profesor universitar la 24 de ani, l-ar fi adoptat cu grabă oricare dintre grupuri, cu condiția ca să le servească cu marele lui talent de polemist. Numai că Iorga nu era menit să fie o simplă piesă într-un mecanism, ci mecanismul însuși, unic, complex, tinzînd mereu spre perfecțiune. Studenții lui căpătau un cult pentru profesorul lor.

Ca tînr profesor de facultate, Iorga avea un salariu destul de mic, la care se adunau infimele venituri din colaborări sau rarele diurne ca președinte ale comisiilor de bacalaureat, cînd primea asemenea însărcinări. Trăia modest într-o casuță din strada Sculpturii (azi strada

Ștefan Furtună; faimoasa stradă cu „Omul de piatră“ a cărui „identificare“ s-a putut face abia în zilele noastre), casă plină de cărți așezate pe rafturi de scânduri abia geluite. Dar i s-a înlesnit să răscolească lumea în căutare de mărturii istorice românești. Zecile de titluri ale studiilor profesorului Iorga îl impuneau nu numai în țară, ci și peste hotare. Citeodată se mai găseau sprijinitori pentru colecțiile de documente ale tinărului cărturar printre vechii boieri care, interesați în scoaterea la iveală a documentelor lor de familie, legate unele de istoria românească, îi puneau la dispoziție sumele necesare tiparului; Dimitrie Sturdza, care era secretar al Academiei Române, s-a oferit, din salariul de slujbaș al înaltului for cultural, de care el, dealtfel, n-avea nevoie, să ajute la tipărirea documentelor adunate de tinărul savant. Aceasta s-a întâmplat, însă, pe vremea când Iorga nu-și făcuse apariția în arena politică. Când această atitudine s-a precizat, sprijinitorii de ieri i-au devenit aprigi și neiertători dușmani. „Acum aflam că și la publicarea documentelor, anume legături, deloc științifice și profesionale, cad greu în cumpănă. Dar cit despre aceea, deși nu eram, și nu mă gândisem vreodată a fi pesimist, nu m-am făcut liberal. *Amestecul în viața publică și politică era să-mi vie mai târziu numai, nu ca obișnuit mijloc de a parveni, nici ca o satisfacție de vanitate, ci ca îndeplinirea cu multă luptă și multe suferințe a unui categoric imperativ moral*“.

De fapt, amestecul în viața politică a început în momentul în care Iorga s-a ridicat în apărarea moralei publice într-o serie de foiletoane publicate în „L'Independance“. Ziarul era condus de un anume Rubin, „om de spirit deosebit de fin, căruia îi plăceau încrucișări de spade...“ Din această perioadă va ieși pe prim plan gazetarul, cu un vădit talent polemic, cărturarul trebuind doar a susține argumentația la un nivel înalt. „*Nu sînt nici politician, nici literat, nici metafizician; eu sînt istoric* — preciza totuși el. — ... Eu spun, cînd va trebui, odată mai mult, adevărul deschis și întreg, fără să mă preocupe ceea ce se strigă acolo unde se injură în contul stăpînului... *Viața politică mă îngreșoasă adînc pentru că sîm împac cu dînsa*“ ... Și încă o motivare mai stăruitoare, parcă spre a preveni pe cititor să nu-i judece acțiunile politice de mai târziu decît sub unghiul apăsării răspunderilor care l-au împins să intre în viața publică

și în politica pe care o detesta atit: „Multă vreme m-am ferit de a mă atinge, în orice chip, de activitatea politică. Dar, unele lucruri ce s-au petrecut acum în urmă [1906]* mi-au zguduit această părere. Am văzut prin urmările ei de ce fel era politica ce s-a făcut la noi pînă acum: *ruina financiară și putreziciunea morală* erau rezultatele de căpetenie ce se atinsese prin luptele de cîteva decenii din *ambitia vulgară de a stăpîni pentru plăcerea stăpînirii sau pentru foloasele bănești, nelegiuite, care decurg din dominație*. Mi s-a părut că zăresc în viitor o prăvăliște mai dureroasă, primejduirea vieții statului nostru, la *temeliile căruia săpase înșiși aceia cari pretindeau că-l servesc, și m-am cutremurat la gîndul că veacuri întregi de silinți mai mult decît omenesci, de suferință ce nu-și pot găsi expresia în cuvinte, două mii de ani aproape de încordare și jertfe ar putea să ducă la sfîrșitul acesta ticălos; pieirea unui popor numeros, de nobilă origină, cu însușiri alese, zmulgerea uneia din ramurile cele mai pline de sevă din trunchiul omenirii, pentru că în România liberă astfel au voit o *haită de politicieni lacomi și orbi*“.*

Și tumultuosul tînăr cărturar a intrat în vîltoare... Nu singur, fiindcă ideile pe care le concretiza el și le însufleța, dîndu-le putere de viață, erau în aer, erau în cugetul mulțimii; o bună parte din scriitorii și poeții vremii, cei mai buni, se găseau deja în întîmpinarea curentului popular și militau cu credință; Vlahuță, Sadoveanu, Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi, Dimitrie Anghel, I. Agărbiceanu. Trecerea lui Iorga în fruntea revistei „Semănătorul“, care a însemnat și lărgirea curentului semănătorist pînă la proporțiile unei mișcări, a fost firească. Mișcarea avea nevoie de un conducător capabil și energetic, avea nevoie de o autoritate. Or, în scrisul românesc din ultima decadă a veacului care se scursese, și din primii ani ai celui nou, Iorga se impusese ca nimeni altul sub raportul luptei împotriva relelor sociale și mai ales sub raportul unei hotărîte credințe în capacitățile și virtuțile poporului, ale clasei țărănești îndeosebi. Semănătorismul a fost, așa cum se știe, izvorit dintr-o necesitate a acelei vremi și a durat atit cît această necesitate a existat. Toate obiecțiunile ce s-au adus semănătorismului mai tîrziu sau în zilele noastre, unele mai

* Manifestația de la Teatrul Național.

judicioase decât altele, n-au putut nega lui Iorga valoarea *ideilor* pentru care a militat atunci și nici valoarea literară a mișcării. O comparație a forțelor scriitoricești dinlăuntrul mișcării semănătoriste cu acelea ale celor opuse mișcării, făcută astăzi de oricine cunoaște această literatură, este concludentă; cite opere se pot opune ca valoare literară celor purtând semnăturile lui Sadoveanu, Iosif, Anghel, Goga, Agârbiceanu, ca să luăm numai aceste câteva nume?

Pentru a explica atitudinea lui Iorga în Parlament, nu numai din anii 1907 și 1908, ci și în următorii zece, este nevoie să stăruim puțin asupra ideilor care-l călăuzeau atunci când a luat direcția revistei „Semănătorul”. Pentru ilustrare e cel mai bine să reproducem câteva fragmente dintr-un articol al cărturarului despre revistă, la care dealtfel colabora încă din 1903, reprezentând programul ei așa cum l-a conceput N. Iorga: „*Semănătorul* n-a fost și nu poate fi o revistă molie și nehotărită, precum nu poate fi nici o tribună liberă, unde talentul, fie cât de adevărat, să dea dreptul fiecăruia să scrie în orice direcție și cu orice scop îi place. Din fericire, astăzi n-avem un singur și mare talent, care, din neînțelegerea ideilor sau din perversitatea de suflet, să servească unor curente rele... *Tribună liberă, care să poată semăna cu o berărie sau o cafenea, unde vine și petrece oricine e în stare a plăti, aceea poate fi bună aiurea, unde literatura n-are acea misiune de îndreptare și moralizare pe care cu mândrie trebuie să și-o recunoască și să o îndeplinească la noi.* E ușor a zice că literatura nu se exprimă decât pe sine, că ea dă numai o formă frumoasă rezultatelor observațiilor, combinațiilor închipuirii, mărturisirilor inimii și că, prin urmare, nu poate fi vorba de moralitatea și imoralitatea, ci numai de adevărul, frumusețea ei, pentru care singură poate fi trasă la răspundere. *Aceasta este însă una din superstițiile și prejudecățile ce au rămas din vremea romantismului, când se așezase arta pe tronul pustiu al divinității.* De fapt, observațiile sînt totdeauna din realitatea unui suflet cu o anumită individualitate și inimile pot fi curate sau necurate. *Cu voie sau fără voie, cea mai simplă bucată literară va oglindi un om bun sau un om rău, un antisocial care urăște pe semenii săi, care vrea să facă rău, care să-i înșele ori îi acoperă de disprețul lui, sau un sociabil,*

care găsește în iubirea de oameni, în silințele spre a fi folositor, mângâierea tuturor suferințelor pe care le primește de la unii oameni, și menirea de căpetenie. Numai pe aceștia din urmă înțelegeam să-i aducem înaintea cititorilor noștri. Pe acești cititori, cari sînt puțini, dar al căror număr va crește împreună cu răspîndirea ideilor bune, nu ni-i închipuim ca niște inteligențe rătăcite, ca pe niște rafinați de artă, ca pe niște curioși de discuție; nu ni-i închipuim ca o castă intelectuală sau socială. *În ei vedem un popor*; către el întreg ne închipuim că vorbim, și aceasta impune declarațiilor și scrierilor noastre o altă măsură, un alt ton, și leagă de ele un alt simț de răspundere decît acela pe care îl au dușmanii noștri“.

Formularea clară a ideilor călăuzitoare, buna credință care străbate scrisul aceluia ce, înarmat cu știința istoriei ca nimeni altul în epoca sa, înțelegea acuitatea unei ofensive hotărîte contra racilelor sociale, iată ce a însemnat lupta începută de Nicolae Iorga cu ajutorul revistei „Semănătorul“.

Dar Iorga nu-și limita ofensiva împotriva nedreptelor alcătuirii a acelei vremi doar la acțiunea semănătoristă, care în fond a fost „*acea de a da neamului românesc o literatură care să pornească de la el, de la ce e mai răs-picat și mai caracteristic în el și de a da în același timp literaturii universale, în formele cele mai bune ale ei, un capitol nou și original*“. Moravurile claselor suprapuse au fost continuu ținta unei juste și persistente critici. Este bine cunoscută campania purtată de el contra stîlcirii limbii române și mai ales contra acelor care o desconsiderau, înlocuind-o cu limba franceză, campanie care a culminat cu manifestația publică din Piața Teatrului Național, din 13 martie 1906. Din multe trude ale înaintașilor, capitala avea un Teatru Național, care trebuia să promoveze și să încurajeze literatura dramatică națională. Munca unor creatori de geniu, precum Eminescu, Creangă, Caragiale, făcuse din limba română un instrument apt pentru o cultură solidă și rafinată. În afară de carte, teatrul era, așa cum va arăta el într-o cuvîntare de la tribuna Parlamentului, un mijloc de limpezire și purificare continuă a limbii, de educare patriotică a maselor. Or, atunci cînd s-a încercat impunerea unor comedioane de prost gust în limba franceză, fiindcă unii socoteau că Teatrul Național nu e pentru mulțime, Iorga s-a ridicat cu vehemență împotriva profanării primei

scene a țării. El a lansat un apel către public, către studenți: „Orice român va primi această reprezentație (se juca *M-ile Flirt*) ca o jignire a celor mai frumoase, mai mobile sentimente ce poate să aibă un om“. Și profesorul a cerut studenților și publicului să boicoteze spectacolul anunțat pentru 13 și 15 martie. A organizat chiar o întrunire publică. După întrunire, participanții au mers direct în Piața Teatrului, unde au făcut o manifestație de protest. Reprezentația s-a întrerupt, organele de ordine au fost chemate de urgență. Implicațiile acestei acțiuni au fost considerabile. S-a creat imediat un curent de opinie publică, s-a luat o poziție netă contra ciocoismului care disprețuia limba națională. „*Temeiul vieții oricărui popor este limba lui* — spunea profesorul Iorga. — *Temeiul acesta al vieții oricărui popor care se numește limba a fost înțeles și recunoscut în toate timpurile. Nu există o singură operă în viața omenirii în care poporul să nu se fi adunat în jurul cultului pentru limba lui cea adevărată*“.

Mișcarea din martie 1906, atât de discutabilă prin maniera ei de exprimare, ca și prin unele din obiectivele ei, face parte dintr-un complex de fenomene social-politice ivit în viața publică a țării în anul 1906, complex care depășește cadrul acestei evocări. Însă această mișcare protestatară de esență moralizatoare — masa ei o formau studenții, fii de țărani — deși nu dădea o soluție prea coerentă problemei agrare, avea totuși meritul de a forma un climat favorabil țărânimii și net defavorabil clasei stăpînitoare de pămînt, demascată nu numai ca exploatoarea a majorității populației țării, dar și ca străină de tradițiile, limba și interesele generale ale patriei, parazit uriaș care își însușea truda poporului și compromitea viitorul țării. Condamnarea reprezentării unei piese de teatru minore din repertoriul străin era evident numai un pretext pentru a ridica public problema majoră a prăpastiei ce se crease și se adîncea între cele cîteva mii de inși care stăpîneau jumătate din pămîntul țării și poporul muncitor de la sate și orașe.

*

Problema agrară — ajunsă într-un stadiu paroxistic la începutul secolului nostru —, avea rădăcini adînci în trecut, fiind un produs specific al dezvoltării istorice pe

care Iorga îl va evoca de altfel — în viziunea sa — de la tribuna Parlamentului.

În secolul al XIX-lea, raporturile agrare evoluaseră pe coordonate tot mai negative, mai ales după instituirea Regulamentului Organic, când boierii au ținut să legeze raporturile cu țărănimea prin acel „codice al muncii de clacă“, cum l-a denumit Marx. Revoluția de la 1848 a pus pe prim plan desființarea servituțiilor feudale, dar ea a fost înăbușită de armatele străine. Regulamentul Organic, deși fusese ars în entuziasmul mulțimilor, a fost repus în funcțiune de puterile ocupante și astfel soarta țăranilor a rămas ca mai înainte.

Totuși, o nouă speranță a încolțit în satele românești în anul 1856, după războiul Crimeii, când s-a lăsat la latitudine românilor alegerea felului de organizare, în conformitate cu străvechea lor autonomie. Grija cea dintâi a tuturor românilor a fost atunci să unească cele două principate, Moldova și Țara Românească, și după aceea să se orînduiască în interior. Masele țărănești au sprijinit acțiunea patriotică a Unirii, legînd de ea speranța îmbunătățirii soartei lor. De aceea ele și-au rostit răspicat în adunarea ad-hoc a Moldovei păsurile lor. Alegerea, ca domn al Principatelor Române Unite, a lui Alexandru Ioan Cuza, unul din exponenții revoluției române de la 1848, le-a întărit speranțele. Și în adevăr Cuza a făcut prima expropriere din pămînturile moșierești și a dat țăranilor peste un milion de hectare.

Deși discutabilă prin limitele și mai ales prin modul ei de aplicare, reforma rurală din august 1864 rămîne ca un moment de seamă în delimitarea dezvoltării problemei agrare și a României în general. Eliberînd din iobăgie forța de muncă țărănească, reforma din 1864 a creat premisa fundamentală pentru dezvoltarea mării industriei. Vechiul sat feudal a devenit comună, iar țăranul, din punct de vedere legal, cetățean liber. Oricît s-ar discuta despre nesatisfacerea nevoii de pămînt a țăranului, în urma reformei de la 1864 s-a produs un reviriment, în sensul că țăranul român a devenit mai conștient nu numai de drepturile sale — e drept, încă departe de a fi satisfăcute — dar și de datoria sa față de soarta patriei în care se născuse. Kogălniceanu spunea pe bună dreptate că reforma de la 1864 a dat țăranului nu numai pămînt, ci și arma cu care să-și apere țara. Fără reforma din 1864 e deci greu de explicat, chiar și parțial, eroismul de masă al

țăranimii române în războiul de independență de la 1877—1878.

Însă o serie de cauze au dus chiar și după cucerirea independenței la diluarea crescîndă a rezultatelor reformei din 1864. Datorită faptului că marea proprietate funciară fusese menținută, iar pe de altă parte dezvoltarea demografică și pauperizarea accelerată a populației de la sate duseseră la pulverizarea micii proprietăți țărănești obținute la 1864, în satul românesc au prins contururi un gen de relații agrare leonine, apte a fi denumite convențional semi-iobăgiste, cu atît mai grele cu cît dezvoltarea lentă a industriei făcea dificil accesul țăranului pauperizat în mediul urban.

Cu toate succesele politicii protecționiste adoptate după cîștigarea independenței, totuși, la începutul secolului al XX-lea, România se afla încă în prima fază a dezvoltării capitaliste, avînd o economie predominant agrară, căci peste patru cincimi din populație era ocupată și trăia în mediul rural. Astfel, țăranul, foarte puțin solicitat de industrie, era silit să primească condițiile moșierului sau arendașului și să fie legat de o proprietate rurală devenită din ce în ce mai mult simbolică, datorită pauperizării crescînde. Sub influența unei conjuncturi favorabile în comerțul european de cereale, marea proprietate dezvoltase în mod accelerat un gen de agricultură extensivă — în goană după terenuri arabile — înghițind succesiv izlazurile și, deci, baza furajeră a micii gospodării țărănești, principala deținătoare a șeptelului de muncă și de hrană. Fără nici o investiție în amenajări, în animale de muncă și de hrană, în semințe etc. — marea proprietate obținea venituri tot mai mari și rapide pe seama țăranului silit să primească orice condiții. Acest gen de relații leonine generaseră nu numai o criză cronică a agriculturii, ci și grave conflicte sociale, soldate cu răscoale mai mult sau mai puțin locale care, mai ales începînd din 1888, zguduiau țara periodic, la intervale foarte scurte.

Pentru a răspunde pe scurt la întrebarea care a fost cauza fundamentală a marilor răscoale din 1907 și a înțelege astfel climatul social de la sate în epoca în care și-a făcut intrarea în viața politică Nicolae Iorga — trebuie, în mod necesar, să cunoaștem repartiția proprietății rurale pe la mijlocul primului deceniu al secolului al XX-lea. Astfel, în timp ce aproape un milion de proprietari cu gospodării pînă la 10 ha dețineau circa 3 milioane

hectare cultivabile, un număr de mai puțin de 4 000 de proprietari cu proprietăți peste 100 ha stăpneau o suprafață aproximativ egală, iar dacă se are în vedere și terenurile forestiere, raportul dintre marea și mica proprietate era aproape de 2 la 1. Proprietatea de peste 100 ha era însă departe de a fi uniformă ca întindere și număr de proprietari. Circa 35% din acest tip de proprietate avea mărimea de 500—5 000 ha și chiar mai mari, iar numărul de proprietari scădea pe măsură ce proprietatea era mai mare, ajungându-se astfel la o extraordinară concentrare a proprietății rurale în mâinile a 2—3 000 de persoane. Dacă la această concentrare a proprietății rurale se adaugă și faptul că circa 60% din proprietatea de peste 100 ha era arendată unui număr mic de arendași — de fapt niște intermediari care apoi o subarendau la prețuri exorbitante sutelor de mii de țărani săraci și mijlocași — se poate ușor înțelege natura reală a relațiilor dintre marea proprietate și masa micilor gospodării țărănești, strivite literalmente sub triplul jug al latifundiarilor, marilor arendași și aparatului administrativ-fiscal pus în slujba acestora.

În total contrast cu proprietatea asupra pământului se afla proprietatea asupra inventarului, viu și mort, de muncă. 95% din numărul total al animalelor de tracțiune se afla în proprietatea țăranimii. Peste 90% din uneltele de muncă și mijloacele de transport se aflau tot în proprietatea țăranului. Însămânțarea marii proprietăți se făcea de regulă cu sămânța țăranilor. Marii proprietari dețineau acel tip de mașini agricole care privea îndeobște numai ultima fază a recoltatului: treierişul.

În consecință puterea se afla de fapt în mâna celor care dețineau quasi-monopolul asupra pământului și care erau scutiți astfel de investiții în inventar, semințe etc. Chiar și o parte din cei circa 400 000 țărani lipsiți complet de pământ aveau totuși atelaje de muncă, ducând astfel o existență jalnică în jurul latifundiilor.

Deși după 1864 se făcuseră împroprietăririle însurăteilor, iar după 1888 noi împroprietăriri prin vânzare de loturi mici și mijlocii din moșiile statului — totuși gradul de exploatare a țăranimii crescuse într-un ritm vertiginos. Conform datelor citate de cercetătorii problemei agrare din epocă, Radu Rosetti și G. D. Creangă, evoluția arenzii în dijmă în deceniile premergătoare războaielor din 1907 se prezenta astfel: dacă în 1870 circa 60% din contractele

de invoieli agricole indicau o proporție a dijmei de 1/4 (adică o parte din produse moșierului și trei părți țăranelui) — în 1906 situația era fundamental schimbată în rău: în 60 din contractele de invoieli, dijma era 1/1 (o parte moșierului și o parte țăranelui). În același interval, taxele de pășunat pe izlazurile moșierilor crescuseră cu 400—500%. Dar dijma în produse nu constituia totuși tipul de relații agrare predominant, ci dijma în muncă — formă mult mai apăsătoare, folosită ca mijloc de plată chiar și în cazurile când subarendarea către țărani era, pro-forma, calculată în bani.

Pe acest fond economic și social, satul românesc ajunsesse să constituie preocuparea esențială a lumii politice, a presei, a literaturii. Totul lăsa să se înțeleagă că țara este un vulcan gata să erupă și că se apropia sfârșitul unui prolog lung și dureros.

În aceste împrejurări istorice și-a început activitatea politică Nicolae Iorga. Apariția publicației sale „Neamul Românesc“, câteva săptămâni după manifestația din martie 1906, avea să marcheze, cu mult mai mult spirit militant, decît o făcuse pînă atunci la „Semănătorul“ și în alte publicații, abordarea celor două mari probleme ale societății românești de atunci: problema agrară și întregirea națională. În articolul-manifest „Ascundeți țărani“, pana lui Nicolae Iorga a legat aceste probleme cardinale și a lăsat posterității o pagină de antologie despre crezul său sincer asupra infamiei unei clase care punea lăcomia și interesele sale egoiste mai presus de interesele întregii națiuni, privindu-l pe viitorul țaran, ostaș de pămîntul la care avea dreptul. Articolul a apărut în momentul cînd un grup de țărani români transilvăneni — veniți la expoziția jubiliară din 1906 — au rămas consternați la întîlnirea cu mizeria fraților lor țărani de dincolo de Carpați. Conștient de responsabilitatea clasei dominante față de această crimă împotriva intereselor naționale, Iorga a făcut să apară cuvintele cutremurătoare de acuză „Ascundeți țărani“, în care spunea că „o mină pelagroasă scrie pe pereții aurii ai sălilor de banchete MANE, TEKEL, FARES“, iar Abel sîngerînd este îndemnat să iasă din mormîntul adînc și negru și să-și ceară dreptatea „în lumea lui Cain“.

Acest semnal prevestitor și îndemn deschis la revoltă avea să se adeverească și să se concretizeze câteva luni mai tîrziu, în martie 1907, cînd condeiful lui Nicolae Ior-

ga a creat cel mai perfect tip al manifestului incendiar, monument literar neegalat încă în publicistica românească. Îndată după 5 martie — ziua cînd la Botoșani au căzut primii răsculați uciși de armată — Nicolae Iorga a publicat rugăciunea și blestemul cutremurător intitulat „Dumnezeu să-i ierte“. Rugăciunea era făcută pentru cei patru „țărani români împușcați în orașul românesc Botoșani de oastea românească“ și „pentru ostașii noștri cari, de frica poruncii, au împușcat pe frații lor, cel mai greu păcat ce poate împovăra o inimă omenească“. Blestemul era adresat autorilor morali, adevărații responsabili de această crimă. „În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu pe netrebnici și pe făcătorii de rele. Să fie în casa lor atîta belșug ca în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire în viața lor, cîtă a fost în viața celor ce s-au zvîrcolit de gloanțe, să fie atîta cinste și atîta demnitate, cîtă li s-a lăsat acestor sărmani ce s-au dus ca niște pîrîți veșnici înaintea scaunului judecăților celor mari, să mîntuie ca dinșii vîrsîndu-și singele inimii în țărîină și pe urma lor să rămîie, ca pe urma împușcaților, copiii să moară de foame. Așa să dea Dumnezeu!“

Ceea ce George Coșbuc reușise în versuri prin poezia-manifest „Noi vrem pămînt“ și-a găsit o remarcabilă replică în blestemul ieșit din pana lui Nicolae Iorga. Monumente remarcabile ale literaturii incendiare, aceste texte amintesc generațiilor următoare că revista „Semănătorul“, unde își căliseră condeiele cei doi iluștri autori, nu fusese numai o revistă literară și că rosturile ei fuseseră mult mai adînci, depășind obiectivele mai mult sau mai puțin mărturisite. Iar revista „Neamul Românesc“ se anunța ca o viguroasă tribună pentru tînărul profesor universitar care, cu talentul și pasiunea sa, începuse să prezinte — desigur, în viziune proprie și cu soluții personale — problemele de bază ale societății românești. Probleme pe care viața le adusese în actualitate în martie 1907, și avea să le facă și mai presante în deceniul următor.

Acțiunea întreprinsă de profesor în anii de după răzcoalele țărănești privește problema națională, problemă care era în conștiința românească de sute de ani: strîngerea laolaltă în frontierele firești a tuturor românilor, într-un stat unitar, suveran și independent.

Încă de la izbucnirea războiului balcanic, profesorul a întrevăzut, ca istoric, că frământările din sud-estul și centrul Europei vor deschide curînd drumul spre descătușarea popoarelor aflate sub dominația imperiilor otoman, țarist și habsburgic.

Iorga nu s-a alăturat aceluia care cereau o intrare a României în războiul balcanic, după cum nu s-a alăturat nici entuziasmelor aceluia care cereau, după declanșarea războiului mondial și insuccesele inițiale ale armatei franceze, intrarea alături de aliați spre a descongestia frontul apusean. Armata română trebuia, după părerea sa, păstrată și pregătită pentru momentul nostru, care trebuie să vină, era firesc să vină.

Profesorul Iorga a luptat mai întîi pentru scoaterea României din tabăra Puterilor Centrale, de care o lega un tratat secret de alianță, impus de vitregia vremurilor, apoi pentru pregătirea poporului român în vederea ceasului cînd va putea să-și vadă recunoscute de marile puteri drepturile asupra provinciilor românești cîmpite. De la tribuna Parlamentului sau prin ziarul său „Neamul Românesc”, prin conferințe și de la catedra universitară, Iorga a fost, în perioada anilor 1913—1916, un îndrumător de mase, un călăuzitor pe drumul ce-l socotea istoric pentru izbînda neamului românesc. Regele Carol I murise în 1914, iar succesorul lui, Ferdinand, înțelesese că nu se putea opune voinței națiunii care cerea intrarea alături de Franța și celelalte puteri din Tripla Alianță. Momentul intrării, ales de Brătianu, a fost acceptat și de profesor, sprijinit pe informațiile căpătate oficial de la guvern, iar cînd primele trupe române au trecut Carpații și au pătruns în Ardeal n-a fost om mai fericit ca el. Numai că fericirea i-a fost de scurtă durată. Pentru N. Iorga a început atunci, din suferința poporului și a lui, impulsul pentru o acțiune de susținere a moralului celor înpăimîntați, fiindcă dreptatea neamului nu putea pînă la urmă să nu triumfe. Trebuia combătută descurajarea, trebuia oprită panica, trebuia readusă încrederea, pentru ca retragerea în Moldova să nu fie socotită un dezastru, fiindcă energiile neamului se puteau aduna din nou și dușmanului i se putea opune un baraj, tot așa cum în istorie, de atîtea ori, s-au oprit puhoaiile inamice cîmpitoare printr-un suprem efort, încît pînă la urmă țările române au rămas libere și stăpîne pe destinații lor.

Activitatea parlamentară a profesorului Iorga în toată această perioadă grea prin care a trecut națiunea noastră a fost susținută și de activitatea lui ziaristică, „Neamul Românesc” ajungând a fi gazeta cea mai căutată pentru verbul ei plin de vibrație patriotică, pentru crezul neclintit al aceluia care devenise dascălul neamului. Și când, în Iașul devenit centrul lumii românești, momentele grele pentru însăși ființa statului au pus la încercare pe cei mai mulți din răspunzătorii politici de pînă atunci, Parlamentul nemaiputîndu-se aduna din lipsă de deputați, Nicolae Iorga a stat neclintit la datorie pînă ce eroica noastră armată a oprit tăvălugul, creînd pentru istorie Mărăștii, Mărășeștii și Oituzul...

Parlamentarul Iorga a fost între anii 1907 și 1917 glasul prin care trecutul și-a transmis patriotismul vibrant, a fost exponentul conștiinței naționale, dreaptă și totdeauna trează în clipele grele ale istoriei.

*

Profesorul Iorga a candidat pentru prima oară în 1907, pe o listă de independenți la Iași, și a fost ales deputat în Cameră. Promotorul semănătorismului și al manifestațiilor din 13 martie de la Teatrul Național nu era socotit ca un adversar de acțiune la tribuna Parlamentului, fiindcă altfel s-ar fi învîrtit urna așa fel ca tînărul profesor să rămînă numai la tribuna publicistică și la studiile sale, și nu acuzator acolo unde verbul lui s-a dovedit a fi fost tot atît de aprig ca și pornirea claselor suprapuse împotriva țărănimii. Iorga fusese pînă atunci hotărit să nu se amestece în politică. Dar să scrii articole cu caracter social sau cultural, să utilizezi spiritul critic de care Iorga dispunea din plin, să analizezi problema țărănească în cadrul societății românești și să ceri o rezolvare urgentă a ei, pentru că altfel țara întreagă putea fi primejduită, toată această activitate nu este politică și încă din cele mai active? Inseși articolele de critică literară nu puteau ieși decît din sfera politică, atîta vreme cît Iorga analiza dacă o operă este legată sau ruptă de realitate. Ce altceva decît politică a fost întreaga lui acțiune semănătoristă, care a premers răscoalelor, chiar dacă n-a avut o directă legătură cu ea? Și Nicolae Iorga s-a hotărit, după ce a văzut cum a fost înecată în sînge mișcarea țărănească din martie 1907, să intre în luptă directă cu politicianismul, iar

perspectiva aceasta nu putea s-o capete decît intrînd în Parlament.

Autorul acestor rînduri a lucrat peste opt ani în redacția ziarului „Neamul Românesc“ de după primul război mondial și-și amintește de unele evocări pe care le nara profesorul din perioada premergătoare intrării lui în Cameră imediat după înăbușirea răscoalelor, și primele lui impresii intrînd în această adunare. Era un foarte bun vorbitor pentru întruniri publice în care, de cele mai multe ori, nu se socotea un tribun, deși izbutea să creeze în public interes și animație. Tribuna parlamentară era însă altceva. Aici, ori vorbea pentru politica majoritară și putea avea aplauze și o primire caldă, ori vorbea, dînd drumul spiritului său critic, atacînd o politică pe care din capul locului o detesta, și atunci își ridica pe loc un val de dușmănie, cu care nu era obișnuit și, orgolios cum era, lupta oratorică de tribună se transforma în arenă pentru o bătălie pe care n-o dorea, dar la nevoie putea s-o primească.

Fizionomia Camerei deputaților era de natură să-i dea o stare de spirit care putea să nu convină pornirii lui de-a lua piepțiș o clasă și o lume vinovată de sîngele vărsat în 1907 și de toate celelalte rele ale unei societăți ce împiedica țara să se dezvolte pe linia ei firească. Pe banca ministerială se afla Dimitrie Sturdza, acela care, așa cum am arătat, în calitate de secretar al Academiei Române, renunțase la salariu pentru a ajuta publicarea documentelor adunate de Iorga. Alături de Sturdza se afla Ionel Brătianu, fiul Brătianului de la '48 și în mare măsură unul dintre făuritorii României moderne. Pe aceeași bancă mai figura și Spiru Haret, ca ministru al învățămîntului public și al cultelor, același Spiru Haret care înființase „Semănătorul“. Înainte ca Iorga să fi fost chemat să-l transforme, același Spiru Haret care își avea trecutul legat de sprijinirea problemei țărănești. Nu avea nimic personal nici împotriva generalului Averescu, care atunci își asumase răspunderea însinguratei liniști de după iureșul răzvrătit al țaranilor din martie și despre care profesorul deputat știa că era una din mîndriile armatei românești. Se putea el război cu acești oameni care, luați individual, Iorga le putea strînge afectuos mîna, sau, indiferent de simpatiile personale, ei trebuiau tratați ca reprezentînd clasa care a ordonat represiunea?

Iorga a cerut să fie înscris la cuvînt pentru o interpelare în legătură cu evenimentele din martie și președintele i-a fixat ziua de 12 iunie pentru dezvoltarea acestei interpelări.

Primirea ce i s-a făcut la tribună n-a fost deloc prietenească. Boierimea din sală își amintea de manifestația de la Teatrul Național și de atitudinea lui din paginile ziarului „Neamul Românesc“ (ziarul era scris aproape în întregime de Iorga!) și, ca atare, vedea în omul de la tribună pe adversarul nemenajant, care, aici, nu trebuia nici el menajat. Dar Iorga n-a venit de la început cu o declarație de război. Oratorul, care era așteptat să facă un aspru rechizitoriu, a început cu o explicație lungă a prezenței lui în mijlocul aceluia for și cu formulări destul de blajine în ceea ce privește răspunderile celor care au comis acte criminale sau aplicaseră pedepse nedrepte participanților la răscoală. Firește, îndărătul frazelor reținute răzbătea totuși aspra condamnare a unor măsuri pornite din panica prăpădului de care se simțiseră amenințate clasele conducătoare. Nu nega că unele grupuri de țărani au putut comite chiar atrocități, dar dacă era cazul ca acești revoltați nestăpîniți să fie după lege judecați și condamnați, nu era mai puțin obligatoriu ca să fie cu aceeași asprime condamnați și cei care au ordonat împrăștierea țărănilor pe nedrept, abuzînd de ordinele primite? (Cuvîntarea de debut a profesorului Iorga se reproduce în partea a doua a lucrării de față, redată după note stenografice).

Din motive de conjunctură internă, extraordinară, sesiunea parlamentară din mai și iunie 1907 s-a închis în ziua de 13 iunie, a doua zi după ce Iorga și-a rostit cuvîntarea.

Profesorul Iorga ceruse o amnistie urgentă, ca primă măsură pentru potolirea spiritelor. Măsura cerută a fost din capul locului respinsă de ministrul de interne.

Parlamentul s-a redeschis la 15 noiembrie, ca în vremuri normale, cu un mesaj care promitea o serie de ameliorări, dar nici una nu vorbea de măsura esențială, așteptată de toată lumea: o împrăștiere care să acopere acele nevoi urgente, din lipsa cărora s-a ajuns la răscoală. Iorga s-a înscris printre primii la discuția acestui mesaj. Nu mai era însă același intelectual impresionat de considerații ce nu-și aveau rostul într-o luptă în care acum știa că menajamentul este socotit ca o diminuare a argumen-

tației. Socotea că a venit momentul cînd atacul trebuia să fie cu atît mai tare cu cît adversarul îl credea mai slab. Discuția la mesaj însemna discuție asupra politicii generale a guvernului, dar Iorga, încă înainte de a purcede la cuvîntare, a ținut să declare că nu va vota răspunsul Camerei la mesajul tronului. Deci a aruncat mînușa de cum s-a urcat la tribună (23 noiembrie 1907). Aceasta și ca răspuns la proasta primire ce i s-a făcut primului său discurs din 12 iunie, cînd a vorbit Camerei nu ca un adversar, ci ca un deputat care cere guvernului să aducă acele măsuri menite să liniștească spiritele. Mesajul cuprindea anunțarea și a unor măsuri bune, dar — spunea profesorul — el nu credea în ele, pentru că cine are mîinile pătate de sînge, oricît bine ar dori să facă, va fi împiedicat de motivele care l-au mîinat la reprimarea sîngeroasă din martie trecut. „Vreau mai întii să vă văd mîinile — a spus oratorul — fiindcă toate crimele împotriva țăranilor cad în răspunderea dv., a tuturor. Promiteți reforme care să aducă liniște în căminele țărănești. Care sînt acelea? Veți aduce o lege pentru noi învoielii agricole și care în fapt vor fi în favoarea proprietarilor. Anunțați o lege pentru înființarea unei Case rurale. Țăranului îi trebuie pămînt, iar nu tîrguieli cu boierul ca să-i dea o bucată de țarină unde o vrea el. Dar aduceți și o lege nouă, a jandarmeriei. Înmulțiți jandarmii în nădejdea că vor putea împiedica pe viitor revoltele. Este sigur că legile anunțate vor fi toate întocmite, dar din ele lipsesc multe din elementele cuprinse în manifestul din martie și care promiteau o Romînie nouă. Nu poate fi vorba numai de înlăturarea unor nemulțumiri locale, de vreo cirpeală administrativă, sau de pus friu cutărui arendaș care este afară de nerespectuos față de oameni în ceea ce privește îndatoririle lor legale. Reformele, atît cît le intenționați dv, n-au pornit de la un principiu general, n-au ținut seama de obiceiurile pămîntului, care reprezintă tradiția acestei țări“.

Era clar că mandatul de deputat devenise pentru profesor o misiune, iar tribuna o redută de luptă. Dezgustului lui pentru politică i-a luat locul pasiunea pentru lupta politică. Parlamentul, este adevărat, nu-l sustrăgea de la celelalte treburi care-l preocupau și înainte, nici de la redactarea ziarului „Neamul Romînesc“, nici de la cursurile universitare sau de la conferințele lui pentru public, atît de căutate și apreciate. Mai mult: nu-l sus-

trăgea nici de la munca lui de predilecție: răscolirea trecutului românesc, editarea mulțimii de documente găsite fie în țară, fie în străinătate. Și aceasta pentru că problema țărănească era mai mult decât o problemă: era o chestiune de viață pentru poporul român, pentru țara însăși. De aceea, Iorga făcuse din tribuna Camerei o armă cu care trebuia învinsă politica reacționară, trebuiau obținute pentru țărani nu numai măsuri de pretinse ameliorări, ci trebuia cucerită măsura principală și definitivă: împrumietărirea, chiar dacă nu dintr-o dată, dar o împrumietărirea ajustată pe primele nevoi, care, sigur, avea să aducă o liniște a spiritelor și un început de ridicare a satului românesc oropsit (vezi cuvîntarea la p. 94—121).

În ciuda acestui fapt, primul proiect de lege prezentat de guvern din seria de măsuri anunțate a fost cel privitor la stabilirea unor noi învoieli agricole, o reglementare care voia să pară că pune țăranul în situația de-a trata el direct cu proprietarul. Este drept, raportul vorbea de dezechilibrul social, despre contrastul izbitor între situația țăranului și cea a proprietarului. „Sînt într-adevăr — se scria în raport — stări de fapt, alcătuirii de nedreptate, exploatarea și apăsări vinovate“. Se mai spunea că pentru dezrobirea muncii țărănești trebuia mai întii desființate trusturile arendășești, care puseseră stăpînire pe mari întinderi de pămînt și impuneau învoieli oneroase țărănimii. Raportul mergea și mai departe. El amintea de măsurile *urgente* ce trebuiau luate pentru organizarea unei noi administrații și justiții, care să ocrotească drepturile țărănimii. Cerea chiar înființarea izlazurilor comunale, problemă foarte importantă pentru săteni. Deci raportul liberal vorbea de toate relele de care suferea țărănimea și despre care vorbise de la tribună și profesorul Nicolae Iorga. Judecînd după acest raport, proiectul de lege privind reglementarea învoielilor agricole ar fi fost pornit dintr-o largă înțelegere a liberalilor pentru nevoile țărănilor. Era vorba de contracte de învoieli agricole prin care să se dea pămînt țărănilor în schimbul unui preț stabilit sau în schimbul obligației ca acesta să-i muncească proprietarului o porțiune de pămînt, cu împărțirea recoltei rezultate. Se desființa ceea ce se chema „dijma la tarla“, adică datoria țăranului de a munci gratuit un număr de zile pentru proprietar în schimbul unui petec de pămînt. Numai că raportul legii constituia o parte separată de lege și nu raportul se discuta, ci legea.

Raportul era mai mult o momeală. Raportul arăta cât sînt de înțelegători liberalii, dar legea arăta numai ce putea da din ceea ce ar vrea să dea . . . , dacă ceea ce ar fi vrut să dea corespundea adevăratelor intenții.

De la tribună, Nicolae Iorga a socotit legea ca avînd un caracter polițienesc. Ca să poată trata cu moșierul sau arendașul, ca să poată ajunge să încheie o convenție, omul trebuie să fie liber. Poate însă țăranul să trateze cu boierul, de care depinde toată soarta lui, o convenție în deplină libertate? Desigur, nu! Și vorbitorul s-a declarat de la început împotriva proiectului de lege al învoielilor agricole, care era conceput net în favoarea proprietarilor de pămînt, a mării proprietăți moștenite sau cumpărate pe care el, istoricul, nu o putea recunoaște, căci era clădită pe o bază de imoralitate.

Evocarea unor stări de lucruri din istoria trecută a țării, cu precădere existența obștiilor vechi, revenea adesea în cuvîntările istoricului, ori de cîte ori se afla în discuție marea proprietate, fiindcă el avea încă nostalgia celui trecut cînd țăranul era liber să muncească pămînt cît îi trebuia, boierul nefiind nici el proprietar în înțelesul contemporan al cuvîntului. A existat desigur o vreme cînd pămîntul aparținea celui care îl muncea. Proprietatea boierească a venit mai tîrziu, iar justificarea ei prin actele domnești de danie sau o pretinsă cumpărare de la țărani nu constituia, după istoric, acte de proprietate. La argumentul adus în favoarea mării proprietăți, întemeiat pe faptul că o divizare a ei ar fi dăunat producției și ar fi periclitat exportul, profesorul a răspuns că nu era vorba numai de cantitatea grînelor trimise peste graniță, ci și de întrebunțarea ce se dădea banilor, fiindcă este îndeobște cunoscut că o bună parte din aceste venituri se risipeau în străinătate, iar dacă se cheltuiau și în țară, cheltuielile se făceau pe obiecte de lux care tot din străinătate se aduceau și deci nu mergeau în folosul avuției naționale. Se argumentase și că în Constituție proprietatea era definită ca „sacră și inviolabilă“. Profesorul a amintit însă Camerei că această prevedere a Constituției de la 1866 era discutabilă, nemaivorbind că un paragraf al ei vorbea de exproprierea pentru utilitate publică, și mai mare utilitate publică pentru exproprierea pămîntului decît în folosul țăranilor exista oare în țara noastră?

„*Veacul acesta este veacul democrației* — a conchis profesorul — *democrație rezemată pe realități*. Cea mai

înalță concepție filozofică a proprietății și cea mai fari-seică teorie a Constituției n-au nici o valoare. Noi trebuie să plecăm de la starea țărănimii de acum. E inadmisibil ca un țăran român să trăiască mai prejos decât animalele boierilor“. Mai mult, țăranul era dat pe mâna arendașului, care dispunea de el după bunul plac. Arendașul îi fixa prețurile și țăranul nu putea să se opună, fiindcă arendașul se bucura de protecția administrației. Revenind asupra legii învoielilor, Iorga spunea că ceea ce se încearcă să se dea țăranului este prea puțin și guvernul are aerul să spună că dacă țăranul nu e mulțumit, el, guvernul, e dispus să scoată din nou tunurile! A curs prea mult sânge ca să i se dea atât de puțin. Să se gîndească conducătorii de azi că *Ștefan cel Mare a cîștigat bătălia de la Podul Înalt fiindcă în armata lui au luptat țărani și a pierdut bătălia de la Războieni fiindcă acolo n-au luptat țărani*. Pămîntul Moldovei a fost apărat nu de forțele boierești ale Voievodului, ci cu „virtutea îndărătnică“ a țăranilor, a țăranilor răzeși. Epoca de vitejie din istorie începe cu țăranii cu pămînt, iar odată cu pieirea micii proprietăți țărănești, începe rușinea și umilința noastră. Dezvoltarea neamului nu se poate sprijini pe boieri, mari proprietari de pămînt, ci pe numeroasa clasă a trudi-torilor.

Iorga a arătat apoi că, în alte țări, starea țăranului era mai bună decât starea țăranului nostru. Și noi, în loc să venim cu reforme efective care să privească fondul problemei, venim cu legi polițieneste. Creăm cu timiditate unele izlazuri, care nu sînt decât jumătăți de măsuri, nu-mai ca să nu supărăm pe boieri, adversari firești ai țărănimii. Legea are aerul a spune să nu-i lăsăm pe țărani să moară, ci să poată trăi de azi pe mâine. Aceasta nu e o socoteală cinstită. Țăranul cere pămînt. Cere, ca să se poată însănătoși și să poată fi de folos sieși și țării.

Iorga s-a ridicat și împotriva faptului că legea învoielilor agricole fixa un regim pentru țărani și alt regim pentru marea proprietate. Pentru anumite încălcări de lege, țăranul mergea la închisoare; pentru încălcările proprietărilor, erau prevăzute doar amenzi de la 200 la 500 lei. Apoi legea nu preciza expres să se dea izlaz țăranului, ci lăsa aceasta la filantropia moșierului, fără să se prevadă sancțiuni pentru boierii care nu voiau să dea. A criticat, de asemenea, și modul în care legea stabilea organele de control pentru aplicarea legii. Cel dintîi era primarul,

or se ştia că acesta se afla la dispoziția proprietarului și arendașului. Cît despre notar, în cele mai multe cazuri, era un ratat care, negăsindu-și slujbă la oraș, a venit la sat să se chivernisească. Nici chiar judecătorul de ocol nu era un organ potrivit într-o țară de oligarhie, pentru că el nu putea nicicînd să reprezinte interesele țaranului față de proprietarul de pămînt. Era neapărată nevoie să se înființeze o organizație specială, din care să facă parte și țaranii.

Deși pe atunci nu existau ziare pentru sate, nu este exclusă posibilitatea ca ceea ce spusese Iorga în parlament să se fi aflat de către țărani. În sate s-a format chiar convingerea că nu va trece mult și o reformă agrară avea să fie pusă în discuție. Aveau deci destule motive ziarele conservatoare să fie contra legii, contra oricăror legi, chiar dacă cele aduse erau menite să ametească pe țărani.

Următorul proiect de lege prezentat Camerei privea organizarea judecătorească. Firește, și această lege era o urmare a stării pe care o crease mișcarea țărănească. Se înființau judecătoriile de ocol, cu obligația pentru împričinați să se deplaseze în comunele de reședință a acestor judecătoriai. Judecătorii urmau să facă parte din acele organe care să supravegheze aplicarea legii învoielilor agricole. Profesorul Iorga a luat cuvîntul și la această lege, deși el nu era jurist, dar ca istoric socotea că avea ceva de spus în legătură cu trecutul care privea judecățile sătești. (Vezi cuvîntarea *in extenso* la p. 144—154).

•

După o scurtă vacanță pentru sărbătorile de iarnă, Parlamentul și-a reluat activitatea la 8 ianuarie 1908. În culise continuau tratativele între liberali și conservatori pentru definitivarea legii învoielilor agricole. Se ajunsese la unele acorduri, dar interese personale făceau ca aceste acorduri să cadă. Conservatorii insistau să nu apară în lege obligația pentru marii proprietari de a da o anumită suprafață de pămînt pentru izlazarile comunale, ci să li se lase lor posibilitatea înțelegerii cu țaranii. Liberalii țineau însă la principiul stabilit prin lege ca vînzarea izlazarilor să fie obligatorie. Ca să-i mai tempereze pe conservatori, liberalii au prezentat un proiect de lege privind despăgubirile de pe urma răscoalelor sau, cum i s-a spus în ultimul moment, „pentru ușurarea agri-

culturilor de daunele suferite în timpul răzcoalelor“. Sub presiunea tineretului liberal, s-a adăugat în proiect și ajutorarea gospodăriilor țărănești. În realitate legea a fost astfel întocmită că, pînă la urmă, cele 15 milioane de lei au mers toate numai la despăgubirea moșierilor.

Următoarea lege din seria destinată ajutorării țăranilor a fost înființarea Casei Rurale. Această lege a intrat în discuție la începutul lunii februarie 1908.

Printr-o manevră abilă a președintelui Pherikyde, lista vorbitorilor s-a închis înainte ca N. Iorga să fi apucat să se înscrie. A cerut însă să fie înscris la discuția pe articole, unde și-a dezvoltat întregul punct de vedere asupra legii. (În ordine este a patra cuvîntare și cititorii o vor găsi la p. 155—166, transcrisă după notele stenografice).

În esență, Iorga a susținut că pentru această Casă Rurală, concepută ca un fel de bancă a țăranimii cu capital de împrumut, nu era bine că s-a făcut apel și la capitalul particular. Acesta, capitalul particular, nu se îndrepta decît acolo unde erau condiții avantajoase și, deci, dacă se vor găsi particulari dispuși să subscrie la Casa Rurală, însemna că există și posibilități de manevrare altele decît acelea ce rezultau din lege. „Capitalul acesta — spunea Iorga — nu e curat și nu poate fi nepărtinitor. De ce nu se face apel la capitalul băncilor populare, care e ban țăranesc și n-are lăcomia celui alt, pătat și interesat politicește“? În general, o asemenea bancă — a susținut profesorul Iorga — trebuie să fie a statului și dirijată numai de el. Numai atunci legea și-ar ajunge scopul.

Înainte de terminarea discuției la proiectul privind reorganizarea judecătoriilor și a jandarmeriei, s-a pus în discuție proiectul modificării legii alcoolului sau, mai exact, legea cîrciumelor. Cîte sate avea țara românească, nici unul nu era lipsit de cîrciumă... Cîrciumarul era în sat mai puternic decît primarul. Uneori era chiar primar sau arendaș! De regulă, din motive de concurență, cîrciumarii așteptau clientela țăranescă împotriva moșierului, fapt pe care Iorga nu l-a subliniat.

În esență a afirmat că această lege era pornită nu din necesitatea unei reforme morale, ci tot ca un rezultat al răzcoalelor. „Legea dv. — le-a spus profesorul miniștrilor — nu va produce decît în mică măsură binele urmărit

* Nu era totdeauna numai ban țăranesc, fiindcă în unele bănci populare, capitalul cel mare aparținea cîrciumarilor și arendașilor.

cită vreme lăsați orașele în afara legii de față“. D. D. Pătrășcanu, deputat conservator, a propus în consecință un amendament la legea băuturilor spirtoase: să se interzică vânzarea băuturilor la sate în zilele de alegeri, iar la orașe, interdicția să se restrângă la o arie în afara circumscripțiilor de vot. Amendamentul a fost primit. Legea însă n-a mai apărut. S-a înmormintat undeva în vreun sertar și acolo a rămas. Ziarele vorbeau de o intervenție a circiumarilor, care în general erau cei mai buni agenți electorali!

În ziua de 27 februarie 1908, Iorga a fost chemat la tribună să-și dezvolte o interpelare anunțată mai înainte cu privire la Teatrul Național. A fost o surpriză pentru cei mai mulți, pentru că nimeni nu știa că ar fi fost acolo o problemă care să fie adusă în discuța Camerei. Director al Teatrului Național era Alex. Davila, autor al cunoscutei piese de teatru, cu succes răsunător, „Vlaicu Vodă“, și om de teatru foarte simpatizat. Însuși profesorul îi purta o considerație care-l punea în afara oricărei bănuieli. Tema interpelării privea de fapt modul de orientare a repertoriului de către Teatrul Național, care — spunea Iorga — nu corespundea deloc cu necesitățile sociale și naționale ale momentului, și, ca atare, teatrul trebuia restituit chemării lui firești.

În ce-l privește pe Davila, acuzația principală pe care i-a adus-o a fost că prin programul de spectacole nu numai că nu servea cultura națională și limba românească, dar le nesocotea, făcând pe placul acelor cercuri cosmopolite care se dădeau în vînt după producțiile artistice străine.

Chestiunea repertoriului sărac în reprezentări originale a primei scene românești făcuse deja obiectul unui schimb de florete literare între Al. Davila și Gh. Panu, care, în ziarul său „Lupta“, formulase aceleași obiecții ca și profesorul Iorga. Davila îi răspunsese că din moment ce teatrul nu avea o subvenție care să-i acopere toate cheltuielile, el era obligat să joace piese de succes...

Deși înlocuirea lui Davila nu a rezolvat problema repertoriului național, poziția de principiu a lui Iorga trebuie apreciată ca atare.

În seria de măsuri menite să dea iluzia că liberalii erau hotărâți să ajute țărăimea, deși scopul lor era destul de limpede — să împiedice pe viitor o nouă mișcare țărănească — s-a adus în Cameră și proiectul de lege pentru modificarea vechii legi a organizării comunale. Cum la început fusese vorba doar de o organizare teritorială a comunei, Iorga n-a luat cuvîntul, dar cînd proiectul votat de Cameră s-a reîntors de la Senat cu o modificare curioasă, a ținut să se știe că modificarea aceea avea un tîlc: era vorba de responsabilitatea comunei în cazul unui atentat împotriva proprietății, dacă atentatul era comis de o „ceată“ (ședința din 14 martie 1908).

„Ce este o ceată — întreba profesorul — legea nu ne spune, iar Dicționarul Academiei Române nu știm să fi ajuns la litera C, astfel că nu știm și nu vom ști multă vreme ce însemnează «ceată», care, făcînd un atentat împotriva proprietății mari și mijlocii, aflată pe teritoriul comunei, sătenii să trebuiască a plăti daune pentru acel atentat. D-lor, așa ceva s-a hotărît acum 900 de ani în Anglia, la 1006, cînd Anglia fusese cucerită, cînd veniseră normanzii și respinsese pe anglo-saxoni și cînd supușii omorau pe cuceritori. . . Atunci cuceritorii au stabilit această răspundere solidară pentru crimele făcute în paguba lor. Și, d-lor, toată lumea este de acord în a recunoaște că această măsură a fost o măsură atroce. . . Și în țară la noi, obiceiurile acestea au existat, adică, dacă se întîmpla să se găsească un mort pe teritoriul unui sat, atunci toți locuitorii trebuiau să plătească mortul. . . Așa, încît, era o deosebită dibăcie în a face rău unui sat să arunci un mort pe teritoriul lui! Dacă se întîmpla că-și frîngea picioarele un cal pe teritoriul unui sat și nu se găsea acela care făcuse groapa în care calul și-a frînt picioarele, atunci satul întreg trebuia să plătească. Un negustor era păgubit pe teritoriul unui sat, atunci din dajdia acelu sat se lua o parte și se dădea negustorului păgubit. . . Vasăzică, acestea erau obiceiuri prin veacul al XVII-lea și al XVIII-lea.

Închipuiți-vă că măsura aceasta se aplică. Vă puteți închipui ce consecințe poate să aibă? Să zicem că un arendaș a pierdut un capital mic pus undeva, cu un faliment mare. Un astfel de arendaș strîmătorat într-un asemenea moment — se știe că, în asemenea momente, speculatorii fără conștiință dau foc ca să păgubească societatea de asigurare — pune pe cineva să dea foc unei șire de

pate, aduce martori cari spun că o ceată a dat foc acolo. Trebuie să plătească comuna? Ce înseamnă însă comuna? Un număr de sate, de multe ori și un număr de cătune, răspindite pe o mare întindere de pământ, o comună care de multe ori n-are cu ce să-și plătească păzitorul de ogoare, «garde champêtre». Și comuna aceasta are dreptul să dovedească că s-au luat toate măsurile pentru a nu se mai comite nici un atac contra proprietarului? Aceasta îmi aduce aminte de cunoscuta vorbă a unui francez spiritual care spunea că dacă ar fi acuzat că a furat turnurile de la Notre Dame, cel dintâi lucru care l-ar face ar fi să dea fuga, înainte de a dovedi că nu le-a furat, să le ia și să le bage în buzunar! " Articolul cu pricina avea deci exclusiv caracterul relevat, prevenirea unei noi răscoale.

Firește, conservatorii, prin I. Lahovari și alții, au susținut cu îndirjire articolul, iar liberalii, care au aruncat vina pe Senat, unde fusese strecurat în legea lor, au socotit totuși că era cazul să fie lăsat!

*

La 18 martie 1908 a venit în discuția Camerei proiectul de lege pentru organizarea jandarmeriei, așa cum fusese anunțat în mesajul tronului în chiar toamna lui 1907 și care nu era în fond decât o sporire deghizată a jandarmilor, ca satul să simtă pușca cât mai aproape de el și astfel să-i treacă pofta de răzmeriță. Iorga s-a înscris imediat la cuvânt, pentru că voia să întrebe guvernul dacă această lege face parte din măsurile cu care se intenționa ridicarea satelor! „Este și acest proiect una din marile reforme anunțate de capul statului după răscoale“?

Teama unanimă față de repetarea unui nou 1907 și-a spus cuvântul în unanimitatea votării legii jandarmeriei. Cu o singură excepție — Nicolae Iorga.

*

La 14 ianuarie 1909 Nicolae Iorga a criticat vehement programul oficial de sărbători pentru aniversarea a cincizeci de ani de la Unirea din 1859, limitat în genere la serbări școlare. „D. ministru — a spus profesorul — a cerut școlilor să facă serbări. Dar numai atit? 50 de ani de la Unire nu se pot sărbători în nici un chip numai cu cîntările, oricît de nevinovate și înduioșătoare ar fi, ale școlarilor. Noi, care sîntem un popor de gust, un popor

editate, scrise în limba română sau în alte limbi. Se puteau publica și orice alte documente din orice alte izvoare privind istoria românilor. Raportor al proiectului a fost I. Bianu, cunoscutul profesor și mentor al Academiei Române. Spiru Haret era încredințat că un asemenea proiect de lege va găsi aprobarea unanimă a Camerei, mai ales că nu se cerea bugetului decât 25 de mii de lei. Spre surprinderea generală, profesorul Iorga s-a ridicat și a vorbit contra proiectului! El a afirmat că nu era nevoie de o comisie specială istorică, cită vreme exista secția istorică a Academiei, care avea această obligație. Cerea să se pună mijloace mai mari la dispoziția Academiei, căci specialiștii din sânul ei puteau să tipărească toate cronicile și toate documentele. O comisie specială și separată de secția istorică a Academiei presupunea că sau ministrul era nemulțumit de rezultatele acestei secții, sau ar dori o comisie pe care s-o poată el dirija. Apoi, ce rezultate ar fi putut aduce comisia aceasta istorică, compusă din cinci persoane, inclusiv președintele, cu un fond de 25 de mii de lei, în care erau cuprinse și salariile și diurnele? Și cine avea să-i numească pe acești cinci istorici? Ministrul? Ministrul, care era un mare matematician, dar care, în guvernul următor, putea fi avocat, putea să fie el competent să aleagă pe cei cinci specialiști, fără ca alegerea să fie influențată politicește?

Profesorului i-a răspuns la început I. Bianu. Răspuns cuminte, cumpătat și fără polemică: se poate ca în afara istoricilor din sânul Academiei să mai fie și alții, tot așa de buni, dar care nu sînt membri ai Academiei. Ce n-ajung să realizeze unii, vor putea face ceilalți și știința, ca și țara, vor fi în cîștig. Nu era cazul de supărare, din contră...

Proiectul a fost votat, iar la discuția pe articole, ministrul a refuzat să ia în considerație amendamentele propuse de profesorul Iorga, chiar cînd era evident că ele ar fi întregit legea.

*

Un alt proiect de lege în aceeași sesiune propunea scoaterea în vînzare a moșiilor statului, ale Casei Școalelor, Casei Bisericii, ale comunelor și județelor pentru a se putea constitui asociații țărănești. Acestea nu erau totuna cu obștiile țărănești, care cuprindeau satul sau chiar mai multe sate, ci doar asociații ad-hoc și care pu-

teau începe și cu șapte inși. Expunerea de motive a proiectului a reluat întreaga problemă a situației pământului, cu acele 46% mică proprietate și 54% mare proprietate, cu cele aproape 400 de mii de familii fără pământ deloc. Scoțind în arendă moșiile statului, ca și ale județelor și comunelor, care în total nu treceau de 150 de mii de hectare (fiindcă nu era vorba de absolut toate terenurile), chestiunea viza un obiectiv social-politic clar: să întărească chiaburimea satelor, fiindcă numai cei cu ceva avere se puteau asocia la arendare.

Nicolae Iorga n-a luat cuvântul la dezbaterile proiectului, ci numai la discuția pe articole, pentru a cere includerea în lege și a proprietăților deținute de societățile de asigurări.

Profesorul a ridicat de la tribuna Camerei și chestiunea, în aparență minoră, a scumpetei hîrtiei. Existau atunci în țară două fabrici de hîrtie: cea de la Bușteni, care aparținea unui grup străin, și cea de la Letea, care era deținută de liberali. Era de la sine înțeles că fiind vorba de un produs ca hîrtia, cu o desfacere așa de imperios cerută de diversele trebuințe, de la ziar și carte pînă la ambalaj, n-a fost greu să se ajungă la o înțelegere cu privire la preț între cele două fabrici și, astfel, prin scumpirea ei, să se creeze greutăți mari în satisfacerea nevoilor culturii. Nu numai în ce privește cartea de școală, dar cartea care trebuia să ajungă în regiunile românești aflate sub stăpîniri străine erau frîinate de această scumpire. Și omul de cultură s-a ridicat să protesteze, deși știa că nu va obține nimic de la deținătorii capitalului.

*

La 14 martie 1909, profesorul Iorga a reluat de la tribuna Parlamentului chestiunea repertoriului Teatrului Național ca factor de seamă în cadrul mării acțiuni de ridicare culturală a poporului. De data aceasta, director era Pompiliu Eliade, care-l înlocuise pe Alexandru Davila. Vorbitorul a arătat, indignat, că repertoriul teatrului de stat „delectează” publicul cu piese străine, minore, neserioase. A fost rîndul opoziției să aplaude, fiindcă nu mai era vorba de un conservator la direcția teatrului, ci de un liberal, și încă deputat. Un fel de epilog al acestor dezbateri l-a constituit adoptarea, la 24 martie 1909, a noii legi a teatrelor întocmită de Pompiliu Eliade și pre-

zentată de Spiru Haret. De fapt legii i se spunea „lege pentru organizarea și administrarea teatrelor din România“ și ea se extindea și asupra circurilor, arenelor, café-concertelor etc. Prin noua lege exploatarea tuturor acestor localuri nu se putea face decât cu aprobarea direcției generale a teatrelor. Se creau trei teatre naționale, subvenționate de stat: la București, la Iași și la Craiova. Directorul general al teatrelor era și director al Teatrului Național din București. Teatrele naționale aveau obligația să joace cel puțin odată pe săptămână o piesă originală românească și să pună în scenă cel puțin două piese românești pe an. Artiștii teatrelor naționale se împărțeau în două categorii: societari și stagiați, și erau numiți prin decret, ca orice funcționar public. Societarii erau obligați să dea gratuit lecții la Conservator. Actorii teatrelor naționale n-aveau voie să joace pe scenele teatrelor particulare. Teatrele naționale aveau menirea de a servi ca școli pentru formarea gustului public în materie de artă.

O nouă sesiune parlamentară a adus după sine un nou mesaj și deci un nou răspuns la mesaj, care a dat prilej reprezentanților partidelor politice să facă, cum spunea profesorul Iorga, unele bilanțuri de „fericiri“ aduse țării. Îndeobște mesajul spunea că regele e mulțumit de realizările guvernului, iar guvernul răspundea că și poporul e mulțumit, deși nu-l întreba nimeni. Și mai răspundea guvernul că fericirea va continua.

Acestui fel de „fericiri“ i-a tălmăcit N. Iorga sensul luind cuvântul la discuția în jurul mesajului (26 noiembrie 1909). A vorbit — ca întotdeauna — fără reticențe. Din marile reforme anunțate, reforme menite, chipurile, să corespundă adevăratelor nevoi ale statului românesc, rezultaseră doar măsurile luate de liberali, măsuri ce erau doar simple paleative. Iorga a explicat absența acestora de la adevărata menire a partidului liberal, prin însăși compoziția sa de clasă. Căci Partidul liberal — ca și Partidul conservator — nu era altceva decât partidul claselor suprapuse, care, firește, nu înglobau și nu putea să înglobeze clasa țărănească. Or, cum să-i despoaie partidul liberal pe beneficiarii clasei țărănești, în folosul țărănimii? Istoricul a vorbit și de pretinsa „armonie“ de care făceau uz în limbajul lor de propagandă partidele claselor conducătoare, precizînd că nu putea exista armonia între antagonisme... (Cuvîntarea la p. 206—224).

*

La 8 decembrie 1909, primul ministru Brătianu a fost victima unui atentat. A scăpat însă doar cu câteva răni ușoare. Fiindcă cel arestat fusese sindicalist, vina a fost aruncată pe muncitori și sindicatele lor. Conservatorii și reprezentanții burgheziei au cerut măsuri drastice împotriva socialiștilor, socotiți răspunzători pentru extinderea mișcării sindicale și a combativității acestora. Se știe că în realitate atentatul a fost o înscenare a guvernului, pentru a lovi în mișcarea socialistă și sindicală. Devenind ministru de interne, președintele Camerei, Pherekyde, s-a grăbit să aducă un proiect de lege pentru desființarea sindicatelor și reconstituirea lor sub forma unor asociații patronate de stat. Proiectul a fost sprijinit de toată Camera, în afară de profesorul Iorga, care s-a pronunțat categoric împotriva. Fără a fi un apărător al sindicatelor, pe care le acuza că făceau politică în loc să apere interesele muncitorilor, a considerat totuși că legea era un atentat la drepturile și libertățile cetățenești. „Cred că glontecele acela pornit dintr-o intențiune nesocotită, pornit dintr-o concepție greșită și aruncat cu un gând criminal, dacă merita un răspuns, altul trebuia să fie acest răspuns, nu unul de represiune... Dacă se urmărea reprimarea sindicatelor, de ce nu aveți curajul, dacă puteți să aveți acest curaj împotriva Constituției, împotriva libertăților elementare în orice societate modernă, de ce nu aveți curajul să spuneți: considerăm sindicatele rău făcătoare și le desființăm? Dar legea aceasta nu se ocupă numai de sindicate, se ocupă fără o mare legătură și fără nici o nevoie momentană de grevă. Ea zice: da, are voie oricine să facă grevă, dar dacă se va întâmpla ca un lucrător în acea grevă să întrebuițeze mijloace de constrângere, atunci el este dat în judecata judecătorului de pace, care trebuie să-l judece repede și să-l condamne la doi ani de închisoare. Mijloacele de dovadă în cazurile acestea sînt așa de slabe că orice lucrător va putea cădea ușor jertfă sentimentului de antipatie al patronului și mărturiilor false ale colegilor, cîștigați într-un fel sau altul. O asemenea lege nu se înfățișează în nici o țară din Europa“.

Cuvîntarea profesorului Iorga reflectă fidel starea de spirit de adîncă nemulțumire din rîndurile muncitorimii noastre, deși, mărturisea vorbitorul, „*nu m-am gîndit... niciodată, nici la seriozitatea ei, nici la întinderea ei*“.

Și această lege s-a votat — bineînțeles fără votul lui sitară?“

La 5 februarie 1910, N. Iorga a luat cuvîntul pe marginea legii băuturilor spirtoase. Cu spiritul-i sarcastic, a analizat legea băuturilor și a încheiat astfel: „Țara aceasta are nevoie de școli, nu este așa? Știți cum le cere: și prin petiții, și în forma cea mai periculoasă pentru stat, și anume, răscoalele, care au fost înainte de toate o cerere de școli. A fost cererea de piine, dar a fost și cererea de școală... Națiunea aceasta a cerut, deci, cu toate formele, cu cele mai dureroase și cu cele mai brutale, cu cele mai legale și cu cele mai ilegale: școli. Școlile trebuincioase nu i le puteți da, și plec de la această tribună cu părerea de rău că, în loc de școli mai multe, dați mai multe circumi...“.

Prezența în Parlament a lui Nicolae Iorga a dat consistență și unei discuții legate de restaurarea monumentelor istorice. Încă în 1875, ministrul instrucțiunii de atunci, Petre Carp, însărcinase un arhitect să se ocupe de această problemă atît de importantă pentru sentimentul național al oricărui popor. Cum acel arhitect n-a corespuns așteptărilor, Titu Maiorescu, care a urmat la acel departament s-a adresat arhitectului francez Leconte de Nouy. Profesorului Iorga, ca istoric, nu i-a plăcut cum lucrase și mai lucra încă Leconte de Nouy la restaurarea mănăstirii din Tîrgoviște sau la biserica Trei Ierarhi din Iași, punînd îndreptățita întrebare:

„Sînt două feluri de reparațiuni a monumentelor istorice: un serviciu de reparațiuni care este în mîna d-lui Leconte de Nouy, alt serviciu de reparațiuni care este în mîna Comisiunii monumentelor istorice. Ne întrebăm: de ce pentru același lucru să fie două comisiuni? Comisiunea monumentelor istorice repară, păstrînd clădirea, iar d. Leconte de Nouy, dărîmînd-o. Cum puteți admite cu privire la monumentele istorice, care sînt onoarea și gloria noastră, să se întrebuițeze aceste sisteme deosebite? Ce rost are reședința regală de la Curtea de Argeș, ca lucrare de restaurație? Noi, rege în trecutul nostru nu am avut. Prin urmare, d-lor, îmi permit să arăt aceste abuzuri, îmi permit să arăt cum se cheltuiește banul public și cum ne dispar monumentele legate de istoria noastră“.

Răspunzînd, ministrul Haret a afirmat că situația, așa cum se prezentase, n-o crease el, ci o moștenise, dar nu era nici de părerea profesorului Iorga în privința restau-

rărilor făcute de arhitectul francez. Despre „restaurarea“ palatului regal de la Curtea de Argeș n-a dat însă nici o explicație.

*

Cu multă vehemență s-a ridicat împotriva utilizării catedrelor universitare ca mijloc de compensare a sprijinitorilor politici. Discuția a pornit de la proiectul de lege prezentat de C. Stere pentru înființarea unor catedre universitare, în special la facultățile de drept. C. Stere a explicat că era vorba, în majoritatea cazurilor, de catedre existente, înființate de Universitate cu aprobarea ministrului, că ele corespundeau strict nevoilor, acum urmînd a se face doar legalizarea lor. Profesorul Iorga, cerînd cuvîntul la 15 martie, a afirmat cu amară ironie: „În loc să se dea școli primare de care țara aceasta are nevoie în număr așa de mare, în loc să se dea profesorilor universitari leafa care le-ar îngădui să trăiască aici la București altfel decît începătorii în cariera administrativă, d. ministru al instrucțiunii, în marea sa solicitudine pentru învățămînt și pentru civilizația românească în genere, dăruiește Universității mai multe catedre... Care va să zică, atunci cînd se înființează cele 21 de catedre de care universitățile au nevoie, aceasta înseamnă că sînt încă 21 de învățați originali în țara noastră (ilaritate). Sîntem foarte recunoscători d-lui ministru că i-a descoperit... O catedră universitară ocupată de un om de știință e o mare binefacere; un om de știință fără catedră universitară e încă o binefacere; nu se poate însă o mai mare calamitate decît catedre universitare la care nu e om de știință, oricît de mare ar fi meritul politic al amatorilor. Căci care român nu rîvnește și el o catedră universitară?“

*

Guvernarea liberală se apropia de sfîrșit. Mai avea dreptul la o sesiune întregă, însă se pare că însuși Brătianu hotărîse altfel. Profesorul i-a mai făcut acestuia un rechizitoriu cu prilejul discuției la mesajul din toamnă (26 noiembrie 1910), dar fără virulență, ca pentru cineva care are nevoie mai degrabă de prohod decît de acuzație. (Vezi cuvîntarea la p. 234—246).

*

Camera anilor 1907—1910 a avut, fără îndoială, o seamă de personalități interesante ale politicii țării românești din vremea aceea. Cu posibilitățile lor materiale, clasele conducătoare prilejuiseră elementelor dotate să-și însușească nu numai o cultură de nivel occidental, dar și acel mod de a gândi, de a acționa și de a vorbi al celui pregătit pentru a face politică, de a conduce treburile publice în folosul clasei ce o reprezenta, cu convingerea mai totdeauna că servește interesele țării. Excluzând pe intelectualii nelegați de interesele clasei, dar servindu-le în bună măsură prin încadrarea lor în partidele ei, fruntașii acelei politici se prezentau la tribuna parlamentului și ca oratori de anvergură, și ca oameni politici, demonstrând că pot discuta orice problemă, oricât de spinoasă, cu siguranța omului pregătit să apere totdeauna... Aveau conservatorii pe un Petre Carp, pe un Take Ionescu, pe un Alexandru Marghiloman (fost procuror, obișnuit nu numai cu bara, dar și cu mînuirea rechizitoriului), pe un Arion, Ion Lahovari, dar mai ales pe un Nicolae Filipescu, debater de categorie grea, bucurîndu-se de un mare prestigiu și în rîndurile adversarilor. Nu mai pomenim pe Titu Maiorescu sau pe Barbu Delavrancea, și o sumedenie de alți oratori și oameni de mare suprafață politică, asemenea unor Cantacuzini, din care unii trecuseră la liberali (Matei Cantacuzino).

De la liberali se impuneau prin calități deosebite proaspătul șef al partidului, Ionel Brătianu (se găseau în Cameră și ceilalți doi frați, Vintilă și Dinu, amîndoi destul de stăpîni pe cuvînt, dar neavînd nici abilitatea oratorică și nici prestața celui mare); Mihail Pherikyde, președintele Marii Adunări, tăios și aprig în dispute, fost ministru de interne; juristul Toma Stelian, totdeauna parcă dispus să treacă peste partid ca să-și arate obiectivitatea; Const. Banu, de care am pomenit și altă dată, dialectician cu largă bază de cultură, prevăzut pe lista de viitori ministriabili; I. G. Duca, orator subțire, înclinat spre democrație, care însă nu scăpa friului ținut aprig de clubul partidului; Alexandru Constantinescu, căruia mai tîrziu i s-a adăugat numelui porecla pornită de la cinismul lui excepțional — Porcu —, avocat de bancă liberală, mînuitor ager de documente, pe care le putea interpreta oricum în propria lui cauză sau a partidului; G. G. Mirzescu (fiul lui G. Mirzescu, profesor universitar, fost ministru, tot liberal), mai tîrziu ministru de interne, cu greaua răspun-

dere a represiunii din Piața Teatrului din 1918, jurist capabil să facă din alb negru și din negru alb. Și mulți alții, majoritatea avocați, alcătuind o osatură de avangardă a partidului în parlament, cu misiunea de a rezista oricărui atac, de oriunde ar veni și oricât de încărcat ar fi el de juste acuze... Un Constantin Stere, un Spiru Haret, Vasile Morțun sau George Diamandi formau gajul pentru creditul democratic necesar partidului, care elimina încet din viața politică echipa conservatoare perimată, dar trebuia să facă față și inevitabilelor asalturi ale forțelor democratice reale, ce se întăreau pe măsură ce burghezia urca spre vîrf.

Între aceste forțe pregătite de luptă s-a ivit într-o zi Nicolae Iorga, neavînd în spate povara partidului, ci numai pe aceea a unei conștiințe legate strîns de interesele celor mulți și nedreptățiți, țărani, și de interesele tuturor categoriilor de români, „sub raport moral și cultural“. Și ciocnirea a fost inevitabilă și violentă, după cum se poate vedea bine în a doua parte a cărții. Dar profesorul nu zguduia catapeteasma politicii de-atunci ca să nimecească partidele sau să înlocuiască o clasă conducătoare cu o altă clasă, investită cu drepturi noi și îndreptățită, pe plan național, la conducere. Profesorul credea în niște virtuți ale poporului român și lupta cu energie să le creeze condiții de punere în valoare. Numai după aceea, credea el, evoluția va putea prinde firesc a-și desăvîrși opera, aducînd cu sine marile mutații revoluționare. Partidele aveau alt adversar decît N. Iorga, de care aveau realmente frică, un adversar întrupat într-o idee, ivită istoricește odată cu burghezia noastră: socialismul. Conservatorii întrevedeau primejdia sporirii lui, a unei organizări tot mai temeinice. Liberalii o combăteau, încercînd a atrage vîrfurile ei intelectuale și pregătind contra bazelor ei muncitorești o seamă de legi, unele de combatere, altele de inducere în eroare, printr-o lărgire a unei aparente democrații. Profesorul avea să explice mai tîrziu (1920), de la tribuna parlamentului, procesul de formare a acelei clase care va înlocui pe cele existente.

*

La 10 ianuarie 1911, cînd s-au redeschis Camerele, în incinta Adunării nu mai erau decît 31 de deputați, fiindcă pe banca ministerială a apărut un guvern conservator, președinte de consiliu fiind Petre Carp. Pe această bancă

ministerială se aflau Titu Maiorescu, Al. Marghiloman, C. C. Arion, Barbu Delavrancea, Mihai Cantacuzino și D. Nenițescu. Ostilitatea dintre cameră și banca ministerială n-a durat decât câteva minute, adică timpul cât președintele de Consiliu a citit decretul de dizolvare... Guvernul liberal se lichidase și un guvern conservator îi luase locul, conform unei teorii de rotativă...

Noile alegeri s-au ținut în a doua jumătate a lunii februarie 1911, iar Parlamentul s-a deschis pe 7 martie. Dar profesorul Iorga n-a mai fost ales. Conservatorii n-aveau nevoie de procurori și nu-i puteau ierta stăruința lui pentru reforme în favoarea țărănimii, deși N. Iorga a candidat în mai multe județe și a obținut un număr de voturi infinit mai mare decât — să zicem — un candidat conservator la Colegiul I (au ieșit în unele locuri deputați cu 46 voturi, fiindcă atîția mari proprietari se găseau în județ).

Încă de la început, Take Ionescu, șeful conservatorilor democrați, care au mers în alegeri cartelați cu liberalii, i-a prezis lui Petre Carp că nu va ocupa mult timp președinția guvernului, fiindcă un guvern conservator cu ideile lui învechite nu se va putea menține în împrejurările excepționale în care se afla țara după răscoală.

În adevăr, guvernul lui Petre Carp a căzut la 16 octombrie — nici 11 luni întregi.

Cum se explică faptul că acest guvern n-a apucat să împlinească măcar anul, deși era atît de apropiat și plăcut regelui?

Carp considera partidul util pînă să ajungă la guvern, dar, odată ajuns la putere, partidul nu mai conta. Nici chiar colegii din echipa lui guvernamentală nu mai aveau vreo influență asupra-i. Or, de favoarea regelui se mai bucurau și alții conservatori, și printre ei, cel dintîi, Take Ionescu, căruia regele îi cunoștea nu numai relațiile cu străinătatea, dar și suplețea și dibăcia cu care știa să se impună și să-și impună părerile. Deci, regele i-a sugerat lui Carp să încerce, la guvern fiind, o împăcare cu Take Ionescu, sacrificînd doi-trei prieteni din echipă pentru tachiști. Ceea ce Carp nici n-a vrut să audă. Pe urmă, în Cameră s-a pus chestiunea tramvaielor, o chestiune mărunță în fond, dar principal importantă pentru Carp. Chestiunea tramvaielor stătea așa: pînă în 1909 primăria concesionase dreptul de a utiliza tramvaie pe străzile Capitalei. Erau doi concesionari, care dețineau 49 de km de

tramvai cu cai și 5 km de tramvai electric. În 1909, liberalii au hotărât să schimbe sistemul de concesiune și au alcătuit o societate comunală, cu 50% capital particular — citește liberal —, care să exploateze transportul în comun pe străzile orașului, cu o serie de obligații precise în raporturile comună-societate, dar și cu împărțirea beneficiilor la paritate între deținătorii de capital. Fiind afacere liberală, Carp a ținut să-i schimbe caracterul printr-un statut adus în discuția Camerei. Carp voia ca în afacere să intre deopotrivă și conservatorii, ceea ce i-a supărat foarte pe liberali. Iar Ionel Brătianu, urmînd pilda tatălui său, care a știut să se impună regelui, i-a cerut o intervenție pentru a-l potoli pe primul ministru. Au intervenit și prietenii din imediata apropiere a lui Carp, solocitîndu-i înțelegere politică, pentru că interesele politice vor impune mîine ca și conservatorii să organizeze asemenea afaceri. Cum Petre Carp nu putea suferi să întîmpine greutăți venite de la palat sau din propriul său cerc, mai ales că începuse și războiul balcanic, și-a prezentat regelui demisia (2 aprilie 1912). Și regele i-a primit-o, antrenînd demisia întregului cabinet. Așa a apărut surpriza: un guvern Titu Maiorescu. Din cabinetul Maiorescu nu mai făceau parte Al. Marghiloman, N. Filipescu și M. Cantacuzino, solidarizați principial cu Petre Carp. Dar Titu Maiorescu a știut să-i convingă să renunțe la intransigență, dacă țineau ca partidul conservator să rămînă cu puterea. Tratatulele cu Take Ionescu s-au terminat ușor. Faimosul orator a cerut noi alegeri, ca să beneficieze și partidul său de o reprezentare proporțională în parlament în noua situație. Împăcarea s-a făcut deci sub forma unei colaborări de guvernare.

Noile alegeri s-au ținut între 8 și 18 noiembrie, iar noul parlament, cu majorități conservatoare, s-a deschis la 26 noiembrie. Pe banca ministerială erau, în afară de Titu Maiorescu, care deținea și externele, Al. Marghiloman la finanțe, Take Ionescu la interne, prof. C. Disescu la instrucțiune, N. Filipescu la agricultură, Al. Bădărău la lucrări publice, Cantacuzino la justiție, generalul Hirjeu la război și Nicu Xenopol la industrie și comerț. În urma acestor noi alegeri, Nicolae Iorga a reintrat în Cameră ca deputat de Prahova. Tot atunci a fost ales Nicolae Titulescu, ca făcînd parte din grupul lui Take Ionescu. A reintrat și C. Stere. Barbu Delavrancea a fost ales la Senat.

Cea dintii cuvintare rostită de profesorul Iorga a fost o filipică la adresa alegerilor „făcute după rețeta cu jandarmii și sfinta administrație“.

*

Războiul balcanic crease o atmosferă de tensiune politică. În consecință, Titu Maiorescu a cerut Camerei să renunțe la discuțiile în jurul răspunsului la mesaj. Dar N. Iorga s-a înscris totuși la cuvînt.

Între timp, Marghiloman a adus un proiect de lege pentru acordarea unei pensii viagere de 750 lei văduvei lui Ion Luca Caragiale, decedat la Berlin. Un oarecare Enășescu, care s-a declarat împotriva, a fost puternic înfierat de N. Iorga. Spre cinstea ei, Camera a votat pensia, dar au fost și trei voturi împotriva!

Odată cu începerea războiului balcanic, activitatea parlamentară și politică a profesorului Iorga și-a lărgit aria de preocupări. Problema țărănească a rămas mai departe obiectiv prioritar în bătălia pe care o pornise în cadrul Parlamentului, dar războiul balcanic venise ca un semn că se apropia în istorie un deznodămînt de care românii trebuiau să-și lege un destin al lor: eliberarea fraților aflați sub stăpînirea imperiului dualist austro-ungar. Limbajul îndrăzneț al sîrbilor în Parlamentul lor față de Austro-Ungaria în privința ținuturilor aflate încă sub Imperiul habsburgic nu era decît dovada că națiunile asuprite nu mai socoteau Viena un bastion de neînfrînt, că nu era departe ziua împlinirii arzătoarei lor voințe de scuturare a jugului.

De la tribuna Camerei, N. Iorga a interpelat guvernul lui Titu Maiorescu asupra politicii externe. Orientarea diplomației românești spre Austria era de mult socotită de el ca o greșeală de neiertat. Cînd România avea sub stăpînirea Imperiului habsburgic importante teritorii naționale, ea nu putea face o politică de amicitie cu această țară. Iorga știa de unde pornise această politică, dar mai știa și că voința unui popor întreg nu putea fi pusă în balanță cu obligațiile asumate din motive de oportunitate, obligații care, dealtfel, fuseseră ținute secrete. Prin urmare, acum lupta trebuia dată și pentru dreptatea celor mulți și apăsați, dar și pe acest al doilea front, al idealului național, care cerea o și mai mare energie. Prima lui interpelare în legătură cu această problemă a fost precedată, după cum spuneam, de aceea care privea modul săl-

batic cum s-au „făcut“ alegerile pentru al doilea parlament conservator.

La 16 ianuarie 1913, Iorga a interpelat însă guvernul în legătură cu tratativele duse cu Bulgaria, fapt care a provocat o discuție de amploare despre întreaga situație din Balcani, dominantă fiind ideea: Balcanii ai balcanicilor. S-a citat dintr-o broșură a lui Take Ionescu, în care se susținea că națiunea bulgară era o națiune valoroasă, că s-a purtat cu curaj și că armata ei a dovedit o disciplină și o putere de recunoscut. „Eu cred că a avut dreptate d. Take Ionescu — afirma N. Iorga — și că ar sta foarte urit românilor să arate invidie sau gelozie... Fiindcă Bulgaria este un stat de valoare și fiindcă armata ei s-a arătat curajoasă și tare în cuceririle ei... Eu înțeleg, nu numai înțeleg, dar sînt și mulțumit că este o mare mișcare în opinia publică a țării, că în fiecare grup de români se agită chestiunea de astăzi, care trebuie dezlegată. Este un ferment de mișcare sufletească de cea mai mare intensitate. Și bine face fiecăruia român că se simte mișcat. Trist ar fi pentru țara românească cînd n-ar fi în-suflețită de această înălțare de cuget și de această solidaritate. Glasul țării va fi ascultat“.

Dîndu-și seama că va fi greu să pornească din înaltul for vreo acțiune pentru reorientarea politicii externe românești, Nicolae Iorga s-a decis să utilizeze în acest scop calea publicisticii și a sălilor de conferințe, pînă ce opinia publică va fi una cu lupta sa.

O altă interpelare a lui Nicolae Iorga s-a referit la problema obștii țărănești din Flămînzi Botoșani, satul de unde istoria consemnează că a pornit semnalul răscoalelor. Plecînd de la comunicarea profesorului Simion Mehedinți privind zvonul că guvernul ar avea intenția să anuleze legea arendării moșiilor statului către obștiile țărănești, Iorga a relatat unele întîmplări curioase petrecute în satul amintit. La Flămînzi se afla armanul uriașei moșii a prințului Sturdza, nepotul fostului domn al Moldovei, Mihail Sturdza, arendată lui Mochi Fischer, pentru că proprietarul trăia în Franța, la Dieppe. Se pare că marele proprietar din Franța a vrut să schimbe arendașul cu un altul, care oferise mai multă arendă. Iscîndu-se o rivalitate care amenința cu un proces, Sturdza a trimis în țară un mandatar autorizat să trateze cu țărani din Flămînzi și satele învecinate arendarea moșiei, dacă aceștia se con-

stituiau în obște. Oamenii au primit bucuroși, s-au constituit în obște cu forme în regulă, acceptînd chiar o arendă de trei ori mai mare decît aceea oferită de noul arendaș. Dar arendașul, care în momentul acela deținea moșia, a luat în grabă măsuri ca obștea țărănească să nu pună mîna pe moșie. Prefectul, comandantul de jandarmi, un procuror și alți reprezentanți ai autorităților locale au sosit la Flămînzi pe neașteptate, sub pretextul unei vînători în pădurile moșiei. Și vînătoarea a început chiar din noaptea sosirii, dar nu în pădure, ci în sat, după frunțașii care au pus la cale înființarea obștei. Preotul, învățătorul, medicul și chiar administratorul de plasă au fost amenințați și somați să renunțe la obște. După această „vînătoare“ a autorităților puse în slujba arendașului, obștea țărănească, înființată legal, cu respectarea tuturor formelor, a rămas pe hîrtie, iar moșia a arendat-o în continuare Mochi Fischer, după ce a înlăturat, abil, pe țărani.

Comunicarea lui Iorga a fost ascultată cu interes, dar pe mulți i-a iritat, pentru că dezvăluia stări de lucruri de natură să aibă un ecou răscolitor în opinia publică, să întărească spiritul de revoltă. După ce a părăsit tribuna, Iorga a întocmit o moțiune, semnată de zece deputați, prin care invita guvernul să ia măsurile trebuitoare pentru ca acțiunea de prigonire a unor funcționari să înceteze la Flămînzi și oriunde s-ar ivi.

La 13 martie 1913, profesorul Iorga a dat citire unei scrisori primite de la un român din Istrița-Susnevița — aparținînd pe vremea aceea Austriei — prin care cerea să se construiască acolo o școală românească și o bibliotecă. Din Istrița venise în țară tatăl lui Titu Maiorescu, profesorul Ion Maiorescu, care a jucat un rol important în revoluția de la 1848. Iorga a cerut guvernului să îndeplinească dorința românilor din Istrița de a se construi acolo o școală și o bibliotecă, dîndu-li-se numele lui Ion Maiorescu.

A citit apoi un raport al lui V. Pârvan, care arăta că „cetățile antice din Dobrogea continuă să fie exploatare ca niște cariere de piatră... că din mormintele găsite, care sînt lăsate la voia întîmplării și expuse deteriorării, se ia piatra și se întrebuițează la construcții“. Lipsa de pietate pentru rămășițele glorioșilor noștri străbuni l-a revoltat. „Noi — spunea profesorul Iorga — să ridicăm la cinstea cuvenită mormintele marilor noștri înaintași.

Este una dintre cele dintii datorii de onoare ale noastre...“

În legătură cu noua lege de organizare a Comisiunii monumentelor istorice, profesorul l-a rugat pe ministrul instrucțiunii, care urma să aducă proiectul legii, să prevadă ca săpăturile să fie încredințate directorului Muzeului de antichități, Vasile Pârvan, „care este un om cu mai multă răspundere și cu o mai deplină cunoștință de cauză“. Rugămintea nu i-a fost ascultată, fiindcă ministrului i s-a părut că i se sugerează ce trebuia să facă... A cerut de asemenea să se renunțe a se mai reface din temelii unele monumente istorice, care de multe ori nu mai reprezintă ceea ce au fost, ci să se introducă principiul întreținerii prin reparații treptate și al conservării, pentru autenticitate. A ridicat și chestiunea mănăstirii Bistrița, mănăstire refăcută de Ștefan cel Mare și care cuprindea rămășițele lui Alexandru cel Bun, ale lui Alexandru, fiul lui Ștefan, precum și ale mamei Marelui Ștefan al Moldovei, mănăstire care avea nevoie urgentă de refacere.

*

Nu s-au risipit bine ecourile discursurilor privitoare la Pacea de la București — acea primă demonstrație a țărilor balcanice că pot ajunge la concordie fără concursul marilor puteri, și, între cei doi corifei ai culturii românești — Titu Maiorescu și Nicolae Iorga — s-a iscat un dialog violent pe chestiunea limbii în care trebuia să fie scrisă corespondența diplomatică. Chestiunea o ridicase N. Iorga, ca o critică, lăsînd chiar să se înțeleagă că uneori limba franceză utilizată în corespondența diplomatică nu ar fi chiar perfectă.

În urma acestui dialog, dat fiind că Iorga nu putea replica imediat, discursul primului ministru fiind o încheiere la discuția asupra răspunsului la mesaj, în ședința de a doua zi, 19 decembrie, profesorul a cerut cuvîntul la sumarul ședinței precedente, ca să-i răspundă lui Maiorescu: „Onorată Cameră, s-au spus ieri de pe banca ministerială, desigur cu altă intențiune decît aceea care se oglindește, cîteva cuvinte ce trebuiesc relevate. S-a spus că limba românească nu poate, că nu este în stare să servească pentru corespondența diplomatică, că nu se poate chiar prevedea vremea cînd limba românească o să fie capabilă de a îndeplini acest rol. D-lor, în toată lumea

răsăriteană, în care ne găsim noi, limba țării este întrebuințată curent în corespondența diplomatică, și dacă nu ar fi alt argument, așa aduce înaintea următoarele: În Cartea verde pe care a scos-o guvernul Maiorescu privind războiul balcanic și Pacea de la București, sînt rapoarte diplomatice scrise în românește; instrucțiunile d-lui prim ministru Maiorescu sînt date în românește și, în sfîrșit, dacă limba românească ar fi socotită că nu poate exprima anumite nuanțe, ar ajunge o singură cuvîntare a d-lui Maiorescu, cu tot ceea ce poate spune, cu tot ceea ce poate lăsa a se înțelege, cu tot ceea ce poate ascunde, pentru a dovedi că limba noastră este în stare să exprime orice nuanță. Nu așa fi ridicat această chestiune, căci sîntem cu toții convinși că limba care a putut să dea expresiune cugătării unui Conta și poeziei unui Eminescu este, desigur, capabilă să exprime orice, dacă în tribuna din față (tribuna diplomatică. — *n.n.*) nu ar fi fost unele persoane străine cari ar fi putut să creadă că așa este și că noi, prin aplauzele Camerei, aprobăm acest punct de vedere. Rog să nu se creadă cumva că am intențiunea de a manifesta împotriva marelui rol pe care limba franceză îl joacă în lume. Nu. Noi iubim această limbă și o învățăm fiecare cum putem. Din partea mea, am muncit îndeajuns ca să pot da literaturii istorice franceze cinci lucrări întinse, pe care se sprijină astăzi cercetări privitoare la secolul al XIV-lea și al XV-lea din această țară. Dar să-mi fie permis să adaug un lucru: că oricît ne-am fi silit noi aștia să învățăm franțuzește și oricît de puțin am fi izbutit, avem meritul că am ținut înaintea de toate să învățăm, să întrebuințăm și să dezvoltăm limba noastră“.

*

După terminarea războiului balcanic, misiunea guvernului Maiorescu părea terminată. Înțelegerea cu Take Ionescu n-a putut duce la o fuziune; ba, s-a văzut curînd că ruptura era mai aproape ca oricînd. Take Ionescu a dat publicității un program al grupării sale, în care se vorbea de necesitatea expropriării marilor proprietăți, de desființarea colegiilor electorale și înlocuirea cu votul universal. A fost o surpriză cu atît mai mare cu cît Maiorescu făcuse și cunoscutele declarații privind opiniile sale cu privire la aceste două mari probleme sociale și cu cît nimeni n-ar fi bănuît că o asemenea inițiativă fulger va porni tocmai dintr-o tabără oricum conservatoare. Este

adevărat că Take Ionescu n-avea un partid care să vină la putere și să-și ia o așa de mare răspundere și, ca atare, inițiatii atribuiiau senzaționalului program doar un caracter electoral.

Nu același lucru se putea spune despre noul program al partidului liberal, care a apărut sub forma unei scrisori-manifest către țară, semnată de I.I.C. Brătianu, șeful partidului, și publicată la 13 septembrie 1913. În scrisoare se arăta că poporul nu mai putea fi guvernat după normele din trecut și că a sosit vremea să se scoată carul statului din vechiul fâgaș. Brătianu a vorbit și el de colegiul unic, care ar fi fost totuna cu votul universal, și de exproprierea forțată a mării proprietăți! Se crease o atmosferă tensionată, care anunța evenimente noi. La rîndul lor, conservatorii s-au grăbit să anunțe și ei o modificare a situației, propunînd exproprierea a 500 de mii de hectare de pămînt, dar nu din moșiile particulare! În concepția lor, statul trebuia să cumpere acest teren de la așezămintele de mină moartă și să le revîndă țăranilor. Maiorescu s-a opus acestei măsuri. El a declarat că nu acceptă nici o formulă, fiindcă el a fost toată viața un om consecvent! Ca urmare, la 4 ianuarie 1914, Maiorescu și-a depus mandatul.

În fapt, toată această agitație avea cauze mult mai profunde decît simpla bătălie pentru putere. Țara se afla la o răscruce, iar datele problemei fuseseră ridicare cu deosebire acuitate de masele populare, de socialiști. Problemei pămîntului și a votului universal trebuia să li se dea răspuns neîntîrziat. Acest rol a ținut să și-l asume Partidul liberal.

Astfel, la 14 ianuarie 1914, I.I.C. Brătianu a format noul guvern, a dizolvat parlamentul și a fixat alegerile pentru prima decadă a lunii februarie. Guvernul liberal avea opt membri: pe E. Porumbaru la externe, pe Emil Costinescu la finanțe, pe V.C. Morțun la interne, Al. Constantinescu la agricultură, Al. Radovici la industrie și comerț, dr. C. Angelescu la lucrări publice și I. G. Duca la instrucțiuni publice și culte.

*

Noul Parlament s-a deschis la 21 februarie 1914. Profesorul Iorga n-a mai întîmpinat dificultăți pentru a fi ales, așa cum i se întîmplase la alegerile conservatoare din 1911. Președinția Camerei a fost din nou atri-

buită — prin alegere — lui M. Pherikyde, severul bătrîn care ținea atît de mult la disciplina dezbaterilor, dar cu cît ținea mai mult, cu atît sala se arăta mai rebelă.

Mesajul de deschidere a pomenit doar în genere de reforme obligatorii și de armonie socială, pentru ca, trei zile mai tîrziu, un grup de deputați liberali, în frunte cu C. Stere, să depună pe biroul Camerei o propunere pentru modificarea Constituției: „Sîntem frămîntați de două mari probleme — a spus vorbitorul —: problemul agrar și problemul politic. Se cuvine deci, în interesul însuși al sănătoasei și temeiniciei noastre dezvoltări, să procedăm fără întîrziere la dezlegarea acestor două mari chestiuni. Problema agrar apasă de mult asupra destinelor României. O repartizare anormală a proprietății de pămînt a creat un adînc dezechilibru între proprietatea mare și proprietatea mică... Numai înmulțind numărul proprietăților mici și dîndu-le puțină să formeze o mică proprietate economică de sine stătătoare vom înlătura primejdia sub a cărei grijă trăim... Vînzarea de bună voie a moșiilor statului și a așezămintelor nu mai este îndestulătoare. Singurul mijloc este de a autoriza statul ca în anumite condițiuni și în schimbul unei drepte și prealabile despăgubiri să poată expropria marea proprietate de o parte prin prinosul ei, în folosul sătenilor“. Se cerea deci revizuirea art. 19, 20 și 21 din Constituție, spre a se putea prevedea exproprierea.

În ce privește a doua problemă, raportorul afirma că sosise timpul să fie chemat întregul popor la viața politică. „Desființînd actualele colegii electorale și sporind numărul alegătorilor, avem credința nu numai că vom reduce acțiunea pe care influențele personale le pot exercita asupra corpului electoral, îngăduind astfel vieții noastre publice puțină de a se așeza pe temelia sănătoasă a intereselor obștești, dar avem totodată și nestrămutata credință că, solidarizînd pe cît mai mulți în conducerea și răspunderea statului, vom face o operă binefăcătoare de consolidare politică și de înfrățire socială“. Se mai cereau și alte modificări ale Constituției — în problema învățămîntului, care trebuia făcut gratuit — inamovibilitatea magistraturii și responsabilitatea ministerială. Propunerea, deși venită pe calea inițiativei parlamentare, era inițiată de guvern.

Conservatorii, prin C. C. Arion, și-au exprimat uimirea pentru „precipitațiunea“ cu care se fac propuneri de revizuire.

zuire a Constituției. A vorbit apoi însuși Petre Carp, cel mai autorizat să vorbească în numele „trecutului“, și Carp a socotit propunerea ca fiind de-a dreptul primejdioasă, atît pentru țărani, cît și pentru dinastie și țară!

Asupra reformelor propuse de liberali, Iorga s-a pronunțat abia după 4 martie 1914, caracterizîndu-le ca un act de milă, de pomană. Desigur, modificarea Constituției în vederea lărgirii sistemului electoral și creării micii proprietăți țărănești era un pas. Dar, obiecta vorbitorul, cine vine să propună asemenea reforme și cine să le aplice? Partidul liberal, „un partid care nu e țărănesc... un partid alcătuit din mari proprietari, dintre care unii au și mari datorii și pentru care exproprierea, mai ales plătită în bani, ar putea să nu fie dezagreabilă, un partid alcătuit din arendași, și anume nu din arendași de profesie, ci din oameni cari iau moșii în condițiuni favorabile, determinate poate și de politică, în același mod în care ar cumpăra cine știe ce acțiuni de la cine știe ce societate, un partid alcătuit din marea finanță, care la noi nu este deosebită de stăpînitorii de pămînt, căci domnul cu acțiuni și domnul cu moșia arendată sau stăpînită este foarte adeseori aceeași persoană (și într-un caz, și în celălalt, este vorba de speculă), o oligarhie de speculanți, care-și găsește rostul foarte bine și la moșie, și în mersul anumitor rosturi de stat privilegiate... Dv. sînteți un partid burghez, un partid al capitalului mobil, crescut repede, îmbogățit pe neașteptate, care faceți politică țărănească, fiindcă dacă n-ați face-o, d-zeu știe ce s-ar alege, nu numai de viața partidului, dar de viața întregii clasei suprapuse, pe care dv. o reprezentați cu mai multă putere, cu mai multe legături cu societatea noastră“ (Vezi cuvîntarea în p. 290—300).

Cît adevăr a cuprins aceste aprecieri ale lui N. Iorga avea să se demonstreze cu prisosință în anii aplicării reformei agrare, care n-a fost „dezagreabilă“ pentru liberali.

După profesorul Iorga a vorbit din nou C. Stere, raportorul propunerii de modificare a Constituției și promotorul măsurilor de reforme. Răspunzînd profesorului Iorga, C. Stere a vrut să fie mușcător: „D. Iorga ar fi primit și d-sa programul nostru, cu o singură condiție, să fie chemat d-sa să-l realizeze. Poate d. Iorga este un om al viitorului, dar, în momentul de față, d-sa nu are la dispoziție acea forță organizată, care e singura capabilă să

înfăptuiescă o reformă și să-i asigure aplicarea“... Tot în replică a vorbit și Ionel Brătianu. „Problema țărănească nu se rezolvă prin texte de legi — a spus el. și, de ce n-am fi de acord, avea dreptate. — Ea cuprinde o chestiune de ordin economic, o chestiune de ordin educativ, ea face obiectul unui program și a unei activități întregi“.

*

La sfârșitul lunii aprilie s-a votat o lege care modifica unele dispoziții din legea electorală, în vederea alegerilor pentru Constituantă. În aceeași zi (22 aprilie), a apărut decretul de dizolvare a parlamentului în funcțiune, fixându-se alegerile pentru Constituantă în zilele de 20 și 22 mai pentru Camera și 24 — 25 mai pentru Senat. Noile Camere au fost convocate pe ziua de 5 iunie 1914.

La noile alegeri, profesorul Iorga a mers fără sprijinul grupării cuziste, deoarece legăturile cu „agitatorul“ de la Iași se rupseseră în chiar ziua dizolvării parlamentului, oficial, prin declarații de la tribună.

*

Nicolae Iorga a vorbit la mesajul noilor Camere în 14 iunie 1914. Era îngrijorat, deoarece, invocându-se evenimentele internaționale, se ceruse amânarea măsurilor pentru pregătirea exproprierii și a votului universal. El socotea că tocmai evenimentele ce se prefigurau ar fi fost de natură să grăbească satisfacerea drepturilor țărănești, pentru că soldatul român de mîine trebuia să știe ce avea de apărut cu viața lui (cuvîntarea la p. 301—322).

În august 1914 a izbucnit războiul mondial. Parlamentul se găsea în vacanța de vară, dar n-a fost convocat în sesiune extraordinară, fiindcă împrejurările cereau tact, discreție, precauție. Dealtfel, opinia generală era că politica României nu putea fi decît una singură: pregătirea pentru eliberarea românilor aflați de veacuri sub stăpînire străină și realipirea provinciilor locuite de ei la patria-mamă.

La 21 iulie/3 august 1914, Consiliul de Coroană s-a pronunțat aproape în unanimitate împotriva politicii alături de Tripla Alianță. În nici un caz cu Austro-Ungaria, a fost glasul care reprezenta vocea țării. S-a hotărît atunci „expectativa armată“.

Parlamentul n-a fost convocat imediat ca să ratifice această hotărâre. Dealtfel, în Consiliul de Coroană de la Sinaia, fuseseră prezenți toți liderii partidelor politice și ai parlamentului, precum și toți foștii prim-miniștrii care erau încă în viață. Nici chiar când corpurile legiuitoare s-au redeschis, la 15 noiembrie, nu li s-a cerut o asemenea ratificare. Scurt, discret, Brătianu a înștiințat Parlamentul că evenimentele externe impun amânarea reformelor! Atît! Pentru majoritatea deputaților, măsura a venit ca o ușurare. Foarte puține glasuri s-au auzit protestînd. Dealtfel, neutralitatea crease și în Cameră și în țară o stare de spirit agitată: puținii care erau de partea centralilor începeau să lucreze subteran, ajutați de propaganda germană, care se și instalase în țară, cheltuind milioane. Cei mai mulți cereau însă intrarea imediată alături de Franța, greu lovită la început de mașina de război germană. Mai ales studenții, în frunte cu profesorii lor, au întreprins o vastă acțiune în toată țara, cucerind cercuri tot mai largi de intelectuali și chiar fruntași politici și foști miniștri. Manifestațiile pentru intrarea în război alături de Franța nu erau pornite numai din vechile simțăminte pentru poporul francez, istoricește înrudit cu poporul român, și care în decursul ultimului secol a sprijinit România, dar și pentru că cea mai mare parte a teritoriilor românești se aflau sub stăpînirea Imperiului austro-ungar.

Numai Brătianu nu se manifesta în nici un fel: politica lui care — sigur tindea să mergem alături de Antantă — era dusă cu atîta abilitate, încît pentru moment germanii și austro-ungarii încă mai sperau...

Fără să fie de acord cu Brătianu, care nici față de el nu-și rostea gîndurile adevărate, Nicolae Iorga nu participa încă la manifestațiile de larg ecou pentru intrarea României în război alături de Franța, fiindcă el era convins că intrarea României în război cerea un moment care nu venise încă. „*Interesul românilor* — spunea el — *nu stătea în salvarea Franței, pe care, desigur, o doresc toți, ci el vizează în primul rînd păstrarea forțelor românești pentru ceasul care va trebui să-l aștepte și care se apropie*“.

Succesele germane pe toate fronturile a făcut desigur să planeze în unele cercuri o stare de incertitudine. Brătianu însuși lasă să se înțeleagă că era impresionat de aceste succese; dar aluziile le făcea mai ales în cercuri apropiate nemților și austrieșilor, pentru că voia cu orice

preț să înlăture eventuale măsuri neplăcute pentru românii din Ardeal. Mai tirziu Iorga avea să mărturisească ce multă considerație îi inspira Brătianu pentru răspunderea ce și-o asumase în momente atât de grele, dar și un sentiment de ciudă fiindcă omul acesta nu împărtășea nimănui gândurile lui intime, deși el, Iorga, ar fi fost gata să-l ajute, independent de părerile ce le avea față de politica sa și a partidului său în treburile interne.

În timp ce Parlamentul rămânea în vacanță din motivele arătate mai sus, Iorga, prin ziarul său „Neamul Românesc“, ducea o campanie susținută și, trebuie spus, de real răsunset în toată țara, pentru crearea unei stări de spirit în favoarea luptei pentru dezrobirea teritoriilor românești aflate sub stăpîniri străine, și nu pentru război în general, de al cărui caracter imperialist, de cotropire, de ambele părți, nu se îndoia cîtuși de puțin.

Pentru evidențierea activității sale publicistice din această perioadă, ziarul „Neamul Românesc“ păstrează în coloanele sale mărturii memorabile.

La 20 iulie 1914, într-un articol intitulat „Războiul general și România“, Iorga prevedea că „va fi unul din cele mai mari războaie ale istoriei omenirii. Ni se cere să ne prindem și noi în acest infernal sabbat, pe temei de «vechi tradiții», de interese comune, de «echilibru» și alte asemenea formule ipocrite. *Orice conștiință va răspunde hotărît, din toate puterile sufletului: nu! Avem o armată, deei D-zeu cinste și glorie nouă, pentru a ne apăra de asemenea contacturi imunde ale barbariei, iar nu pentru a o arunca în hora lor sălbatecă. Ca un popor de omenie, așteptăm în liniște, cu arma la picior! Ceasul acestuia vine, dar numai atunci cînd, asupra ambițiilor zdrobite, ideea senină va ști să cumpănească dreptățile naționale, care azi nu se văd deasupra măcelului.* În același număr N. Iorga semna și un al doilea articol: „Franța și Germania în cumpăna recunoștinței noastre“, care se încheia cu următoarea frază: „Franța nu poate pieri! Ar fi o catastrofă morală pentru omenire. Și noi nu putem ajuta prin nimic, fie și printr-un gest la pieirea ei, căci ar fi o crimă națională“.

Ca să explice de ce nu sprijinea răsunătoarele manifestații din țară pentru intrarea imediată în război, N. Iorga scria în „Neamul Românesc“ din 31 august 1914: „N-am îndemnat România să participe la războiul european și nu îndemnăm nici acum. Lucrurile au cursul lor. Acest

ceas nu e, pentru idealurile firești ale românilor, cel de azi. Probabil că nu va fi nici cel de mâine. Dar cine va trăi, va vedea“.

Pornind de la știrea că Al. Marghiloman voia o schimbare de atitudine a României, ieșirea din neutralitate — pe care o susținuse în Consiliul de Coroană de la Sinaia — cerind intrarea în război alături de Austro-Ungaria, N. Iorga îl avertiza astfel în numărul din 7 august al ziarului său: „Nu putem crede că d. Marghiloman, o minte așa de subțire, a ajuns să judece astfel. Dreptatea, ca și pedeapsa, vine târziu, dar vine! După toate ce ne va fi scris să îndurăm, va veni ceasul când ne vom găsi unii în fața altora: acei cari au nenorocit țara și aceia cari au pățimit după nenorocire. Și nu doresc nici dușmanilor mei de moarte — dacă i-aș avea — oroarea ceasului aceleia pentru omul care a împins fără motiv și fără dreptate această țară nevinovată într-o aventură atroce!“

La 31 august, într-un articol: „Au steagul lor“, N. Iorga comenta decizia ungară de a lăsa ostașilor români din regimentul de honvezi libertatea de a flutura în luptă steagul tricolor românesc. „Și șefii politici militari, isteți ca un precupeț de bilci, care strecoară bani falși și vînd stofa putredă, clipesc din ochi cu bucurie că au găsit momeală valahului, care-l va face să spumege, să turbe, să biruiască și să moară. Bucurați-vă, isteți domni, dar eu cred că nu prea aveți de ce. Va fi biruință — cum credeți voi — va fi înfrîngere, cum bănuiesc eu, deși nu sînt profet, dar să știți că *acel steag se va întoarce* . . . Un steag nu e ce credeți d-voastră — momeală, momeală pentru valahi, ci ideal, dorința de neatîrnare și sete de luptă. Iar după război nu vor mai fi în față nici sîrbi, nici ruși, și atunci veți vedea voi ce înseamnă să vă jucați cu tricolorul românesc“.

Față de starea de spirit agitată a opiniei publice, la 7 septembrie 1914, sub titlul: „O declarație“, a încercat să explice din nou problema neutralității României: „În acest moment sîntem datori să vorbim limpede toți. Ne-am învoit asupra neutralității fiindcă nu se putea, fiindcă era o imposibilitate morală să mergem cu Austro-Ungaria . . . Eu multe lucruri nu le știu, iar cîte le știu nu cred că am dreptul de a le spune“. După ce a enumerat condițiile care, chiar dacă s-ar fi îndeplinit — drepturile naționale ale românilor din Monarhia habsburgică și dovada că acest stat putea lupta, birui și trăi — a conchis: „Dar s-a dove-

dit că românii din Ungaria au fost înșelați cu zvonul intrării noastre în acțiune contra Rusiei și momiți nedemn de impunerea tricolorului și a lui «Deșteaptă-te Române»! Se cer fapte nouă. Iată-le! Ele se judecă de la sine. Urmează de aici că opinia publică are dreptul să facă semnul mult dorit pentru trecerea munților? Aceasta o spun din toată puterea conștiinței mele: nu! Acest drept îl are numai guvernul, dacă el are toate asigurările din altă parte cu ce sacrificii se pot face și dacă armata noastră e pe deplin pregătită, regele Carol să facă semnul, să se facă semnul în numele regelui Carol! Dacă nu există posibilitatea de a ne face o datorie elementară față de idealul pentru care generații întregi au luptat și au sperat, să ni se spuie, în forma în care aceste lucruri se pot spune. Atunci însă, cu sufletul zdrobit, nația să se pregătească pentru ziua de miine, după pacea care ne-ar lăsa cum ne-a găsit războiul, pentru o mare judecată împotriva acelorora cari ne vor fi făcut prin nepregătirea, datorită nepriceperii și lenii lor, mai mult rău decât toți dușmanii noștri împreună. Așa cred eu!“

Ziarul „Neamul Românesc“ a mai reprodus în această perioadă și o seamă de conferințe ținute la Vălenii de Munte sau la Ateneul Român pe aceeași temă. Într-o relatare: „Ce face Iorga?“ (14 septembrie 1914), se arăta că prin zeci de scrisori i se cerea „de a se pune în fruntea opiniei publice revoltate și de a mulțumi deplin sentimentul național“. „Mi se cere — scria N. Iorga cu amărăciune — a fi călăuz, mie, celui căruia i s-au legat ochii ca să nu vadă, mi se cere a fi o forță decisivă, mie, care sînt sărac și singur. Și oare, printre prieteni ca și printre dușmani, nu sînt de aceia care doresc un stegar astăzi pentru a-l lepăda miine, ca pedeapsă că ei n-au știut, fiecare la locul lui, să biruiască? Acest rol, hotărît, nu-l primesc. Dar aș primi bucuros pe acela de a da astăzi la toți, după ani de muncă împreună cu cei buni, la cîrma statului, întrucît se poate prevedea — biruința unei țări sănătoase și bine organizate. Și dacă n-ați voit aceasta și n-ați lăsat la lucru talentele și energiile de care să vă îndoiiți și împotriva cărora vă ridicați astăzi, oare eu, cel părăsit și neajutat de nimeni, pot fi vinovatul?“

Într-un alt articol, tot la 14 septembrie, el cerea guvernului să chibzuiască cu toată răspunderea asupra hotărîrii ce avea s-o ia: „Nici un guvern nu poate determina, ori din cîte inteligențe ar fi compus și ori de cît patriotism

ar fi insuflăit, sensul unei politici naționale. Acesta se coboară din mii de experiențe, grele și dureroase, în adîncul sufletului națiunii și trece din generație în generație ca un instinct cu neputință de-a greși, mai infailibil decît toate Romele pontificale. Nu cu Austria — o spune de mult națiunea — desigur. Contra Austriei — cînd o va spune guvernul, care trebuie s-o spuie. Așa, fiecare va fi în rolul său. Iar România va fi apărută deopotrivă de aventurile de jos, care aduc cu ele măcar acel entuziasm care, de atîtea ori, contra politicii sănătoase, a dat biruința, și de aventurile de sus, care nu lasă în urma lor, după insucces, decît nenorociri imense și, lingă dînsese, responsabilități mizerabile, de la care, de cele mai multe ori, lumea își întoarce capul cu dezgust“.

Afiat la 8 septembrie la Galați, va ține în fața unei imense mulțimi o cuvîntare (publicată în „Neamul Românesc“ din 14 septembrie) în care N. Iorga dădea glas sensului ce trebuia atribuit numeroaselor manifestații populare în favoarea intrării României în război: „Nu-mi stă în gînd să cobor valoarea, în multe cazuri foarte reală, a demonstrațiilor patriotice, chiar și mai puțin oportune, după socoteala unora, care au avut loc în ultimul timp. Ele sînt firești și nădăjduiesc că vor fi și utile. Sînt apoi încredințat că toți aceia care au vorbit și cîntat sub steagul țării vor fi în rîndurile întii ale celor ce vor alerga să-și verse sîngele pentru dînsa. Azi manifestați, miine eroi și martiri. Căci se poate glumi cu atîtea lucruri, dar cu numele și cu culorile țării, nu“.

Într-un alt număr al „Neamului Românesc“ din 21 septembrie, N. Iorga a analizat „Acțiunea profesorilor universitari“, la care, după cum arătăm, nu aderase. El îi îndemna pe profesori să fie contopiți cu studenții „într-o unitate morală perfectă“. Întrucît acest lucru avea să se realizeze, „acțiunea profesorilor universitari din București ne umple și pe noi de mulțămire“. Tilcul acestui îndemn se regăsește în articolul de răspuns adresat celor ce-i cereau „un acces de românism“: („Neamul Românesc“ din 21 septembrie) „Nu pot să fac cabotinaj patriotic în loc de operă fecundă pentru țară, paradă în loc de jertfă, să fac teatru în biserica sfîntă a credințelor mele“.

În încercarea de a lămuri singurul sens al neutralității pentru România, N. Iorga arăta că erau țări neutre care nu voiau nimic și altele care voiau ceva: „A găsi formula care să deschidă drumul spre viitor fără primejduirea

prezentului, aceasta e problema. Căci un salt în vid, pentru a cădea cu picioarele zdrobite, cine l-ar cuteza?" Și, totuși „saltul trebuie să-l facem, dar cu oarecare siguranță a puterilor noastre și a locului unde vom ajunge“. („Neamul Românesc“ din 26 octombrie).

„Neamul Românesc“ din 2 noiembrie va publica însă memoriul profesorilor universitari către regele Ferdinand, prezentat în cadrul unei audiențe la palat, semnat de prof. dr. Toma Ionescu, dr. I. Cantacuzino, dr. C. Istrati, Em. Pangratti și I. Tanoviceanu. Textul era urmat de un comentariu nesemnat, care însă poartă amprenta stilului lui N. Iorga: „Publicăm cu plăcere acest frumos document de iubire pentru neam, care, completat cu declarația regelui și indiferent de orice motive secundare, care pot inspira, într-un moment oarecare, o acțiune politică, merită aprobarea tuturor“.

Profesorii universitari scriau: „Acum, cînd războiul cel mai mare ce cunoaște istoria bîntuie la hotarele noastre . . . , România, în care este credința și nădejdea neamului întreg, nu mai poate să stăruie în abnegația sa pașnică de pînă acum . . . Nimic nu trebuie s-o mai oprească de a trage sabia întru apărarea drepturilor și realizarea aspirațiilor naționale . . . Trebuie să merităm națiunea prin jertfa noastră proprie, să fim părtași la binefacerile ce izbînda principiului naționalităților le va aduce umanității“.

În zile de restriște pentru micile țări atrase în război, ca de exemplu Serbia, N. Iorga a dat glas încrederii sale că țara noastră nu se putea situa decît de partea acestora: „Ostași de la Valievo, țărani eroici, fie norocul în calea voastră! Aibă parte țara și neamul vostru de secerișul ostenelilor voastre de viteji. Azi putem spune atît. Mîine vom putea face mai mult!“ („Neamul Românesc“ din 9 noiembrie 1914).

La 23 noiembrie, după deschiderea Parlamentului, N. Iorga, luînd cuvîntul pe marginea mesajului regal, afirma: „El vorbește de greutatea vremurilor și de nevoia de a se întări și mai mult armata în care putem avea încredere . . . Nu e nici o îndoială că toate aceste lucruri trebuie: o armată pe deplin pregătită și o solidaritate morală absolută. Fără cea dintîi, un război poate fi un dezastru, fără cea de a doua, el nu va aduce nici măcar o mică parte din roadele pentru care se vor fi făcut jertfele lui“.

Se știe că cele mai înflăcărâte chemări la luptă pentru dezrobirea Transilvaniei au fost adresate de „Liga Culturală”. N. Iorga, luînd atitudine contra celor ce nu le era pe plac acțiunile ei, spunea în apărarea organizației: „Liga e culturală. Ea reprezintă *integral* idealul ce se desface din această cultură, care e unitar românească. Ea nu poate vorbi decît în numele acestui ideal... ea nu face diplomație oportunistă. Ea afirmă, ea deplînge, ea condamnă, ea îndeamnă. Alții, firește, vor ține seama de ce se poate; ea arată numai ce trebuie”.

Declarațiile primului ministru al Italiei, Salandra, privind neutralitatea acestei țări, au fost de asemenea elogiate în „Neamul Românesc” (nr. din 30 noiembrie): „Neutralitatea — afirmase premierul Italiei — nu este eternă, definitivă, ci o expectativă armată și, mai mult, o expectativă atentă...” „Italia — încheia N. Iorga — a spus tot ce era de spus și încotro și cum. E rîndul nostru. Nu?”

La 7 decembrie „Neamul Românesc” saluta, cu litere majuscule, eliberarea Belgradului de către armata sîrbă. „Belgradul este din nou sîrbesc. S-a pierdut prin retragere, s-a recăpătat prin luptă. Trăiască Serbia eroică!”

Pentru a influența factorii de răspundere în favoarea unei politici de solidaritate cu țările asuprite de imperiul dualist, la 14 decembrie, N. Iorga atrăgea atenția, pornind tot de la cazul Serbiei, că „alta ar fi fost situația, dacă s-ar fi creat solidaritatea popoarelor din Balcani”.

Apoi, în decembrie, Comitetul „Ligii Culturale” a fost schimbat și mult lărgit. Analizînd împrejurările în care s-a produs acest fapt, Nicolae Iorga, în nr. 50 al „Neamului Românesc”, arăta: „Noul comitet — cu I. Lucaciu președinte, N. Filipescu, Take Ionescu, N. Iorga, dr. Istrati, Barbu Delavrancea, Simion Mîndrescu, Octavian Goga, membri, și C. Ranetti, dr. Șt. Bogdan și ing. Lucaci cenzori — are ca linie de conduită accelerarea, printr-o bună și sănătoasă pregătire a tuturor straturilor populației românești, a momentului liberării românilor din Austro-Ungaria, care azi își varsă în zadar sîngele pentru o «patrie» vitregă”. La constituirea Comitetului, N. Iorga a fost ales secretar general al „Ligii Culturale” (februarie 1915). În discursul rostit cu acest prilej, a dat glas unui adevăr pe care doar un istoric de talia sa îl putea rosti:

„Dacă nu ne vom face datoria pe cimpul de luptă, se va ridica blestemul celor ce-au luptat de veacuri pentru noi și existența noastră”.

*

Revenind la viața parlamentară a sfârșitului de an 1914, precizăm că un mare spațiu de timp a fost ocupat de nevoile armatei, apoi de o lege pentru ajutorarea familiilor celor concentrați și lipsiți de posibilități de trai: 15 lei pe lună celor de la țară, 20 lei pentru cei de la oraș. S-au constituit niște timbre de ajutor, de 5, 10, 25 și 30 de bani. În vederea sporirii fondului de ajutorare, Const. Mille a cerut să se pună un impozit special pentru cei ce aveau un venit mai mare de 3 000 de lei anual. Necesitățile sporite de hrană a impus legea prin care se crea obligativitatea comunelor față de ogoarele nelucrate ale țăranilor chemați sub arme.

Dar nota dominantă a vieții parlamentare în această perioadă a fost dată de cererea primului ministru Brătianu de a se renunța la discuții ce ar fi dat străinătății impresia că, în fața gravelor împrejurări, politicienii se sfîșiau între ei. În consecință, din opoziție s-au ridicat puține voci. Și profesorul Iorga urca la tribună doar pentru chestiuni de măruntă importanță. Acceptînd neutralitatea, socotea că guvernul trebuia sprijinit pînă la capăt. Istoricul și patriotul frîna vocația tribunului. Recurgea însă des la arma scrisului, demascînd propaganda germană și încurajînd pe credincioșii idealului național. Știa bine că Wilhelm al II-lea insistase pe lângă Carol I să se declare de partea Puterilor Centrale. Tot astfel și Franz Iosif, care mersese pînă la amenințări. Acesta îi ceruse lui Carol să publice tratatul secret de alianță a României cu Austro-Ungaria. Dar regele s-a eschivat. După moartea lui, stăruințele pe lângă Ferdinand n-au mai avut nici un ecou. „La cea dintîi întrebare făcută de Czernin prințului de coroană (23 septembrie 1914) răspund acestuia categoric: «Spiritul public, care nu vrea război contra Rusiei, e de nebiruit; deci acest război nu se face»”. (N. Iorga: „Sub trei regi”, p. 201).

Anul 1915 s-a scurs greu, cu lipsurile inerente stării excepționale în care se găsea țara. Pregătirea armatei române se făcea anevoie, din cauza condițiilor de aprovizionare din străinătate. Nimeni nu știa mare lucru des-

pre aceste pregătiri, deoarece șeful guvernului nu obișnuia să comunice Parlamentului nimic în legătură cu starea armatei. Și nici n-ar fi fost oportun.

În Cameră s-au ridicat la un moment dat din nou voci pentru a se lua o decizie. Fostul șef al partidului conservator, Petre Carp, a vorbit în favoarea Puterilor Centrale. Ardeleanul Leonte Moldoveanu, deși liberal, a atacat politica de tergiversare a lui Brătianu și a cerut să se pună capăt neutralității prin intrarea României în război de partea Antantei. Și-a presărat discursul cu descrieri ale situației românilor din Ardeal, trimiși pe toate fronturile, în vreme ce familiile lor se zbăteau în nevoi cu speranța că armatele române vor veni să-i elibereze.

După Leonte Moldoveanu a vorbit profesorul Iorga (14 decembrie 1915). A vorbit vibrant, înălțător (vezi discursul la p. 323—346). A terminat cu vorbele devenite profetice, chiar dacă împlinirea profeției a venit mai târziu. „Va veni o vreme când în această Românie mică, sfîșiată și mîncată de discordii, vom face altceva decît contrafacerea modernă a organizației politice fanariote; vom face un stat național popular, cuprinzînd în aceleași drepturi pe toți românii . . .“.

Camera în picioare a aplaudat prelungit și repetat.

*

După cum se știe, în 1916, neutralitatea românească a luat sfîrșit. Sosise momentul ca România să-și dea contribuția de sînge pentru a-și apăra interesele naționale superioare.

Prima jumătate a anului s-a scurs în încordare și așteptare. Parlamentul s-a ocupat de un buget uriaș, buget de război . . .

Sesiunea parlamentară de primăvară s-a închis la 3 aprilie 1916, dar, în loc să se redeschidă la 15 noiembrie, potrivit Regulamentului, s-a redeschis la 9 decembrie 1916, și nu în clădirea Parlamentului din București, ci în aceea a Teatrului Național din Iași! . . .

Prin cîte a trecut țara românească în intervalul acesta de 8 luni s-au scris mii de pagini! Intrarea în război, exultarea publică după trecerea românilor peste Carpați, contactul cu mașina de război germană, surpriza și drama retragerii, evacuarea Olteniei și Munteniei în fața pre-

siunii uriașe germane, stabilirea frontului pe linia Nămo-
loasa-Focșani, Iașul refugiului pentru toată țara, nădejdea
din urmă...

Iași, decembrie 9, 1916...

Deschiderea Parlamentului s-a făcut într-o atmosferă
de îngrijorare. Guvernul Brătianu se prezenta remaniat,
mai exact completat. Au intrat Take Ionescu, Barbu
Delavrancea, N. Titulescu. Președinte al Camerei a fost
ales V. G. Morțun.

Mesajul de deschidere cerea, în sfârșit, să se „spună
țaranului că, luptând pentru unitatea națională, el luptă
totodată pentru dezrobirea lui politică și economică. Vi-
tejia lui îi dă drepturi și mai mari asupra pământului pe
care-l apără și ne impune mai mult decât oricând datoria
ca, la sfârșitul războiului, să înfăptuim reformele agrare
și electorale.“

Cînd lucrările normale au putut fi reluate, adică după
constituirea Biroului Camerei, N. Iorga a făcut această
declarație fără echivoc: „În momentul de față nu pot
exista decît două feluri de opoziție: opoziția meschină,
care caută ca guvernul să comită greșeli spre a se folosi
de dinsele, și opoziția loială și patriotică, care nu dorește
nimic mai mult decît ca fiecare să-și facă datoria“.

Făcîndu-se ecoul îngrijorării generale, a mai adăugat:
*„Această națiune nu poate să piară, chiar dacă am fi cea
mai ticăloasă dintre generațiuni, căci sunt 20 de genera-
țiuni aci sub pămînt care ne vor susține“.*

Nimeni nu intuia drama adîncă din cugetul lui Nicolae
Iorga. El crezuse în victoria trupelor noastre, care trecu-
seră Carpații. I se umpluse sufletul de bucurie că Ardea-
lul avea să fie imediat eliberat și că visul acesta frumos
se realiza mai grabnic decît se sperase... Istoricul cu-
prinsese dintr-o dată icoana întregirii, legarea firelor isto-
riei, acum, a doua oară și definitiv, după izbînda lui Mihai
Viteazul cu patru sute de ani înainte. „Buletinele oficiale
— scria el — care, din fericire, nu se întînd în lăudăro-
șenii zadarnice, ci spun lucrurile esențiale, scurt și cuprin-
zător, aduc vestea că, de la codrii Neamțului pînă la pasul
Vilcanului, Carpații au fost luați prin luptă. N-a fost
suflet românesc care să nu se simtă mai puternic și mai
mîndru la această veste. Și nu ne-am bucurat ca de o
cucerire dincolo de tradiția noastră, de amintirile noastre,
de dreptul nostru firesc și absolut. Doar acești munți,

din veac în veac, oricîți stilpi, cu ori cîte tîrcături și steme și numerotații s-ar fi înfipt în țărna lor pietroasă de cuceritori, ca pentru cîtiva ani ori ca pentru mai multe veacuri, ai noștri au fost, ai noștri ca neam din cele mai bătrîne veacuri, cînd pe-aici păzea, răzimat în lancea lui aspră, ciobanul dacic, pînă în ziua de astăzi, cînd nici o măsură de stînjenire și împiedicare unguerească n-a putut izgoni de deplin pe mocanul nostru, împărat pastoral al plaiurilor. De la acei strămoși dacici, muntele, mindrul și tainicul nostru munte, ale cărui izvoare au un grai pe care singuri îl putem înțelege, a trecut în stăpînirea romanilor, cari n-au căutat — oameni cumînți ce erau! — să smulgă rădăcinile adînci ale acestui zdravăn brad. Dar ei au fost cei dintîi cari au tăiat în piatra stîncilor drumuri pe care puteau să treacă mii și mii de ostași și greoaie caravane de negustori... Muntele a fost străbătut astfel în inima lui însuși de o nouă și binefăcătoare cultură. Ce de mai barbari, cari pe vreme aceea nu purtau ceacouri austriace și nu reprezentau o «cultură națională», pretențioasă și agresivă, s-au strecurat jos pe șleaul șesului! Sus a fost liniște și poezie, statornicie și tradiție. Și acum o mie de ani și mai bine, tot ciobanul adăuga la viața frumoasă a naturii frumusețea vieții omenești. Au întemeiat o țară, cea dintîi Țară Românească, cu gîndul hotărît că o întemeiază pentru toți românii. Vecinii au zis munteni celor cari au făcut din Cetatea Argeșului un Scaun de Domnie, le-au zis așa și cînd caii lor războinici au băut apa, crușită de sînge, a Dunării... Din țara Muntelui s-a făcut, prin încordări și suferințe de șase sute de ani, România. Ea vine să-și ceară Muntele... “* Cînd primele vești rele au început să lovească în inima care închisese în ea o bucurie atît de mare, suferința este zguduitoare. Și veștile rele s-au succedat cu repezi-ciune...

Năruirea din sufletul lui Iorga a fost copleșitoare. Și-a recăpătat un strop de respirație abia la Iași, unde s-a ivit și o rază de nădejde. Desigur, foarte curînd plenitudinea credinței i-a revenit. Istoricul a reluat firul evenimentelor și și-a dat seama că zilele, oricît de grele, nu puteau fi decît trecătoare. „Căci ce este un război?... Un lucru mare, mare și greu, cel mai mare și cel mai greu lucru ce se poate închipui pentru o societate omenească în-

* Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p. 89—90.

treagă, cercarea adincă, pînă la cel mai neînsemnat factor care contează, și el, a puterilor acelei societăți, examenul integral, care atrage după sine pedeapsa umilinței și a decăderii, și, de atîtea ori, pentru stat, a desființării chiar, deci a robiei politice pentru aceia cari n-au știut lupta, fiecare la locul lui și fiecare din toată conștiința și energia lui. Acesta e războiul. Uneori el se cere în adunări politice, el se urlă pe stradă. Toate acestea n-au a face. Nimic nu se determină prin manifestări prealabile, ci totul se hotărăște prin ceea ce se poate da cînd el izbucnește“. Or, credința lui era că țara, poporul, încă nu-și spusese cuvîntul.

La Iași deci profesorul Iorga a trebuit să susțină moralul prăbușit al lumii oficiale și să îmbărbăteze populația înspăimîntată. Micul lui ziar, „Neamul Românesc“, devenise o hrană a deznădăjduiților, nu numai în lumea aflată în spaima mizeriei. Chiar pe front, în înfrigurarea din fața necunoscutului amenințător, soldații primeau tonica liniștitoare prin cuvintele pline de focul credinței în victoria de la urmă.

Cînd a făcut remanierea guvernului, Brătianu i-a oferit și lui N. Iorga un loc în noua echipă, dar el a refuzat, fiindcă avea la Iași, în împrejurările acelea excepționale, o altă misiune de îndeplinit. Credința lui în popor nu-i anula și îndemnul unei aspre judecări a celor ce cîrmuiseră țara: „Este vorba de drumul greșit al unui întreg regim, care se isprăvește, pe care noi am fi voit să-l vedem isprăvindu-se... Un nou regim începe; el nu înlătură nici o bunăvoință, nici un patriotism, nici un ideal, dar înlătură hotărît toate rătăcirile și toate păcatele. În ce privește vechiul regim, nimeni pe lume nu-l poate judeca astăzi sau miine. Ca toate regimurile care se isprăvesc, el se găsește astăzi în așteptarea judecării generațiilor viitoare, care vor aprecia asupra lui.“ Nu era timpul pentru istoric a cerceta, a fixa cine era mai vinovat și cine mai puțin vinovat. „Nici unul din noi nu va mai fi în viață în clipa hotărîrii depline asupra jumătății de veac care a precedat nenorocirea de astăzi. Vom fi murit toți cînd această sentință se va rosti“, afirma el în ședința din 14 decembrie 1916.

*

La 25 decembrie 1916, Nicolae Iorga a vorbit de la tribuna Camerei rostind unul din acele discursuri care zgu-

duie sufletul omenesc. Dacă Iorga a fost în adevăr un mare orator în sensul cel mai curat al cuvîntului, și nu un retor de rutină care să-și confecționeze o cuvîntare pe geometria artei oratorice, apoi acest discurs din 25 decembrie îl reprezintă în cea mai mare măsură pe patriot, situîndu-l pe treapta cea mai de sus a vorbitorilor noștri, neegalat în mijloacele lui de expresie. Momentul greu al zilelor acelea, profesorul l-a fixat în istorie astfel: „Nu am fi vrednici de tot ce s-a făcut pentru noi dacă pentru a ușura destul de greaua vinovăție pe care o avem cu toții, mîine chiar nu am primi pe soldații noștri, după biruința operei de dreptate, după eliberarea teritoriului nostru, după întregirea teritorului rasei noastre, nu numai cu florile culese din acest pămînt, ci și cu darul însuși al pămîntului hrănitor pe care ei îl muncesc“. (Cuvîntarea se reproduce la p. 347—366).

La 9 mai 1917 s-au readus în discuția Camerei marile reforme, amîinate în 1914, dar devenite imperios necesare în timpul războiului — împrăștierea țărănilor și votul universal. Proiectul a venit tot pe cale de inițiativă parlamentară și privea modificarea Constituției, art. 19, care vreme de multe decenii decretase proprietatea ca „sacră și inviolabilă“, deși aceeași Constituție vorbea de posibilitatea exproprierii bunurilor particulare pentru cauză de utilitate publică. Se prevedea însă numai exproprierea moșiilor mai mari de 500 de hectare. Odată cu modificarea art. 19 din Constituție, se prevedea de asemenea modificarea art. 57 și 67, primul articol referindu-se la modalitatea alegerilor pentru Cameră, iar al doilea — la alegerile pentru Senat, în vederea introducerii votului universal.

La 20 mai, guvernul a prezentat propriul său proiect pentru reforma Constituției, cu totul deosebit de proiectul grupului parlamentar liberal, deus 6 mai. Proiectul guvernului preciza limitarea exproprierilor la 2 milioane de hectare, la care se adăuga exproprierea domeniilor Coroanei, exproprierea pămînturilor deținute de Casa Rurală și acelea deținute de străini. În același proiect se prevedea, ca și în primul, modificarea articolelor privitoare la modalitățile de votare. Pentru Senat, votarea directă se făcea numai pentru jumătatea numărului membrilor, cealaltă jumătate urmînd a fi aleasă de consiliile comunale și cele județene.

La acest proiect, Iorga a vorbit în ziua de 9 iunie.

În atmosfera Iaşului din vremea aceea, agitat, ba chiar înspăimîntat, fiind ameninţată însăşi fiinţa statului, cuvîntul profesorului era aşteptat cu mare nerăbdare, deoarece reformele erau menite să fortifice credinţa poporului într-o îndreptare şi, în acelaşi timp, să asigure masa ţărănească aflată sub arme şi încleştată pe cîmpul de luptă că statul va trece de urgenţă la reformele afit de mult cerute. Camera nu mai era însă completă, întrucît o bună parte din deputaţi era plecată din Iaşi. Lipseau şi mulţi deputaţi care rămăseseră în teritoriul ocupat...

Iorga a vorbit puţin, dar a atins o problemă căreia trebuia să i se dea un răspuns constructiv: ce politică trebuia dusă după revenirea Ardealului la patria-mamă, fiindcă pentru el nu exista nici un dubiu că sfîrşitul războiului se apropia şi că provinciile aflate sub asupra străine se vor elibera. Şi el a cerut — aşa cum un mare istoric o putea cere — să ne pregătim pentru o viaţă democratică, o viaţă de dreptate, de cultură populară. Pentru că Ardealul se rezema pe viaţa ţaranului. Trebuia cîştigat şi păstrat acest ţaran în raport cu conştiinţa populară, mîndră, curată şi vitează. Cît priveşte proiectul de modificare a Constituţiei, N. Iorga a spus că cea dintîi cale pentru ca societatea întregă să se pătrundă de dreptatea revendicărilor ce se impuneau era să nu existe om care să privească problema exproprierii sub latura intereselor sale personale. Marile reforme nu erau opera unei singure generaţii; într-un fel sau altul participa la ele fiecare generaţie. Dar peste aceste mari probleme, una le lasă în urmă pe toate celelalte: chestiunea eliberării teritoriului naţional.

La 13 iunie 1917, N. Iorga lua din nou cuvîntul pe marginea aceluiaşi proiect pentru modificarea Constituţiei. A fost ultima cuvîntare în acel Parlament, fiindcă la 10 iulie Camera a luat vacanţă, iar la deschidere, la 15 decembrie, nu s-au mai putut ţine şedinţe din lipsă de deputaţi...

*

Încheierea primei jumătăţi a anului 1917 este şi încheierea perioadei din activitatea parlamentară a lui Nicolae Iorga pe care ne-am propus s-o tratăm în volumul de faţă. În a doua jumătate a lui 1917, armele au avut rolul hotărîtor. Cît timp soarta armelor româneşti

a depins numai de vitejia țaranului-ostaș — atât de îndrăgit și stimat de Nicolae Iorga — ea ne-a dăruit epopeea nemuritoare a Mărăștilor, Oituzului și Mărășeștilor. Atunci când însă, spre finele lui 1917 și în 1918, factori independenți de voința românilor au făcut ca Iașul refugiului să trăiască o nouă dramă, în calitate de capitală provizorie a unei țări ce trebuia să se plece în fața dușmanului pe care-l învinsese în lupta dreaptă și deschisă pe cîmpul de bătălie, Iorga a rămas, în continuare, la datorie. O datorie pe care și-a făcut-o pînă la capăt și care i-a adus suprema satisfacție de a prezida, în decembrie 1919, dezbaterile Parlamentului României întregite, ce avea să hotărască asupra marilor reforme atât de îndelung și nejustificat amîinate.

Primind investitura, Nicolae Iorga avea să afirme: „Datoria mea e netedă: nepărtinire față de oricine aduce aci cuvîntul convingerilor sale, apărarea față de toți a drepturilor sfînte ale cuvîntului și păstrarea acelei desăvîrșite urbanități în discuțiuni, care e cea mai sigură cheazășie pentru sporul lucrărilor noastre.

Țara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe cari, cu o admirabilă resemnare, care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii cîțiva ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme, care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale; ea cere ca jertfa de timp pe care a făcut-o părăsind grele ocupațiuni, pentru a ne trimite aci, și jertfa de bani pe care o face ținînd această Adunare, ca aceste jertfe să fie pe deplin răsplătite, fiind în stare să prețuim cu toții marele ceas istoric de care nimeni nu se poate face nevrednic, fără ca blestemul vremurilor cari vor veni să apese asupra lui“.

Avem convingerea că istoria poate și trebuie să se pronunțe în continuare asupra activității politice a marelui savant, pentru că N. Iorga, așa cum va afirma G. Călinescu în 1946, „peste orice șovăire și posibilă eroare, avea însușirea de a simți ca toți cetățenii buni ai acestei țări în linie istorică. Inima lui a indicat sonoră, ca un ceas de catedrală, bătăile secrete ale inimilor noastre, ale tuturor“.

ION CONSTANTINESCU

Antologie

NOTA

În transcrierea textelor, am aplicat normele ortografice în vigoare, păstrînd particularitățile de exprimare ale oratorului. Titlurile sînt date de noi și reprezintă sintagme și scurte idei desprinse din discursuri, alese pe considerentul că exprimă, îndeobște, ideea centrală a expunerii.

„Menirea mea de deputat democrat-independent...”^{“*“}

12 iunie 1907

Onorată Cameră, țin să mulțumesc mai întâi onoratei Camere pentru desăvârșita liniște și urbanitate cu care a ascultat anunțarea interpelării mele.

Mi-ar fi părut foarte rău dacă anunțarea acestei interpelări ar fi fost primită cu semne de dezaprobare sau de dușmănie, precum nu mi-ar fi părut bine dacă anunțarea acestei interpelări ar fi fost primită cu semne de simpatie.

Camera aceasta are o menire cu totul deosebită de Camerele celelalte. Este o Cameră aleasă în jurul unui program definit și ea este menită să aducă programul acesta la îndeplinire.

Aceasta este o Cameră de reforme, venită după o mare criză, după o mare nenorocire națională.

* Acest prim discurs are ca obiect dezvoltarea interpelării adresate în ședința din 8 iunie 1907 ministrului de interne, I. I. C. Brătianu, în următoarele chestiuni:

„1. Nu crede d-sa că e bine a închide, printr-un mărinimos act de amnistie pe care l-ar propune suveranului, durerosul capitol al răscoalelor țărănești?

2. Nu crede d-sa că trebuie să se spuie în Cameră rezultatul anchetei deschise împotriva acelor cari, în opera de potolire a răscoalelor, au întrecut puterile ce li s-au dat, săvârșind fapte reproșabile sau criminale, bătăi și asasinate?

3. Nu crede d-sa că guvernul ar trebui totuși să înceapă încă de acum opera de reforme, anunțând măcar Camerelor programul său deslușit și intențiile sale precise?

4. Are vreun amestec guvernul în patentele ingerințe făcute în alegeri și se gîndește a pedepsi pe funcționarii ce s-au făcut vinovați de un ilegal și imoral exces de zel?”

Conform regulamentului, epuizîndu-se cele trei zile de la adresarea interpelării, ea a devenit, la 12 iunie, punct al ordinii de zi.

Prin urmare, într-o astfel de Cameră, dacă trebuie să se audă toate părerile, părerile acestea trebuie să fie primite cu o liniște desăvîrșită.

Ar fi o adevărată nenorocire dacă, după atîtea Camere zgomotoase, pasionate sau sentimentale, aceasta ar fi o Cameră sentimentală, zgomotoasă și pasionată.

Mi-a părut bine că mi s-a îngăduit să dezvolt această interpelare în sesiunea extraordinară, fiindcă, dacă nu toate părerile se vor primi, cel puțin este bine ca toate părerile să fie de la început exprimate [...]. Însă, dacă părerile mele nu sînt aceleași cu părerile deputaților cari se află aici, este bine ca și aceste păreri să fie exprimate, și cred că atunci cînd voi arăta ce cred în cutare sau cutare chestiune, se va primi arătarea părerilor mele cu acea seninătate și stăpînire de suflet care se cuvine.

Eu, din partea mea, dacă aș auzi pe un deputat foarte conservator, pe un partizan al părerii că 5 000 de oameni pot să ceară jerta a 5 milioane de oameni, l-aș asculta cu toată liniștea pentru că și aceasta este o părere și toate părerile trebuie arătate; precum, dacă s-ar fi ales în alegeri un deputat socialist, aș fi ascultat cu toată liniștea — deși n-ar fi fost nou pentru mine — enunțarea principiului socialist, și fiindcă s-a zis că există un curent anarhist, pe care nu-l cunosc, dacă ar fi fost ales un deputat anarhist, l-aș fi ascultat cu toată cuviința și bunăcuviința pe acela care ar fi făcut expunerea principiilor sale în această privință. [...]

Mărturisesc că am o idee foarte înaltă de misiunea noastră a tuturor; am un fel de fior de demnitate deosebită din momentul în care am intrat în această Cameră; mă simt părtaș al unei părți mai mari sau mai mici a maiestății care se găsește întrupată în această reprezentățiune națională, și dacă în unele cazuri autoritatea guvernului asupra unei părți din Cameră e mare, nu trebuie să se uite că întîi vine Camera, pe urmă vine guvernul, care trebuie să fie ales de factorul cel mai înalt constituțional din această țară, din majoritatea Camerei și după vederile Camerei.

Deci, sentimentul acesta de demnitate al Camerei, care află un răsunset în inima mea, și nu ar putea lăsa să se strecoare această sesiune extraordinară fără ca în ea să fie vorba, răspicat, de problemele cele mari, cari preocupă întreg poporul nostru, și pentru rezolvarea căror probleme ne aflăm aici în Parlament.

Rog să se creadă că nu servesc nici o intrigă — căci nu am talentul de intrigant — și intriga nu poate răzbate în conștiința mea, cu desăvîrșire curată, ceea ce formează însușirea mea de căpetenie și temelul ființei mele publice în această țară.

Prin urmare, zic, nu vreau să pregătesc greutăți guvernului, nu vreau, cum se zice de obicei, să întind o cursă uneia sau mai multora din persoanele răspunzătoare, cari conduc în momentul acesta țara. Nu vreau să silesc pe cineva la anumite declarațiuni cari i-ar face rău sau cari ar fi o stavilă în dezvoltarea acțiunii sale. [...]

În interpelarea aceasta nu am nici scopul de a face, cum se zice, un debut, debuturile se fac la teatre și la circuri, și ar fi mult mai prejos de demnitatea noastră de a crede că unul dintre noi ar fi nerăbdător pentru debutul lui.

Iarși nu înțeleg această Cameră ca două tabere, dintre cari cea mai mică pîndește pe cea mai mare, și fără să gîndească la dreptate sau la răspundere, caută să pregătească dificultăți taberei celei mai mari, și întrebuițează, să zicem, un deputat independent, pentru ca, în condițiuni mai bune, să pregătească noi și mai grele dificultăți.

Eu nu socot că menirea noastră este aceea de a ne urmări, de a ne pîndi, de a ne atinge, de a ne jigni, de a ne împiedeca unii pe alții. În Camera aceasta sînt liberali — conservatori mai puțini — și întîmplarea sau un anumit fenomen sufletesc în poporul nostru a făcut de s-a ales și un deputat independent.

Față de această situație, avem toți menirea de a colabora după puterile și după luminile noastre la opera cea mare de reformă. [...]

Sînt absolut independent, cu deplină cunoștință a datoriei care mă apasă, cer de la d-voastră nu aplauze, fiindcă acelea ar fi o dovadă de sentimentalism a acestei Camere, și Camera trebuie să stea rece față de toate părerile și să le judece; și nu-mi trebuie neîncetatele semne de aprobare sau de dezaprobare, cari și acestea din urmă ar fi un semn de sentimentalitate, care mi s-ar cuveni atunci cînd aș minți sau cînd aș insinua lucruri urîte.

Vă rog să binevoiți a mă asculta trecînd peste neînsemnatul talent de vorbă pe care pot să-l am, peste cunoștința de drept care, o spun de la început, îmi lipsește cu desăvîrșire, alta fiind chemarea mea în societate, și peste neînsemnătatea mea politică. Căci n-am decît cunoștințele

mele și meritele particulare în domeniul speciale. N-am în țara românească, în puterile constituite, nici o aderentă și simt doar în jurul meu un curent destul de puternic, de viitorul căruiu însă nu pot să-mi dau seama. Ascultați în mine glasul înrăpat într-un om al acestui curent, precum și voința acelor 1100 alegători din Iași, cari, fără nici un interes și fără nici o intervențiune, m-au trimis aici.

D-lor, nu este îndoială că zilele în cari trăim sînt zilele cele mai triste și mai pline de răspundere din ultima jumătate de veac.

Ne găsim a doua zi după răscoale, cari se pot numi revoluție; acum cuvîntul de revoluție nu trebuie să însemneze întotdeauna ceva rău; sînt revoluții rele cari aruncă un popor înapoi, dar sînt și revoluții bune care strămută un popor înainte; revoluția înseamnă o schimbare repede a unei stări de lucruri; noi sîntem chemați să facem, în împrejurările prin cari trecem, o revoluție binefăcătoare: a da la cinci milioane de români o situațiune materială și morală, la care au dreptul și care trebuie a li se da dacă voim ca această țară să trăiască mai departe.

Au trebuit, pentru a fi vorba de o schimbare ca aceasta, să vie răscoalele țărănești.

Toată lumea știe în ce împrejurări s-au săvîrșit aceste răscoale.

Eu sînt istoric și am căpătat de multă vreme acea stăpînire de mine, însușirea aceea a înlăturării părții personale și aceea înlesnire de a grupa în jurul unor idei faptele petrecute în fața ochilor mei sau aflate din izvoare sigure, drept care trebuie, pentru a da un tablou istoric, să mi se dea voie să expun pe scurt care a fost dezvoltarea acestor răscoale țărănești. Că țărănimea noastră este cea din urmă dintre țărănimile din Europa sub toate rapoartele, în această privință nu poate să existe îndoială; în nici una din țările Europei, nici chiar în Turcia, nici o țărănime nu a rămas înapoi ca țărănimea din regatul român.

Nimeni nu poate să fie făcut răspunzător de aceasta; sînt așa de mulți factori încît căutarea răspunderii s-ar pierde cu desăvîrșire.

Țărănimea aceasta este săracă, nu știe ce să facă cu timpul său, țărănimea este împiedicată de multe ori a face cu timpul său ceea ce ar crede de cuviință, și ea nu are nici un amestec real în viața publică.

Acestea sînt lucruri cari nu se pot contesta. Nu pot sa zic cã vinovat este cutare sau cutare curent, sau cutare grupare, sau cutare partid, dar asupra faptului nu existã contestație.

Acum țărănimea aceasta, dacã s-ar fi resemnat a trăi în această stare, lucrul ar fi fost foarte satisfãcător pentru ordinea publicã, dar nu și pentru viitorul României. Cãci viitorul României nu se poate rezema, dupã cum nu se poate rezema viitorul nici unei țãri, decît pe mulțumirea celei mai mari părți dintre locuitorii pãmîntului național și pe conștiința care onește pe cea mai mare parte din locuitorii acestui pãmînt.

Anume motive au fãcut ca în masele populațiunii sã izbucneascã vechea nemulțumire. Vedeți, ele intrã în legãturã cu orașele prin serviciul militar, prin cultura adusã, prin necesitățile economice ale acestor orașe, prin anumite influențe cari vin de la orașe, prin anumite elemente omenești cari se duc din sate cãtre orașe. Și într-o bunã dimineată ne trezirãm cu o rãskoalã.

Ea a izbucnit în Moldova, în județul Botoșani, și știți pentru care cauzã a izbucnit acolo, au fost trusturile cari purtau rãzboiul între ei, trustul Fischereștilor și trustul lui Juster.

În lupta aceasta s-a întrebuițat și o fãgãduialã dintre acelea pe care din nenorocire deseori au întrebuițat-o candidații de deputați de la colegiul III. S-a zis cã falcea se va da cu un anumit preț; țãranii au auzit acest lucru și au crezut cã nu este numai o fãgãduialã, au crezut cã porunca vine mai de sus și, de aici, pentru falcea cu un anumit preț, s-au început turburãrile din Botoșani.

De acolo rãskoala a sãrit în anumite județe din Muntenia. Fac apel la conștiința fiecãruia din d-voastrã, d-lor deputați, ca sã-și aminteascã în ce împrejurãri s-a fãcut această sãrire, care aratã mai bine ca orice cã aveam a face cu un fenomen elementar, provocat de motive economice, singurele care pot rãscula mulțimea, pentru cã numai foamea pune arma în mîna omului sãrac în contra celor bogați, și cã nu a fost o organizațiune fãcutã în orașe, nici o organizațiune venitã de peste hotare. Cãci ne-a ferit dumnezeu de o organizațiune venitã de peste hotare. Dacã s-ar fi știut ce se va petrece în România, dacã se luau mãsuri de peste hotare pentru a înlesni revoluționarea țãranilor, această revoluțiune nu se mîntuia cum s-a mîntuit. [...] Dupã aceasta s-a început rãskoala în unele sate

din Oltenia; atunci represiunea a luat un caracter de energie, de care eu voi vorbi îndată, și care a fost îndreptățită oarecum de spaima orașelor că vor fi năpădite de bande, cari vor pătrunde în cuprinsul lor.

Măsurile luate au fost repezi și uneori crude. Cu modul acesta răscoalele au fost înăbușite.

După înăbușirea răscoalelor, guvernul s-a găsit înaintea unui număr de oameni compromiși. Firește că oricine a luat ciomagul, firește că oricine a apucat tăciunile, firește că oricine a strâns arme tăioase și a atentat la viața cuiva, la proprietatea cuiva, a făcut un lucru urât, necreștinesc și nelegal. Dar sînt atîtea și atîtea lucruri cari sînt menite a aduce o rătăcire de spirite și să producă o stare de anarhie.

Prin urmare, dacă se ține cineva pe tărîmul legal, fără îndoială că nu poate să fie nici o discuțiune cu privire la fapta acestor oameni. Sînt oameni cari au călcat legea, și legea trebuie să se răzbune.

Dar nu acesta este punctul meu de vedere. Căci nu se ține cineva numai de legi, — doar legile nu s-au coborît din cer, ci s-au alcătuit aici pe pămînt — noi trebuie să ținem seama și de motive superioare, motive de dreptate, — nu de drept, — motive de umanitate și motive naționale, și pe acești oameni să-i tratăm altfel.

D-lor, așa de mulți sînt aceia cari au fost amestecați în răscoale, așa de mulți sînt aceia cari erau gata să se amestece în răscoale — însă numai anumite împrejurări sînt cari i-au împiedicat, fiindcă aceeași stare sufletească era și la unii și la ceilalți —, așa de mulți erau aceia cari au mers și au atacat avutul oamenilor, așa de mulți sînt aceia cari au lovit — din fericire sînt puțini acei cari au săvîrșit crime — și așa de mulți sînt acei cari au fost părtași în răscoalele țărănești, încît nu pot fi aduși cu toții înaintea judecății, încît legea nu se poate răzbuna împotriva tuturor.

Din nenorocire, se știe că țara noastră, fără ca un partid să fie mai răspunzător decît altul, starea noastră de cultură morală este vinovată pentru aceasta — din nenorocire se știe că noi sîntem o țară fără administrație, o țară fără putere publică, în cel mai adevărat și mai înalt înțeles al cuvîntului.

Știe oricine că agenții puterii publice nu sînt respectați, că agenții puterii publice nu sînt lăsați să lucreze. Prin

urmare, cînd a fost vorba să se caute vinovații, atunci s-au întrebuițat două mijloace:

Sau au fost luați din grămadă acei cari au fost mai ușor văzuți, acei cari au fugit mai încet; deci cei mai meșteri, cei mai inteligenți, prin urmare, cei mai bine pregătiți și cei mai vinovați au scăpat, nu rămîne îndoială. Astfel s-au luat din grămadă oameni care erau mai puțin vinovați decît ceilalți.

Al doilea sistem a fost acela de a cere informațiuni în deosebite locuri cu privire la persoanele vinovate.

Informațiunile s-au dat adeseori de cei interesați, prin urmare, s-a dat de logofetii boierești, de alți funcționari administrativi de pe moșie, și oamenii aceia au crezut că a venit momentul cînd pot să satisfacă anumite răzbunări.

Cunosc un caz cînd un preot din Moldova, din satul Scheia, județul Roman, a primit înștiințarea să spuie pe cine crede el vinovat. Și a stat omul, s-a gîndit toată noaptea să găsească vinovați într-un sat unde nu se petrecuse nimic și să-și facă listă. Și a venit învățătorul, care era un om cumsecade, a venit proprietarul, care era un om milos și i-a spus:

„Părinte, nu poți să faci listă de vinovați pentru un fapt care nu s-a săvîrșit“. — Știți ce a răspuns preotul? „Totuși, dacă mi-a venit înștiințare, este pentru un fapt care există, prin urmare, și vinovați trebuie să existe“.

Puțin a lipsit să se facă lista și să aibă urmările pe cari le înțelegem.

Prin urmare, au fost arestați, au fost întemnițați, au fost — să adăogim cuvîntul care iarăși este drept și nu cuprinde în sine nici un fel de muștrare specială, pentru un anumit fel de persoane, ci înseamnă un păcat general — au fost bătuți, au fost schingiuiți, chiar în județele unde erau prefecți din cei buni.

Prefecți de aceștia buni mi-au mărturisit că nu au fost în măsură — atît este de rea starea morală în această țară, — nu au fost în măsură să oprească opera de răzbunare de clasă și opera de răzbunare personală împotriva acestor nenorociți.

Iar acum oamenii aceștia se judecă, se judecă de Curțile cu jurați, dintre cari unele au anumite dispozițiuni și altele alte dispozițiuni; dintre cari numai foarte puține vor fi la nivelul acela moral de nepărtinire și vor avea simțul acela înalt de dreptate, vor avea cultura aceea

deosebită care trebuie pentru a judeca cineva astfel de fapte.

Prin urmare, iată ce se întâmplă cu judecarea acestor oameni luați din grămadă, cari au stat în prevenție 3 luni, cu judecarea acestor oameni cari împotriva legii au fost bătuți și unii mai rău decît bătuți; iată ce se întâmplă cu dînșii la judecarea deosebitelor curți cu jurați: la Iași, unde fără îndoială s-a jefuit în anume sate din județ, la Iași, Curtea cu juri, în urma apărării unor călduroși prieteni ai țaranilor, achită; în Vaslui, nu număr de proprietari pătrund în comisia juraților, judecă cu asprime și condamnă. Vinovăția e aceeași în Iași și în Vaslui; cei din Iași, după cele 3 luni de prevenție, se duc înapoi acasă; cei din Vaslui, cari n-au făcut mai mult rău decît cei din Iași, intră în pușcărie pe numeroși ani de zile.

Mergem mai departe: în Pitești s-au săvîrșit unele fapte în judecarea proceselor acestora care au trezit indignarea generală, pot zice a tuturor locuitorilor acestui oraș. În vreo două sate din Argeș, unde n-a fost răscoală în adevăratul înțeles al cuvîntului, unde s-au ars numai cîteva curți boierești și s-au lovit fără a-i răni cîteva funcționari administrativi de pe acele moșii, acolo curtea cu jurați a condamnat un număr destul de mare de vinovați în fața legii, i-a condamnat la muncă silnică pe viață sau la un mare număr de ani de pușcărie.

Ce s-a văzut în Pitești după această condamnare, cred că nu se va vedea deseori în această țară, și constituie o adevărată rușine pentru moravurile noastre: un număr mare de femei, de copii, de bătrîni și de rude ale acelor nenorociți luați din grămadă, cari aruncaseră și ei cărbunile aprins, cari au fost lovit și ei în grămadă, rudele acestea cu jale au străbătut toate străzile aceluia oraș plîngînd pe ai lor, ca și cînd ar fi intrat în mormint.

Dacă se lasă să se desfășoare mai departe judecarea proceselor țărănești de curțile cu juri, se va observa același lucru, o inegalitate absolută; într-un județ achitarea repede, în altele condamnări exagerate, iar într-o a treia categorie, osînde de acelea cari întrec toate marginile legii, cari întrec toate marginile omeniei și cari constituie, cum am spus, o rușine pentru noi.

D-lor, dacă este să judece cineva lucrurile nu din punctul de vedere al legii stricte, ci din punctul de vedere al dreptății, va avea să facă următoarea socoteală: între aceia cari merg înaintea juraților nu mă îndoiesc că sînt

dintre acei cari au săvârșit omoruri. Poate are să-mi vie greu și mie să susțin că un om prins asupra faptului omorînd, că omul acesta trebuie să fie cuprins în măsura amnistiei. Dar aceia sînt puțini, foarte puțini. Sînt atîția alții însă față de cari nu se poate articula o vină precisă. Aceștia rămîn, prin urmare, mai ales ca să tragă gloaba; aceștia rămîn ca să primească pedeapsa.

Însă ei au primit înaintea judecării o pedeapsă, fiindcă au stat într-o închisoare, cum a fost închisoarea de la Craiova, cu complicații de tifos, în care alții au fost trimiși din viață înainte de a ajunge la acest soroc de judecată. Și apoi cei arestați au fost de trei, de patru, de cinci ori mai mulți decît acei cari au să fie judecați.

Unii au fost luați din sate fiind nevinovați, duși pe drumurile acelea strașnice de la sfîrșitul iernii; au fost tratați cum tratează funcționarul administrativ la noi pe omul îmbrăcat rău, căci la noi sînt două dreptăți: dreptatea pentru cei îmbrăcați bine și dreptatea pentru cei îmbrăcați rău; pentru cei din belșug hrăniți și pentru flămînzi. Este un păcat al timpului, și fiecare dintre noi ar dori să nu fie așa. Toți sîntem cetățenii aceluiași stat și ni se cuvin aceleași drepturi cari trebuie să fie respectate.

Au fost aduși, au fost ținuți rău, au fost trași la răspundere pentru un păcat pe care nu l-au făcut și pe urmă li s-a dat drumul.

Prin urmare, noi, societatea, clasa conducătoare am săvîrșit, față de o mulțime de oameni, un mare păcat, acela că i-am lovit pentru o vină pe care n-au făcut-o.

Deci, odată ce am fost așa de răi față de niște nevinovați, putem să fim mai buni față de acei cari au avut o parte de vină.

Dar să ținem seama încă, că din punctul de judecare și osîndă, nu există țară cu moravuri bune și țară cu cultură care să aibă drept scop o răzbunare. Toate teoriile noi în materie de drept penal spun că pedeapsa n-are alt scop decît să împiedice pe cineva de a săvîrși un rău mai departe, sau de a da un exemplu acelora cari ar fi dispuși să săvîrșescă o vină de același fel.

Acesta este scopul fiecărei judecări.

Să vedem dacă s-ar atinge acest îndoit scop, condamînd pe țărani, adică lăsîndu-i în seama unor curți cu jurați cari îi poate condamna la pedepse enorme; întii, țărani aceștia, fără îndoială, nu se vor mai găsi în împre-

jurări de acelea încît să poată săvîrși ceea ce au săvîrșit. Cred că învățătura a fost așa de strașnică, — pentru noi aceasta este o învățatură și este și pentru ei, săracii, dar învățătura pentru noi a fost așa de grozavă, cînd am văzut că se cutremură pămîntul sub picioarele noastre și opera mare a generațiilor, și eu zic: a tuturor generațiilor de la întemeierea principatelor pînă acum, amenința să fie sfărîmată — prin urmare, a fost așa de strașnică învățătura noastră, încît nu vom lăsa să se ajungă la noi răscoale țărănești.

Această Cameră va da fără indoială reforme, va trebui să le dea; aceasta este cea dintîi datorie a ei. De aceea am spus că nu înțeleg ca o astfel de Cameră să manifeste ambițiuni particulare, să reprezinte luptele clasice de partid, să întreție spiritul acela politic, care atîta vreme a fost nenorocirea țării noastre.

Așa încît nu se poate zice că țărani „se vor învăța minte“ prin astfel de pedepse, și nu vor face ceea ce au făcut cu ocaziunea turburărilor din urmă. Aceasta nu se poate, și dovadă că țărani, chiar dacă n-ar interveni hotărîrea noastră fericită de a le da dreptatea care o au, ci i-am arunca în nedreptate și ilegalitate, noi, cei luminați, pe ei, cei neluminați, ar uita orice pedepse de azi; dovadă că lucrul stă așa este ceea ce s-a petrecut cu prilejul turburărilor țărănești, acum în urmă la Academie.

Academia are moșiile sale, unde țărani sînt foarte bine tratați și este un lucru foarte demn de laudă pentru această adunare de oameni așa de culți că au săvîrșit îmbunătățiri în condițiunile în cari trăiesc țărani de pe acele moșii și că vreau să le dea mai multe înlesniri chiar decît au astăzi.

La Academie au venit trei țărani din Tecuci, — așa mi s-a spus: dacă nu spun adevărul, doresc să fiu întrerupt — au venit trei țărani și au declarat că, chiar dacă doi din ei ar trebui să moară, iar cel de-al treilea să se folosească de eroismul cu care și-au jertfit viața, ei sînt gata să moară. Așa am auzit, și cred că este adevărat.

Iată psihologia lor, iată punctul lor de vedere. Prin urmare, nu se poate vorbi de îndreptarea repede prin osînde a psihologiei țărănilor. Acesta este sufletul țărănilor, și nu se poate schimba prin luni de închisoare. Cînd omul îți declară oricînd că este gata să înfrunte chiar moartea, numai ca urmașii lui măcar să aibă o situațiune mai bună decît aceea în care au trăit gene-

rațiuni întregi, poți lucra cu mijloace așa de mici ca articolele codului penal?

Deci, oricare ar fi partea „educativă“ în sentințele pe cari le-ar da diferitele curți cu jurați față de țărani, cari au astfel de idei și astfel de sentimente eroice și ilegale, ea nu va avea nici un efect.

Mai departe, în ce fel prin condamnările acestea s-ar exercita asupra țăranilor celorlalți o influență moralizatoare?

Nu asupra acelor cari au făcut mișcarea aceasta, dar asupra acelor cari nu s-au amestecat deloc. Țărănimea noastră nu are cunoștința afacerilor publice, ea nu va afla decît într-o măsură mică, într-un fel pe care nu-l poate înțelege, ce pedepse s-au rostit împotriva țăranilor vinovați.

Pe de altă parte, spiritul de clasă, — aceasta o știe fiecare din deputații țărani și fiecare din d-voastră, cari ați fost în atingere cu țărani. Din nenorocire, acest spirit a fost așa de puternic — și era provocat prin sentimentele noastre exagerate de clasă, — încît nu vedeau în afară de marginile clasei lor. Căci iată ce s-a întîmplat la moșia institutului Oteteleşeanu de lângă București, cum o spune d. Slavici într-un articol tipărit în „Tribuna“. D-sa a auzit pe țărani zicînd: „ai noștri au făcut cutare lucru în Moldova, noi sîntem datori să facem același lucru aici“. Și, cu toate că administratorul moșiei este un om bun, ei credeau că trebuie să treacă peste această bunătate, fiindcă este la mijloc un interes de clasă.

Este dar o stare de suflet care admite orice ilegalitate. Prin urmare, spiritul de clasă este cel tare și nu poate face să pătrundă sentimentul de legalitate în clasa țărănească. Atunci ce rămîne să facem? Rămîne ca guvernul să stăruiască pe lângă membrii curților cu jurați ca să fie blînzi? Aceasta nu poate s-o facă, fiindcă guvernul nu poate să intervină în conștiința juraților. Să facă ca țărani să fie judecați de anumiți jurați, prin urmare, guvernul să falsifice lista juraților? Aceasta nu se poate.

Să intervie cu o grațiere? Aceasta însemnează să se dea oamenilor încă o dată iluziunea unei comedii care se joacă în această țară, înseamnă să facem să se creadă că toate acestea sînt numai vorbe; îi aduci, îi judeci, îi condamni, îi trimiți acasă; prin urmare, în actul acesta înalt al dreptății nu ar mai putea să se vadă decît o jucărie. Cu totul altfel ar fi dacă guvernul ar provoca uitarea, ierta-

rea, pe calea care este mai legală, — eu nu cunosc legile așa bine ca să fixeze condițiunile speciale în cari ar fi să se hotărască amnistia, în cari ar fi să dăruim noi, sau guvernul, sau factorul constituțional cel mai înalt din țara aceasta o asemenea amnistie. [...]

Amnistierea aceasta ar fi avut darul de a împiedica un mare număr de nedreptăți și ar fi avut și folosul că ar fi făcut pe țărani să înțeleagă că țara este și a lor, și că nu există dreptate și milă numai pentru cei cari stau sus, ci există și pentru cei cari cu fruntea sîngerată zac jos învinși.

Actul acesta de amnistie ar fi o măsură care ar îndrepta pe aceia cari s-au prăbușit și i-ar ridica în rîndurile oamenilor și, în același timp, ar face pe țărani să vadă că noi nu înțelegem o Românie confiscată, o Românie rezumată la cîteva mii de oameni de la orașe, ci înțelegem să întemeiem o Românie adevărată, cu toate puterile și cu tot concursul lor. În ceea ce privește amnistia, aveam de spus aceste lucruri. Acum Camera va judeca cum crede. Prevăd felul cum vor judeca aleșii colegiului III, deputații țărănimii, reprezentanții suferințelor acestei țărănime, deputații cari, oricît de perfecte ar fi sentimentele lor de legalitate, trebuie să aibă încă mai mare sentimentul lor de simpatie umană, de frăție și sentimentul lor de milă. Și prevăd iarăși felul cum vor judeca deputații tineri, acei tineri cari se inspiră de la sentimentul solidarității naționale în cel mai înalt grad al cuvîntului — o solidaritate națională care, plecînd din acest moment, ar ierta păcatele unora și păcatele altora, pentru ca să scoată la iveală numai însușirile pozitive ale neamului nostru și cu aceste însușiri pozitive să întemeieze un viitor modern, un viitor în adevăr civilizată pentru țara noastră.

Guvernul care știe și alte lucruri decît le știu eu, care cunoaște mai bine sistemul de legi, căruia îi este supusă România de azi, guvernul care are, fără îndoială, și interesul său de partid de menajat, guvernul care poate vrea să cruțe pe partidul celălalt... Se vorbește mult de „armonie”; vedeți, însă, o armonie prea întinsă nu mai este o armonie; a întinde o apă prea mult, așa încît să acopere tot ce poate acoperi, înseamnă să nu acopere în adevăr nimic; eu nu cunosc riul care să fie în stare a acoperi în întregime un șes imens, și nu cunosc atîta iubire și atîta cruțare, care să fie în stare a trece peste toate deosebirile,

care să fie în stare a trece peste toate păcatele și, prin urmare, care să fie în stare a face dintr-un popor înclăștat în luptă tragică, o mare turmă fericită, unindu-se toate în același strigăt de . . . armonie supremă!

. . . Guvernul, deci, va face ceea ce crede. Eu am spus ceea ce îmi impune conștiința mea, am spus ceea ce îmi impune *datoria* mea; căci pe baza acestui program și pe baza acestor revendicări, și nu pe altceva, am fost ales deputat în acest Parlament.

Ca un strigăt al conștiinței mele revoltată, ca un cuvânt al inimii mele îndurerată, rog să fie primite aceste cuvinte. Hotărîrea nu este a mea, ci este a d-voastră.

Trec acum la al doilea punct al interpelării mele. Dacă cea dintîi parte a fost mai întinsă, asupra celorlalte puncte voi trece mai repede.

D-lor, din nenorocire, în împrejurările în cari se află țara noastră acum, nu este de măsura unui guvern, — fie el cel mai bun dintre guverne, — nu este în puterea, vașăzică, a unui guvern să administreze cum vrea și să ia măsurile pe cari le vrea. Directivele pot să fie foarte bune; însă aceste directive se pot falsifica, se pot întorțochia sau strîmba de acei cari ajung în atingere cu realitatea nenorocită. Și în adevăr că realitatea la noi este *foarte* nenorocită!

[. . .]

D-lor, clasele populare cînd sînt sărace, cînd au conștiința că sînt nedreptățite, cînd n-au conștiința legilor, cînd n-au încredere în clasele conducătoare, pot să săvîrșească fel de fel de lucruri. Aceste clase n-au cunoștința dreptului și nedreptului, legalității și ilegalității, și, prin urmare, procedează nu potrivit cu dreptul, ci cu pasiunea lor. Dar nu este același lucru cu noi, aceștia din clasa luminată. Această clasă a primit lumina școalei ca să înțeleagă că puternicului nu-i este îngăduit același lucru care este îngăduit celui slab în momente de disperare. De aceea s-a dat instrucțiune claselor conducătoare, ca să înțeleagă că acela care are toate mijloacele în mînă nu trebuie să le întrebuițeze pe toate și cu atît mai mult să treacă peste marginile lor.

Cine a căpătat o cultură superioară trebuie să-și formeze și o inimă în raport cu această cultură, să procedeze cu sentimente creștinești de iubire de oameni, cu sentimente civilizate.

Nu este îngăduit unui om cult să abuzeze de puterea lui, căci aceasta este o nenorocire pe de o parte și cea mai mare rușine pe de altă parte.

[...]

În anumite județe, funcționarii civili și demnitarii militari, — și nu înțeleg să ating întreaga ordine a funcționarilor civili sau a demnitarilor militari, — să nu se răstălmăcească cuvintele mele. Dacă este un om căruia să-i fie drag de steagul tricolor și de uniforma românească, apoi mie îmi este drag, mie, care știu cât s-a făcut sub acest stindard și câte vitejii s-au săvârșit de această uniformă; înaintea acestui steag — care este al țării, — mă descopăr, și în fața armatei când ar trebui să lupte contra dușmanilor naturali, dându-ne dreptul nostru vechi și sfânt, mă închin pînă la pămînt. Dar funcționarii civili și agenții militari au călcat puterile lor, acesta este un adevăr pe care nu-l va contesta nimeni.

Probe au fost destule, sînt mulți cari ar fi putut vorbi, dar frica i-a împeditat; au fost unii însă cari au vorbit. Este un funcționar de la căile ferate, care, sub propria lui iscălitură, într-o scrisoare adresată jurnalelor, a spus că tatăl său, țaran din Mehedinți, a fost scos din sat — unde nu era răscoală — dus la marginea drumului și împușcat. Un profesor din Ploiești a declarat că tatăl său din Mehedinți, dintr-un sat unde nu era răscoală, a fost scos din sat și împușcat, și d. ministru de interne într-o foarte frumoasă pornire a sufletului său a adresat o telegramă profesorului din Ploiești, în care îi arată regretele pentru omorîrea tatălui său și îi făgăduiește o anchetă.

Alte informațiuni, întărite printr-o telegramă care mi-a venit în ajunul acestei interpelări, spun cum preotul din Corcova, în Mehedinți, împreună cu alți oameni, a fost amăgit, dus la cercetare, după ce se stabilise că nu a fost vinovat, și îndată ce a fost scos din sat, împușcat; au fost doi morți, unul din răniți a scăpat cu viață.

După ce am spus faptele, țin să declar că nu poate să-mi treacă prin minte [...], ca să spun că s-a găsit un guvern în țara românească care a dorit aceste acte. Desigur, că guvernul nu a dorit aceste acte, desigur că durerea care am simțit-o în sufletul meu au simțit-o nu numai toți oamenii cu minte din această țară, dar și aceia cari aveau răspunderea situațiunii, aceia cari se găseau în fruntea guvernului țării.

Iarăși, deși se crede că ocupațiunile mele științifice și didactice sînt de natură a face din mine un veșnic naiv — nu mi-ar părea așa de rău dacă mi-ar rămîne un grăunte din pulberea aceasta de aur a naivității pînă la adînci bătrînețe — nu-mi închipui că se poate, în împrejurările de astăzi, să se facă o anchetă care să găsească pe toți vinovații, pe toți oamenii cari au bătut, cari au omorît, care au arestat pe nedrept, cari au insultat, numărul este așa de mare și mijloacele cari stau la dispoziția guvernului sînt așa de mici, și interesele de clasă cari apără pe acești oameni sînt așa de puternice, și intrigile politice joacă un rol așa de mare în viața noastră, încît nu se va putea ajunge la urmărirea lor.

Nu-mi închipui un tribunal judecînd pe toți acei cari și-au întinat onoarea lor, săvîrșind faptele pe cari le-au săvîrșit; nu-mi închipui acest lucru. Dar sînt sigur că întreaga Cameră, oricît de mult o considerație de partid ar împedica-o de a arăta, printr-un gest măcar, că simte în același fel cum simt și eu în acest moment, sînt sigur că întreaga Cameră protestă din fundul conștiinței ei, împotriva unor acte cari au servit dușmanilor României în străinătate ca să ne înfățișeze ca pe un popor lipsit de civilizațiune, ca pe un popor barbar, care nu are însușiri creștinești și care nu este la înălțimea morală ce se cere în aceste vremuri.

Aplauzele cari nu se aud, și știu de ce nu se aud, le simt eu în inima mea, și socotesc că tot așa le simte toată lumea, fiindcă dacă nu le-ați avea în inima d-voastră ați șuera, și pentru că nu șuerați, este că le aveți în inima d-voastră cum le simt și eu.

Trec la al treilea punct, la punctul ce privește programul guvernului.

D-lor, eu sînt om cinstit, și ca om cinstit nu-mi este permis să bănuiesc cinstea altuia. Însă cinstea colectivă a guvernului stă în momentul de față în executarea programului de reforme.

Prin urmare, nu stă în mintea mea să spun că guvernul nu vrea să dea reformele ce a făgăduit. Dar el ține seamă de anumite oportunități pe cari eu nu pot să le țin în seamă, și menirea mea de deputat democrat-independent, de deputat naționalist în această Cameră, este să rog pe guvern, cu toată puterea ce am în convingerea mea, este să-l rog să grăbească măsurile acestea de prefacere a Ro-

mâniei, să-l rog să grăbească aceste măsuri în interesul poporului întreg, în interesul conștiinței publice, în interesul viitorului țării noastre și în interesul chiar al guvernului. Prin anumite crutăți, guvernul va slăbi situațiunea sa, prin anumite măsuri de energie o va înălța, fiindcă nu mai sîntem ca la acea veche „înțelepciune politică“, ci am ajuns, mulțămîtită lui Dumnezeu și jertfelor celor învinși, la momentul eroismului politic. Și guvernul trebuie să aibă eroismul politic care trebuie pentru a dezrobi un întreg popor de formule seci.

[...]

Doresc ca țara noastră să ajungă o țară de nebuni [...], să aibă un parlament nebun, care să se gîndească la măsuri de reforme dintr-o zi pe alta, decît să avem o țară înțeleaptă care să zăbovească lucrări de acestea din primăvară în toamnă și din toamnă în primăvară, pînă ce bolnavul ne va muri pe mină, și noi cu el, căci prin el trăim.

Acesta este motivul pentru care aș fi dorit ca această sesiune să fie extraordinară; în ceea ce privește anotimpul, desigur că este, dar aș fi vrut să fie extraordinară și din alt punct de vedere: extraordinară ca conștiință, extraordinară ca demnitate, extraordinară ca energie.

De la început să fi crescut inima noastră a tinerilor, căci nu trebuie să fim prea cumînți la vîrsta noastră, ca să nu ne mai rămînă nimic de pierdut la bătrîneți înaintate; de la început ar fi trebuit să hrănească entuziasmul nostru și dorința noastră de fapte prin declarațiuni energice, prin declarațiuni eroice, cum am spus, prin care să vedem limpede că în timp scurt se vor realiza acele reforme de care România are neapărată nevoie.

Dacă, însă, după mine se va ridica d. ministru de interne, căruia i-am adresat interpelarea, și ne va declara că aceasta este intențiunea sa, vă asigur că în toată Camera nu va exista om mai bucuros decît cum voi fi eu. [...]

Am o ultimă observare de făcut.

Nu cred ca, din tot ceea ce am spus, să nu se desfacă cea mai mică urmă și cea mai slabă dorință de a ofensa.

D-lor, eu sînt nou aici. Nu mă pricep în mașinării, de a răspunde prin vorbe rele la vorbe rele, prin insinuări la insinuări; mă simt destul de curat pentru a putea răspunde oricărui atac, dar cred că în interesul acestei Ca-

mere se va proceda în răspuns cu aceeași impersonalitate, cu aceeași discuțiune a principiilor cu cari interpelarea a fost concepută, pronunțată și mintuită*. Acestea am avut de zis.

* Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare se va cita D.A.D.), nr. 3 din 29 iunie 1907, p. 20—26.

* I. I. C. Brătianu, ministrul de interne, s-a eschivat a da răspunsuri angajante în chestiunile concrete ale amnistiei și reformelor, făcând doar promisiunea că Parlamentul se va strădui a lua hotărâri înțelepte și bune, într-o strinsă conlucrare cu guvernul: „Trebuie ca guvernul să judece întrucît solidaritatea socială și siguranța statului permit și reclamă asemenea hotărâri și în ce timp, în ce măsură pot fi ele luate“. Întregul răspuns la interpelare vădește o totală neînțelegere din partea claselor suprapuse a stringenței rezolvării chestiunii agrare.

De altfel, la 14 iunie, sesiunea extraordinară și-a încheiat lucrările, numind o comisie formată din 34 de membri pentru a colabora cu guvernul la efectuarea legilor agrare. N. Iorga și-a exprimat părerea că numărul membrilor era prea mic, că ar fi fost necesară poate câte o comisie pentru fiecare proiect în parte. A. D. Sturdza, președintele Consiliului de Miniștri, a respins propunerea, considerînd numărul de 34 prea suficient.

Componența comisiunii, publicată în Monitorul Oficial, învederează că majoritatea celor aleși erau partizani ai menținerii marii proprietăți. Ea va acționa în spiritul opticii din scurtul mesaj regal, care, în ce privește rezolvarea problemei agrare, enunțase doar modestul obiectiv de a statornici „relațiunile dintre proprietarii mari și săteni“.

„Adevărul, așa cum îl văd și cum îl simt eu . . .”*

23 noiembrie 1907

Onor. Cameră, n-am pretențiunea că vorbind de la această tribună să creez un curent, ce sînt sigur că nu-l voi crea și nu voi schimba păreriile nimănui. De lucrul acesta sînt sigur de la început. Sînt dator însă să arăt de ce socot că nu sînt în măsură să aduc vreo schimbare în ideile nimănui din aceia cari mă ascultă.

Întîi mi s-a spus foarte cavaleresc, de la începutul carierei mele parlamentare, că mă găsesc înaintea unui areopag foarte dificil și care nu seamănă deloc cu acela pe care-l am de obicei. Mi s-a spus că sînt obișnuit să vorbesc înaintea acelor tineri sălbateci, cari se numesc studenți, sau înaintea unui auditoriu inferior, care se adună la conferințele științifice; și astfel, cînd voi veni în Parlament, voi fi fără știință de rostul frumos, fără puțință de a-mi exprima ideile cum se cuvine și mă va întîmpina un dezastru.

Am primit această înștiințare cu un zîmbet; nu am venit aci ca să fac impresiune; nu sîntem doar o ceată de cabotini sau snobi cari trebuie să arătăm care dintre noi are mai mult talent de a născoci, de a spune într-o formă subțire lucruri dezagreabile pentru adversari, chiar dacă ele constituie o calomnie și o nedreptate și dacă nu au nici o legătură cu binele țării. Cu toate acestea, s-au spus lucrurile aceste, încît s-a creat în această Cameră o stare de spirit dușmană mie și convingerea că nu am însușirile trebuitoare pentru ca să mă fac înțeles și ascultat.

* Discursul reprezintă răspunsul la mesajul regal prezentat la deschiderea sesiunii ordinare 1907—1908.

D-lor, fiecare din d-voastre aveți o forță mai mare decât mine, prin faptul că faceți parte dintr-un partid; fiecare partid are organizarea sa, sistemul său special de asociațiune. Prin urmare, așa fiind lucrurile, sînteți unul pentru toți în anume momente, toți pentru unul în momente grele; situația mea nu este de aceeași natură. Nu reprezint nici o asociațiune în stare de a guverna, nici o legătură formată în înțelesul politic, nu reprezint decât un curent în opiniunea publică, reprezint pe aceia cari nu fac politică și cari nu au dreptul de a o face, deși sînt patru milioane în populațiunea țării, față de un milion de orașeni, dintre cari iarăși numai o minoritate are dreptul de a face politică; și dacă se întîmplă ca dintre aceia cari ar putea să facă politică, mulți nu o fac, este de dispreț pentru viața noastră politică obișnuită.

Dacă lucrurile sînt așa, se poate întîmpla ca eu să fiu mai tare decât cum se pare, și se poate întîmpla ca d-voastre să fiți cu mult mai slabi decât aparența, tocmai fiindcă nu reprezint nici o alcătuire politică, și să mă ferească Dumnezeu să ajung a face vreodată parte din o asociație politică de interese sub orice nume. [...]

Un alt motiv care m-a împiedicat de a avea o acțiune asupra spiritului sau asupra inimei d-voastre, este faptul că felul cum sînteți alcătuiți în grupări politice vă împiedică cu desăvîrșire de a-mi da ascultare mie, independent.

Partidele politice de la noi se deosebesc, dacă nu prin altceva, printr-o disciplină care vă asigură că nu are nimic roman, în înțelesul de roman de apus. Poate însă să aibă ceva roman în înțelesul romanității orientale, care s-a numit „Bas empire“ și se zice de obicei bizantinism. Eu am scris istoria Imperiului bizantin și în această privință am oarecare competență. Disciplina bizantină constă, înainte de toate, în aceia că, dacă fuge unul, fug toți, dacă unul a părăsit situația lui față de idei, nimeni nu mai cutează să o mai păstreze. Prin urmare, d-voastre sînteți disciplinați și în special partidul reprezentat prin majoritatea acestei Camere e un partid foarte disciplinat. Acest partid foarte disciplinat nu primește, are hotărîrea să nu primească nici un fel de influență din afară, ci primește orice fel de influențe numai de la aceia din care este alcătuit, influențe de idei, de instincte, de interese, dar nimic de la aceia cari se găsesc dincolo de cercul fermecat al partidului.

Este fără îndoială un mare triumf ca să se adune mai multe mii de oameni sub o disciplină de fier ca aceasta.

Și din acest punct de vedere desigur că disciplina partidelor de astăzi este un triumf al artei. Triumfuri de acestea de altminteri au atins și alte alcătuiți politice în deosebite timpuri. Așa, de exemplu, fiindcă s-a făcut comparație între partidul liberal în faza lui actuală și între o monastire de ordin călugăresc în timpurile destul de depărtate, iezuiții au avut o disciplină și mai și decât aceea care o poate avea o majoritate în timpurile noastre.

Deci, disciplina d-voastră de partid vă silește să nu mă ascultați și înțeleg foarte bine cauza pentru care, de câte ori ridic cuvântul în această Cameră, mă aflu într-o atmosferă dușmană, așa putea zice, în ceea ce privește anumite persoane, chiar necuviincioasă. [...]

Cînd, întîia oară, am vorbit în această Cameră, cînd mă urați cu mult mai puțin decît acum, cu toate că n-am conștiința să fi săvîrșit cine știe ce păcat din iunie pînă în noiembrie, cînd am vorbit pentru întîia oară aci și am atins chestiunea reformelor, am scos un strigăt, care nu venea din dorința de a fi bine văzut în anume cercuri sau în vederea a cine știe ce situațiune viitoare, am scos un strigăt, care venea din inima mea și care trebuia să iasă din inima d-voastre a tuturor [...]. Căci, d-lor, poate că n-a intrat vreodată în Camera românească un om cu intențiuni mai curate decît mine. Cînd am ieșit din alegeri, ca singur deputat ales fără nici o influență a puterilor constituite, și am venit aici în mijlocul d-voastre cum nu se poate veni cu gînduri mai colegiale, aveam sincera dorință de a colabora la cele bune cu d-voastre. Nu tăgăduiesc că aceasta a putut fi considerat ca un element de slăbiciune; dar în felul acesta am venit, ignorînd cu desăvîrșire deosebirile dintre liberali și conservatori, cari se amenințau cu războiul obișnuit, cari continuau cu despărțirea țării în două tabere, ce caută să-și facă tot răul. Credeam că nenorocirea aceea groaznică, pe care o port veșnic în amintirea mea și care a dispărut din amintirea celor mai mulți dintre conducătorii actuali și dintre acei cari au pretenția de a ne conduce pe urmă; credeam că a adus o preschimbare radicală în toată viața țării și credeam că, venind cu aceste convingeri, voi fi privit cu simpatie. Credeam că-mi va fi dată puțința de a aduce și elementul meu de muncă în folosul unei prefaceri a țării

noastre, prefacere a cărei necesitate a fost dovedită prin caracterul groaznic al comoțiunii prin care am trecut.

Naiv am fost atunci și naiv sînt astăzi și nu doresc să rămîn decît un izolat în naivitatea mea în mijlocul acestei societăți care ar fi fericită să se întoarcă la naivitatea din trecut a țării și care n-a profitat părăsind-o, din calculele strîmte venite dintr-o activitate stăpînită de motive curat materiale.

D-lor, cînd s-a deschis Camera, în iunie, m-am așteptat ca deschiderea să aducă ceva foarte însemnat, ceva care să nu fie numai o formalitate, că nu se vor vota numai birourile, că nu se vor aduce numai anumite legi, cari nu comportă o discuțiune specială, credeam că atunci, în iunie, se va exprima în întregime programul guvernului și se vor arăta toate reformele cari trebuiau să se facă.

Credeam că încă de atunci se vor da îndreptările României celei noi, pe care toți o așteptam și pe care eram toți în drept să o așteptăm. Și am venit cu o bucurie și o iubire, nu numai iubire pentru clasa către care merge totdeauna inima mea, dar o iubire către toți românii de bine, doritori de muncă; am venit cu o astfel de iubire încît nu cred că se va găsi pereche în nici unui din aceia cari și-au început cariera politică la noi în deosebitele timpuri.

Mă temeam numai de un lucru la început cînd am venit în această Cameră; mă temeam de aceea că disciplina va învinge pornirile bune, că sentimentele personale, pe care le apreciez și foarte mult le apreciez în d-voastre, că talentele, cari sînt în Parlament și în toată clasa noastră conducătoare, vor fi desființate, strivite prin punctul de vedere al disciplinei, prin amintirile trecutului întreg. Și ziceam atunci în articolul cu care salutăm Camera cea nouă următoarele cuvinte:

„Păstrez părerile mele de ieri asupra unora din tinerii liberali aleși, pe cari îi cred oamenii cinstiți și buni în cel mai desăvîrșit înțeles al cuvîntului. Nădăjduiesc că legăturile de partid nu vor fi pentru ei amortitoare, că paralizia progresivă a spiritului de gașcă nu-i va putea cuprinde cu totul. Aștept ca ei să audă, să judece, să hotărască, nu după poruncă, ci după sufletul și inima lor“. Acest lucru îl așteptam, îl doream. Știți ce soartă au avut propunerile mele în iunie. În iunie am crezut că este datoria mea, fără să jignesc pe nimeni, fără să hrănesc nici un fel de ură nouă, fără să ațîț nici un fel de veche

ură am crezut că ideea și dorința noastră trebuie să fie numai aceea de a cunoaște deslușit reformele guvernului și, pe de altă parte, că trebuie să fie scoaterea dintr-o stare de nenorocire, pe care nu o merită, a țărănimii nenorocite, care căzuse jertfă a turburărilor agrare din marție. Prin urmare, am cerut vremea de a studia desăvârșit aceste două lucruri.

Acum aveți în amintirea d-voastre felul cum au fost primite aceste două cereri ale mele. A venit în adevăr odată amnistia regală, mai târziu reformele s-au anunțat în toamnă, pentru a fi repede forfecate și retrase în ceea ce privește importante puncte ale lor; dar reformele nu au fost anunțate la timpul lor, deci nu săvârșeam o crimă așa de mare, cerînd amnistia. [...]

Și mai spuneam, d-lor, atunci în iunie, că în cursul tulburărilor s-au petrecut acte, cari nu puteau fi legitimize din nici un punct de vedere, acte cari nu constituiau întru nimic represiunea legală, represiunea omenească, așa cum o parte dintr-un popor o poate săvârși împotriva altei părți din același popor.

Și ziceam că persoane în opera aceasta de represiune au trecut peste toate marginile care le hotărăsc legile și iubirea de neam, le hotărăște umanitatea, că aceste persoane trebuiau să fie trase la răspundere.

Nu se putea o cerere mai legitimă decît aceasta și am fi fost un popor dezonorat dacă am fi lăsat ca aceste lucruri să treacă, dacă nu luam măsuri pentru pedepsirea vinovaților.

Gîndiți-vă că în Franța, de unde luăm uneori îndreptări în lucruri bune, iar alteori în cele mai puțin bune, în Franța s-a izbutit că un popor întreg, uitînd toate ocupațiunile sale, s-a luptat un an de zile pentru a hotărî dacă cutare ofițer evreu condamnat pentru trădare era vinovat sau nu, s-a văzut acest lucru că, după ce un tribunal militar, care a condamnat pe un ofițer ce avea toate aparențele că și-a trădat țara, îndată ce au ieșit la iveală alte acte și alte dovezi și s-a crezut că acel ofițer a fost condamnat pe nedrept, o țară întreagă și un mare popor întreg s-au pus în mișcare, și-a părăsit toată viața sa, pentru a se da pedeapsa vinovaților. Și pînă nu s-a mîntuit chestiunea Dreyfus, Franța nu a trăit viața sa normală.

Am venit în iunie și v-am spus că n-am cunoștințe întemeiate, prin mine însumi, prin acte autentice despre lucrurile săvârșite în martie.

Am auzit de unele lucruri din zvon și am văzut alte lucruri însemnate în ziare, a căror credință este adeseori supusă bănuielii și, fiindcă nu știam de este așa sau nu este așa, m-am adresat d-lui ministru de interne și i-am spus: nu ar fi bine să se cerceteze lucrurile, spre a se vedea dacă în această țară românească, care se pretinde civilizată, nu s-a săvârșit la începutul veacului al XX-lea crime de drept comun; dacă nu au întrebuițat anumiți oameni răzburările lor pentru a lua viața altor oameni, care nu erau vinovați întru nimic. Și atunci d. ministru a făgăduit că va cerceta, cercetarea însă nu s-a făcut, cel puțin nu s-au adus la cunoștința noastră rezultatele acestei cercetări, pe care d-nii miniștrii de interne și de război să o fi făcut, pentru a vedea cari sint oamenii cari au săvârșit crime de drept comun. [...]

Mă așteptam să se înceapă o largă anchetă, care să cuprindă toate părțile țării, căci viața țaranului nu este pretutindeni aceeași. Țaranul în fiecare regiune are nevoi deosebite.

Mă așteptam ca cercetarea să fie condusă de un spirit metodic, ca cercetarea să fie făcută de oameni deprinși, pentru ca prin astfel de cercetări să se poată vedea toată viața țăranilor noștri.

Dacă am fi avut o astfel de comisiune lucrînd colegial pretutindeni, întocmind cu deplină știință o operă folositoare, nimeni nu ar fi fost mai bucuros decît mine, fiindcă nu aveam intențiunea de a crea greutăți, nici nu aveam mai cu seamă puțința de a face acele greutăți.

Eram prea bucuros că pentru un sacrificiu așa de strașnic cum a fost sacrificiul țăranilor desperați pe vremea răscoalelor, clasa cîrmuitoare a simțit nevoia de reforme. Eram bucuros că a ieșit un Manifest dat în numele regelui, purtînd iscălitura regelui și garantat de suveran, că manifestul acesta cuprindea în sine un mare număr de reforme; eram foarte bucuros că guvernul declară cu hotărîre că va realiza aceste reforme.

Prin urmare, dacă aș fi văzut că comisiunea aleasă pentru adunarea știrilor privitoare la viața țaranului de acum, pentru a pregăti prin legi bine chibzuite viața țaranului viitor, pe care să se reazime viața noastră de stat român, dacă aș fi văzut că printr-o astfel de muncă se

pregătește o operă durabilă, aș fi fost fericit peste orice măsuri. Nu-mi inchipuiam reforme, care să se îndrepte numai asupra unor anumite puncte de amănunt, ci îmi inchipuiam altceva, că lovitura strașnică din martie trecut a putut să joace față de clasa cîrmuitoare, care pierdea sentimentul realității, care nu mai vedea și nu mai auzea, rolul pe care trăsnetul îl are asupra unor orbi sau surzi, acela adică de a le reda vederea sau auzul. Îmi inchipuiam că în martie trecut lovitura a fost așa de strașnică încît clasele noastre cîrmuitoare au început în adevăr să vadă, au început să auză.

Prin urmare, credința mea era că largul program de reforme va fi îndeplinit în chip eroic și îndrăzneț, că nu se va sacrifica nimic din el și mai curînd se vor adăuga elementele cari lipseau din manifestul din martie și care n-ar fi trebuit să lipsească, fiindcă acele elemente ca acele cuprinse în manifest, ar fi format sistemul după care România cea nouă trebuie creată. Și am așteptat și în iulie și în august, am așteptat, va să zică, ca munca cea rodnică să înceapă, ca informații să se strîngă din toate părțile, ca toate elementele cari puteau să ajute la întemeierea unei țări noi, toate acele elemente să se manifesteze. Aici nu este vorba de înlăturarea unei nemulțumiri locale, sau de o cirpeală administrativă, sau de un frîu pus cutărui sau cutărui arendaș, care este din cale afară de nerespectuos față de oameni, în ceea ce privește îndatoririle lor legale...

Nu putea să fie vorba numai de atît, trebuia să fie vorba de o prefacere totală a unei țări, și prefacerea n-o poate face decît un om genial, la capătul unei vieți bogate, avînd o experiență foarte întinsă, am cum a fost Kogălniceanu între 1860 și 1864, care a fost un om în adevăr genial, avînd însușiri superioare, însușiri cari nu s-au mai găsit la nici un om politic român de la dînsul încoace, care, pe lângă aceasta, era sprijinit de un Principe, ce avea toată încrederea într-însul și care l-ar fi sprijinit pînă la sfîrșit și nu l-ar fi lăsat pentru nimic, — el care a mers cu eroismul lui așa de departe încît și-a riscat chiar tronul. Într-o mare operă de transformare trebuia sau aceasta, sau trebuia o colaborare largă a unui popor întreg.

Ei bine, d-lor, țărani n-or fi avînd cunoștințe superioare, nu vor fi avînd toată istețimea claselor superioare. [...] Țărani nu-și fac studiile în cine știe care

străinătate foarte înaintată în ceea ce privește cultura. Ei n-au învățat anumite clișeuri care se repetă la noi și prin care se crede că se face fericirea țării. Dar țărani au simțul realității, au simțul măsurii și simțul cuviinței.

Din câte clase se întîlnesc în țara aceasta, nici una nu este care să aibă aceste însușiri, decît clasa țărănească.

Cînd pentru prima oară a fost pusă în chip larg și îndrăzneț, mulțumită unora din conducătorii guvernului, guvernului revoluționar din 1848, și mulțumită vicepreședintelui comisiunei pentru proprietate, Ioan Ionescu [de la Brad], cînd s-a pus întru cîtiva în discuțiune problema agrară, nu era parlament; Bibescu se dusesse, Adunarea Regulamentului organic nu mai funcționa, guvernul revoluționar nu era asigurat, așa încît să poată alege o Cameră a sa, cu toate că o făgăduise; dar s-a ales o comisiune dintre proprietari și țărani. Dezbaterile acestei comisiuni, dezbateri ce se cuprind în mai multe publicațiuni, una de tot nouă, care ni s-a împărțit de curînd, dezbaterile acestea arată marele simț politic al țăranilor, și arată în același timp puterea de aprofundare a lucrurilor pe care o au relativ mult mai mult decît noi. Ei ar fi putut în împrejurările revoluționare de atunci să ceară pămînt și să nu discute mai departe.

Căci ei aveau dreptul de fapt asupra pămîntului pe care l-au fost lucrat din neam în neam; puteau să zică: dați-ni-l, dar ei nu au zis însă aceasta, ci au declarat: sîntem oameni cinstiți, vă plătim atît cît face și vă vom da cîștig mai bun decît îl aveți acum, în împrejurările de ură între voi și clasă supusă. Și din cele mai frumoase cuvinte cari s-au spus într-o Adunare românească sînt cuvintele de la dezbaterile țărănești din 1848. De atunci pînă acum a trecut o jumătate de veac; nu se poate zice că în această jumătate de veac, în care noi am înaintat în ceea ce privește progresele tehnice și formele administrative, nu se poate zice că și țărani nu au înaintat. Atunci nu aveau școli rurale, școli se făceau cu paracliserii și preoții cari voiau să învețe pe copiii credincioșilor cari veneau la biserică.

Dar de atunci, cu o oarecare zăbavă, care este în firea clasei noastre stăpînitore, și care nu se întîmpină în dezvoltarea nici unui alt stat, am ajuns să dăm învățămîntul popular, care nu a fost tocmai bun de la început. A fost mai mult formal, și era intenționat ca învățămîntul acesta să fie formal, pentru ca țărani să nu poată învăța carte

și să aibă o acțiune asupra vieții noastre politice. S-a trecut la o fază mai potrivită, datorită actualului ministru al instrucțiunii publice*, care se poate zice că a creat învățămîntul popular, și acesta este marele său merit, a cărei exprimare să o primească și din partea unui om așa de compromișător, cum sînt eu.

Acum văd că este vorba să înceapă a doua fază din educațiunea țăranilor, rezemată pe căpătarea de cunoștințe reale.

Nu știu ce se înțelege prin învățămîntul real nou al țăranului, dar doresc să fie bun.

Oricum, jumătate de veac din dezvoltarea acestei clase nu putea să treacă în zadar în ceea ce privește cultura. Și țăranul român e, desigur, cel mai inteligent din Europa, este acela care prinde mai repede lucrurile; oamenii de la oraș se aleg numai cu forma, pe cînd el are instrumentul de a alege din învățătura ce i se dă, ceea ce îi este folositor și real. Țărănimea este clasa cea mai serioasă din România.

Pe cît sînt de ușuratece, pe cît sînt de puțin cumpănite clasele stăpînitoare, pe cît le lipsește acestor clase stăpînitoare sentimentul de solidaritate al vieții comune și sentimentul conștiinței generale a neamului, pe atît acest sentiment se întîlnește la țăărănimea noastră. Prin urmare, țăranii puteau să fie foarte bine consultați în ceea ce privește reformele agrare.

[. . .]

Prin urmare, țăranul ar fi avut dreptul să fie consultat și nu a fost consultat; iar în ceea ce privește anunțarea proiectelor de reforme, cari trebuia să se facă de la început, ele se cădea să fie foarte pe larg dezbătute de toată lumea. Discuția s-a făcut prea tîrziu și a căpătat de multe ori înfățișarea unei discuții de formă, atunci cînd în cîteva zile proiectele au fost cercetate de o comisiune în care intrau în cea mai mare parte avocați sau profesioniști ai politicii, sau persoane de profesiuni libere. Și printr-o astfel de adunare și în mișcarea fulgerătoare a cîtorva zile de discuțiune, se pune la cale viața nouă a unui neam? Deci sînt silit, față de dezvoltarea ulterioară a împrejurărilor, să zic că manifestul din martie a fost smuls de spaimă. Să ferească Dumnezeu să mai avem

* Spiru Haret.

nevoie de o altă spaimă ca să ne aducem aminte de întregul manifest de atunci.

După manifestul din martie, alegerile din mai, cu toată presiunea administrativă [...], alegerile acestea au dovedit în chipul cel mai manifest că țara vrea reforme largi, căci dacă nu ar vrea, de ce, în loc să-și aleagă pe aceia pe cari este deprinsă să-i aleagă așa cum e deprins cineva să-și caute chibritul într-o anumită cutie sau să-și caute portofelul într-un anumit buzunar, a alergat spre oameni noi? O dovadă că țara simte nevoia unor oameni noi este și aceea că un colegiu a căutat într-un colț unde de 20 de ani făcea operă de demagog, lucrând pentru știință, într-un colț de acesta întunecos pe un sălbatic profesor de universitate... pentru a-l trimite aci spre a învăța felurile de expresiune parlamentară.

Dacă erau timpurile obișnuite, eu rămâneam la istoria română sau bizantină sau la a Imperiului turcesc, și ar fi venit aci oameni din aceia cari vin obișnuit la rosturile politice în această țară. Țara însă a spus că vrea reforme întregi, mîntuitoare, și după toate cele ce s-au desfășurat în prima jumătate din acest an, ar fi fost cineva în drept să vadă că veniți în chip mai larg, mai serios, mai pronunțat cu reformele agrare. Dar aceste reforme s-au discutat, așa că ele sînt opera cîtorva oameni cari au lucrat numai în marginile disciplinei de partid, și întrebuițînd numai sfatul altor oameni, cari în chip firesc trebuiau să fie lingă dînșii.

Aceste reforme în felul cum s-au făcut nu pot mulțumi pe foarte mulți oameni, cari deși nu au dreptul de a vorbi în Parlament, au ideile și sentimentele mele.

Nu putem să admitem că în această mare tragedie națională, care a început cu răscoalele și trebuie să se termine cu o țară cu totul nouă, să se audă bucăți de comedie sau bucăți de dialoguri din vechea d-voastră presă pe care o credeam cu totul încheiată.

Prin urmare, dacă nu pot în momentul acesta, cum vor face cea mai mare parte din colegii mei din Cameră, să votez răspunsul la mesaj care se prezintă așa de transparent și de fin redactat. este, pentru că deși sînt desigur un partizan al reformelor, dar le vreau mai largi decît se înfățișează. Votez împotriva răspunsului la mesaj din cauza îngustimei în care se prezintă reforma, care nu pornește de la un principiu general, nu ține seama de obiceiurile pămîntului, care e ce este mai bun și mai sfînt

în țara aceasta; care reprezintă tradițiunea noastră milenară. Reformele acestea nu rezultă dintr-o largă anchetă economică, care trebuia făcută pretutindeni; nu rezultă de la o consultare a țărănimii și nici măcar dintr-o participare a tuturor elementelor pe cari le cuprinde această Cameră, fiindcă iacă, în comisiunea de reforme...

(Către d. I. Brătianu, care întrepru):

... Crezi că mi-ar fi părut rău a fi și eu în comisiune? Poate că aș fi putut și eu fi de folos cu sfaturile mele, deși fără îndoială că n-aș fi lucrat într-o comisiune care avea voie numai atât să lucreze și nu mai mult. Prin urmare, nu părerea de rău că n-am fost și eu pus în comisiune mă face să spun ceea ce spun acum. Aș fi fost bucuros să laud o mare și largă operă de reforme, care și fără participarea mea să întemeieze țara noastră, cum zic, pentru toate timpurile.

Deci, dacă nu votez mesajul pentru partea care este relativă la reformele agrare, am expus în parte motivele. Dar mai sînt și altele.

În vremea turburărilor țărănești, cînd domnea spaima aceea, care mi se pare în mare parte copilăroasă, că vor intra în București țărani și se vor uni cu mahalagii ca să dea foc cutărilor clădiri — fără îndoială că spectacolul pe care l-au dat atunci orașele a fost de cel mai mare ridicol, căci fără îndoială primejdia era cu mult mai mică; iar felul apilpsit cum s-a manifestat această spaimă va constitui, cînd se va scrie istoria acestor timpuri, un foarte curios și ridicol capitol — atunci cînd în incinta acestei Camere șefii deosebitelor partide și-au căzut de gît și și-au plîns în giletcă, recunoscîndu-și păcatele (mă întreb dacă le-ar mai recunoaște acum și dacă nu le este rușine că le-au recunoscut atunci și dacă, recunoscîndu-și păcatele sub influența spaimii, n-au făcut o mare greșală politică), s-a crezut de nevoie să se dea un manifest către țară în numele regelui, pe garanția suveranului. Lucrul e contrar Constituțiunii, dar de natură să bucure pe toți aceia care doresc liberarea clasei țărănești din lanțul de acum, fiindcă țaranul n-ar fi crezut asigurarea făcută numai de un partid sau altul. Ceea ce a salvat întrucîtva situațiunea a fost numele acesta al regelui, pus în josul manifestului, fiindcă vedeți, țaranul a cerut în toți timpii un stăpînitor care să stăpînească; va să zică, dacă în împrejurările acelea s-a dat manifestul larg din martie trecut, curînd desigur că acei cari au pus să-l afișeze s-au

căit de o parte de lucrurile cuprinse întrînsul și au văzut că este imposibil ca să prefacă în proiecte de legi toate îndrumările cuprinse în manifestul regal. Și dovada am avut-o, căci manifestul regal cuprinde în sine mai multe făgăduieli decît cuprinde îndepliniri de făgăduieli, proiectele de legi cari au fost înfățișate — s-au înfățișat șase — și după aceea, cînd ne-am adunat din nou și așteptam ca suveranul să enunțe toate proiectele de legi cari fuseser prezentate comisiunii pentru studierea reformelor, ne-am trezit că în cea mai mare parte nu sînt numite și ni se făgăduiesc numai două proiecte, acela asupra învoielilor agricole și acel asupra casei rurale.

Prin urmare, d-lor, atîta, fără îndoială, nu este de natură să mulțumească pe cineva care vrea binele întreg și desăvîrșit, realizat fie și prin mijloace eroice. Aceasta este o retragere, aceasta este o ciuntire a unei părți din program, aceasta este o părăsire a unei opere legislative îndeplinite pînă la oarecare punct, și dacă vom da numai două proiecte de reformă și anumite împrejurări vor împiedica de a se da celelalte, se poate zice că n-am făcut mult.

Proiectele acestea sînt așa de legate între ele și deosebitele capitole ale reformei sînt așa de strîns unite unele cu altele, încît nu poate cineva să dea casa rurală și învoielile agricole, fără să îndeplinească în același timp prin lege toate celelalte făgăduieli cuprinse în manifestul regal. Pe urmă încă ceva: legile acestea au fost atacate imediat, cum era firesc într-o țară în care se creează legi pentru scopurile speciale ale unui partid împotriva celui alt partid. Prin urmare, era natural ca aceste legi să fie atacate de partidul opus. O lege prezentată de liberali trebuie neapărat să fie o lege rea pentru conservatori, precum o lege prezentată de conservatori trebuie să fie prin însuși faptul acesta rea pentru liberali. Acesta este un vechi obicei, care a cauzat toate nenorocirile și care va mai cauza și altele. În martie trecut, o parte din lume acuza pe cugetătorii independenți și o anume categorie de tinerime. Vasăzică, noi sîntem semizei așa de puternici încît, într-o țară unde nu este nici combustibil, nici scînteii, putem să creăm combustibil și putem să facem să izbucnească scînteia, să dăm foc țării. Și de cîte ori exprimăm părerile noastre asupra unor anumite puncte din viața de astăzi, de atîtea ori ni se zice: iar vă jucați cu focul; iar luați rolul de instigatori; iar puneți viața țării în primej-

die; iar îndepliniți funcțiunea aceasta funestă de oameni crescuți în anarhie. Nu puteți să vedeți înaintea d-voastră decît spectacole anarhice. Prin urmare, noi eram într-un rol drăcesc, în rolul lui Lucifer sau Belzebut, epitete pe care partidele le-au luat după împrejurări, împodobind cu ele pe fruntașii cutărui partid. Acum însă se schimbă lucrul cu Belzebut.

Belzebut erau acum profesorii universitari, erau cugetătorii independenți ori scriitorii: Belzebut era Vlahuță și Coșbuc. Pe lângă acești Belzebuți, unii mai mari alții mai mici, veneau și Belzebuticulii, adică studenții cari lucrau în măsura puterilor lor, ca putere neconstituțională, cum s-a zis de atîtea ori, cu o seriozitate adorabilă. Au venit să lucreze dracii, și unii și alții, pentru încurcarea situațiunii din țară.

Noi eram deci niște oameni tineri, fără merite politice, fără cunoștința împrejurărilor, niște oameni lipsiți de patriotism, cari nu eram buni decît să stricăm o țară, care dealtfel era așa de minunată.

Au trecut cîteva luni de zile și am fost răzbunați, și iată cum: întîi s-a căutat a se găsi o urmă a infamiei pe care am întreprins-o împotriva statului român. S-a mers pe urma aceastei acuzațiuni și nu s-a găsit nimic. Știu aceasta de la un fost magistrat, d. Dragu, care a scris într-o revistă străină că, în momentul turburărilor agrare, se dăduse înștiințarea că, în cazul cînd eu aș fi dovedit că am scris două rînduri cu privire la politică unui țăran, să trag aceleași consecințe pe care le-a tras d-nul V. Kogălniceanu, sînd cîteva săptămîni, pe drept sau pe nedrept, nu se poate ști, fiindcă nu s-a făcut judecată, să trag aceleași consecințe ca și d-nul V. Kogălniceanu. Nu a dezmințit nimeni, sînt în drept să cred că este adevărat.

[...]

Deci, în orice caz, s-a căutat și nu s-a găsit nimic; prin urmare s-a căpătat încrederea că nici măcar în marginile pe care mi le îngăduie legile țării nu am fost în legătură cu țărănimea, trăind viața mea izolată, pașnică, n-am avut cutezanța de a intra în legătură cu țărani, n-am scris nici unui învățător, n-am scris nici unui preot, n-am oferit serviciile mele, în sfîrșit, pentru a da unei categorii de cetățeni din această țară drepturile ce le poate cere.

Aceasta era jumătatea de satisfacțiune; cealaltă a venit îndată, și a venit în momentul cînd un partid politic, care

apără ordinea, care prin cuvînări și ziare luptă împotriva sfărîmătorilor de țară, cînd acest partid a început o acțiune care nu putea să fie comparată, desigur, cu acțiunea noastră, căci în acest moment se ațîtau patimele celor cari sînt jigniți în drepturile lor mai mult sau mai puțin legitime, de reformele ce se prezintă.

Prin urmare, sînt cîrciumarii cari nu voiesc să se voteze o lege a monopolului cîrciumilor; este o parte din proprietari și arendași, cari nu vor să piardă nimic din situațiunea creată prin legea de la 1864, situațiune din ce în ce mai bună pentru ei, din ce în ce mai rea pentru ceilalți.

Va să zică există o categorie de cetățeni cari fac parte din partidul ordinei, și această categorie de cetățeni trebuie să nu facă ca cei infami din martie, să pună țara în foc, ci să lupte pentru alcătuirea unei țări noi și bune.

Cred că așa trebuia să zică și partea mai luminată de oameni politici ce conduc pe cîrciumari, în mare parte inconștienți, și tot așa trebuie să zică și proprietarii și arendașii, începînd de la milionarul Dinu Mihail din Craiova, pînă la aceia cari au un rost politic în această țară.

Așa s-ar fi convenit să judece aceste persoane. Din nenorocire ele încep o agitațiune împotriva proiectelor, o agitațiune foarte puternică; s-au ținut întruniri de partid, și întrunirile acestea de partid au fost destul de bine cercetate, și acolo s-au ținut discursuri călduroase, ba unele dintre dîsele au fost mai mult decît călduroase: au fost incendiare. S-ar putea zice, prin urmare, că s-a alcătuit o falangă de răsturnare a cîrmuirii, pentru că cîrmuirea ținea să se voteze o lege pentru monopolul cîrciumilor, și o lege pentru despozițiunea țăranilor și aducerea lor la o stare mai bună.

Și atunci, d-lor, ce a făcut guvernul?

Guvernul avea — după cum am spus în iunie — datoria de a fi eroic, avea această datorie de a stărui în proiectele sale așa cum erau acestea.

Proiectele puteau să fie modificate numai în anumite puncte; niciodată însă proiectele acestea nu puteau să fie modificate în esența lor, sau nu se puteau retrage cele mai multe din elementele cari se cuprind în ele.

Ei bine, cîrmuirea nu a avut eroismul acesta.

În fața agitațiunii pe care au făcut-o proprietarii și arendașii, în fața agitațiunii pe care au făcut-o cîrciumarii, guvernul liberal, care este legat de reforme, care

nu poate să stea la locul său fără să caute a îndeplini toate reformele făgăduite, guvernul liberal a dat înapoi. Prin urmare, a părăsit cu totul unele proiecte, — de exemplu proiectul monopolului cârciumilor poate fi considerat ca proiect cu desăvîrşire îngropat. (Protestări). — Aceasta e impresiunea mea, s-au părăsit anumite puncte din unele proiecte de lege, nu se mai vorbeşte de dinsele şi ele nu mai figurează în Mesaj. Pe urmă la alte proiecte se zice că e vorba de îndulcirea, de scăderea legilor, pentru îmbunarea claselor pe cari legile le lovesc. Ei bine, în acest caz ce poate să facă cineva care ţine ca legile să nu fie părăsite, să nu fie scăzute şi să nu fie îndulcite, care vrea reforma întreagă, care vrea reforma deplină şi în adevăr folositoare pentru ţară, decît să zică: în împrejurările acestea, cînd o parte din proiecte a dispărut, cînd altele sînt corectate potrivit cu vederile claselor interesate, cari clase interesate exercită o presiune legală şi o presiune tulburătoare, ce poate să zică altcineva decît că în împrejurările acestea nu se poate să votăm, — sau, fiind singur aci, să votez răspunsul la Mesaj. [...]

D-lor, n-aş putea să votez răspunsul la Mesaj şi din alt punct de vedere:

Toate măsurile de legi cuprinse în proiectele guvernului nu vor avea nici o valoare dacă nu vor fi legate de refacerea radicală a întregii administraţiuni a ţării.

Se anunţă într-adevăr un proiect de prefacere administrativă a României, dar asupra acestui proiect nu se spune nimic. E aşa de mare însă însemnătatea unei administraţiuni nouă faţă de starea de lucruri care vrea să se creeze, încît fără desluşiri depline asupra administraţiunii nouă de care sîntem chemaţi să ne bucurăm, fără aceasta nu ştim dacă proiectele de faţă, prefăcîndu-se în legi, vor fi altceva decît un element de curiozitate în dezvoltarea noastră naţională.

În adevăr, toată lumea ştie că legile noastre nu sînt bune, şi nu sînt bune din mai multe puncte de vedere, dar mai ales din două; în cea mai mare parte legile acestea sînt legi cu desăvîrşire noi, sînt legi împrumutate. Răgazurile noastre n-au fost niciodată aşa de mari încît să ne îngăduie să facem legi potrivite pentru noi. În toate ţările de pe lume o lege corespunde unei stări a societăţii căreia trebuie să se aplice. Numai în acest caz legea are o valoare, căci altfel rămîne numai un împrumut interesant, şi atîta tot. [...]

Avem legi împrumutate; avem legi prea liberale, alături de legi prea înguste și în aceste împrejurări acest sistem legislativ al țării noastre este un rău. Totuși acest sistem poate ar fi avut un efect mai puțin rău decât acela pe care îl are acum, dacă am fi avut o administrație. În veacul al 18-lea și în veacurile anterioare țara n-a avut administrație, deoarece nici una din țările europene n-au avut-o. Țara era alcătuită numai din orașe și sate, cari se cîrmuiau după datini deosebite. Nu exista o instituțiune care să lege aceste împreună, aceste centre răslețe ale vieții românești. Administrația trebuia creată cu desăvîrșire. În veacul nostru încercările de a se crea o administrație pentru români le-au făcut întâi domnii fanarioți și după aceasta ocupațiunea rusească sub Kiseleff.

Nici domnia fanariotă, nici Kiseleff nu puteau da o administrație care să fie prielnică țării. Administrațiunea aceasta, dacă era să o avem, trebuia să vină mai târziu. Ei bine, o astfel de administrație favorabilă pentru viața noastră firească nu am avut-o nici după aceia. După terminarea erei Regulamentului Organic, am împrumutat sistemul administrativ al Franciei și nu am ales din acest sistem și nu am lăsat nimic din acest sistem foarte complicat și care presupune o mare dezvoltare de civilizație; am lăsat numai elementele care nu se potriveau cu viața noastră. Căci noi nu avem nevoie, ca Franția, Germania sau Anglia, de o administrație care să observe numai călcările de lege, care să fixeze rosturile generale ale țării, ci aveam nevoie de o administrație protectoare, care să proteje pe cel slab și să oprească încălcările celui tare.

Această administrație nu am avut-o niciodată, ci numai o administrație detestabilă, care și este una din cauzele principale ale situațiunei rele de astăzi. [. . .]

La noi cel slab nu este respectat de cel tare, și de fapt clasa superioară dacă voințe să apese pe cea de jos are mijloacele de a trece peste lege.

O administrație în adevăratul înțeles al cuvîntului nu avem; lipsa unei administrațiuni în România a fost cauza răscoalelor din urmă. Ele au fost provocate, pe de o parte, din extrema sărăcie a populațiunii țărănești, dar pe de altă parte și din călcarea continuă a dreptății, care revoltă pe om, căci mulți dintre sătenii noștri se simt că sînt dintr-o rasă nobilă, prin aceea că îndură mai repede suferința materială decât ofensa și jicnirea care li se aduce. Va să zică au fost, săracii, conștienți de o înde-

lungată nedreptate. Ici și colo, firește, a fost tendința firească a unei clase supuse de a se ridica la o însemnătate politică la care îi da dreptul numărul său și munca pe care o cheltuiește pe cîmpiile noastre, cari sînt singura noastră bogăție adevărată.

Acestea au fost, prin urmare, motivele de ordin general ale răscoalei. Dar este sigur că răscoala aceasta nu s-ar fi întins și nu ar fi căpătat caracterul groaznic pe care l-a avut în anumite locuri, și este lucru singur că răscoala aceasta nu ar fi ajuns vreodată să amenințe însăși existența statului nostru, cum s-a zis — și poate s-a zis cu exagerațiune — dacă administrațiunea noastră ar fi știut care este starea țării pe care este chemată să o administreze.

Administrațiunea noastră, fiind însă o administrațiune de partid, locurile în administrațiune se dau pentru servicii politice, plasîndu-se în administrație toți agenții electorali. Agenții electorali mai dibaci au locuri mai înalte, iar cei mai puțin dibaci au locuri mai mici.

Prin urmare, administrațiunea noastră fiind de caracter politic, fiind fără durată și fără pregătire, căci în administrația românească poate să intre oricine.

Nu oricine poate să treacă cu examen de patru clase primare, dar oricine poate să fie prefect sau inspector comunal în această țară; prin urmare, așa fiind împrejurările administrative, administrația nefiind pregătită, nefiind conștientă de datoriile sale, administrația neavînd cunoștința țării, nesimțîndu-se răspunzătoare față de nimeni și față de nimic, trăind de cele mai multe ori aiurea decît în locurile pe care trebuie să le administreze, — sînt de multe ori prefecti cari niciodată nu au văzut în amănunte județul pe care sînt chemați să-l administreze și ar fi fost foarte încurcați prefectii din județele în cari au avut loc răscoalele dacă li s-ar fi cerut imediat explicațiuni asupra motivelor răscoalelor — așa s-a ajuns la starea nenorocită din martie. Administrația are vina de căpetenie și în altceva, are vina de căpetenie în represiunea feroce care s-a săvîrșit în luna lui martie. Vedeți, cînd s-a vorbit întîia oară de represiune, cînd, avînd la îndemînă numai cîteva știri culese de ziare sau cîteva revelațiuni cu caracter cu totul parțial, făcute în împrejurări cari cereau discrețiune, va să zică cînd am ajuns să vorbesc aici în Cameră despre abuzurile săvîrșite cu ocaziunea represiunii răscoalelor, mi s-a aruncat în față un cuvînt

pe care l-am primit nu cu spaimă, ci cu indignare: mi s-a aruncat în față învinuirea că am batjocorit armata.

Dumnezeu știe cât s-a abuzat în timpul din urmă de aceste cuvinte: „a batjocori armata“.

Să batjocorească armata un străin care are scopuri rele, o înțeleg; dar un român de ce să o batjocorească?

Eu înțeleg misiunea nobilă și mare ce o are armata în țara noastră. Țara noastră este mică și amenințată, și, dacă în ultimii ani n-am avut războaie, fiindcă nici nu eram în stare a le purta, dar, în sfârșit un război ne poate găsi mâine, poimiine.

Ce putem iubi mai mult în această țară decît două lucruri: școala, ce ne dă puterea de rezistență morală, și oștirea, ce ne dă puterea de rezistență materială pentru a ne împotrivi străinilor? [..]

Prin urmare, cine dintre noi n-ar dori ca oastea noastră să fie cât de puternică?

Deci, a spune unei persoane politice, a-i spune: d-ta insultă armata, este un lucru fără rost. Cu ce scop poate insulta cineva armata în România? [..]

Va să zică armata este un lucru care-și are legitimarea și nu se poate ca un om întreg să o poată ataca.

Este necontestat că în timpul represiunii s-au săvîrșit însă crime și sînt fără îndoială oameni răspunzători de aceste crime, ce pot fi dați în judecată și pedepsiți.

Pentru onoarea acestei țări s-a cerut odată acest lucru, mi s-a făgăduit o anchetă și cer a doua oară, și oricînd va veni vorba despre răscoalele din martie, în chip firesc, va veni și pe buzele mele cererea de adevărată și deplină anchetă pentru a se da celor vinovați pedeapsa care o merită.

Dar cine sînt cei vinovați pentru scoaterea din sate a unor oameni pîriți de proprietar, de arendaș, de cămătari, de scoaterea lor din sate și împușcarea la marginea drumului, fără să se articuleze nimic sigur contra lor?

Cine sînt vinovați de întemnițarea fără drept; cine sînt vinovați că s-a răpit libertatea la o mulțime de fii cinstiți și muncitori ai acestei țări?

Dar în primul rînd este vinovată administrațiunea noastră, o administrațiune care cînd administrează apasă, și în cea mai mare parte din timp nu administrează deloc!

Prin urmare, în groaza de care au fost prinși administratorii noștri incapabili, atunci, în martie, în groaza aceea au dat ordine a căror executare eu nu o pot urmări,

dar a căror origine trebuie știută. Și trebuie relevat aci că e necesar să se știe cine a aplicat în Oltenia un anumit sistem de vînare a oamenilor și de ucidere a țărănilor cari nu săvîrșiseră nici o vinovăție, fiindcă desigur s-au ucis sute și poate mii de oameni, cari nu fuseseră deloc amestecați în răscoale, cari nu făceau parte din satele cari s-au răscolat, cari au fost arestați după cîteva zile sau după mai mult de o săptămîină de la încetarea tulburărilor. Și acest lucru s-a întîmplat în toată Oltenia, în toate județele Olteniei. Cu oarecare bunăvoință și un simț de datorie mai pronunțat, cred că se mai pot afla și pedepsi vinovații, și în felul acesta onoarea acestei țări poate fi salvată.

D-lor, niciodată atunci cînd în alte părți răscoale s-au mai întîmplat, și s-au întîmplat și la alte popoare, răscoale mai puțin legitime decît răscoala aceasta de la noi, căci răscoala noastră a fost un strigăt de foame și de indignare în cea mai mare parte, și nu a fost actul unor răi cetățeni, n-a fost actul unor români cari voiau să sfărîme România. O astfel de conștiință nu a existat în mintea țărănilor noștri.

[. . .] Prefecții aceștia trebuie luați în cercetare. De la dînsii fără îndoială au venit ordinele; nu pot admite că ordinul să fi venit mai de sus, fiindcă aceasta ar fi mai atroce decît toate.

Lucrurile s-au petrecut cum le-am expus, s-a omorît degeaba, s-a omorît prostește. Sînt niște cazuri de o stupiditate fenomenală, cum e de exemplu cazul unuia care se deșteaptă în mijlocul nopții de un zgomot și-și inchi-puie că năvălește revoluțiunea și scoate tunurile. Altul îndreaptă tunurile asupra unui sat — am o grămadă întregă de asemenea lucruri — puindu-le pe deal și intră ca un cuceritor și cere să i se dea cei compromiși. Întreabă pe cine? Pe circiumar, pe cămătarii de acolo. Știți pe cine a luat?

Au venit și la mine oameni de la răscoale, am început de atunci să am legături cu țărani, au venit plîngînd și mi-au spus: știți pe cine a luat? Nu pe cei mai răi, ci pe cei buni, fiindcă cămătarii se temeau doar de acei cari au înființat bănci populare; *aceia* au fost denunțați și, fără judecată, împușcați; și atîția învățători și preoți au fost amenințați cu aceiași soartă.

Nu voiam să spun aceste lucruri, dar îmi zvîcnesc din inimă și trebuie să le spun. S-a întîmplat un caz ca

acesta, a scăpat un învățător fiindcă executorul era ocupat cu dejunul și s-a întâmplat ca între dejun și împușcare să vină poruncă să nu se mai omoare.

[O voce: În ce localitate?]

Să întrebe d. Brătianu și îi răspund. Am scrisori, do-sare gata; când veți face anchetă, voi da dosarele cuprin-zind toate numele. Nu sînt chemat să numesc locuri aici. Eu sînt chemat ca să atrag atențiunea, să dau mijloace ca să se facă lumină deplină și să se pedepsească vinovații. Prin urmare, când lucrurile se petrec așa, când n-am în-a-intea mea nici o anchetă care să se urmeze, nici făgăduiala că noua anchetă se va face și când convingerea mea este că o asemenea purtare este absolut dezonorantă măcar din punctul de vedere al sentimentului pe care trebuie să-l aibă cineva față de un semen al lui și pe care noi nu l-am avut față de semenii noștri; voiți să votez acest răspuns la mesaj. Voiesc întii să văd mîinile d-voastre așa cum doresc eu și atunci să votez răspunsul la mesaj. [...]

Prin urmare, ziceam: nu poate fi adevărat tot ce se spune. Pe urmă am aflat, făcînd cercetări, și am putut să aflu foarte ușor cîtă răutate zace în sufletul unora. Sînt țărani cari nu s-au răscolat și au fost pedepsiți că s-au răscolat mai mult decît dacă ar fi făcut de o sută de ori mai rău decît ceea ce au făcut. S-a întâmplat ca într-un anume moment oameni nevinovați să fie închiși, ca familiile lor să fie lăsate fără hrană pe cînd tatăl era în temniță, fiindcă era un bun gospodar, pîrît de un ticălos din sat care avea interes să-și joace mendrele mai bine.

D-lor, sînt un om izolat și în viață n-o să ajung să am o parte în cîrmuirea acestei țări. De aceasta sînt sigur. D-voastră rîdeți, dar eu nu mă scîrbesc, fiindcă nu este acesta rostul meu în țară; dar vă zic: n-aș dori stăpînirea cea mai îndelungată cu prețul singelui care s-a vărsat în martie. N-aș putea să am viață liniștită cînd aș fi fost unul din actorii împrejurărilor care poartă numele de re-presiunea din martie 1907.

Ei bine, s-au petrecut toate lucrurile acestea; rămă-seseră însă nevinovați, rămăseseră copiii și femeile ace-lora. Era firesc ca în societatea noastră să se ivească un imens sentiment de milă pentru dînșii. Ar fi fost o da-torie de înaltă cuviință să se fi văzut că în primăvara aceea roșie nu sînt petreceri, că în primăvara aceea roșie nu sînt zburdăciunile obișnuite ale vieții noastre sociale, nu este luxul acela sălbatic, care este nevrednic de condi-

țiunile noastre de muncă. Și niciodată nu a existat un an în care să se fi petrecut mai mult, în care să se fi scăldat lumea de sus mai inconștient în plăceri decît anul acesta, cel mai serios an, cel mai tragic pe care l-a trăit vreodată neamul nostru.

Așa este.

Pe lingă aceasta aș fi voit încă un lucru, aș fi vrut să se deștepte mila sub altă formă. Domnilor, multă vreme s-a crezut că țara noastră este o țară foarte bogată; am revenit. Știm cîtă datorie avem în străinătate, știm că ne mănîncă a treia parte din veniturile fiecărui an; știm cu cîtă durere dă săracul banul cu care se ține tot luxul statului român, ban care înainte de răscoale era udat de lacrimi și după răscoale a fost ruginit de sînge; știm toate lucrurile acestea. În țara aceasta, care se presupunea așa de bogată, în care clasa dominantă, fără îndoială, zburda de bine, este mai mult lux de petreceri și plimbare, în București decît în Viena.

Numărul de trăsurile *de maître* în București nu se poate asemăna nici pe departe cu numărul trăsurilor față de bogăția și numărul familiilor mari din Viena. Prin urmare, s-ar fi așteptat ca banii bogaților să se cheltuiască în satele săracilor, să îmbunătățească întru cîtva suferințele, să facă să se usuce lacrimile calde vărsate de cele mai multe ori de o femeie căreia îi murise și bărbatul și flăcăul cel mare și care era sortită la o viață întreagă de nenorocire.

Eu am să mă socotesc fericit în toată viața mea că mi-am plătit dijma în momentele acestea, am dat din puținul meu avut, a zecea parte, pentru alinarea suferințelor din satele românești, care au pățimit atunci.

M-am adresat și la săraci și am mai putut aduna 7 000 de lei, care au acoperit o mică parte din marea datorie pe care o avem față de nenorocirii aceia. [...]

Ne-am purtat cu țărani mai rău cum s-ar purta un gospodar cu vita lui de muncă, care într-un moment de nerăbdare l-ar împunge; ar urma să-și schingiuiască vita? Dar se gîndește și el, este o legătură de camaraderie rurală între dobitoacele acelea nenorocite și între oameni și n-o ucide.

Rideți! S-a rîs mult în țara aceasta și o să se facă într-un rînd o cantitate așa de enormă de rîs cinic, vărsat asupra acestei țări nenorocite, încît o să fie pentru toate timpurile un monument de infamie pentru clasa ei condu-

cătoare; rideți, rideți mereu, dar nu vă pot felicita că puteți ride. Prin urmare, aceasta a fost atitudinea noastră față de răsculații din martie. I-am improșcat cu tunurile, am încercat arma Manlicher în ei, i-am tîrît în pușcării, i-am ținut luni întregi de zile acolo; nu le-am dat un ban de cheltuială celor rămași acasă. [...]

Eu am auzit că este vorba să se dea despăgubiri și că nu se mai dă; și pe urmă că este din nou. E vorba de despăgubiri pentru proprietari. Acum într-o parte se zice despăgubire, în altă parte îndulcire, sau altceva, și nu știe nimeni ce mai este.

Incontestabil că în țara noastră un țăran nu are nici a mia, nici a suta de mie parte din influența pe care o are un proprietar în viața politică. În împrejurările nenorocite de astăzi, este lucru firesc ca țăranul să nu fie ținut în seamă, căci nu are influență asupra vieții publice și, deoarece proprietarul și arendașul, care conduc în mare parte viața noastră publică, poate schimba guvernul într-un moment de nemulțumire și jignire a egoismului lor, este un lucru foarte natural ca să li se acorde o despăgubire.

Las la o parte necunoștința adevăratelor interese, indolența proprietarilor cari au adus întemeierea acelei clase nenorocite a arendașilor, care este pricina tuturor relelor de acum, clasă de aventurieri, care a sărăcit pămîntul și a sărăcit pe omul de muncă și pe proprietar; las la o parte faptul că proprietarii, prin neînțelegerea primejdiei, au comercializat în mîna aventurierilor singuri pămîntul țării, care formează cea mai mare bogăție, singura adevărata bogăție a țării. Dar proprietarilor, arendașilor despăgubiri și țăranilor, ce? Pentru ei nu este milă?

Rețin această constatare: de două ori au fost îmbrățișări și lacrimi între politicienii noștri: o dată cînd finanța... era să ne strîngă de gît din cauza îngrămădirii împrumuturilor de rentă, și a doua oară, cînd înaintea catastrofei agrare partidele și-au recunoscut păcatele, cînd au plîns cu lacrimi, pe care era bine să le pună într-o sticlură și să se uite din cînd în cînd la ele, căci altele ca ele n-o să mai verse.

Deci era natural să fie vorba de despăgubiri.

Dar ne întrebăm: nu era lucru omenesc ca la acele sate care au fost mai mult atinse, în acele sate unde s-au săvîrșit mai multe nenorociri, în satele bombardate, în satele pierdute de unde au dispărut flăcăii și bărbații cari

susțineau pe toți ceilalți prin munca lor, în acele sate să meargă ajutorul celor mari?

Ce fel de țară este aceasta, dacă câteva sute de proprietari și arendași, dacă unii din ei au suferit în împrejurări ce nu angajează întregul caracter al mișcării rurale, să se vorbească bătându-se cu pumnul în masă de despăgubirea bogaților și să nu se vorbească nimic de ajutorul săracilor!

Sînt sate cari trebuiesc colonizate din nou. [...]

Am ajuns să reprezentăm, în momentul de față, statul cel mai înapoiat sub raportul participării cetățenilor la viața politică. Peste ori care din hotarele noastre se găsește o participare mai largă la viața generală a țării.

[...]

Ei bine, noi trăim cu această anomalie, un popor de mai multe milioane, care nu are nici o influență în afacerile publice. Țăranul nu votează decît indirect. Votul acesta indirect este confiscat totdeauna. Votul direct pe care îl au cîțiva din ei are aceiași soartă. La alegerile din urmă s-a făcut ce s-a făcut la alegerile anterioare, adică țăranul n-a fost lăsat să-și trimită reprezentanții săi adevărați. Nu a fost lăsat să cerceteze, să vadă dacă în mijlocul său nu sînt în adevăr oameni care să-i cunoască nevoile. Cu rari excepțiuni din cîteva județe.

Prin urmare, cum vrem noi ca legile acestea bune în mare parte, unele din ele conțin articole foarte bune, cum vrem ca legile acestea cari nu sînt garantate printr-o administrație sigură, ca legile acestea să se aplice atunci cînd aceia care au interesul să le aplice nu au nici un fel de influență asupra vieții publice. Eu înțelegeam, iarăși după evenimentele zguduitoare din martie, după pocăința aceea cu lacrimi bogate, după îmbrăcarea hainei aceea de om care își recunoaște păcatele și se închină înaintea lui Dumnezeu ca să fie iertat, credeam că după toate acestea, cînd se va căuta a se întemeia o Românie nouă, România cea dreaptă, România cea adevărat națională și cu caracter democratic, se va ține în seamă și dreptul pe care îl au cei mai mulți și mai muncitori din locuitorii pămîntului românesc, de a-și întrebuința și ei votul lor [...].

Așteptam, dacă nu votul universal, cel puțin o schimbare esențială a regimului de acum. Așa nu mai putem merge cu felul actual, cu oamenii care sînt însemnați în

catastiful unuia din cele două partide politice și care votează într-un sens sau altul, fără independență și fără valoare cetățenească și care ne-au adus în mare parte în halul de acum.

Aud că printre deputații liberali ar fi mulți doritori de a vedea schimbându-se regimul electoral de astăzi. Se zice că acest lucru s-ar fi manifestat în adunările lor din urmă. Nu știu nimic; eu văd că deputații tineri nu arată prin nimic dorința lor de a avea o viață electorală nouă și demnă. (Înteruperi).

Da? Sint foarte bucuros!

D-voastră puteți să aduceți regimul acesta nou, pentru că sînteți strînși laolaltă; un om izolat, fără îndoială, nu poate să aibă nici o influență asupra unei schimbări așa de mari.

Dacă va zice însă cineva, și s-a zis: ce să ne încurcăm acum și cu aceasta? N-avem deajuns cu cîrciumarii care reclamă dreptul lor străvechi de a deschide cîte cîrciumi vor, de a vinde cum poftesc, de a atrage cît mai multă lume, deși nu se capătă, cred, o prea mare sănătate din frecventarea localurilor lor; n-avem destul cu proprietarii care se agită, proprietari de viță veche sau de viță foarte nouă, cum este unul dintre fruntașii deputațiunii care s-a dus la primul ministru să-i atragă atențiunea asupra primejdiei în care a intrat țara, n-avem destul cu toți aceștia, și trebuie să se mai adauge, pe lîngă încurcăturile acestea și o încurcătură nouă, care ar rezulta din prefacerea regimului electoral?

Și se zice: modificarea regimului electoral va veni mai tîrziu, la timpul său, pentru o altă generațiune, va fi vreme a se aduce și această reformă. Nu uitați un lucru: că puținele reforme care se prezintă acum sint reforme smulse printr-o răscoală neprevăzută și, fără îndoială, că prin legea jandarmeriei și prin anumite măsuri administrative, se vor împiedica mișcări asemănătoare cu mișcarea din martie, și nu e bine, nu e cuminte ca noi să lăsăm să se ajungă vreodată la starea aceea, care a produs revoluțiunea țărănească. Prin urmare, nu vor mai fi împrejurările acelea care să smulgă clasei stăpînitoare concesiunile mari. Dacă însă astfel de nenorocire și o jertfă ca aceea n-a putut să aibă alt rezultat decît să se aducă

aceste două proiecte de legi, care au fost cercetate, modificate și apoi supuse unei noi modificări, și nu știm în ce fel vor fi prezentate aici și ce soartă le așteaptă față de dușmănia pe care un întreg partid și chiar anume elemente din partidul care este la guvern o arată față de acele proiecte, va să zică, dacă așa ceva ca martie 1907 n-a fost în stare să smulgă alta decât aceste măsuri, bune dar necomplete, ce ne putem închipui că o să fie în viitor, pentru a sili pe deținătorii puterii publice, cari se simt foarte bine, prin faptul că o dețin numai ei, pentru a-i sili să aibă un regim electoral mai larg, și să facă în felul acesta din țara noastră cu adevărat o țară românească? Fiindcă, d-lor, dacă vorbesc de regimul acesta electoral mai larg, dacă-l doresc, dacă spun că fără astfel de măsuri, fără astfel de completare și asigurare, nu pot vota răspunsul la mesaj, nu fac operă de teoretician sau operă de fanatic al unor idei generale. Sint oameni care deduc întreaga lor activitate de la un anume principiu, adevărat sau greșit, dar un principiu metafizic: așa, de exemplu, se zice: nu vă atingeți de proprietate. Acesta este un principiu. Din principiu: nu vă atingeți de marea proprietate pleacă toate celelalte. S-a zis: să nu facem maximum și minimum, fiindcă nu este o idee liberală și lovește în libertatea tranzacțiilor.

Prin urmare, înainte de a fi toate lucrurile a fost haosul și pe urmă a fost proprietatea și idea liberală, și după dinsele începe și fericirea și nenorocirea lui Adam și a tuturor urmașilor săi.

Din cauza aceasta s-au făcut unele lucruri și altele nu se pot face. Eu nu plec de la o idee abstractă; nu sint filozof, nu sint cugetător abstract. Eu plec de la o realitate care există: țara aceasta trebuie să fie țara românească. Dacă nu, sint atâtea neamuri care mult au voit să ne anexeze. [...].

Îndată voi încheia. Vedeți că nu sint nici așa de plictisitor, prin lungimea cuvântărilor mele, nici așa de fanatic, nici așa de rău coleg, cum credeți la începutul discursului meu.

[...]

Cu toții mă înțeleg, cu un lucru nu mă înțeleg însă și nu se va înțelege nici istoria cînd ne va judeca pe toți și unii care se par mari vor apărea mici în fața ei, iar

alții care se par mici azi vor fi puși la locul unde-i așează vrednicia lor, căci istoria dă mijlocul de a judeca pe fiecare cum e în inima lui, cum e în cugetul lui.

Prin urmare, nu mă voi împăca cu sistemul de război civil, rezeamat pe viața politică, numai a unei minorități dintre cetățenii statului român, război civil care se sprijină pe două partide fără program, pe două partide cu disciplină exterioară, două partide care împiedică în acțiunea lor și distrug puterea personală a acelorora pe care îi cuprind, prin faptul că-i silesc să meargă pe vechiul făgaș destul de adânc, ca să nu se vază nici ce este în dreapta, nici ce este în stînga lui.

Mulți dintre cei mai tineri ar fi aplecați să creadă că partidele acestea ale noastre sînt un fel de necesitate națională; că, precum francezul a fost lăsat să fie cel mai spiritual, precum englezul a fost lăsat să stăpînească lumea prin energia lui îndărătnică și consecventă, precum germanul a dat lumii cea mai înaltă metafizică și cea mai bogată și intimă poezie, precum bulgarul a fost făcut pe lume ca să-și muncească stăruitor colțișorul lui de pămînt și să-și exercite în lumea largă munca lui de grădinar, tot așa românul este făcut pe lume ca să înfățișeze spectacolul luptelor celor două partide.

Înțeleg, o luptă între două partide atunci cînd într-un interes esențial al țării un partid are un mod de a vedea și altul alt mod de a vedea, ambele sprijinite pe un întins sistem; și cînd aceste două sisteme nu se împacă, lumea se duce la un partid sau altul, după cum împărtășește un mod sau altul de a vedea.

Dar acelea nu sînt partide, cum vi le-am descris pe ale noastre, acelea sînt partide trecătoare.

Dacă se uită cineva la viața unui popor modern, o să vadă următorul lucru: într-un anume moment, față de un anumit interes general, se ivește un antagonism de două partide, care ține toată vremea, pînă se rezolvă într-un sens sau altul problema aceia.

Pe urmă, o altă problemă devine problema de căpetenie a timpului și se impune atențiunii publice. Iarăși din mijlocul poporului se ivesc oameni convinși, care fără îndoială luptă cu hotărîre, dar pentru un ideal pînă îl văd îndeplinit. După aceia partidul poate să-și păstreze numele sau nu, și poate chiar ca partidul să dispară.

Sau el se transformă, dar se transformă esențial și aceia care-l compun, potrivit cu noile probleme care se ivesc. Ceea ce constituie în adevăr viața politică, aceia care dețin în adevăr, să zicem, puterea de dezvoltare: „Das Werden“ al neamului, aceia sînt cetățenii liberi; înaintea cetățenilor mulți și liberi vin și unii și alții ca să arate soluțiile lor; atunci cineva se hotărăște pentru o politică sau alta după convingerea sa intimă. [...]

Mai am numai ceva de spus. Răspunsul la mesaj nu-l voi vota. Dacă, însă, în loc să fiu un om izolat, aș reprezenta o forță, sau dacă d-voastre ați fi așa de rău organizați încît ați avea nevoie de un vot, eu aș trece peste toate și aș vota răspunsul la mesaj și v-aș sprijini din toate puterile. De ce? Fiindcă dacă sistemul acesta al celor două partide este o nenorocire pentru țară, nu stau cîtuși de puțin la îndoială în momentul acesta să aleg partidul care oferă mai multe garanții pentru reforme decît partidul care oferă mai puține.

Eu fac aci politică practică, cea mai bună politică: cine îmi dă mai mult? Îmi pare rău că d-voastre îmi dați așa de puțin, dar deoarece ceilalți îmi dau mai puțin încă, vă prefer pe d-voastră. Dar nu vă votez răspunsul la Mesaj, fiindcă cuprinde lucruri care nu corespund idealului meu și conștiinței mele. D-lor, ceea ce va hotări totdeauna acțiunea mea va fi întii cultul idealului curat.

[...]

Acum d-lor, mai am un singur cuvînt de spus și am încheiat. Întii, v-am făcut o impresiune rea, nu am obiceiul vorbirii în Parlament; sînt profesor deprins a vorbi cu studenți sau conferențiar deprins a vorbi cu un public care are, pe drept sau pe nedrept, simpatii pentru mine. Nu sînt, prin urmare, orator deprins a vorbi în Cameră. Veți fi zis atunci ce veți fi zis; acum, după ce voi încheia, veți zice ce voiți a zice. Îngăduiți-mi însă a face o comparație. Eu sînt un naiv, un poet — care își are totuși legături cu realitatea istorică pe care o știe tot așa de bine. Eu merg cîntîndu-mi cîntecul pe lingă marile curți cari sînt așezate de o parte și de alta a drumului ...

Vă pot cere o singură favoare: numai aceea că, dacă vi se pare că ce am spus eu merită un răspuns din partea d-voastre — din partea neamului nostru voi primi la

timp răspunsul care mi se cuvine — dacă credeți că mi se cuvine un răspuns înaintea d-voastre, vă rog să îmi opuneți un om cu cultura mea și mai ales cu curățenia mea morală.

(Voci: N-avem.)

Lăsați gluma!*

* D.A.D., nr. 7 din 25 noiembrie 1907, p. 13—27.

* Acest discurs n-a fost pe placul majorității. În numele Partidului Național Liberal, D. A. Sturdza i-a dat pe loc o replică, acuzându-l de ponegrirea poporului român, a statului, de negarea revoluției din 1848. „Discursul d-lui Iorga a fost presărat de aprecieri neexacte, de expuneri pătimașe, de nepricepere istorică, și de aceea oratorul a fost învăluit într-o confuzie asupra trecutului, prezentului și viitorului” — a conchis șeful Partidului liberal. Era vădit că pentru D. A. Sturdza popor și țară însemnau clasele suprapuse și nu cele peste 80% de țărani a căror strigăt de revoltă fusese înăbușit cu focuri în însîngerata primăvară a anului 1907.

„Veacul acesta este veacul democrației . . .”*

13 decembrie 1907

Onorată Cameră, n-am intenția să țin un discurs, mare sau mic, și-mi dau și eu seama că, cu cât mai repede se va vota legea, cu atât mai repede se va aduce un bine populației rurale, care așteaptă foarte multe de la noi și e bine să-i dăm măcar ceva.

Prin urmare, nu dorința de a ieși din nou la iveală mă face să iau cuvîntul, ci o fac pentru a scoate la lumină cîteva puncte cari mi s-au părut că nu au fost scoase la lumină pînă acum și, dacă vorbesc, este numai pentru a da aceste lămuriri subsidiare, iar nu pentru a prelungi dezbaterea aceasta și nu pentru a face ca legea, care cuprinde o sumă de părți bune, să se voteze o clipă mai tîrziu de cum ar trebui.

D-lor, de la început trebuie să spun că nu-mi fac ideea pe care și-au făcut-o cîteva din predecesorii mei la această tribună, cu privire la valoarea istorică a momentului acestuia și la valoarea superioară a legii pe care o avem înaintea noastră.

Se face greșeala de a se pune alături împrejurările acestea din 1907, cu împrejurările din 1864, și de a se introduce din nou în dezbaterea de astăzi anumite elemente cari figurau și în dezbaterile de acum patruzeci de ani.

În 1864 s-a rezolvat, cu multă vitejie pentru împrejurările de atunci, criza agricolă. Soluțiunea chestiunii ru-

* Discurs rostit în cadrul discutării Legii tocmelilor agricole, al cărui proiect a fost propus în ședința Camerei din 11 decembrie 1907.

rale era atunci un moment istoric în cel mai deplin înțeles al cuvântului.

Timp de trei ani de zile, nu cele două partide, pentru că nu existau pe atunci, dar cele două curente formate asupra legii rurale, care trebuia să se voteze, se luptau și, neputînd să se înțeleagă, s-a ajuns la lovitura de stat propusă de Kogălniceanu și decretată de Vodă Cuza. La 1864 chestia rurală era pusă în întregimea ei. Pînă la această dată, mulțumită îndoitolui abuz pe care-l reprezentau deosebite ordonanțe domnești mai vechi și Regulamentul Organic, mulțumită acestor abuzuri, s-a fost ajuns la următoarea situație: proprietarul avea asupra moșiei lui un drept care nu semăna cu proprietatea absolută, un drept care îngăduia încă țaranului să lucreze un pămînt potrivit cu puterile sale de muncă, îngăduia deci țaranului să se bucure pe deplin de dreptul său de folosință.

Țăranul cerea sfărîmarea clăcii și o îmbunătățire a situației lui. Le cerea în chip nelămurit, cum le-a cerut și astăzi. Stăpinul, din partea-i, ar fi dorit ca să capete un drept de proprietate formală pe restul moșiei lui.

Au rezultat dezbateri îndelungate între anii 1862 și 1864. Din dezbaterile acestea a ieșit o lege, care nu este bună în întregimea ei; nu era o lege care să îndrumeze pe țăran pentru viitor; nu o lege care să-i permită o dezvoltare mai departe; nu o lege care să întemeieze o proprietate țărănească mică, și mai puțin una care să facă a se naște proprietatea mijlocie, ci era numai o lege beteagă, care sînt toate legile cari au fost decretate în împrejurările în cari a fost decretată legea de la 1864.

Dar în 1864 s-a discutat chestia rurală în întregul ei; în 1864 s-a prefăcut dreptul de servitute al țaranului într-un drept de proprietate deplină asupra unei bucăți de pămînt. Pe de altă parte, ceea ce a rămas proprietarului a rămas fără sarcini și a ajuns proprietatea lui nu în sens „roman“, cum s-a zis, ci în sensul obișnuit în apusul Europei*.

O generație întreagă, înflăcărată de cuvîntul de libertate, căci pe atunci libertatea se credea a fi mai presus decît buna stare economică și siguranța vieții materiale, acea generație s-a luptat de pe la 1840 pînă la 1864, și ea

* Proprietate de tip capitalist.

a dat această luptă mare între 1862 și 1864, și ea a izbutit să impună punctul ei de vedere.*

Deci, a vorbi de jignirea marii proprietăți ca un motiv care trebuie să ne împiedice în momentul de față de a lua măsuri energice în ce privește restabilirea unei proporții mai normale între câștigul uneia și al celeilalte clase, care participă la viața noastră agricolă, aceasta mi se pare o foarte mare greșeală.

Vedeți, nu fac apărarea proiectelor guvernului. Au fost foarte bine apărute și fără mine. Dar, dacă insist asupra acestor lucruri, este pentru că întrevăd o altă luptă politică în viitor, luptă mai îndrăzneată, care să aducă în adevăr o atingere marii proprietăți. Și în felul cum se prezintă această mare proprietate în momentul de față, ea nu-mi provoacă în genere nici simpatia și nici respectul.

S-a adus înainte apoi argumentul călcării Constituției. Argumentul acesta a servit și ca bază a tranzacțiilor cari s-au făcut între amândouă partidele. S-a căutat a se evita orice aparență că s-ar călca Constituția, și s-a cetit cu acest prilej prea adesea din articolele Constituției, acela care consfințește proprietatea.

Toată lumea știe însă ce înseamnă Constituția noastră; toată lumea știe că această Constituție nu rezultă dintr-o lungă luptă pe care să o fi purtat înaintașii noștri, că această Constituție nu rezultă dintr-o dezvoltare proprie, nu este un produs al solului și neamului acestuia. Și nu este nici măcar o înaltă operă de înțelepciune politică. Am adus această Constituție împreună cu alte lucruri din străinătate într-un moment de incurcătură politică, într-un moment de schimbare de regim. Ne-a trebuit o Constituție bunișoară în cel mai scurt termen, și știe toată lumea că am luat una străină, că ea s-a tradus, și, adăugăm, s-a tradus rău, și că aceasta este Constituția pe care o avem acum.**

De o parte și de alta se găseau reprezentanți viguroși ai celor două păreri. De o parte Kogălniceanu, cea mai limpede minte politică ce a existat la noi în țară, împodobit cu toate cunoștințele teoretice și chiar cu cele practice. Lucru rar astăzi... Căci unul din păcatele timpului

* Este vorba de generația care a pregătit și a condus revoluția burghezo-democratică de la 1848.

** Constituția de la 1866 a rezultat din adaptarea textului Constituției belgiene.

noastru este că oamenii de teorie se găsesc de o parte și oamenii de practică de alta.

Kogălniceanu era mare istoric, mare scriitor în beletristică, cu toate că, ea este mai puțin cunoscută decît opera lui de istorie. Dar el era și proprietar de moșie, care cunoștea perfect moșia lui, care avea, prin urmare, aceleași cunoștințe ca și cel mai bun agricultor din țara noastră pe vremea aceea. El a mai fost și unul din începătorii industriei noastre și, în sfîrșit, el avea, din ședere-i în străinătate, cunoștința perfectă a împrejurărilor agrare apusene. Petrecuse în Germania nu numai în calitate de student, dar și în aceea de om matur la minte, care a mers la fața locului ca să vadă cum s-a făcut dezrobirea țaranului în Prusia.

Pe de o parte, deci, pentru reformă era Kogălniceanu. Contra reformei era proprietarul mare efectiv, care venea de la moșie de-a dreptul, care știa ce înseamnă o stăpînire de pămînt, nu numai pentru cîștig, dar și pentru suflet și inimă. Și proprietarii aceia purtau frumoase nume domnești. Unul era fiul lui Vodă Ghica, întiiul domn național din Țara Românească, la 1822, Dimitrie Ghica; iar celălalt, fiul lui Mihail Sturza, acel excelent gospodar, care, în condițiuni politice mai bune sau mai rele, a stăpînit Moldova mai mulți ani de zile. Prin urmare, de o parte Gr. M. Sturza, fiul lui Vodă Sturza, iar de altă parte D. Ghica, alt fiu de domn, — aceștia purtau atuncea lupta pentru proprietate.

Și vă spun că lupta s-a dat cu toată seriozitatea, în unele momente s-a dat chiar cu toată înverșunare, și sînt pagini glorioase în analele elocvenței parlamentare acelea în cari se cuprind cuvîntările ținute de o parte și de alta. [...].

Prin urmare, să nu confundăm vremurile de la 1864 cu cele de acum. Nu este un lucru înjositor cînd o generație se recunoaște a fi mai mică decît altă generație. Așa s-a întîmplat; împrejurările au fost așa. Poate pentru că azi creșterea noastră e mai formalistă... În sfîrșit, în ultimele generații nu se ajunge la înălțimea pe care o avea generația de la 1864.

Și rezultatul se vede. Legea de la 1864 era un pas imens față cu împrejurările de atunci, față cu tăria marilor proprietari din acele momente, oameni cari reprezentau o clasă, ce dispuneau de toate mijloacele de acțiune din această țară. Iar cînd noi, în 1907, venim nu-

mai cu lege de tocmeli agricole, care împiedică abuzurile, cu o lege care, să spunem cuvîntul, se îndreaptă împotriva barbariei elementare, care este în momentul de față norma între proprietari și țărani, n-avem a face cu o lege de inovație, ci numai cu o lege polițienească.

Însă cînd avem a face numai cu o lege care asigură, în condiții foarte potrivite și pentru interesele proprietarilor, imășuri pentru țărani și închide prin urmare o porțiță către răscoale viitoare, cu o lege care asigură pe săteni contra oarecăror drepturi medievale, cari au ieșit pe ușă și au intrat pe fereastră, — au ieșit pe ușă prin legea de la 1864 și au intrat pe fereastră din cauza condițiilor impuse și pe urmă vieții economice a țaranului, cînd avem a face numai cu o astfel de lege, care aduce o oarecare ușurare în ceea ce privește traiul material al sateanului, trebuie să privim mai modest lucrările la cari colaborăm în acest moment.

Nu e bine niciodată să întrebuițăm nume prea mari pentru lucruri cari nu le corespund, pentru că, precum zicea un scriitor englez, dacă numele acelea mari le-am cheltuit pentru ceva mai mic, nu mai știm ce cuvinte să mai întrebuițăm cînd lucrurile mari apar la rîndul lor.

Dar, deși felul cum e pusă problema azi este fără îndoială inferior acelu din 1864, deși capitalul de vitejie pe care-l au luptătorii de astăzi este un capital mai mic decît cel de atunci, totuși o parte din argumentele de la 1864 s-au întors și acum, și este de mirare cum se mai întrebuițează argumentele acelea.

Era foarte natural să se întrebuițeze atunci, fiindcă chestiunea se prezenta în mod larg, ca o luptă de clase. Pe cînd acuma avem a face cu două partide cari reprezintă amîndouă clasa proprietarilor, clasa arendașilor, clasa funcționarilor, clasa intelectualilor, clasa celor cari stau mai bine, și nu reprezintă clasele sărace din această țară. Și ca dovadă că este așa, e că aceste două partide au stat de vorbă, s-au înțeles chiar asupra unor părți din lege, ceea ce ar fi fost cu totul imposibil dacă ele ar fi reprezentat clase sociale deosebite, cu tradiții separate fiecare. Căci, cînd un partid corespunde unei realități, el are un program, și acest program se execută în măsura împrejurărilor, și el nu poate, în nici un caz, să fie cedat adversarilor.

E foarte frumos să se ajungă la armonie absolută, nimeni nu zice nu. Dar așa sînt făcute lucrurile omenești, încît înțelegeți că o armonie ca aceasta nu se poate face decît în dauna chestiunii de care este vorba.

Prin urmare înțeleg, fără să-l aprob însă, „acordul“. Astăzi cele două direcții, reprezentînd aceleași clase sociale și aceleași categorii actuale, se înțelege foarte bine cum s-au putut înțelege amîndouă partidele.

Dar la 1864 lucrul aceasta ar fi fost absolut exclus. Atunci lupta era o luptă foarte firească și foarte înăspriță, o luptă în care nu puteau să intervie nici acorduri, nici tranzacții. Are un caracter în adevăr tragic lupta aceea de la 1864, și se putea, deci, să se amestece în discuție și anumite puncte de vedere cari azi nu au același rost.

Nu este de mirare, astfel, că, la 1864, în acuzațiile pe cari le aduceau reacționarii față de ideea reformelor, se întrebunțau argumentele cele mai ieftine: ale reacționarismului sau ale socialismului.

Vedeți, tot ceea ce s-a spus despre aceasta în Cameră în cursul discuției, cu privire la proiectul de față, toate aceste lucruri s-au spus și în 1864; numai că atunci s-au spus cu mai multă dreptate.

Iată, în acea discuție, cutare zice: „Inflăcărate instigații“; un altul cere să se respecte „pactul social“; un al treilea pronunță cuvîntul de „socialist“, ba chiar de „comunist“, cuvînt care nu s-a întrebunțat astăzi: „stilul și tendințele comuniste“; un al patrulea strigă că este vorba de „exproprierea proprietății“ și așa mai departe.

Și, pe de altă parte, la 1864 era lucru firesc să se vorbească în teorie generală de marea proprietate, să se arate reforma ca un atac împotriva acelei mari proprietăți, cu toate că, precum spuneam, atunci marea proprietate, în adevăratul înțeles al cuvîntului, nu exista încă.* Acum însă cred că nu putem porni de la părerea că se atacă marea proprietate. Atunci era o iluziune în jurul căreia s-a dus lupta; cred însă că acum iluziunea aceasta nu mai dăinuiește.

Ce înseamnă, în adevăr, a vorbi de un atac împotriva mării proprietăți? Ce înseamnă chiar marea proprietate? Marea proprietate este un singur lucru, ori reprezintă

* N. Iorga considera termenul de mare proprietate nu determinată de numărul de ha, ci în sensul de proprietate de tip capitalist, în sensul de stăpînire exclusivă.

lucruri deosebite? Există o mare proprietate de cultură națională, există o mare proprietate rezultată din muncă, o mare proprietate care interesează neamul întreg. Există o mare proprietate gospodărească, care stă la moșie, care întrebuițează puterile țăranilor, dar cruță puterile lor; există o mare proprietate care reprezintă forma cea mai firească pentru asocierea lor și pentru păstrarea țăranimii. Ei bine, de această mare proprietate fără îndoială că nu ar trebui să se atingă nimeni.

Însă știm foarte bine că în momentul de față avem a face mai ales cu altă mare proprietate, care nu rezultă totdeauna dintr-o muncă îndărătnică și nu aduce servicii reale, naționale, generale. Iată, în Franța e o mare proprietate creată după 1789, când s-au făcut confiscări cari au creat mica proprietate, și din lupta între micii proprietari noi, a rezultat o nouă proprietate mare [...].

Proprietatea noastră are o îndoită origină. Sau e o proprietate de moștenire, întâmplătoare, sau de cumpărat. Și cea din urmă e creată în împrejurări cari nu sînt totdeauna normale; ea derivă deseori din arendășie, iar în ce privește arendășia, voi cita cuvintele unui om care o caracteriza foarte plastic, acum patruzeci de ani, vorbind de cutare străin care, venit aici cu un bețișor în mînă, devenea arendaș în împrejurări destul de dubioase. Prin urmare, aceasta e o mare proprietate care e cu mult mai puțin simpatică și respectabilă decît proprietatea cealaltă.

Mai e și o mare deosebire între proprietatea mare efectivă și proprietatea mare fictivă. Cea efectivă, care e cum am descris-o, e și aceea pe care o întilnești în cele mai multe din țările apusene.

A noastră e reprezentată, ca și în originea ei parțială, și în manifestarea-i zilnică, în mod deosebit prin arendășie, și în Moldova arendășia se găsește în cea mai mare parte în mîni rapace, care au comercializat solul și au adus astfel efectele cele mai dezastruoase.

Cînd marea proprietate se prezintă în asemenea condițiuni nu e, deci, de ajuns argumentul că se lovește în marea proprietate pentru a împiedica o reformă care, de fapt, nici nu lovește în această mare proprietate.

Dar se aduce înainte și argumentul că marea proprietate românească asigură un export mare în străinătate și că, prin urmare, nu trebuie să se atingă cineva de această mare proprietate, pentru că se periclitează exportul nostru, bogăția noastră.

Ei bine, nu este vorba numai de cantitatea grânelor trimise peste graniță; nu este vorba numai de prețul căpătat pentru aceste grâne, ci este vorba și de întrebuintărea care se dă banilor acestui preț. Fără îndoială că marea proprietate nu întrebuintează cea mai mare parte din prețul căpătat pentru vânzarea grânelor în cuprinsul țării și într-un fel care să fie folositor bogăției noastre naționale. Se știe că o parte din banii aceștia se cheltuiesc în călătorii prin străinătate, în petreceri îndelungate pe alte meleaguri de către proprietari cari sînt absenteiști de preferință sau absenteiști de profesie. Se știe, iarăși, că o mare parte din banii cari se iau pe grâne se cheltuiește, în adevăr, aci în țară, dar nu pe cheltuielile folositoare poporului și avuției naționale, ci cheltuielile se fac cu lucruri de lux, cari se procură în cea mai mare măsură din străinătate, și merg, prin urmare, să alimenteze exportul nostru dezastruos față de țările industriale din apus.

Se zice, d-lor, că și unii din bărbații cari au colaborat la alcătuirea Constituției în 1866 au arătat în repetate rînduri, în cuvinte foarte puțin parlamentare, lipsa de respect față de acest „pact fundamental“. Prin urmare, cu atît mai de grabă este îngăduit cuiva care nu face parte din generația de atunci, care n-a asistat la proclamarea Constituției, care n-a fost de față la momentele de bucurie pentru că ajunsesem și noi în rîndurile neamurilor constituționale; — este îngăduit, zic, cuiva din generația de astăzi să nu aibă un deosebit respect pentru Constituția de la 1866.

Vedeți, o Constituție este haina pe care și-o ia un popor într-un anume moment, sau pe care i-o dă clasa lui conducătoare în momentul acela. Nu urmează, însă, că ea trebuie să rămîie veșnică și, în cazul nostru, deoarece haina s-a potrivit, de bine, de rău, la 1866, să se potrivească și la 1907. În alte țări știe toată lumea cum se procedează: o Constituție se revizuieste, de exemplu, cînd este vorba de o schimbare a colegiilor electorale — și a noastră s-a revizuit din acest punct de vedere; o Constituție se revizuieste cînd se aduce o schimbare puterilor statului. Dar nu se revizuieste pentru anume precepte de metafizică politică, ce se găsesc cuprinse în Constituție. Ei bine, în fiecare Constituție există și prescripții pur teoretice, cari sînt, în ultima esență, împrumutate din metafizica politică a oamenilor veacului al XVIII-lea.

Și un articol de metafizică politică este, desigur, și acela de care s-a lovit Partidul liberal — exagerându-se lovitura — acum cînd era vorba de reforme. Pentru aceea el a întins mîna adversarilor și s-au făcut tocmeli asupra tocmelilor, pentru ca să se ajungă în urmă la un acord de care sînteți chemați a vă bucura acuma.

Nu numai că Constituția nu formează o piedică pentru ce ni se prezintă astăzi, dar, n-aveți grijă, ea nu e o piedică serioasă nici pentru prefaceri mult mai largi și în sens mult mai democratic decît acela cari s-au propus acum, ca o picătură de ușurare ce s-ar pune pe buzele arse de sete ale țaranilor.

Și, iarăși, nu pot să plec în discutarea legii din punctul de vedere al libertății tocmelilor sau al oricărei alte libertăți.

„Libertatea“ face parte și ea din patrimoniul veacului al XVIII-lea. Oamenii din acel veac au avut această iluzie că libertatea este supremul bine. Odată ce o țară își capătă libertatea, ea stă minunat în toate privințele... Și un răsunset din această teorie, răsunset mai mult sau mai puțin sincer, l-am auzit în cursul discuției de astăzi chiar; la 1864 s-a zis: țaranul și-a căpătat libertatea și demnitatea personală. Și de atunci nu-i mai trebuie nimic.

Îi este sete? Să bea libertate. Îi este foame? Să mănînce demnitate personală. Căci, d-lor, îndată ce are libertate personală și demnitate, bietul român are tot ce-i trebuie.

Așa ar fi, d-lor, dacă țaranul ar fi un animal metafizic. Însă, din nenorocire, el este un animal *real*, foarte blînd în unele cazuri, și foarte înfricoșător uneori, cînd te face să vii cu legi fără să vrei. Le dai, nu-i vorbă, mai puține decît era vorba, dar tot trebuie să le dai.

Deci, d-lor, să nu mai vorbim, între alte lucruri vechi, de libertate și de... demnitate. Nici un cugetător sau bărbat politic din Europa întreagă nu mai vorbește în acest sens de libertatea tocmelilor. Căci nu este libertate între un individ înarmat pînă în dinți și o biată ființă care nici puterea brațelor n-o are pentru a se apăra.

Vedeți, d-lor, este așa de mare puterea păturii su-prapuse, care se razimă pe bogăție [...] este așa de mare deosebirea între plutocrația de sus și între nenorocitul de la țară, încît acest nenorocit are dreptul, împotriva tuturor teoriilor de libertate, să fie ajutat și condus ori, ca să întrebuițez un cuvînt mai puțin nobil (și am

văzut că s-au întrebuițat încă de alții cuvinte și mai puțin nobile, și mai plastice decât acesta), el are dreptul de a fi *dădăcit* de acest stat român, care s-a întemeiat pe munca lui și care numai prin munca lui mulțumită poate să fie susținut și mai departe.

Să facă bine, deci, Libertatea să se ducă în țara de unde a plecat. Să se ducă să întâmpine acolo alte teorii și alte resturi ale trecutului, să călătorească înapoi spre veacuri strecurate. Veacul acesta nu este un veac de formalism și de idei metafizice, umanitare, filozofice. Veacul acesta este veacul democrației, al democrației reze-mate pe realitate, și de la *aceasta* trebuie să se plece întotdeauna. Și evident că împotriva realității ce strigă, toată libertatea de pe lume și cea mai înaltă concepție filozofică a proprietății, și cea mai fariseică teorie a Constituției și orice alte reguli abstracte n-au preț. Astfel, să-mi dați voie să plec de la *această realitate*, să culeg învățămintele pe cari ni le-a dat realitatea cu privire la chestia țără-nească. [...]

Iată, de exemplu: s-a spus de la această tribună că țără-nimea noastră, după datele statistice, merge foarte bine. Este foarte îmbucurător dacă e așa în adevăr și țărănul înoată în fericire; nu rămîne atunci decât să facem schimb cu el; să-l lăsăm să treacă în locul nostru, iar noi să luăm locul lui.

S-a zis, tot cu statistica, și că recrutarea dă rezultate tot mai îmbucurătoare. Cum nu! Însă aspectul armatei noastre de la un timp încoace nu prea este în sprijinul acestei păreri. Soldații noștri sînt vădit atinși de anumite boli ale mizeriei, de anumite din acele boli grozave ce se întîlnesc numai în țările unde nu există o igienă publică, decretată de stat, în folosul clasei celei numeroase. Și aceste boale sînt evidente, nu numai în aspectul țărănimii în genere, ci și în aspectul celui mai vigoeros element al țărănimii, acel element ce se alege pentru oaste.

Asemănați, vă rog, un regiment de soldați de ai noștri cu unul din oștile vecine, și veți vedea deosebirea între vigoarea și fața plină de sănătate a acestora din urmă și între trupurile și figurile de impaludați sau de candidați de pelagră ale soldaților noștri.

Și, oricum, statisticile nu trebuiesc invocate pentru a ascunde o stare nenorocită. Ele sînt bune pentru altceva: pentru a culege elementele trebuincioase îndrep-

tării, nu pentru a trage perdeaua iluziei sau lașității în ceea ce privește situația reală și măsurile de luat.

Dar n-avem nevoie de toate argumentele acestea. Este unul și bun pentru groaznica mizerie de azi: răscoalele din 1907.

D-lor, țărănimea noastră nu are poate prea multe alte însușiri, dar una o are în gradul cel mai înalt. Țărănimea...*

Deci, răscoalele acelea din martie au pus în evidență starea rea a țărânimii. Și să nu mi se spună că această punere în evidență prin răscoală nu are valoare. Pentru că nu există țăran în Europa, care să fie mai cu minte și mai sfios decât cum sînt țărani noștri. În alte regiuni, țărani au alte însușiri; ei sînt dirji, sînt chiar brutali. Și nu aveți decît să vă uitați la caricaturile franceze și germane, cari, atunci cînd înfățișează pe țărani, îi prezintă totdeauna sub o înfățișare violentă, aspră.

Pe țăranul nostru îl știm bine că nu este așa. Un țăran, care de secole întregi suferă o împilare sistematică, evident că, bietul, numai dîrz și obraznic nu este și că peste drepturile lui nu trece.

[. . .]

Și dacă țăranul acesta bun și blind, țăranul acesta care pleacă fruntea înaintea oricărei puteri legiuite și nelegiuite, se hotărăște să facă ceea ce a făcut astă primăvară, aceasta înseamnă mare lucru. Mie nu-mi trebuiesc nici statistici, nici teorii; am înaintea mea faptul patent că s-a sculat cel mai supus om de pe fața pămîntului. Și aceasta înseamnă că trebuie să-i dai dreptatea toată omului acesta supus, și anume potrivit cu jertfa sa și cu îndelungata sa suferință.

Și, iată, eu legea d-voastră o votez în principiu, o să votez luarea în considerare, o să votez și multe puncte;

* Iritat de șușoteala de pe banca ministerială, N. Iorga se întrerupe adresîndu-se lui I. I. C. Brătianu: „... D-le ministru de interne, mi s-a spus că este obiceiul parlamentar ca, atunci cînd vorbește chiar un orator fără talent oratoric, banca ministerială să-i dea oarecare ascultare.

V. G. Morțun, ministrul lucrărilor publice: D. Filipescu nu este ministru; d-lui distrage atenția băncii ministeriale.

I. I. C. Brătianu, ministrul de interne: Eu vă ascultam, și vă consider ca un orator extraordinar (Ilaritate).

N. Iorga: D-le ministru, nu am pretențiunea de a fi extraordinar; nu sîntem nimeni extraordinari; nici eu ca orator, nici d-voastre ca miniștri“.

mi-ar fi plăcut să o pot vota în întregime. Se pare chiar că această lege este deosebit de atrăgătoare prin faptul că vine de la două partide; vedeți, este un monstru în domeniul legilor: un copil cu doi părinți, cu doi tați. Deci, legea d-voastre e foarte interesantă și prin această caracteristică bipaternală. Însă e necontestat, pe de altă parte, că, ciștigînd încă un părinte, ea a pierdut anumite caractere esențiale.

Eu zic: această lege e puțin; d-voastre singuri știți cît puteți da. Pe mine însă nu m-a mulțumit, și pe țărani nu-i va putea mulțumi. Și parcă prevedeați aceasta cînd ziceți: Dăm acum atît, și, dacă se vor mai obrăznicii, vom scoate tunul.

Vă spun că nu aveți dreptate. Legea aceasta poate fi acceptată, dacă e un punct de plecare, dacă faceți o anumită experiență și dacă sînteți hotărîți a merge mai departe, dacă voiți a inaugura unul din largile capitole ce sînt cheamate a forma marea noastră politică agrară, care pînă acum ne-a lipsit, și totuși e absolut necesară pentru conservarea și dezvoltarea țării.

Dovada a fost făcută. S-a răscolat oaia noastră și a sîngerat, și în unele sate a curs și sîngele mielului, acolo unde se distrau anumite persoane cu salve de puști cari loveau copii nevîrstnici și nevinovați. A curs destul sînge pentru ca acum să li se dea cît de mult și, mai ales, pentru ca să nu se ivească nici o protestare în sensul de: mai puțin!

Căci ceea ce ar fi dat în adevăr nota morală a vremii, era să nu se fi găsit nimeni care să nu spună: dați mai mult!

Am constatat o realitate. Să trecem la o altă realitate, aceea de la vecini, care și ea trebuie să ne preocupe.

Cînd, d-lor, într-o parte atmosfera e ceva mai deasă și în altă parte ceva mai rară, se creează un curent blînd, care se poate asemăna cu împrumuturile firești pe cari un popor le trage de la un alt popor. Dar cînd deosebirea aceasta e prea mare într-o parte și alta a atmosferei, atunci vin curentele furtunoase, vin acele vijelii, cari sînt în stare să dezrădăcineze un neam întreg.

Prin urmare, cînd hotărîm cu privire la chestia țărănească, nu trebuie să ne inspirăm numai de la mizeria de aci, de la mizeria animalică și africană de la noi, da, animalică și africană, fiindcă noi avem boalele testamentu-

lui vechi, boalele sălbatice și primitive, avem pe cei 40 000 de pelagroși.

(O voce: 158 000!)

Persoanele cari sînt de părere că se dă prea mult, ar merita să vadă, venind aci în dealul Mitropoliei, deputațiunea pelagroșilor români, cari să-și exprime și ei punctul lor de vedere.

Prin urmare, nu trebuie să plecăm numai de la această realitate de sălbăticie, ci să plecăm și de la situația vecinilor.

Ne deosebim de ei prin rostul mării proprietăți.

D-lor, noi am avut boieri odinioară. A fost un moment cînd Ștefan cel Mare s-a bătut și cu brațul boierilor, dar nu numai cu boierii. Și am auzit, mai ieri, în culoare, spunîndu-se un lucru fals în această privință și, vedeți, d-lor, sînt aci și ca să rectifice erorile istorice.

Se spunea că fără proprietate mare un popor nu se poate apăra și menține. Războaiele lui Ștefan cel Mare n-au fost purtate însă, cum am zis, numai cu boieri, ci au fost purtate și cu țaranii. Și cînd Ștefan a fost bătut la Războieni, a fost bătut fiindcă rămăsese numai cu cei dintii. Este adevărat că boierii aceștia au fost niște splendizi ostași, cari au pierit pînă la unul în lunca de la Valea Albă. Dar, iată, cînd n-au fost țaranii, a venit înfrîngerea. Cînd la Podul Înalt însă au luptat și țaranii lîngă Ștefan cel Mare, el a ieșit învingător. Apoi s-a ridicat în domnia lui un alt rînd de boieri din țara moldovenească, dar pînă atunci pămîntul acesta românesc al Moldovei a fost apărat și mai departe, nu cu forțele boierești slăbite, ci, înainte de toate, cu virtutea îndărătnică a țaranilor, a țaranilor proprietari de pămînt.

Căci cu proprietatea de pămînt a țaranului începe epoca de vitejie la noi. Iar cu pieirea proprietății mici a țaranului începe rușinea și umilința noastră. Acesta este adevărul istoric.

Astfel, nu pe marea proprietate singură se poate răzîmă dezvoltarea unui neam, ci ea se răzîmă mai ales pe buna stare și fericirea stratului celui mai numeros și mai muncitor din populația țării. Pe aceasta, și nu pe altceva.

Evident că anumite clase superioare pot să aibă strălucirea care lipsește claselor poporului. Dar numai cu aceasta nu se face nimic. Nu numai cu coiful strălucitor al eroului se cîștigă bătăliile, ci cu trupul vînjos care poartă pe capul său acest coif strălucitor. [...]

Noi am avut, deci, boierii noștri. Boierii aceștia negreșit că nu au fost domni de pământ în sensul apusean al cuvântului. E absolut fals că noi am avut o feudalitate și că feudalitatea ar fi venit din cucerire.

D-lor, mândria noastră e aceasta, că pe pământul românesc nu s-a făcut o cucerire din care să rezulte toate lucrurile următoare. La noi împrejurările au fost de fapt acestea:

Sate trăind slobode. Toți cîți locuiesc într-un sat se trag din același strămoș. Satul e judecat de un bătrîn, care se cheamă „jude“. Și o vale întreagă se adună la război sub un Voievod.

Viață mai frumoasă și mai bună decît aceasta nici nu se poate închipui.

Pe urmă s-au întemeiat Principatele, Domniile.

O să vedeți că nu fac istorie, deci numai un moment, ca să se înțeleagă mai bine anumite puncte.

Au venit deci Domnii. [...]

Ei au intervenit în viața aceasta de sate fericite de la început. Au intervenit, însă în ce sens?

În sensul acela că au dat unora dintre tovarășii lor de luptă doar dreptul pe care Domnul însuși îl avea asupra fiecărui sat.

Domnul însă n-avea decît dreptul pe care îl avusese înainte Voievodul conducător și apărător.

Dreptul acesta consista în dijmă, în oarecare plocoane, consista de asemenea în trimiterea unor dregători, de ex. pentru judecări etc.

(Către I. Brătianu, care întreprinde):

... Crezi că mi-ar fi părut rău a fi și eu în comisiune? Poate că aș fi putut și eu fi de folos cu sfaturile mele, deși fără îndoială că n-aș fi lucrat într-o comisiune care avea voie numai atît să lucreze și nu mai mult. Prin urmare, nu părerea de rău că n-am fost și eu pus în comisiune mă face să spun ceea ce spun acum. Aș fi fost bucuros să laud o mare și largă operă de reforme, care și fără participarea mea să întemeieze țara noastră, cum zic, pentru toate timpurile.

Deci, dacă nu vitez mesajul pentru partea care este relativă la reformele agrare, am expus în parte motivele. Dar mai sînt și altele.

În vremea tulburărilor țărănești, cînd domnea spaima aceea, care mi se pare în mare parte copilăroasă, că vor

intra în București țărani și se vor uni cu mahalagii ca să dea foc cutărilor clădiri — fără îndoială că spectacolul pe care l-au dat atunci orașele a fost de cel mai mare ridicol, căci fără îndoială primejdia era cu mult mai mică, iar felul apilpisit cum s-a manifestat această spaimă va constitui, când se va scrie istoria acestor timpuri, un foarte curios și ridicol capitol — atunci când în incinta acestei Camere șefii deosebitelor partide și-au căzut de gît și și-au plîns în giletică, recunoscîndu-și păcatele (mă întreb dacă le-ar mai recunoaște acum și dacă nu le este rușine că le-au recunoscut atunci și dacă, recunoscîndu-și păcatele sub influența spaimei, n-au făcut o mare greșală politică), s-a crezut de nevoie să se dea un manifest către țară în numele regelui, pe garanția suveranului. Lucru e contrar Constituțiunii, dar de natură să bucure pe toți aceia care doresc libertatea clasei țărănești din lanțul de acum, fiindcă țăranul n-ar fi crezut asigurarea făcută numai de un partid sau altul. Ceea ce a salvat întrucîtva situațiunea a fost numele acesta al regelui, pus în josul manifestului, fiindcă, vedeți, țăranul a cerut în toți timpii un stăpînitor care să stăpînească; vasăzică, dacă în împrejurările acelea s-a dat manifestul larg din martie trecut, curînd, desigur, că acei cari au pus să-l afișeze s-au căit de o parte din lucrurile cuprinse într-însul și au văzut că este imposibil ca să prefacă în proiecte de legi toate îndrumările cuprinse în manifestul regal. Și dovada am avut-o, căci manifestul regal cuprinde în sine mai mult făgăduieli decît cuprinde îndepliniri de făgăduieli proiectele de legi cari au fost înfățișate — s-au înfățișat șase — și, după aceea, cînd ne-am adunat din nou și așteptam ca suveranul să enunțe toate proiectele de legi care fuseseră prezintate comisiunii pentru studierea reformelor, ne-am trezit că în cea mai mare parte nu sînt numite și ni se făgăduiesc numai două proiecte, acela asupra învoielilor agricole și acela asupra casei rurale.

Prin urmare, d-lor, atîta, fără îndoială, nu este de natură să mulțumească pe cineva care vrea binele întreg și desăvîrșit, realizat fie și prin mijloace eroice. Aceasta este o retragere, aceasta este o ciuntire a unei părți din program, aceasta este o părăsire a unei opere legislative îndeplinite pînă la oarecare punct, și dacă vom da numai două proiecte de reformă și anumite împrejurări vor împiedica de a se da celelalte, se poate zice că n-am făcut mult.

Proiectele acestea sînt așa de legate între ele și deosebitele capitole ale reformei sînt așa de strîns unite unele cu altele, încît nu poate cineva să dea casa rurală și învoielile agricole fără să îndeplinească în același timp prin lege toate celelalte făgăduieli cuprinse în manifestul regal. Pe urmă încă ceva: legile acestea au fost atacate imediat, cum era firesc într-o țară în care se creează legi pentru scopurile speciale ale unui partid împotriva celui alt partid. Prin urmare, era natural ca aceste legi să fie atacate de partidul opus. O lege prezentată de liberali trebuie neapărat să fie o lege rea pentru conservatori, precum o lege prezentată de conservatori trebuie să fie prin însuși faptul acesta rea pentru liberali. Acesta este un vechi obicei, care a cauzat toate nenorocirile și care va mai cauza și altele.

Pe ce se reazimă proprietatea d-voastră, care ne silește azi la fel de fel de amăgiri, la fel de fel de slăbiciuni și la fel de fel de potriviri mărunte, pe ce se reazimă, decît pe aceste 2 acte; pe unul care pleacă de la Kiseleff, fiind o expropriere a țăranilor, și pe a doua expropriere, care este impusă de un domn ce a fost scos din domnie după cîteva luni de zile tocmai pentru „uzurparea aceasta de putere“? Dar se poate să acceptăm noi acest punct de vedere al legalității?

D-lor, ceea ce nu-mi place în această lege e, mai întîi, lipsa unui principiu nou. Legea cuprinde măsuri bune, desigur, și dacă se va aplica în părțile posibile, va produce și rezultate fericite.

Nu merg așa de departe încît să spun, ca un orator care m-a precedat, că de aici încolo nu vor mai fi răscoale.

Numai Dumnezeu știe ce se va mai petrece în mintea acelor ființe nedreptățite și întunecate. Garanții de acestea nu se pot da. Sînt însă în lege — o spun — și măsuri bune.

Dar păcatul cel mare e, cum am mai afirmat, că legea nu pleacă de la un principiu nou, ci tot de la motivele vechi: de oportunitate și de pomană.

Legea nu zice altceva decît ceea ce se zice în precedentele învoieli agricole, făcute tot pe această temă: „să nu lăsăm ca omul să piară; să facem așa încît el să poată trăi de azi pe mîine“.

Aceasta însă nu e un principiu, ci trebuia un principiu nou, care să serve de bază unei noi legislații agrare.

(O voce: Casa rurală).

Nici Casa rurală nu introduce un principiu suficient. Să căutăm deci aiurea. Proprietatea cea efectivă poate fi sfântă, dar numai cea efectivă. Nu-mi trebuie proprietate mare reprezentată prin arendași, nici proprietate mare reprezentată prin stat, care nu știe să facă gospodărie bună, nici cea reprezentată prin stabilimentele de binefacere, care se conduc în felul pe care îl știm, și folosesc bolnavilor, dar și unor persoane cari nu sînt bolnave deloc. Las la o parte chestia domeniilor Coroanei, dar sînt societățile de asigurare, cari nu au dreptul să stăpînească și totuși stăpînesc.

Și mai întreba cineva, cu toată durerea de inimă, cînd vorbea de reforme: toate bune, dar de unde iei bani?

Banii se iau din disponibilități, și toate acestea sînt disponibilități.

Dar mai sînt și altele. Proprietarul care își mănîncă banii în străinătate, care nu îndeplinește nici un rol la moșia lui, care are polițe în buzunarele tuturor bancherilor din Moldova, nu trebuie să fie cruțat pentru motivul că arată credință către un anume partid politic. Ori să plătească ce datorește, ori să nu mai încurce lumea degeaba, și moșia lui să fie scoasă în vînzare și vîndută acelor cari muncesc pămîntul și au dreptul să zică că din această muncă rezultă pentru dînșii un drept.

D-lor, eu înțeleg turburarea din acest an ca o strașnică furtună de primăvară. Știți care este efectul unei zăpezi de martie. Acela care este voinic, merge și mai dirz prin zăpada aceasta nouă, care se va topi în curînd, dar păcătosul care este menit să nu trăiască, tușește cîteva săptămîni și moare.

Ei bine, să nu ținem în viață astfel de creaturi fără valoare economică, cari, de altminterea, toată viața lor și-au consacrat-o pentru a-și găti o moarte prematură. Să-i lăsăm să moară, să le facem chiar caritatea de a-i ajuta în aceasta, știți, o ușoară injecție de somație de la Credit, care i-ar face să treacă mai curînd într-o lume mai bună.

Deci, pe de o parte, întrebuițează disponibilitățile și, pe de altă parte, înlătură inutilitățile! Și atunci, întrebuițînd disponibilitățile și înlăturînd inutilitățile, ai bani ca element prim pentru politica aceasta agrară largă.

Schimbări ca acestea s-au făcut și în alte țări și trebuie să se facă și la noi. Și, d-lor, vă voi mai spune un lucru. Țăranul cere ceva în momentul de față. Căci trebuie să plecăm și de la ce cere el. Știți cum trebuie să fie pentru noi țăranul? Ca un copil bolnav. Și când are cineva un copil bolnav, care i se apropie de moarte, o să caute, o să căutați d-voastre, când v-o cere un lucru, și când știți că, dându-i acel lucru s-ar putea însănătoși, să vedeți de este bine sau nu pentru educația lui a i se da acel lucru? Dar i-ați da tot ce vrea, numai să scape! Prin urmare, noi trebuie să plecăm și de la ceea ce țăranul dorește în sufletul lui. Căci în reforme nu se lucrează numai cu paragrafe de legi, și mai ales în timpurile noastre, cari sînt timpuri de viață, nu de formule.

Să plecăm iarăși, deci, de la realitate; țărănimea să fie tratată și așa cum cere ea să fie tratată. Ce cere țăranul? El zice: „dați-mi pămînt“. Cere pămîntul nu numai decît în proprietate deplină, ci așa cum orășanul cere funcția; căci, precum pentru orășan mijlocul de trai este egal cu: funcție, tot așa pentru țăran mijlocul de trai este egal cu: pămînt. În această privință este cunoscută anecdota unui politician moldovean, care s-a prezentat primului ministru de pe vremuri, ca să i se dea o funcție. Știți ce i s-a spus: nu avem nici o funcție decît aceia de medic de plasă. Și el, care era căpitan în rezervă: „dacă n-aveți alta, o primesc și pe asta“ (Ilaritate). Căci nu-i ardea de cutare sau de cutare funcție, ci de leafă, de bani, de pîine.

Ei bine, d-lor, în vremurile cele vechi, cari au fost așa de categorisite de la înălțimea acestei tribune și asupra cărora s-a cătat a se închide încă o dată capacul de piatră al mormîntului veșnic, în vremurile acele vechi se recunoștea, între alte drepturi, țăranilor și acela ca, atunci cînd proprietarul nu putea să-și caute singur de moșie și o arenda, în rîndul întîii să se înfățișeze obștea locuitorilor. Și erau oamenii așa de siguri de dreptul lor, încît în momentul acela cînd își dădeau seama că moșia a fost arendată, se înfățișau și scoteau afară pe arendaș. Și sînt acte tipărite în colecțiunea pe care ați împărțit-o d-voastre, care dovedesc că în mijlocul anului agricol țăranii veneau și izgoneau pe arendaș. Și a trebuit ca domnul să le spună că, deși au dreptate, însă să facă bine a cere dreptul lor înainte de Sf. Gheorghe, înainte de a se începe în adevăr munca agricolă.

Nici în timpul de astăzi să nu se poată veni cu o lege de acest fel, care ar fi dreaptă și efectivă? Căci țăranul plătește, d-lor; am vorbit adesea cu atîția mari proprietari, și toți mi-au spus că nu cunosc mai buni platnici decît țăranii, și mai cinstiți. Prin urmare, nu este acum vremea să se hotărască odată chestiunea aceasta a arendei în acest sens? Și nu în altul. Căci, iată, eu stăteam pe banca aceea și admiram ușurința vorbei, deprinderea de a înfrunța furtunile Camerei, ale unui orator îmbătrînit în această carieră. Și, d-lor, pe încetul glasul era așa de dulce, încît legăna și aproape te adormea. La un anume moment însă mă ridicai: mi s-a părut că s-a petrecut ceva neobișnuit, că s-au spus vorbe de acelea înaintea cărora te revolți fără să vrei. Ce era? Se făcea aici elogiul arendașiei*. Un lucru așa de neînchipuit! Orice țară care are arendașie cată să scape de dînsa, iar noi să ne prăpădim după arendași? Noi să spunem că oameni mari de-ai noștri au ieșit din arendași! Poate că altfel fiul arendașului n-ar fi fost nici poet, nici muzician! Și deci n-ai decît să te faci arendaș ca să fii sigur că fiul tău are să fie om de talent! Dar, pentru numele lui Dumnezeu, unde a mai găsit și concepția aceasta?!

Socot că arendașia este inutilă în momentul de față. [. .]

Și noi să facem elogiul arendașiei, s-o cîntăm, să scriem „Arendașia“ română? Pentru numele lui Dumnezeu!

Acesta era însă momentul cînd puteam să cerem arendașilor altfel de condițiuni, așa încît această clasă să nu se mai ridice și, prin urmare, să stea deoparte: țăranul bun gospodar și, de altă parte, proprietarul bun gospodar — singuri.

D-lor, am spus că legea aceasta greșește fiindcă nu pleacă de la un principiu nou, și adaug că ea mi se pare greșită și în ceea ce privește unele părți esențiale ale ei.

Iată anume ce nu-mi place mai mult:

Nu-mi place că sînt două regimuri, unul pentru proprietar și altul pentru țăran. Țăranul, pentru anume călcări, merge la temniță, „fără circumstanțe atenuante“ încă, iar proprietarul, pentru călcări de același fel, plătea la început 500 lei. Pe urmă s-a schimbat și s-a stabilit că el va plăti de la 200 la 500 lei.

* Take Ionescu făcuse într-un discurs elogiul arendașiei. Conservatorul Take Ionescu se adapta curentului capitalist, al cărui exponent era și arendașul.

În al doilea rînd, nu mă pot împăca cu forma cea nouă, care s-a stabilit în ceea ce privește izlazarile, formă în care se îngăduie a se refuza izlazarul unor anume categorii de țărani și se lasă la amabilitatea și filantropia proprietarului, fără nici o sancțiune reală, oferta grațioasă a izlazarului ce poate vinde în condiții nespuse de favorabile. [...]

Nu trebuie să vă ascundeți, ci să spuneți deslușit că introduceți un regim de maximum și minimum. El a fost de altminteră, și în alte vremuri. Cineva zicea că l-a găsit numai pe vremea revoluției franceze și că atunci nu a dat rezultate bune. Dar, d-lor, Imperiul bizantin, Imperiul turcesc au trăit cu acest regim; noi am pus maximum și minimum de cîte ori am vrut și, dacă în timpul revoluției franceze, măsura nu a ținut mai mult, este că nu mai era nici un interes ca ea să se mențină în împrejurări normale. Ceea ce nu-mi place mie în acest regim nou este însă că se ia ca bază tocmai prețul anilor din urmă. Însă se știe că acești ani din urmă, mai ales în Moldova, au fost ani de spoliațiune. Aceștia se veșnicesc acum!

Apoi, d-lor, eu înțeleg o lege, care, în aplicarea ei, să se razime pe organe nouă și reale, capabile de a aduce o îndreptare.

Legea aceasta însă, care cuprinde o mulțime de lucruri bune, în seama cui cade cînd e vorba să se aplice? Întîi găsim pe primar. Dacă veți face, veți inventa sau crea alți primari, — da. Să inventați, să creați deci mii de primari, cîți sînt de nevoie. Vi-i poate da legea cea nouă, comunală, pe care o pregătiți? Dar cu aceștia nu, căci ei sînt o adevărată nenorocire, iar pe alocuri adevărate brute.

Al doilea: secretarul comunal. Dar acesta este prin multe locuri un biet nenorocit, care nu s-a putut plasa la oraș și care vine la sat ca un exploatare. Dar mai ieri chiar am primit o plîngere de la niște țărani, cari îmi spuneau că în satul lor se plătește timbru de 2 și 3 lei pentru fiecare declarațiune de naștere și moarte. Individul acesta este chemat să aplice legea?!

Mai departe, judecătorul de ocol. Noi sîntem însă, d-lor, o țară de oligarhie. Știți cît de slab este judecătorul în această primă treaptă a lui față de toate măririle oligarhiei! O să aibă el putere să reziste unui latifundiar, care stăpînește moșii în două-trei județe și care conduce

în mare parte politica acestei țări? Dar omul se va face mic de tot înaintea lui...

Îată, chiar noi, oameni cu cultură modernă, cu simț de chemarea și demnitatea noastră, și parcă nu am cuteza să ne ducem la astfel de satrapi latifundiați, ca să-i punem în urmărire...

Se vorbește, în al patrulea rând, în lege, de inspectorii agricoli. Nu știu condițiile în care vor fi numiți acești inspectorii agricoli. Dar nu înțeleg un inspector agricol în afară de organizația agricolă cea mare. [...] Să fie inspectorii oameni cari nu se pleacă după vântul influenței politice, oameni cărora nu le poți bate din picior și cărora nu poți să le strecuri bacșișul în buzunar? Dar trebuie atunci condiții și garanții precise!

Vine la rând acum comisiunea regională... Ea este formată din doi țărani, doi proprietari și inspectorul agricol.

În inspectorul agricol nu am nici o încredere, iar proprietarii vor servi interesele lor, fără îndoială. Cei doi țărani? Apoi, d-lor, dacă am zice șase, și tot nu vor fi în stare să reziste presiunii celor doi proprietari sau numai unui singur proprietar. Și în această comisiune nu vor intra proprietarii cei mic, ci tot cei mari, cei puternici, cari știu cum pot să învrtească pe alții.

Și, în sfârșit, Parlamentul d-voastre agricol, Casația, Contenciosul d-voastre agricol de la București.

Am constatat că membrii acestui nou Parlament au lefuri foarte frumoase. Se vor găsi, fără îndoială, atîția candidați pentru asemenea lefuri, cu care oamenii vor fi asigurați pentru mulți ani de zile. Căci, chiar dacă pe unul îl lovește damblaua în exercițiul funcțiunii sale, el rămîne pînă la sfârșit; nu e nici un motiv să fie scos înainte de numărul de ani fixat, oricît de prăpădit ar ajunge. Bun! Dar, întreb, după ce criterii se vor numi aceste persoane?

Altă chestie — așa e? —, și, pînă ce chestia nu este rezolvată, pînă atunci am durerea — și știu că durerea mea nu face pagubă nimănui, — am durerea că nu cred nici în Contenciosul d-voastre de la București.

Aceasta nu însemnează că doresc ca legea să rămînă rea, cum se dorește de adversarii partidului d-voastre. Eu aș fi dorit ca legea să fie pe zece părți mai bună de cum este. Și doar d-voastre le puteți face și mai bune, căci sînteți în măsură a face legi, eu, din nenorocire, nu

le pot face acum (ilaritate), iar adversarii d-voastre au făcut o lege și mai rea decât a d-voastre.

Deci, cu dragă inimă aș fi primit o lege largă din mâinile d-voastre, cu dragă inimă, deși am asupra d-voastre un mare necaz vechi, pentru chipul sălbatec cum ați făcut represiunea răscoalelor... Dar legea nu e deplină.

D-voastre însă veți mai stăpîni țara, poate, ani de zile. Ei bine, vă doresc să faceți experiență cu legea neîndestulătoare de azi și vă doresc ca tot d-voastre, apoi, în cursul anilor de stăpînire ce veți mai fi avînd, să începeți politica agrară cea nouă, întemeiată pe alte principii și care să dea o nouă viață economică României.*

* D.A.D., nr. 17 din 13 decembrie 1907, p. 58—72.

* Același A. D. Sturdza a luat cuvîntul după N. Iorga, de astă dată pentru o singură observație, pe care o redăm doar pentru că îl caracterizează pe deplin pe președintele Consiliului de Miniștri al „guvernului de reforme”: „...În veacul de mijloc era un filozof foarte mare, Spinoza, acest Spinoza avea și el un dascăl mare, Ben Akiba, și acest Ben Akiba avea un cuvînt care a rămas vestit: «nimic nou sub soare», încît mare lucru ne cere d. Iorga, ca noi să venim cu un lucru, cu țelul nou, care n-a mai avut ființă sub soare!”

„Un timp cînd noi trebuie să ne hotărîm a rupe cu rutina . . .”*

20 decembrie 1907

Onorată Cameră, vreau să dau numai cîteva lămuriri, și nu stă în intenția mea să tratez această lege, ce privește o organizare judecătorească, din punctul de vedere al oamenilor de drept.

Nu sînt jurist și, prin urmare, e o întregă parte din această lege care nu mă privește pe mine și în care nu mă pot amesteca cu competență.

De la început spun că legea e o lege bună, că aduce un mare folos țaranilor. E o lege bună și le aduce un mare folos, pentru că, dacă bieții oameni au suferit pînă acum din lipsă de pămînt, din lipsă de gospodărie pentru ei, au suferit, în foarte multe cazuri, și din lipsă de dreptate ușoară și ieftină. Desigur că a purta un proces era pentru țaranii noștri o grea povară și era un prilej de ruină. Trebuiau să-și părăsească locul lor, trebuiau să se ducă în alte părți, trebuiau să suporte cheltuieli cu desăvîrșire grele și, prin urmare, un număr de procese putea să echivaleze pentru bietul om de la sat cu prăpădenia desăvîrșită.

Deci proiectul acesta de lege, care dă țaranului un judecător acasă la dînsul, care silește pe judecătorul de ocol să-și părăsească reședința sa comodă și să se ducă acolo unde se află omul cu nevoile lui, desigur că proiectul acesta aduce o ușurare țaranului. Și oricine iubește pe țaran este dator să primească proiectul acesta cu simpatie și să-l voteze.

* Intervenție la legea judecătorilor rurale.

Un judecător de ocol care se mută din loc, adică un judecător de ocol care cunoaște satul, un judecător de ocol care intră în legătură cu oamenii de acolo, un judecător de ocol care ușurează sarcina purtării unui proces de către țaran, judecătorul acesta de ocol trebuie salutat cu bucurie.

De altminteri proiectul mai cuprinde o sumă de alte lucruri care nu pot să fie socotite decît ca foarte bune. Astfel este foarte bună măsura care scutește pe țaran de cheltuiala grea a avocatului său. Țăranul adică poate să vină să vorbească de-a dreptul cu judecătorul, să-și arate de-a dreptul plîngerea lui. Prin aceasta el este fără îndoială foarte mult avantajat față de actuala stare de lucruri. Acum, că avocatul poate fi foarte folositor cuiva care poartă un proces, aceasta o cred; dar cînd procesul acesta este un proces complicat, cînd el face să se simtă nevoia de luminile unui om special. Însă se știe că țărani noștri poartă în general procese foarte simple, așa că, dacă procesul iese uneori încurcat, nu este fiindcă era încurcat de la început, ci fiindcă s-a încurcat în cale.

Deci, dacă se poate evita țăranului primejdia aceasta de a i se încurca procesul în drum, și dacă i se poate evita primejdia de a se transforma o afacere foarte simplă într-o afacere cu o mulțime de ascunzători și cu o mulțime de curse pentru dînsul, iarăși este un lucru care trebuie privit cu bucurie. După ce legea aceasta se va pune în practică, fără îndoială că țăranul, chiar dacă va continua să poarte atîtea procese cîte le poartă astăzi — și desigur că acum poartă prea multe procese pentru sărăcia lui și pentru trecerea ce o are în judecată, — chiar dacă țăranul se va judeca tot așa de mult ca astăzi, dacă va urma cu răul lui obicei de a cere dreptate și atunci cînd poate să se înțeleagă cu alt țaran, dreptatea se va da pentru dînsul în împrejurări mult mai puțin împovărate decît astăzi.

Mai este ceva care merită toată lauda în proiectul d-lui Stelian*: este partea care prevede că, pe lângă judecătorul care umblă în județ, va fi și alt judecător, care se poate găsi la fața locului și căruia i se pot adresa oamenii. Deși termenul cu care este numit este un termen tehnic pe care țărani nu-l vor putea reține și-l vor preface

* Toma Stelian, ministrul justiției.

intr-un chip mai mult sau mai puțin comic, cu toate acestea, judecătorul stagiar sau adjunct este de primit. Și chiar din alt punct de vedere: prea adeseori judecătorilor noștri le lipsea experiența; veneau de-a dreptul de la examenele facultății pentru ca să se ducă să dea dreptate oamenilor. Dacă este posibil! Judecătorului acum a i se fixează numărul de ani în care va face experiență, experiență care nu păgubește pe împričinați și care nu se plătește de ei prin pierderea dreptului lor. Dacă, prin urmare, se va face lucrul acesta, va fi iarăși foarte bine.

Astfel, din cele trei condiții pe care trebuie să le îndeplinească o lege bună — una este a fi corespunzătoare cu realitatea, cu cunoașterea deplină a realității actuale, cealaltă condiție este existența unei legături între legea nouă și toată tradiția națională, deosebită de aceea care se întâlnește la popoarele cealalte, iar cea de-a treia, ca legea să fie practică și cu totul aplicabilă — legea care ni se înfățișează acum îndeplinește fără îndoială condițiunea întâi. Nu e copiată; este o lege pentru care nu s-a mai cerut numai experiența altor popoare, este o lege care se razimă pe nevoile reale ale noastre: pe nevoi cu adevărat constatate și pe nevoi strigătoare, precum strigătoare au fost și nevoile care au produs legea tocmelilor agricole. Dar o lege, ca să fie bună, trebuie să întrunească și cealalte două condițiuni. Întâi, ea trebuie să fie în legătură cu dezvoltarea istorică a poporului pentru care se face.

Țăranul nostru, precum are datinile sale în ceea ce privește pământul, tot așa are datinele sale, foarte bine lămurite, în ceea ce privește dreptatea. Desigur că legea e bună, dar ar fi fost și mai bună dacă d. ministru al justiției, un cunoscător perfect al dreptului de astăzi, ar fi fost și un cunoscător, fie și într-o măsură mai mică, al dreptului de odinioară. Dreptul de odinioară al neamului nostru a existat, și de tot dreptul acesta vechi, care printr-o experiență de mii de ani s-a coborât în sufletul oamenilor și face parte integrantă din ființa lor, de dreptul acesta trebuie să se țină seamă atunci când vrea cineva să facă o lege nouă.

Legea aceasta pe care mulți ar fi dispuși s-o considere ca o inovație, ba chiar ca o inovație îndrăzneată, care lovește ideea de demnitate a judecătorului — care trebuie să stea într-un fel de tron și din tronul acela să împartă justiția, judecător boieresc și suveran — legea

aceasta nu prezintă, față de trecut, nici un fel de înnoire. Și legea de față, ca și legea tocmelilor agricole, dă oame-nilor ceva mai puțin decît ceea ce au avut mai înainte.

D-voastră, d-le ministru, cunoașteți în detaliu dreptul și legile de la Regulamentul organic încoace. Dar Regu-lamentul organic nu face decît să păstreze o parte din organizația judecătorească, din principiile de drept ale tre-cutului, și în partea pe care n-o cuprinde Regulamentul organic sînt o mulțime de lucruri tot așa de bune ca și acelea pe care Regulamentul Organic le-a primit și le-a păstrat pînă acum. Țăranul a avut totdeauna în toată dez-voltarea seculară a vieții sale, a avut dreptatea la dînsul acasă. De aceea zic că mă bucur de legea aceasta, nu numai ca un iubitor al țărănimii, dar mă bucur și ca istoric.

Acesta este un principiu al legii, însă nu este un prin-cipiu nou, că se restituie țăranului dreptul pe care l-a păstrat întotdeauna, acela de a avea judecătorul acasă la el, de a avea pe judecător la îndemînă.

Nu-mi trece prin minte să fac aci o dizertație istorică; am de ajuns locul unde să fac asemenea dizertații... Căci, dacă le-aș face aci, ar rămînea ca atunci să fac acolo dizertații politice, — mă rog, nu vorbesc de cele de po-litică bună, ci de cele de politicianism. Deci nu vreau să fac o dizertație istorică, ci vreau să amintesc că una din temeliile cele mai vechi ale organizației noastre judecă-torești era că procesele satelor se purtau înaintea unui tribunal sătesc, tribunal care avea în fruntea sa un jude, ajutat și înconjurat de jurați săteni. D. ministru de justi-ție gonește însă pe jurați din organizația noastră judecă-torească, pe jurații de la sate, bineînțeles, și cred că gonirea aceasta a juraților de acolo nu este pe deplin întemeiată. Că alegerea juraților era rea, se poate, că judecau împreună cu primarul, care este un funcționar administrativ și n-are nici un rost în tribunalul sătesc, aceasta este o altă chestiune. Dar de aci nu urmează ca jurații sătești să fie depărtați din organizația noastră ju-decătorească. Jurații aceștia au fost în vechile timpuri și au rămas pînă la sfîrșit. Și instituția aceasta a juraților, după dreptul nostru vechi, nu înseamnă numai persoane care să fie chemate a judeca, ci uneori cu totul altceva, adică persoane care dădeau informații judecătorului. Acesta a fost adesea sensul instituției juraților. Și vă în-treb, cînd d-voastră trimiteti pe judecătorul cel nou pen-

tru a face judecata lui, dacă judecătorul de ocol, om abia ieșit din școală, cu cunoștințe pur teoretice, și care nu are știință de datinele țăranilor și de felul lor particular de a înțelege un proces, el, care nu știe viața reală a satului, unde sosește ca să facă o judecată, dacă el nu are nevoie de jurații de la sate, care desigur nu trebuie să se amestece în toate, dar care se poate să-i fie foarte folositori prin experiența lor și îi pot da chiar un prestigiu particular — căci altceva este când judecă țirgovețul nostru după experiența lui nulă și altceva când judecă înconjurat de oameni cu experiență reală și respectați în sat.

Iată că din cunoștința vechiului nostru drept ar fi rezultat în legea aceasta o păstrare a vechii instituții sătești a juraților, care poate aduce foloase și acum.

Va să zică în vechile timpuri judecau judele și jurații; după aceea au venit Domnii care erau reprezentați în sate de vătămani și pircălabi, care dădeau judecata la fața locului. Domnii rezervau anumite procese; pentru aceste procese chiar judecata nu se făcea însă la Domnie, ci se trimeteau la sate anumiți dregători, care făceau judecata.

Numai într-un singur caz țăranii trebuiau să-și părăsească satul, să se ducă înaintea Domnului; când era vorba de un apel superior pentru gilceville de pământ.

Țăranii se duceau cu încredere înaintea Domnului și Domnul făcea judecata simplu și definitiv.

Altfel nu era nevoie ca sătenii să plece din sat, nici măcar când era chestia de a stabili hotarele unui pământ. Datinile vechi prevedeau, în adevăr, că Domnul trebuia să însărcineze pe un număr de răzeși, de țărani cu pământ din împrejurime, care se duceau și după regulile dreptului aceluia vechi făceau hotărnicia și mintuiau procesul.

În legea d-voastră mai este un punct foarte vrednic de laudă, acela care prevede un fel de pregătire a cadastrului, de lipsa căruia suferim așa de mult.

Ei bine, și aci d-voastră faceți mai puțin decît exista în trecut. În trecut se obișnuia un fel de cadastru, și nu era țirg, oricît de mic, care să nu aibă catastiful său, care cuprindea schimbările de proprietăți.

Dacă voia cineva să înstrăineze o casă sau un loc, nu era nevoie să se mai întindă mult discuția între oameni, pentrucă în acest catastif se găseau informațiile trebuitoare.

Și un domn din veacul al XVIII-lea, — nu este rușine să aducem în momentul de față exemplul domnilor fanarioți, ca să arătăm că sub unul din acești domni fanarioți exista o mai multă îndeminare și mai multă iniesnire a celui mic și sărac decît în momentul de față? — sub Constantin Mavrocordat se introdusese o condică, în care se însemnau toate hotărîrile date în deosebitele procese de pămînt și condica aceea putea să servească pentru fixarea hotărniciei sau pentru luminarea justiției în cazurile care s-ar fi prezentat mai tîrziu.

Va să zică, deocamdată aveam să prezint aceste observații că această lege este folositoare și ține seamă de realitate, de o nevoie existentă, că ea nu dă însă cine știe ce lucru nou și nu face decît a restitui trecutul, într-o parte din cuprinsul lui, a da oamenilor o parte din drepturile pe care le aveau într-o măsură mai largă odinioară.

Aș mai avea observații de făcut; dar observațiile acestea fac parte din acelea ce privesc practicitatea legii, puțința de aplicare a ei.

Astfel d-voastre, în proiectul de lege, prevedeați concursurile pentru judecători.

A prevedea concursul pentru judecători este un mare pas înainte și corespunde pasurilor înainte care s-au făcut atunci cînd s-a prevăzut că intrarea cuiva în poliție va fi legată de un concurs sau că intrarea în rîndurile inspectorilor comunali se face printr-un concurs.

Acum, din concursurile care s-au dat pentru a se intra în poliție și din concursurile care s-au dat pentru a se intra în rîndurile inspectorilor comunali s-a făcut o experiență destul de tristă, care poate să fie folositoare și în cazul acesta. Experiența aceasta a dovedit că comisiunea se poate alcătui — și uneori numirea se poate face totuși pe simplă bază de recomandații particulare — încît concursul să nu reprezinte atît de mult în realitate cum pare că reprezintă pe hîrtie.

Dar un lucru nu se poate admite de loc. Pe lîngă concurs, d-voastră prevedeați un fel de provizorat. Dacă, în momentul cînd sînt să se numească judecătorii de ocol, care vor merge prin comune, nu aveți forțe disponibile, atunci veți recurge la forțe vechi. Ba chiar, dacă unele elemente vechi vor fi numite provizoriu, altele vor fi numite definitiv.

Știm, și d-voastră știți mai bine ca oricine, care este valoarea elementelor vechi care au funcționat ca judecători de ocol pînă în momentul de față.

Sînt și forțe foarte bune, dar, pe lângă acestea, sînt o mulțime de oameni care nu sînt la înălțimea lor, care nu pot da țăranului dreptatea sigură de care el are nevoie. Prin urmare, acum era ocaziunea de a scăpa de toate aceste elemente.

Să se prezinte la concurs, dacă sînt în condițiunile trebuitoare, să fie admiși dacă pot să răspundă. Și în felul acesta ați avut prilejul de a înzestra magistratura aceea care are rolul cel mai delicat, magistratura aceea care este expusă mai mult la influențe și care are mai multă nevoie de curaj în îndeplinirea datoriilor sale, de a înzestra magistratura aceea numai cu elemente noi. Fiindcă, vedeți, așa sînt lucrurile acum încît între ceea ce a fost și ceea ce trebuie să fie, între trecut și viitor, nu se poate face prea multă tranzacție.

Dacă se pot face cedări, dacă se pot face concesiuni, dacă pe lângă elemente noi se pot păstra și alte elemente vechi, atunci meritul reformei este periclitat.

Dar nu voiam să spun numai aceasta, nu voiam să stărui numai ca acești judecători de ocol să fie numiți exclusiv din elementele noi și tinere, care formează alte curente de idei, care au alte concepțiuni de viață și alte sentimente față de țărănime, adică în special față de clasa nedreptățită și apăsată; voiam să mai cer încă un lucru.

Judecătorii aceștia de ocol care vor merge prin comune vor avea o stare materială bună. Fiindcă este într-adevăr foarte legitimă cererea pe care o faceți d-voastră, de a se înzestra judecătorii de ocol cu o leafă potrivită cu osteneala lor, care este mare, căci ei trebuie să meargă neconținut, pe tot felul de drumuri și pe toate felurile de timp, ca să ajungă în sate, unde Dumnezeu știe cum vor fi găzduiți. Și cu cît leafa lor va fi mai mare, cu atîta și situația lor va fi mai respectată, și cu atît vor fi mai puțin lipsiți de a aluneca, în anumite cazuri, dincolo de dreptate.

Leafa mare va fi ridicată mai presus de situațiunea nenorocită a inspectorului comunal de azi, care se știe cum colindă plășile și în foarte multe cazuri e silit să nu colinde plasa, fiindcă mijloacele care i se pun la îndemînă sînt așa de mici și ocaziunile de a cheltui sînt așa de

multe, încît preferă mai bine să nu se ocupe de plasă și să lase această grijă lui Dumnezeu și omeniei țărănilor.

Va să zică faptul că se fixează o leafă mare judecătorilor de ocoale îi va pune într-o situațiune cu mult superioară și-i va asigura cu mult mai mult în ceea ce privește nepărtinirea decît cum este cazul astăzi pentru inspectorul comunal. Aceasta este o parte bună.

O parte mai puțin bună, însă, este următoarea:

Activitatea judecătorului de ocol este așezată între studiile sale juridice, de o parte, studii juridice de o natură cu totul teoretică, care nu-i dau deloc experiența vieții și nu-i dau deloc putința de a înțelege oamenii și de a săvîrși actele de dreptate pe care este chemat să le săvîrșească, și, pe de altă parte între putința unei înaintări. Deoarece leafa, în adevăr, este destul de mare, situațiunea judecătorilor de ocol e o situațiune bună. Cu toate acestea, nu cred că tinerii care vor fi numiți judecători de ocol se vor mulțumi toată viața lor să îndeplinească această funcțiune; fiecare dintre dînșii va fi mușcat la inimă de șarpele ambiției, va dori să înainteze, să treacă la oraș; orașul îl va atrage prin viața socială mai strălucitoare și o să-l atragă și prin perspectiva de a se amesteca în politică, care îi dă posibilitatea de a înainta mai repede decît ar înainta în împrejurări obișnuite. Prin urmare, pe deoparte, pregătire de teoretician pentru acel care e chemat a fi judecător de ocol, pe de altă parte, ambiția care îl va îndemna a se duce la oraș, ca să joace acolo un rol. Acum știm în ce chip vor privi judecătorii de ocol situația lor. O vor considera ca o situațiune cu totul provizorie, vor fi bucuroși să mîntuie cît se poate mai repede stagiul de la țară, pentru ca să treacă la oraș, căci știu că pot înainta la oraș. Dar știe toată lumea că, în starea de moravuri nenorocită în care ne găsim acum, trebuie ceea ce se numește popular: spete. Că, spetele nu vor avea trecere azi la d-voastră, d-le ministru, aceasta nu garantează că nu vor avea spetele trecere și după ce se va încheia ministerul d-voastre... Căci sînt încă în obiceiul țării „spetele“, adică sprijinirea, pentru motive particulare, a unuia de către altul, pentru ca cel dintîi să capete o situațiune superioară meritelor sale sau să înainteze mai repede decît în împrejurările obișnuite.

Prin urmare, ce trebuie să facă judecătorul de ocol care nu vrea să rămînă la țară, acela care o să fie veșnic

plictisit de veșnica rătăcire prin comune, acela care o să se plîngă veșnic de lipsa de confort?

Ce să facă ca să scape de această pedeapsă?

O să caute să se pună bine cu oamenii din județ, și oamenii aceștia puternici din județ nu o să-și ofere sprijinul decît în schimbul unor anumite concesiuni.

Însă judecătorul d-voastre are o competență mult mai mare decît odinioară, și, pe lângă aceasta, se amestecă într-o serie de lucruri în care nu se amesteca înainte, se amestecă în daraverele agrare, care interesează foarte mult pe foarte mulți oameni și care pot să îndemne pe acești oameni a întrebuița mijloace ilicite pentru a-și asigura sprijinul judecătorului.

Dar, se va zice, dacă aceste lucruri sînt adevărate, cum ar putea fi evitate?

Ca să se vadă cum ar putea fi evitate aceste slăbiciuni ale judecătorilor și aceste primejdii ale situației lor, să ne gîndim la un alt funcționar care vine în legătură zilnică cu oamenii din sate, să ne gîndim la învățători, cărora li s-au adus, pe nedrept, atîtea acuzații, deși e vădit că ei contribuie esențial la înaintarea satelor noastre.

De ce învățătorii sînt buni gospodari, oameni cu tra-gere de inimă pentru cei din satul lor, pentru ce își fac cu mult mai mult decît datoria, mai presus decît atîția alții? Pentru că ei sînt aleși din fiii satelor, și sînt crescuți așa încît să nu se înstrăineze de sate. Și, cînd se întoarce la sate spre a le da lumină, învățătorul știe că va rămîne toată viața lui acolo și că nu poate să se facă nici profesor de liceu, nici profesor de universitate, că nu are chemarea de a veni la oraș, pentru a face politică de căpătuială.

Și, dacă în învățămînt trebuie o pregătire deosebită pentru profesorul de sat, pentru cel de liceu și pentru cel de universitate, de ce nu s-ar admite și în ordinea judecătorească o pregătire deosebită, după rolul pe care sînt chemați a-l îndeplini judecătorii de deosebite grade?

Gîndiți-vă apoi că judecătorului de sat i se cer un număr de cunoștințe comune cu cunoștințele pe care trebuie să le aibă un secretar comunal, cu cunoștințele pe care ar putea să le aibă acel notar cu caracter privat, a cărui lipsă o observ în legea d-voastre, notar care funcționează în Ardeal, care funcționează în Bucovina cu foarte mult succes și care cruță pe judecător de toate lucrările de notariat și folosește deci unei administrări bune și rezezi a dreptății.

Vrasăzică, un număr de cunoștințe comune trebuie să le aibă judecătorul de ocol, trebuie să le aibă secretarul comunal, și ar fi să le aibă, dacă s-ar fi întemeiat această instituție, notarul privat. Deci, s-ar fi putut face o școală specială pentru ei toți. A-i lua un număr dintre tinerii aceia care-și pierd vremea la gimnazii și licee, a-i lua pe acei tineri ca să-i pui într-o școală specială, în care viitorul secretar comunal să stea lângă viitorul judecător de ocol, amândoi să facă un număr de ani comuni în care să capete cunoștințe reale, iar după ce se vor mîntui acei ani comuni să poată continua, cel merit a fi judecător, mai departe și, în doi sau trei ani de specializare, să capete și cunoștințele de drept care ar lipsi tinerilor celorlalți.

Căci judecătorul de ocol n-are nevoie de cunoștințele de drept roman, judecătorul de ocol n-are nevoie să cunoască la perfecție limba franceză și limba germană, judecătorul de ocol n-are nevoie să cunoască filozofia dreptului, n-are nevoie să posede numărul acela de cunoștințe teoretice care se învață în licee. Dar, în schimb, judecătorul acesta de ocol are nevoie să cunoască viața de la țară în întregimea ei. Judecătorul acesta de ocol n-are nevoie să învețe matematică superioară sau aritmetică rațională, dar are nevoie să știe măsurătoarea pămîntului, utilă la nevoie, să posede în fond agrimensura. Judecătorul acesta de ocol are nevoie apoi, în anumite momente, să citească acte vechi, care acte vechi se întrebuițează mai adesea ca piese probante în procesele țărănești.

Dar cum voiți d-voastră, ca un tînăr, care abia a ieșit din facultate, cu cunoștințe teoretice, să nu se încurce în deslușirea lucrurilor acestora atît de necesare pentru exercitarea misiunii judecătorului de ocol, care își are rostul la sate? Și nu numai în materie de agrimensură, nu numai în materie de agricultură propriu-zisă și de gospodărie în genere, nu numai în materie de cunoștință a documentelor vechi, să zicem, dar în toate ramurile judecătorul de ocol trebuie să aibă cunoștințele sale speciale, cunoștințele sale deosebite.

Acum va zice cineva: acesta e un plan, cum se pot face și alte planuri, și nu e rostul nostru să ne pierdem în planuri, care au mai mult un interes de curiozitate. Mie însă nu mi se pare că este numai un plan și ca atare să aibă numai un interes de curiozitate.

Dacă e un timp cînd noi trebuie să ne hotărîm a rupe cu rutina, dacă este un timp cînd putem rupe cu obiceiul împrumuturilor de aiurea și dacă e unul cînd putem să creăm lucruri originale și să facem gospodărie nouă și bună, potrivit cu adevăratele nevoi ale țării noastre — oricît de modestă ar fi înfățișarea acestei gospodării — desigur că e timpul de față.

Vor trece cîțiva ani de zile și instrucțiunile d-voastră se vor învechi, oamenii nu vor fi cu totul mulțumiți de dinsele și cu toate acestea va fi trecut momentul cînd s-ar fi putut face o adevărată și îndrăzneată inovațiune. Și cred, încă o dată, că acum ar fi fost momentul de a nu se mai da judecățile satelor pe mîna oamenilor teoriei, care au cunoștințe superioare, dar nu reale, pe mîna unor oameni care pot fi juriști excelenți, dar nici într-un chip nu vor fi buni împăciuitori și buni judecători ai țăranilor.

Cum am spus de la început, n-am intenția de a cuprinde legea în totalitatea ei, nici de a face asupra deosebitelor articole o judecată, care nu ar putea veni decît numai din partea unui jurist.

Am vrut numai să fixez anumite puncte, care mi se par de absolută nevoie și pe care nu le socot realizabile în momentul de față. Rolul meu, firește, se oprește aci și nu mă voi încerca a propune amendamente în sensul acestor propuneri, amendamente care ar schimba cu totul economia legii.

Mă mulțumesc a fi fixat în momentul actual, poate pentru a folosi într-un viitor foarte îndepărtat, nevoile reale și de a fi propus mijloace, care nu sînt de natură curat fantastică, cu privire la legea de organizare a drep-tății pentru sate.

„Casa rurală . . . care nu e nici caldă, nici rece, nici albă, nici neagră . . .”*

8 februarie 1908

D-lor deputați, nevenindu-mi rîndul la discuția generală, n-am de loc intenția de a sili regulamentul și, prin urmare, sub cuvînt că vorbesc la art. 1, să vorbesc de lege în total. Dacă aș fi avut cuvîntul la discuția generală, fără îndoială mi-aș fi permis să vorbesc mai pe larg, pe cînd, vorbind la art. 1, mă voi ținea la ceea ce cuprinde acest articol. Și, dacă vorbesc de la tribună, ceea ce ar părea că este cam prea solemn, se datorește numai faptului că sînt mai bine auzit de aici.

Art. 1 zice:

„Se înființează, sub denumirea de Casă rurală, o instituție, avînd de scop principal înlesnirea creditului necesar, pentru ca țărani români cultivatori de pămînt să poată cumpăra pămînturi“.

D-lor, mi se pare că acest articol făgăduiește prea mult față de ceea ce cuprinde legea. În articol se spune că se întemeiază o Casă rurală. Această lege a Casei rurale o doreau nu numai cei de ieri, de alaltăieri, nu era visul unei generații, cum zicea d. Stere, ci a fost visul tuturor generațiilor moderne, afară de una singură, cea mai nulă care s-a manifestat vreodată în toată viața noastră politică. A fost generația care a venit după Ion Brătianu, generație care nu a dorit nici Casă rurală — pentru că nu a dorit nimic.

Dar, afară de generația aceasta, toate celelalte au vrut Casa rurală. Ca să nu fiu acuzat că spun vorbe în vînt,

* Discurs rostit pe marginea art. 1 al Legii pentru înființarea Casei rurale.

iată părerile, cu privire la necesitatea unei Case rurale, pe cari le exprimau oamenii din generația lui Kogălniceanu.

Vedeți, s-a făcut o nedreptate lui Kogălniceanu. Noi între noi ne facem destule nedreptăți, de multe ori foarte mari și foarte crude; de ce să mai facem nedreptăți și oamenilor acelora cari au trăit altădată, de ce să-i facem lui Kogălniceanu nedreptatea de a spune că a uitat că dincolo de marea împroprietărare de la 1864 mai e ceva, să afirmăm că el nu s-a gândit la o instituție cum e Casa rurală? Nu numai Kogălniceanu, dar toată generația lui s-a gândit la acest lucru. Încep deocamdată cu unul, și vă rog să credeți că citațiile nu vor fi lungi. Așa, mi-a ieșit un nume rău că sînt foarte lung în discuții; nu am să mă mai întind însă mult, și veți vedea că sînt unul din oratorii cei mai concisi.

Deci, să luăm pe unul din generația lui Kogălniceanu, unul care nu era din cei mari, un om uitat multă vreme, pe care întîmplarea m-a făcut să-l găsesc ieri, alaltăieri. E Petru Opran, un oltean, care trebuie să ne fie drag și pentru frumoasele cuvinte în cari legitimează el necesitatea unei Case rurale, care să desăvîrșească opera de împroprietărare.

D-lor, iată ce cuvinte găsește acest om de la 1850, care nu era om de talent și care nu a jucat un rol mare în viața noastră politică.

Dînsul zice:

„Precum un copil de părinți buni nu se scoate din casa părintească cu mîinile goale, ci dobîndește mijloace spre a se putea îngriji pentru existența și înaintarea sa; zic încă: precum o pasăre ce se scoate din colivie, cu scop de a se libera, nu poate pierde aripile sale, cari urmează a-i servi la libertatea dobîndită, tot așa urmează ca și săteanul să se libereze cu tot ce a fost al lui și cu tot ce servă de a se putea bucura de libertatea lui“.

Și Petru Opran, care arăta așa de limpede și frumos necesitatea completării împroprietării, propunea să se pună pe întreaga proprietate, și mare și mică, un impozit, cum a fost acela din Austria, care să servească nu numai la despăgubirea proprietarilor pentru împroprietărare, ci să creeze un fond permanent care să servească și la îndestularea generațiilor țărănești viitoare. Ideea, cum se vede, nu este foarte departe de ideea actuală a Casei rurale.

Cîtăva vreme după ce s-au scris aceste cuvinte s-a făcut Unirea, s-a adunat comisiunea de la Focșani, despre care s-a vorbit, pe drept sau pe nedrept, mult rău. În acea comisiune erau conservatori doctrinari, speța cea mai bună de conservatori, și aceasta fiindcă credeau, — aici este deosebirea: conservatorii doctrinari au credința, și chiar fanatismul, care poate merge și pînă la nedreptate. În comisiunea de la Focșani s-a exprimat însă necesitatea creării unei Case pentru cumpărare de pămînt, făcută în vederea generațiilor noi ale țaranilor. Iată ce se spune în acel proiect:

„Un așezămînt de credit funciar se va organiza pentru a favoriza dezvoltarea agriculturii, pentru a înlesni constituirea teritorială a comunelor rurale și pentru a veni în ajutorul cultivatorilor săteni cari ar voi să cumpere pămînt prin tocmele de bună voie“.

Și aceasta este încă ideea Casei rurale. Să nu nedreptăm generația de la 1866; este o generație admirabilă, o generație la care trebuie să ne uităm de jos în sus, precum ne uităm noi, toți tinerii, de sus în jos la acea generație care a venit după Ion Brătianu. Să nu învinovățim acea generație că nu s-a gîndit la Casa rurală. Și nici pe Kogălniceanu. Căci sînt doi Kogălniceanu, în afară de un al treilea adaus ca anexă la partidul liberal, unde nu avea rolul ce i se cuvenea lui, și de care nu mă ocup aci.

Dar, înainte de aceasta, au fost doi Kogălniceni; Kogălniceanu cum ar fi vrut el să fie și Kogălniceanu cum l-au silit alții să fie, — o mare deosebire.

Ei bine, Kogălniceanu acela, cum ar fi vrut el să fie, în proiectul de lege de la 1862, care se deosebește din foarte multe puncte de vedere de legea impusă de Cuza la 1864, în proiectul de la 1862, iată ce zice:

„Un așezămînt de credit funciar special, menit pentru a veni în ajutorul cultivatorului pentru a se cumpăra pămînt sau a răscumpăra renta (plata anuală), se va organiza în cel dintîi an al punerii în lucrare a acestei legiuiri“.

Deci, cum se vede, Kogălniceanu se gîndise la întemeierea unei instituții care să cumpere pămînt: să răscumpere renta față de legea de la 1864 și să cumpere pămînt pentru viitorul altor generații țărănești.

Acum, în legea din 1864, clauza aceasta este părăsită. De ce? Fiindcă, legea fiind prezentată de Kogălniceanu unei Camere alcătuite din oameni interesați, cari nu pu-

neau măcar inteligența și prevederea viitorului în concordanță cu interesele lor, acea Cameră a respins proiectul de la 1862, și atunci a trebuit să se impună legea de la 1864, și s-a impus în așa fel, ca nemulțumirile proprietarilor să nu fie din cale afară de mari.

Cuza era, fără îndoială, un om foarte îndrăzneț, eroic uneori, însă nu putea să aibă curajul de a ridica împotriva lui întreaga clasă conducătoare a țării în acel moment, și prin urmare această însăllătură de Casă rurală a lui Kogălniceanu a căzut când, apoi, s-a decretat legea de la 1864.

Acum a zis cineva: ne place Kogălniceanu pentru legea de la 1864, dar nu ne place același Kogălniceanu pentru lovitura de stat. Se uită însă un lucru că, fără lovitura de stat, nu putea să fie legea de la 1864! Deci omul apare tot așa de curat și de limpede înaintea noastră astăzi, cum a fost el într-adevăr.

D-lor, și Opran de la 1850, ca și legiuitorul de la Focșani și Kogălniceanu — în cugetul său, chiar și Cuza, care prin lovitura de stat a impus legea aceasta neîntregă — toți aceștia înțelegeau o Casă rurală ca instituție de stat, ca instituție curată și întreagă de stat.

Acesta a fost, fără îndoială, gândul tuturor. Și, într-adevăr, este așa de mult de făcut, și, dacă cineva dorește o Casă rurală care să îndeplinească întreaga ei misiune, care să pregătească viitorul micii proprietăți la noi, care să oprească atâtea primejdii, se prezintă așa de multe greutăți, încât numai o instituție de stat, cu un program îndrăzneț, cu o organizare potrivită, numai aceasta putea să răspundă la o necesitate așa de urgentă în acel moment.

D-lor, dacă la 1850, la 1862 și la 1864 era nevoie de o instituție de stat, este cu atât mai mult nevoie de o instituție de stat în momentul de față, când statul nostru a trecut din faza existenței sale curat politice, și când începe să-și dea seama de misiunea sa națională, pe care o exprimă foarte frumos d. Vintilă Brătianu, arătând că viitorul duce spre democrație, spre democrația națională. Și, deci, când statul este chemat să servească această democrație națională, — statul de astăzi, de la 1908, statul acesta care nu mai e menit să reprezinte numai un anume fel de politică, ci trebuie să reprezinte și un anume ideal de viață economică și o anume organizare a puterilor naționale și o anumită îndreptare a acestor puteri națio-

nale astfel organizate, statul acesta ar trebui să aibă curajul de a lua asupra-și această operă mare.

Căci, dacă face cineva numai ce se face prin Casa rurală ce ni se înfățișează nouă, dacă, pe lângă un mic capital de care ni-l dă statul, se adaugă un capital pe care-l dau particularii, atunci, fără îndoială, această instituție a Casei rurale pierde din siguranța ei. Este o mașină foarte frumoasă, folositoare în anumite cazuri, dar care nu știe așa de bine drumul ei, cum l-ar ști în cazul când ar reprezenta numai statul și când statul acesta ar reprezenta el însuși numai politica economică, națională și democratică.

Este ușor de zis: se adaugă capital național. Ce reprezintă capitalul particular la noi? Reprezintă el același lucru pe care-l reprezintă în Prusia? Reprezintă el aceeași îndrăzneală, aceeași puritate, aceeași nepărtinire? Eu voi zice: nu; capitalul acesta particular este solicitat întâi în atâtea părți, unde i se oferă avantaje mai mari decât aici, încît este îndoielnic dacă va veni să alimenteze Casa rurală. Și capitalul acesta nu este apoi un capital curat și nepărtinitor. Capitalul acesta poate purta pe dinsul o anumită rugină: rugina intereselor străine. [...]

Partidele politice pot, în sfîrșit, în felul cum este organizată Casa rurală, să dea consiliului de administrație, care-și are un rol destul de însemnat, coloritul lor politic.

Știu că împotriva acestei păreri se aduce un argument.

Se zice: ce știm noi cum va fi statul de mîine? Statul, mîine poate să fie reprezentat de persoane cari să fie contra Casei rurale și, fiind contra Casei rurale, Casa rurală să nu mai poată merge ca instituție de stat.

D-lor, mi se pare că, dacă fiecare din noi în particular avem dreptul de a fi pesimiști — nu ne poate trimite nimeni la închisoare pentru lucrul acesta — dacă avem dreptul să fim oricît de pesimiști noi pentru noi, nu se poate o lege care să aibă un caracter de pesimism, un caracter de neîncredere. Și se poate vedea în chiar concepția primară a legii o anume lipsă de încredere.

Dar, d-lor, trebuie să admitem că învățătura de anul trecut este destul de strașnică pentru ca să nu se mai poată reveni asupra unor măsuri legislative folositoare obștei, cum este această măsură. Nu cred că se va găsi un om destul de curajos ca să zădărnicească acțiunea Casei rurale, care e, desigur, folositoare, fie și în forma insuficientă în care ni se prezintă acum. Avem chiar ga-

ranția că nu se va găsi nimeni care să facă aceasta, fiindcă vor fi neapărat puteri cari o vor împiedica. Statul este reprezentat prin guvern, dar guvernul acesta are sub el țara. Și peste guvernul acesta este conștiința țării, reprezentată printr-un factor care se află acolo, tocmai pentru a împiedica acest fapt: ca un partid să dea legile și celălalt partid să le retragă. Prin urmare, oricare ar fi neîncrederea partidului politic care stăpânește acum față de partidele politice cari pot governa în viitor, și oricât partidele politice cari pot governa în viitor s-ar fi exprimat împotriva acestei legi, măcar în parte, totuși și partidele acestea vor trebui să aplice Casa rurală și cred chiar că vor fi silite, prin natura însăși a lucrurilor, să o ducă mai departe, să întregească mai deplin instituția, să facă mai mult decât cere chiar acest proiect de lege.

D-lor, eu mă tem în țara românească de capitalul particular. Știu că acest capital este lacom, știu că acest capital este interesat politicește, și mai știu că acest capital particular e pătat, căci prea adeseori el este de origină străină în genere. Și mă tem de o instituție care are de îndeplinit o funcțiune așa de mare și care ar avea un capital atât de pătat și de nesigur în origina sa.

Să dea Dumnezeu să fie mai bine decât cum socot eu!

Recunosc că așa s-a întâmplat cu legea tocmelilor agricole: mă temeam de consiliul de agricultură, care însă a ieșit eminent. Ne e îngăduit fiecăruia a ne exprima în-țoiiala și temerea.

D-lor, se mai zice, în acest articol, că se vor ajuta „țăranii români cultivatori de pământ“. [...]

Nu zic că nu se poate adăugi la capitalul dat cu atîta zgîrcenie de stat — eu aș da mai mult, eu aș da, de pildă, banii cari s-au destinat pentru despăgubirea proprietarilor, eu aș da excedentele bugetare. (Aplauze). Căci nu plouă din cer, d-lor, excedentele bugetare. Excedentul bugetar înseamnă că ai luat omului mai mult decât avea nevoie. Și, decât să se facă lux cu excedentele acelea, mai bine întrebuițați-le pentru a ajuta pe bietul om acela, ca să-și ducă viața omenește în viitor.

[...]

Deci, să adăugim la capitolul acesta de stat, pe care eu îl găsesc puțin, neîndestulător, dat cu zgîrcenie. Căci, d-lor, statul nostru, care nu e zgîrcit în unele lucruri, e foarte zgîrcit în altele. Știți cum sînt atîția zgîrciți în țara

noastră, cari cheltuiesc mult pentru parade, dar nu cheltuiesc destul pentru hrana de toate zilele . . .

Statul român e cel mai zgîrcit din speța aceasta: are totdeauna bani pentru expoziții jubiliare și n-are nici-odată pentru a împroprietări pe țărani.

Mă întorc la subiect și zic: dacă, pe lângă capitalul acesta dat de stat în astfel de împrejurări, este să se adauge banul particularilor, știm unde să-i găsim fără să alergăm la banul aventurier, fără să alergăm la banul interesat și fără să alergăm la banul străin, pe care nu știm dacă-l vom avea, cum nu știm ce rezultate vor ieși cînd îl vom avea.

Avem, însă, capital particular organizat, gata să se amestece în această mare operă de creare a proprietății mici în România: este banul țărănesc strîns prin Băncile populare.

Am auzit în toamna trecută că această Casă rurală, — care atunci trebuia să fie o instituție de stat, de atunci a făcut tumba (surisuri) și s-a prefăcut într-o instituție care nu e nici caldă, nici rece, nici albă, nici neagră, — vasă-zică, în toamnă auzisem că această Casă rurală va fi o instituție de stat, și mai auzisem încă un lucru, că va fi o dezvoltare, o emanație, o eflorescență superioară a acelei mari opere de organizație financiară, de organizație economică a țărănimii, a acelei mari opere care a arătat tot atît de mult vrednicia în pace a țărănimii noastre, precum războiul de la 1877 i-a arătat vrednicia în război și precum răscoalele i-au arătat spiritul de jertfă.

Ei bine, vrea cineva să ajute pe țărani? Se poate să-i ajute în multe feluri, și un fel de a ajuta este și acela cuprins în acest proiect de lege. Le dai bani țăranilor, și pentru aceasta întinzi mîna către banul anonim al capitalului particular. Într-un stat ca al nostru e ceva cam degradator, ca pentru un astfel de scop să întinzi mîna la trecători și să le zici: „Dați cîtiva lei pentru Casa rurală!“. Adică dați o acțiune pentru Casa rurală, tot așa cum se zicea altădată: „Dați un leu pentru Ateneu“!. Statul ar fi trebuit să ție seamă de această acumulare de capitaluri țărănești, făcînd în felul acesta nu numai o gospodărie bună, — căci nu este imprudent oare să împarți în două direcții aceleași efortări? — ci, făcînd în același timp și o faptă de valoare morală pentru țărănime. Și iată de ce: pentru că țărănimea, care primește cu umilință pomana, care va primi cu oarecare neîncredere

această lege, o lege care nu este numai o lege de pomană, zic: această țărănime ar primi cu multă bucurie o lege care să recunoască și rezultatul cruțării sale, o lege din care să se vadă că această cruțare a ajuns la un rezultat superior, că este recunoscută de stat, că poate fi întrebuintată și ea pentru liberarea economică a clasei țărănești.

Socot că s-a făcut o foarte mare greșeală atunci când, alături de trunchiul crescut puternic al băncilor acestora țărănești — oricît ar fi bani de cămătari rurali în ele — alături de trunchiul ajuns puternic prin cîțiva ani de dezvoltare, se mai plantează în sfîrșit și această șubredă mlădiță a Casei rurale. Drept să spun: am aceeași impresie ca atunci cînd un primar bucureștean de acum cîțiva ani smulsese copacii cei groși pentru că crescuseră cren-gile așa și așa, și în locul lor a pus niște bețișoare. Că o da Dumnezeu să crească bețișoarele acestea, se poate, dar pe mine mă durea inima cînd mă gîndeam că s-a lăsat fără întrebuintare castanul acela măreț. Avem un copac mare de acest fel: el este organizarea financiară a clasei țărănești prin băncile populare, reprezentate prin Centrala lor, și noi mai avem ambiția să punem și bețișorul nostru lîngă acest copac. Să dea Dumnezeu să crească, să întrecă bețișorul copacul cel gros, dar se poate să fie și altfel.

D-lor, se zice aici, mai departe, că această Casă rurală se întemeiază pentru ca țărani români „cultivatori de pămînt“ să poată cumpăra pămîntul. Cu toți sau unii? Legea aceasta e făcută pentru a ajuta țărănimea în genere, pentru a ajuta pe omul destoinic, chiar dacă este sărac, sau este făcută pentru a ajuta pe acela care merită să fie ajutat, nu pentru că este destoinic, dar pentru că se întimplă, la un moment dat, să aibă bani? Se are în vedere crearea unei proprietăți mici în rîndul întii, — sau legea aceasta se teme de proprietatea mică, cruță proprietatea mare, — ce e drept, nu în măsura pe care o cer reprezentanții partidului conservator, dar o cruță — și ajută înainte de toate proprietatea mijlocie?

Se vede foarte bine, din toate dezbaterile urmate, din mărturisirea d-lui ministru, din spusele oratorilor majorității și chiar din tonul aceluia care au combătut legea aceasta, dintre reprezentanții celor două partide conservatoare, se vede că, înainte de toate, este vorba de proprietatea mijlocie.

Deci, eu zic că nu e bine redactat art. 1, cînd lasă să se înțeleagă că nu toți țărani pot să intre în această concurență de bani pentru pămînt. De fapt, or să intre întii țărani cari vor putea să aducă certificate de purtare morală, cari vor putea să dovedească cum că pe moșia lor nu s-a întîmplat să ardă vreo șiră de paie. Ce ciudață prescripție este și aceasta! Credeți că țărănimea o să dea foc pentru a căpăta pămînt, și introduceți acest regretabil articol prin care pare că spuneți că țărani în sufletul lor tind să devie incendiari...

Îmi aduc aminte de o anumită circulară, în care se spunea că negustorii noștri au obiceiul de a-și aprinde prăvăliile, pentru a nu-și plăti creditorul.

Acestea nu se scriu și nici nu se lasă a se înțelege. Dacă nu vom avea încredere noi în noi, atunci cine să aibă încredere în virtuțile elementare ale țărănilor noștri?

Este curios lucru, apoi, cînd se spune că țăranul, chiar avînd credit, nu poate să participe la această concurență pentru pămînt, îndată ce nu are o anumită sumă strînsă. Ca și cum la noi ar exista mulți țărani cari să poată băga mîna în buzunar și să scoată bani.

Dar în Moldova, d-lor, unde sărăcia este mai mare și unde revolta sufletească încă nu este liniștită cu totul — și cine știe ce rezervă poate viitorul! — în Moldova tot puteți să căutați țărani de aceia cari să bage mîna în briu ca să scoată sute de franci spre a cumpăra aceste loturi. Căci se cere o parte însemnată din preț, parte care s-a crescut în secții și cu privire la care aud că se vor propune amendamente de nouă creștere în cursul discuției pe articole a legii.

Apoi aceia cari sînt din Moldova știu foarte bine cîtă este avuția strînsă a țăranului. Avuția strînsă a țăranului nu este nimic. Doar are tot interesul arendașul, proprietarul chiar în unele părți, ca să nu fie bogății de acestea strînse, ca omul să nu aibă un ban, o para chioară în casa lui. Și, prin urmare, a nu-i îngădui să-și caute creditul unde este natural să și-l caute, a nu-i îngădui să-și sprijine destoinicia pe încrederea tovarășilor lui de sat, a-i impune să vie cu bani gata, cu certificate de moralitate în mîna, înseamnă doar că nu i se mai cere să aibă și pămîntul pe care vrea să și-l cumpere. Și în felul acesta poate să se folosească oare multă lume de binefacerile Casei rurale?

Mie mi se pare că aceasta este o mare greșeală. Și este încă o mare greșeală în momentul de față a cruța prea mult marea proprietate, căci aceasta însemnează a galvaniza un corp mai mult decât pe jumătate mort, un corp care este chiar cu totul mort în Moldova. Și desfid pe oricine să recreeze proprietatea mare în Moldova, afară numai dacă nu ar trimite pe toți cămătarii, pe toți circiumarii îmbogățiți din Muntenia și pe toți împămînteniții cari s-au îmbogățit, la sate, ca să înlocuiască pe boierii din Moldova, ce s-au dus prin fatalitatea unei legi istorice, care nu admite învierea.

Prin urmare, este o greșeală să se cruțe proprietatea mare și este o greșeală să se încerce a se crea acum o proprietate mijlocie.

De unde o veți lua această proprietate mijlocie?

Ați avut-o odată, și ați lăsat-o să se piardă.

Eu, ca istoric, știu ce a fost proprietatea mijlocie la noi. Proprietatea mijlocie la noi au fost moșnenii și răzeșii. La începutul veacului exista, și vorbea așa de frumos colegul nostru Moiescu astăzi, reprezentant al acestei proprietăți mijlocii, în adunările de reformă de atunci, de pe la jumătatea veacului al XIX-lea. Moșnenii și răzeșii s-au pierdut sub ochii indiferenți ai statului, cari ochi indiferenți sînt și acum. Răzeșii și moșnenii aveau pădurile muntelui, și între atîtea legi fără folos nu s-a găsit timpul și nu s-a găsit pătrunderea ce trebuia pentru a se vota o lege care să păstreze răzeșilor și moșnenilor măcar pădurile, din valoarea de atîtea milioane a cărora ei ar fi putut cumpăra azi pămînturile șesului.

Proprietatea mare s-a pierdut, cu toate că statul o ține pe umeri de o jumătate de veac. Proprietatea mijlocie a pierit pentru că statul n-a avut o singură privire miloasă pentru dînsa. Și acum voiți să faceți proprietate mijlocie care să dea buni alegători liberali sau conservatori la colegiul al treilea sau chiar al doilea. Voiți s-o faceți: cu ce și cu cine?

Sînt oameni cu bani, cari s-ar putea zice „cultivatori de pămînt“, prin sate, și cari sînt cei mai ticăloși exploata-tori, căci în timp de 20—30 de ani au pus bani la chimir, creînd mizeria pentru poporația de la țară. Și, fiindcă vorbiți de ordinea legată cu proprietatea mijlocie, dacă este vorba de anarhie și răscoale, să vă spun eu cine le-a făcut!

Nu le-au făcut învățătorii și preoții, acești oameni sfinți acolo unde sînt; răscoalele nu le-am făcut noi, învățătorii înalți, și cu studenții noștri, cari cu dezinteresare cultivăm idealul viitorului nostru; răscoalele le-au făcut cîrciumarii și plebea superioară a satelor, acei oameni pentru cari această lege vrea să întemeieze o proprietate mijlocie*.

Iată cine a făcut răscoalele: cercetați oriunde, și-i veți găsi pe aceștia.

D-lor, mai mult decît atît nu am de spus. M-am întins poate prea mult peste cadrul art. 1, dar d-voastre ați fost buni și m-ați îngăduit.

D-lor, toată lumea spune că este pentru reforme: nici nu poate să fie altfel: cînd o țară întreagă arde, cînd sînge dintr-o parte și din alta se varsă, aș vrea să văd pe îndrăznețul acela care, de aici de la tribună sau de la banca lui, să spuie că nu trebuiesc reforme. Și, cînd cea mai înaltă și imparțială putere din țară pune iscălitura sa sub manifestul de reforme din martie, aș vrea să văd partidul, omul care să se ducă la palat și să spună: nu trebuiesc reforme... Ar îmbătrîni în opoziție!

Prin urmare, reformele le vrea toată lumea, dar este o deosebire: ce fel de reforme. Și în această privință, d-lor, sînt trei modalități, și, pentru a înțelege bine aceste modalități, să-mi fie îngăduită o comparație.

Să zicem că au fost doi frați: unul mai mic și rău și altul mai mare și bun, cari au moștenit aceeași avere de la părinți. Fratele cel mic și rău a dat afară din casă pe fratele cel mare și bun, și doar îl punea din cînd în cînd să-i care apă cu hîrdăul ori să-i taie lemne. Și, într-un moment dat, fratele cel mare a căzut de oboseală.

Față de căderea aceasta obosită la ușa aceluia care deținea numai pentru el moșia părintească, puteau să existe trei purtări. O purtare, pe care o asemănăm cu purtarea partidului conservator, este aceea de a zice: individul acesta face scandal la ușa noastră, dă-i un pahar cu apă și un gologan în mîină, și mîină-l în lături.

O a doua purtare este aceea pe care o au liberalii noștri.

* Aici N. Iorga se contrazice pe el însuși, întrucît, atunci cînd s-a ocupat de cauza răscoalelor, a analizat cu discernămintul istoricului motivele reale (Vezi în acest vol., p. 94—121).

Vedeți, nu critic pe liberali ca partid; un partid este ceea ce este clasa pe care se reazimă, ceea ce este interesul pe care-l reprezintă. Dacă partidul liberal ar putea, date fiind calitățile morale ale oamenilor ce-i stau în frunte, în momentul de față, ar face. Dar nu poate, și, fiindcă nu poate, d-voastre sînteți acolo și eu sînt aici, de o parte: aici singularitate, iar aiurea, nu o singularitate, ci, în curînd bănuiesc că va fi o tot mai mare pluralitate, care vă va da de lucru.

De ce să nu admiteți d-voastre că și din inima omenescă, și nu numai din stomacul omenesc poate să iasă un copac mare care să umbrească țara întregă?

Prin urmare, d-lor, modalitatea liberală este alta. Ea zice: săracul om! A căzut; să-l ajutăm, să-l punem în pat cît este bolnav, să-i ușurăm chiar, mai tîrziu, munca pe care o face.

D-voastre, fără îndoială, evoluăți către rolul bunului samaritean — evoluăți: nu l-ați atins încă, dar veți ajunge la dînsul. Începe a se crea doar și o sentimentalitate liberală, precum a fost totdeauna o sentimentalitate conservatoare și precum există îndeobște o sentimentalitate democratică și naționalistă. Deci, iată o a doua modalitate.

Dar este și o a treia. Cînd vezi pe fratele izgonit că ți-a căzut la ușă, stai să te gîndești: a cui este casa, a cui este gospodăria, ale cui sînt toate rosturile? Atunci nu-l tratezi din punctul de vedere al incomodării pe care ți-o face plîngerea lui la ușă, atunci nu-l tratezi din punctul de vedere al omului ce compătimentește suferința — căci și în această lege sînt anumite părți cari-ți amintesc numai pe cel care din belșugul lui dă ceva celui ce scîncește la ușă, și sînt altele cari amintesc pe bunul samaritean. Ci al treilea punct de vedere este, cum am zis, acesta: să se gîndească fratele uzurpător și să spună: Casa este oare numai a mea, și este oare numai a mea gospodăria aceasta? Va răspunde neapărat: Nu sînt în rîndul întîii ale mele. Și atunci, să se ducă la fratele acela către care a greșit, să-i ceară iertare și să-l așeze alături cu sine.

„Să restituim Teatrul Național misiunii sale firești...“*

27 februarie 1908

Onorată Adunare, nu dorința de a aduce o schimbare de persoană în conducerea Teatrului Național, nu cine știe ce dușmănie, care nu și-ar avea rostul și care, declar de la început, nu există între mine și persoana care conduce acum Teatrul Național, persoană pe care în particular nu o cunosc, nici rîvna de a ușura cuiva suirea scărilor Teatrului Național în calitate de director și nici, iarăși, dorința de a ocupa Adunarea, al cărei timp îl știu cît este de prețios, cu chestii de critică literară sau de artă generală, ori de artă aplicată la teatru, nici unul din aceste motive nu m-a îndemnat să anunț această interpelare. Dacă am anunțat-o, este pentru că mi se pare că actualul sistem de conducere a Teatrului Național nu corespunde necesităților sociale și morale ale noastre în momentul de față și că Teatrul Național, smuls de sub direcția sa actuală, trebuie restituit, înainte de toate, chemării sale firești. Într-un Teatru Național trebuie să se facă operă națională, trebuie să se ajute dezvoltarea societății noastre în sens moral și în sens național. Prin urmare, este vorba de un principiu, și atunci cînd d-voastre, la anunțarea acestei interpelări, ați aplaudat, ați arătat și d-voastre prin aplauzele d-voastre că această chestie este de un caracter absolut general, una dintre acelea cari privesc, în genere, viața morală a societății noastre de acum.

Onorată Cameră, de la începutul sesiunii actuale, noi am discutat și rezolvat, mai bine sau mai rău, o serie de

* Discursul formează obiectul interpelării adresate ministrului instrucțiunii publice în problema rolului Teatrului Național.

probleme privitoare la viața materială a poporului nostru. Acum, un popor nu are numai interese materiale, ci are interesele sale morale, care primează intereselor celorlalte. Se poate zice că interesele materiale ale unui popor sînt dominate de concepția morală care se găsește în poporul acela, de viața morală care trăiește în poporul acela într-un moment dat. Prin urmare, nu este deloc în afară de chemarea acestei Adunări și nu este deloc în afară de necesitățile acestui moment să se discute de la tribuna Parlamentului o chestie de viață sufletească a poporului nostru.

Viața materială a unui popor pleacă, precum am zis, de la viața morală.

[...]

Pentru aceasta trebuie să ne servim de toate mijloacele cari ne stau la îndemînă, trebuie să ne servim de toate instituțiile Statului român pentru a da poporului acestuia o altă viață morală și o viață solidară din punct de vedere național.

Pentru aceasta trebuie să întrebuițăm Universitatea, care Universitate să înceteze de a fi numai o pregătire pentru anumite situații didactice; trebuie să facem din Universitate o instituție puternică, o instituție respectată, o instituție conducătoare; trebuie să dăm societății acesteia un muzeu, în care să se vadă întreg trecutul nostru, să se oglindească toată viața noastră națională — căci trebuie să înceteze și în acest domeniu rușinea de astăzi, cînd n-avem un muzeu [...] în care oricine poate să cîștige acele elemente de cunoștință a trecutului și a prezentului care sînt de nevoie unui popor pentru a-și croi viitorul.

Dar, în crearea unei vieți morale, în crearea unei solidarități naționale, de care avem nevoie mai mult decît orice în momentul de față, teatrul își are rolul său. Teatrul nu poate fi pentru noi în momentul de față un local de distracție și nu poate să fie un local de artă pură, ci teatrul, în momentul acesta de criză, în care e vorba să ne organizăm viața noastră morală, să stabilim solidaritatea noastră națională, teatrul trebuie să fie, ca toate celelalte așezăminte ale acestei țări, o armă de luptă: teatrul trebuie să influențeze puternic asupra societății noastre.

Dintr-o societate dezorientată asupra raporturilor morale, dintr-o societate prea mult deprinsă a neglija datele care stăpînesc viața, dintr-o societate împărțită în

clase cari nu se cunosc deajuns și care se urăsc adesea între ele, dintr-o astfel de societate, prin toate mijloacele pe cari le avem la îndemână și, prin urmare, și prin teatru, trebuie să facem o societate morală, o societate conștientă, o societate stăpînită de solidaritate a neamului. Prin urmare, nu este deloc indiferent în momentul de față cum se conduce Teatrul Național, nu este deloc indiferentă direcția care se imprimă acestei instituții, ce are chemarea, și are puterea, de a colabora la alcătuirea vieții noastre noi, pe care n-o avem și trebuie să o avem.

Și, d-lor, Teatrul nostru Național, prin originile sale, prin chemarea lui de la început, prin felul său de dezvoltare, prin întreaga lui tradiție, este o instituție chemată a colabora la această operă de înnoire sufletească a poporului nostru.

[. . .]

Teatrul nostru Național nu face parte din categoria acelor teatre, pe cari negustorii le întemeiază pentru a servi de distracție la o parte a societății nu destul de educată sau rău educată, chiar dacă dispune de mijloace de trai mari și abundente. Teatrul nostru Național are o chemare, el are trecutul său și, chiar după numele său, este o instituție cu mult superioară instituțiilor particulare întemeiate pentru a servi gusturile frivole ale unei părți din public.

Mai există în Europa teatre cari s-au dezvoltat din vechile teatre de Curte. În veacul al XVIII-lea fiecare curte avea așa-numitele menus-plaisirs*, și acestea erau servite de un funcționar care era maitre, — grand-maitre, ori petit maitre, — des menus-plaisirs**. Teatrele acestea s-au dezvoltat însă și în timpul nostru. Teatrul de Curte, opera de curte din Viena sînt în serviciul intereselor culturii naționale, în serviciul intereselor morale ale societății austriece.

Prin urmare, a doua categorie de teatre, deși nu aparține națiunii la început, totuși a trebuit să fie pusă în legătură cu interesele naționale și cu interesele morale ale ei.

Există însă o a treia categorie de teatre, și din această categorie face parte și Teatrul nostru Național. [. . .]

* Micile plăceri.

** Maestru, mare maestru sau mic maestru al micilor plăceri.

Teatrul Național primește la noi o subvenție, Statul numește un director, intervine în numirea unui comitet, care poate să fie convocat de director, dar se poate ca acest director să nu convoace comitetul. Statul poate să destituie pe un director care nu-și îndeplinește — nu datorită de realizator de câștiguri mari sau datorită de a amuza un număr de oameni, cari nu caută decît să fie amuzați și care se simte aici ca la Paris sau în cine știe ce teatru din acest sau din alt continent, ci nu-și îndeplinește datorită de a reprezenta acolo interesele naționale și interesele actuale morale ale neamului. Prin urmare, ministrul are dreptul să destituie pe un director care nu-și îndeplinește această datorie. Astfel, statul are o mulțime de mijloace de a interveni acolo: dă subvenție, numește pe director, poate să-l scoată, numește comitetul, pe care directorul nu-l convoacă — și statul nu are mijloace de a sili pe director să-l convoace. Dar ar fi o greșeală să se creadă că teatrul este pentru aceasta o creație de stat. El nu este al statului, nu reprezintă un partid politic sau altul și nu poate fi pus în serviciul cutării sau cutării coterii de coconăși. Teatrul Național este proprietatea națională a poporului nostru.

Căci nu statul l-a întemeiat, ci l-a întemeiat acest popor al nostru în momentul cînd și-a afirmat individualitatea sa națională. Cine cunoaște istoria Teatrului Național, știe că el vine din jertfa unor persoane particulare: cîțiva scriitori, cîțiva boieri cu intenții bune, cîteva persoane din lumea profesorilor sau din lumea funcționarilor de pe la 1830, cînd începe a se reafirma sufletul românesc, din care a răsărit pe urmă toată viața noastră modernă.

Aceste persoane au întemeiat, într-un moment de sfîntă manifestare a credinței lor în viitorul acestui neam, au întemeiat atunci Teatrul Național. Unul din cele mai frumoase momente din istoria trecutului nostru a fost acela cînd s-a pus în București, la 1834, bazele acestui teatru. Eliad și scriitorii ceilalți de atunci, — vedeți, teatrul a venit de la scriitori ca să se întoarcă astăzi împotriva scriitorilor, a venit din jertfa scriitorilor pentru a ofensa astăzi pe urmașii acelor scriitori, cari reprezintă același spirit (aplauze), — vasăzică aceștia și o parte din boierime, care înțelegea să creeze aici o viață națională românească sub toate raporturile — această foarte bună și merituosă boierime de la 1830, care vorbea românește, care se silea să scrie românește și își forța sufletul ca să aibă talent,

— au pus bazele Teatrului Național, al celui dintîi Teatru Național, aici, în București, prin 1830.

Scopul pentru care au întemeiat teatrul l-au și spus foarte limpede, un scop care nu se potrivește deloc cu ceea ce vedem astăzi. El era formarea unei limbi românești literare alese, era cultivarea societății prin acțiunea continuă a teatrului, era întemeierea unei literaturi teatrale românești. Și prin literatură teatrală românească înțelegea și literatura originală, și literatura tradusă. Căci, vedeți, eu nu vin aici cu pretenții absurde, pentru a cere ministrului ca el să facă pe directorul Teatrului Național a da numai piese românești, oricare ar fi ele, ci vin cu pretenția, îndreptățită, de a sili pe directorul Teatrului Național să dea numai lucrări de valoare literară adevărată și numai lucrări cari să adauge ceva la fondul moral al poporului nostru. Să meargă și în literaturile străine, dar să meagră în literaturile acelea spre a alege aceea ce este clasic; să meargă în literaturile acele străine, pentru a culege ceea ce este modern, dar ceea ce se află în rîndul întîii al operelor de valoare literară din timpul nostru.

[...]

Odată ce este cunoscută menirea teatrului, odată ce este conștiință și pornire de muncă la toți cari se adună pentru acest scop, o literatură dramatică se poate improviza, astfel, chiar la debuturile vieții culturale a unui popor.

Și oamenii de atunci au tradus din franțuzește. [...]

Au tradus din Molière, au tradus din autorii francezi cei buni, au tradus din autorii germani cei mai aleși ai acelei epoci. Și s-a întemeiat în felul acesta, prin scrierile profesorilor, prin scrierile literaților de profesie, prin scrierile tinerilor boieri, cari purtau cele mai frumoase nume ale aristocrației muntene, s-a întemeiat acel minunat teatru de la 1830, care a îndeplinit nu numai o misiune literară și artistică, dar, în același timp, și o misiune națională și politică în societatea noastră pe atunci. Căci ideile liberale, cari trebuiau să biruiască la 1848, ideile acestea liberale n-au pătruns prin ziare, cari nu existau, n-au pătruns prin poezie, care era la începutul ei, nici prin proză, care de abia atunci începuse a se alcătui, ci ideile acelea au înrîurit asupra societății și au pregătit dezrobirea noastră politică prin teatru. Teatrul acela vechi din epoca lui Eliad a răspîndit în societatea românească din București ura împotriva trecutului reprezentat prin

prejudecățile și păcatele sale și a pregătit astfel liberarea poporului nostru.

Aceasta este misiunea cea mai frumoasă pe care a putut-o avea un teatru, și aceasta este misiunea pe care a îndeplinit-o al nostru, acel teatru al cărui succesor este teatrul de azi, cu „Jozeta“ și „Enigma“ de la 1908.

Oamenii de atunci nu s-au pus sub, cum s-ar zice, sub osînda dictonului românesc: „satul arde și baba se piaptănă“. Ardea satul atunci, dar baba nu se pieptăna. Iar noi, în anul în care țara a fost arsă de răscoalele țărănești, în cel mai strașnic an din viața noastră națională, noi ne petreceam cu „Jozeta“, „Hoțul“ și „Enigma“. Se poate admite aceasta?

Va să zică, din originea teatrului nostru românesc se trage această constatare, pe care nimeni n-o poate infirma: că Teatrul Național la noi nu este al statului, că statul, prin urmare, poate să-și numească directorul său liberal sau conservator și poate, în anume momente, pentru motive ce nu le înțeleg, să păstreze pe directorul conservator și să mai zăbovească numirea directorului liberal, dar teatrul nu este proprietatea statului; nu statul l-a întemeiat, și el n-a fost întemeiat pentru plăcerea clasei dominante în stat, ci teatrul a fost întemeiat, în avîntul său către reforme, de societatea românească.

Al ei a fost, și al ei este acum. Și pentru cultura morală a acestei societăți, pentru dezlegarea problemelor cari agită această societate, pentru cultura idealismului și naționalismului în societatea românească, pentru aceea a fost întemeiat, și pentru aceea trebuie să servească în momentul de față. Căci nu sîntem dintre popoarele cele mari și bogate, cari își pot permite mii de luxuri; sîntem un biet popor necăjit și amenințat, care trebuie să ne stringem toate puterile morale, sufletești, pentru a trăi pe lumea aceasta și a ne aduce în așa stare ca să putem merge și mai departe.

Au trecut zece ani de zile, și un nou Teatru Național a fost întemeiat și în Moldova. Teatrul acesta a fost creat de colaborarea lui Kogălniceanu, Alecsandri și Costache Negruț. Prin urmare, nici teatrul moldovenesc nu vine din altceva decît din pornirea de entuziasm a cîtorva persoane particulare, cari înțelegeau nevoia timpului și înțelegeau, în același timp, cum trebuie să o servească.

Nici în Moldova nu prea exista repertoriu — vedeți, în felul acesta se înlătură cu desăvîrșire învinuirea care

se aduce acum, că nu este un repertoriu românesc bun și că trebuie deci să se traducă repertoriul francezesc prost. Dacă poate fi o logică aceasta! Aș înțelege să zici: nu e repertoriul bun, trebuie să-l creezi, — talente sînt. Aș înțelege, iarăș, să ni se spună: nu sînt talente. Și n-ar fi adevărat; talente sînt, se sfarmă ochii oricui de evidența existenței talentelor în momentul de față. Dar să zicem că s-ar tăgădui existența talentelor și s-ar zice, talente nu-s. Atunci du-te și caută opere clasice din literatura universală; du-te de caută opere moderne de o valoare estetică, du-te de caută operele acelea cari trăiesc din cultul idealismului, — și reprezintă operele acelea. Aceasta este logica bună, și nimeni pe lume, cred, că nu va susține logica cealaltă.

Deci, în 1840 nu era repertoriu pentru teatrul moldovenesc. Și știți ce s-a făcut? Cei trei directori, Alecsandri, Kogălniceanu și Negruț, s-au improvizat scriitori dramatice. Nici n-aveau vocație — vocația de scriitor dramatic o are numai foarte puțină lume; unii încep făcînd piese dramatice și nu mai fac; alții încep făcînd altfel de lucruri și după aceea fac teatru. Deși, scriitorii dramatice de profesie în Moldova de la 1840 nu existau, și atunci, cum spun, acești trei scriitori au improvizat un repertoriu. Atunci s-a făcut Alecsandri scriitor dramatic. Întîia epocă a teatrului lui Alecsandri s-a alcătuit în 1840, sub nevoia aceasta de a da teatrului din Iași un repertoriu.

Kogălniceanu era istoric și, totuși, a tradus piese; a ales piese bune, cari aveau și spirit în ele, dar aveau și morală, aveau și idei folositoare într-insele. Tot așa a făcut și Costachi Negruț, și prin repertoriul de la 1840 nu numai că s-a răspîndit cultura în Moldova, nu numai că s-a alcătuit o limbă literară mai bună ca înainte, dar acest repertoriu a servit și o cauză politică, și anume cauza politică a dezbărării societății noastre de prejudecățile trecutului. Nu se poate spune cît bine a făcut Alecsandri și tovarășii lui cei tineri prin teatrul de atunci, care a ridiculizat societatea cea veche și a popularizat prin toate mijloacele societatea cea nouă, așa cum trebuia să fie.

A mai trecut o bucată de vreme, d-lor, s-a împlinit Unirea Principatelor, a început o viață românească solidară și, prin anii 1860, teatrul nostru intră în a treia fază, care cuprinde și ea o morală pentru prezent și o îndreptare pentru împrejurările de astăzi.

La 1860, învățătura, în ceea ce privește cunoașterea eroilor trecutului, s-a dat societății noastre prin teatru. Societatea aceasta nu era crescută în spirit național. Ei bine, d-lor, societatea de la 1860 a fost crescută în spirit național prin crearea teatrului acelaia nou; și teatrul acesta, la rîndul lui, a influențat puternic asupra creării unei vieți unitare a societății românești din acele timpuri. Teatrul acela a îndeplinit și o misiune de artă și o misiune moralizatoare și a îndeplinit, în acelaș timp, și o misiune politică, care este nedespărțită de misiunile celelalte.

Și-a mai trecut o vreme, d-lor, și a venit Ion Ghica la direcția Teatrului din București. Pe atunci teatrul nostru făcea progrese mari, se dezvoltase literatura noastră și începuse a se crede că se pot scrie la noi piese cari să aibă o valoare artistică permanentă. Și astfel, d-lor, sub impulsul lui Ion Ghica, trezindu-se din nou scriitorul dramatic care adormise în Vasile Alecsandri, s-a dat iarăși teatrului nostru misiunea pe care trebuia s-o aibă.

Dacă după Ion Ghica, de la o bucată de vreme, Teatrul Național din București a decăzut, dacă n-a mai știut să prindă spiritul timpului, dacă directorii săi n-au mai avut elasticitatea ce trebuie pentru a înțelege ce se mișcă în societatea cea nouă și a fi în ajutor acestei mișcări, aceasta nu însemnează că numai de atunci înainte — și nu în faza întâia — teatrul a intrat în misiunea lui firească. Curînd după Ion Ghica se poate zice că teatrul nostru este în deplină decădere; și că a fost un timp cînd teatrului nostru i se putea îngădui să fie în această stare, nu se mai poate îngădui astăzi. Este o mare deosebire între momentul de față și epoca ce a precedat acest moment. Momentul de față este un moment de criză, de înnoire, de transformare, și, prin urmare, ceea ce se putea îngădui ieri nu se mai poate astăzi. Azi nu este nici unul din mijloacele noastre de acțiune asupra unei societăți nenorocite și dezorientate, asupra unei societăți care a suferit și, dacă va continua cu acest suflet, va suferi mai mult de aici înainte, — nu este unul din aceste mijloace care să nu trebuiască a fi întrebuintat.

Prin urmare, ne-ar trebui în momentul de față, — și este o absolută necesitate — să avem un teatru național, prin care să se răspîndească și *literatura mare universală*, care s-a ridicat la înălțimea clasicismului și care, ridicîndu-se la această înălțime, are o fală universală și permanentă. O parte din această literatură este tradusă; scrii-

tori din generația precedentă și din cea de azi au pus la dispoziția publicului român pe Shakespeare în cea mai mare parte, o parte din Racine, din Schiller, din Goethe. Se poate lauda cineva din publicul român că a văzut la Teatrul Național reprezentate aceste capodopere clasice ale omenirii?

Nu trebuie să se judece așa: cine vrea să vadă teatru clasic poate să călătorească la Viena sau Paris. Nu toată lumea poate să facă aceasta, și este o datorie față de publicul de astăzi ca el să-și aibă teatrul lui cel mare și clasic în capitala României.

Este în adevăr un lucru de rîs să nu poată vedea cineva cea mai mare parte din teatrul lui Shakespeare pe scena întiiului teatru național al nostru; este un lucru de rîs ca într-un șir de ani să nu fi avut niciodată, pe scîndurile acestui teatru, capodoperele teatrului german de la începutul veacului al XIX-lea, sau ca teatrul francez din veacul al XVII-lea să nu-și fi făcut influența lui asupra societății noastre, pentru că nu a putut pătrunde în Teatrul Național.

Teatrul nostru Național ar trebui să aleagă din literatura dramatică actuală acele piese cari s-au impus popoarelor în mijlocul cărora s-au ivit, popoarelor pentru cari ele au fost scrise. [...]. Și se poate admite lucrul acesta, ca noi să nu fi avut pe scîndurile Teatrului Național din București una măcar din operele aceluia autor al lui „Cyrano de Bergerac“, care, în versul francez, în psihologia teatrului francez, în alcătuirea acestui teatru, joacă un rol de căpetenie? Se poate închipui ca noi, un popor care nu are o desăvîrșită unitate națională, al cărui vis mai drag este să ne găsim cîndva toți laolaltă, un popor, care — fie zis în treacăt — este dator să dea aici tuturor românilor de aiurea cari vin să ne vadă în Capitala regatului românesc, modele de teatru românesc clasic — este de admis ca noi să nu luăm din literatura dramatică franceză contemporană acele minunate piese ale lui François Coppée, cari au fost un mijloc de a se reface mîndria sufletului francez după dezastrul de la 1870?

Dacă venim la literatura franceză — și nimeni nu zice că nu venim, — să căutăm atunci piese de acelea cari să contribuie esențial la moralizarea sufletului nostru, după cum au contribuit la moralizarea sufletului francez după criza de la 1870. Și, fiindcă vine vorba de 1870, apoi, după înfrîngerea cea mare a francezilor, după consecin-

țele pe cari această înfrângere le-a avut asupra sufletului național, s-a gândit cineva să se adreseze publicului parizian cu cine știe ce traduceri de piese decoltate și nu s-a gândit, dimpotrivă, să dea piese ca ale lui Coppée, prin cari poporul francez a simțit că mai are încă putere și că mai poate îndeplini o misiune de viitor?

Mai departe. Dincolo de granița Pirineilor, teatrul spaniol a luat o mare dezvoltare. Scriitorii spanioli, ale căror piese studiază nevoile societății spaniole din acest timp, tratează și probleme cari au valoarea și aici la noi. Cîteva din piesele lui Echegaray sînt traduse și în românește, și cu toate acestea, nici una din piesele acestea nu a fost reprezentată pe scena teatrului nostru.

Mergem mai departe: noi ne fălim cu originea romană și, prin urmare, înțelegem să avem legături strînse cu Italia. Ei bine, acolo a lucrat în timpul nostru un scriitor care a pus întreaga veche istorie romană în teatru. Pietro Cossa, unul din cei mai mari scriitori ai epocii moderne, Cossa, care s-ar putea traduce ușor în limba românească, ale cărui versuri se pot preface lesne în versuri pe limba noastră, nu are onoarea de a sui grandioasa scară de marmoră a Teatrului Național din București [. . .].

Și, d-lor, va zice cineva: cine să traducă? Ei bine, tocmai asupra acestui punct să-mi dați voie să insist puțin.

Literatura noastră din momentul de față este o literatură foarte bogată. Literatura aceasta foarte bogată de astăzi este determinată în bogăția ei, între altele, și de formarea stilului în proză și de formarea stilului în versuri. Această fixare a stilului prozaic și poetic stă la îndemîna oricărui om de talent. Astăzi însă, din nenorocire, ideile originale nu sînt așa de comune ca elasticitatea de spirit. Sînt foarte mulți scriitori care au vers frumos și proză aleasă, dar nu au și concepția proprie care să servească acestei forme strălucitoare. Și atunci iată tocmai prilejul de a întrebuița această stăpînire a formei în folosul teatrului nostru național.

Teatrul nostru a realizat deunăzi un profit, dar profitul s-a împărțit actorilor, — nu știu căroră, și nu știu pe ce motive [. . .].

Ei bine, suma aceea nu s-ar fi putut să fie întrebuițată, împreună cu alte sume date de stat, pentru a plăti traducerile bune, făcute din literatura universală, de către scriitori cari dispun de forma poetică și de forma prozaică? Fără încurajare, oamenii aceștia traduc și traduc bine;

ei nu mai au loc unde să tipărească. Și eu am scos în timpul din urmă o revistă de traduceri, și traduceri bune pe cari le primeam se grămădeau atât de mult, încât nu știam pe cari să le mai aleg.

Prin urmare, traducători excelenți avem, și ei nu așteaptă decât momentul ca să servească teatrul nostru național. Și, dacă nu sînt — să zicem — scriitori dramatice originali, totuși pot să fie buni traducători, și astfel să poată pătrunde piesele bune de teatru, clasice și moderne, în literatura noastră.

Mai departe: orice s-ar zice, noi desigur că împrumutăm prea mult de la francezi.

D-lor, aceasta nu este o critică adusă poporului francez; un popor nu este vinovat pentru că îl maimuțărește alt popor, după cum cineva nu este vinovat pentru că e maimuțărit de altcineva. Dar, de o bucată de vreme, e sigur că am maimuțărit pe francezi în toate privințele; și în modă, și în întrebuintărea ciudată a limbii franceze, pînă și în cuprinsul Parlamentului — dacă nu la tribună, cel puțin în incinta aceasta. Am maimuțărit pe francezi în ceea ce privește direcția literară, în ceea ce privește direcțiile artistice, și într-aceasta zace desigur un pericol.

Se poate zice că sufletul nostru național nu e format și că trebuie să primească influența altor civilizații. Dar nu trebuie să primim influența *unei singure* civilizații, și nu trebuie să o primim numai în stadiul cel din urmă și în forma potrivită numai unei anumite clase sociale. O datorie a noastră e să împrumutăm de la toți acei cari ne pot pune elemente bune de dezvoltare a sufletului la dispoziție.

Să împrumutăm de la francezi, de la italieni, de la spanioli, de la toți ceilalți, și în felul acesta, împrumutînd de la popoare de aceeași rasă cu noi și de la popoare de altă rasă, aceste influențe să se topească în fondul național, și atunci nu vom mai fi robi ai civilizației franceze, nu vom mai fi coloni creoli ai ei, ci vom fi un popor conștient, care să știe să ia de oriunde elementele prielnice pentru dezvoltarea civilizației sale.

Prin urmare, nu e de admis ca Teatrul nostru Național să ignoreze cu desăvîrșire dezvoltarea literaturilor dramatice din Norvegia, din Anglia, din Germania. Și mai cu seamă în Germania, care are în momentul de față doi reprezentanți străluciți ai teatrului său. Unul e Gerhardt Hauptmann, care pune toate chestiile sociale și toate

chestiile mari contemporane înaintea publicului german. Celălalt, Sudermann, fără să aibă talentul aproape genial al lui Gerhardt Hauptmann, înfățișează viața reală întregă a Germaniei și vieții întregi a acesteia caută să-i dea o direcție potrivită cu necesitățile omenirii contemporane.

Ei bine, s-a ridicat vreunul din acești scriitori germani, ca Sudermann și Gerhardt Hauptmann, pînă la onoarea superioară de a putea să vadă Teatrul Național din București, și pentru ca acest teatru să dea prin ei vieții noastre actuale un caracter de idealism, un caracter de moralitate modernă?

Nu. Iată, și peste granița noastră răsăriteană, la ruși, se dezvoltă o literatură puternică. Această literatură are o parte dramatică de o însemnătate hotărîtoare. Și cari sînt piesele rusești [. . .] cari sînt piesele acestea din marea literatură contemporană a Rusiei cari să fi trecut granița răsăriteană a noastră, să fi ajuns aci, la București, și să contribuie la crearea unui sentiment moral superior, la crearea unei conștiințe naționale în mijlocul poporului nostru? Dar rușii, este adevărat, nu fac piese de distracție. Vedeți, tinerii boieri ruși cruță poporul lor în ceea ce privește anumite cheltuieli. Cine vrea să vadă teatru ușuratic și frivol, se duce să-l afle pe scenele pariziene care-i sînt consacrate totdeauna. Dar piesele acelea nu se traduc în rusește, și nu trebuie să plătească funcționarul și negustorul și țăranul rus pentru a se servi hrană de aceasta, poate cam fesandată, pentru gustul unor anumite elemente din clasa superioară. Căci teatrul acesta nu-l plătesc cei care îl ascultă, ci aceia cari nu folosesc nimic din el, aceia cari, chiar dacă se găsesc în capitală, nu află în el ceea ce trebuie să caute înainte de toate: hrana sufletească pentru un popor. Teatrul, cum este la noi, nu e o astfel de hrană, nu se îndreptează către totalitatea poporului nostru sau către totalitatea claselor orășenești măcar din societatea noastră, pentru a aduce folosul ce se așteaptă de la el.

D-ior, să-mi fie îngăduit să trag un învățămînt și de la alți vecini ai noștri, de la unguri. Teatrul unguresc s-a creat în aceleași împrejurări în cari s-a creat și Teatrul nostru Național. Nu există popor care să aibă o origine mai curată, de un idealism mai intact, în ceea ce privește civilizația sa modernă decît poporul unguresc. Iată, Academia noastră a fost întemeiată de stat, și se cunoaște în

acțiunea ei că a fost întemeiată de stat; dar Academia ungurească n-a fost înființată de stat, ci de tinerii magnați de pe la 1820. Acești tineri magnați unguri, într-un moment când un vorbitor îi atrăgea privirile către Ungaria viitoare, au dat acest spectacol, neuitat pentru poporul maghiar: s-au ridicat tinerii nobili bogați, și fiecare a arătat suma pe care o dă — unul a dat veniturile sale pe un an întreg — și fiecare, zic, a arătat suma pe care o dă ca să se întemeieze Academia ungurească. Teatrul unguresc are cam aceeași origină, și el și-a păstrat tradiția cum se cuvine, și n-a rătăcit cum a rătăcit teatrul nostru. Și azi, în acel teatru din Pesta — Magyar Nemzeti Színház — se cultivă istoria națională, se cultivă arta curată, se cultivă tradiția poporului unguresc. Și sint anumite zile din săptămână în cari școlile merg la teatru, și pentru școlile mai înalte se dau reprezentații anume și învățați unguri de frunte vin și explică subiectul piesei, și dau toate lămuririle trebuitoare pentru ca toți să înțeleagă. Și, când se gîndește cineva la astfel de lucruri, înțelege de ce noi nu avem încredere în poporul nostru, pe cînd în sufletul acelora arde așa de puternic conștiința de viitorul poporului maghiar.

Căci, d-lor, teatrul nostru nu trebuie să servească numai artă clasică, nu trebuie să servească numai bună artă modernă. Teatrul nostru are, pe lîngă ce trebuie să se adauge neconținut, un repertoriu firesc, pe care îl părăsește: e repertoriul tradus în epoca lui Eliad, repertoriul lui Alecsandri, repertoriul de la 1860, cel de la 1880, de sub conducerea lui Ghica.

Nu trebuie să fie aceasta ca un repertoriu mort, ci aceasta este zestrea Teatrului nostru Național, și zestrea aceasta a Teatrului Național trebuie să fie întrebuițată neconținut de către oricine conduce acest teatru. Prin urmare nu se poate îngădui ca, atunci cînd avem o literatură dramatică, s-o neglijăm, pe cînd altădată, cînd n-o aveam, am întrebuițat toată puterea noastră pentru a o crea.

Și, pe urmă, chiar dacă această literatură mai veche nu ar avea valoare artistică, — să zicem că n-are, — dar fără îndoială că n-o vor reprezenta alții, ci, dacă este cineva care e dator s-o reprezinte, sintem noi.

Azi avem istoria națională în școlile noastre. Se face însă mai mult în ceea ce privește numele și datele, și ea nu formează sufletul generațiilor viitoare. Dar sufletul

unui popor se poate face prin istoria națională mai lesne atunci când această istorie națională e și în domeniul literaturii și în repertoriul teatral.

Ungurii, dacă știu bine istoria națională, nu o știu numai din ceea ce au învățat în manuale, ci pentru că figurile mari ale poporului unguresc trăiesc în teatrul lui. Teatrul are o viață continuă, și el se perindează neconținut înaintea ochilor societății. Și, dacă englezii știu așa de bine istoria Angliei, o știu, fiți siguri, înainte de toate din Shakespeare. Și, dacă alte popoare au păstrat, cum e Italia, așa de puternic conștiința romană, nu au păstrat-o numai prin școli, ci și prin literatură, și mai ales prin literatura care se îmbracă în oameni, cari vorbesc cu grai viu, prin teatru. Și teatrul lui Alecsandri, teatrul generațiilor trecute, cuprinde într-însul viața noastră de atunci. Se poate admite lucrul acesta ca, în anul sărbătoririi lui Alecsandri, în anul când i-am ridicat, în sfârșit, o statuie lui Vasile Alecsandri, teatrul din București să fi avut numai o seară pentru dînsul? Când atunci ar fi fost lucru firesc ca întreg teatrul lui Alecsandri să învie; ar fi fost lucru firesc să vedem chipurile generației de atunci, și să simțim în sufletele noastre sufletul de care acea generație a fost încălzită.

D-lor, Teatrul nostru Național are la noi atîtea de făcut încît nu-i ajung toate serile din stagiune, și este atîta de făcut în societatea aceasta pentru a răspîndi cultura modernă, pentru a crea morala, pentru a-i întemeia solidaritatea națională, sînt atît de multe de făcut, încît toate serile acestea n-ar ajunge pentru îndeplinirea misiunii pe care trebuie s-o aibă Teatrul nostru Național. Și, cu toate acestea, d-lor, direcțiunea actuală a teatrelor găsește de nevoie să mai dea cîteva seri: două, trei, patru seri în șir, unei anume trupe venite din străinătate, ca să se stabilească la Teatrul Național și să dea reprezentații acolo!

Îmi aduc aminte, d-lor, că, mai săptămîna trecută, un preot din Bucovina, care este și membru corespondent al Academiei, părintele Dan, dorea să vadă o bună reprezentație românească: bate la ușa Teatrului nostru și găsește a fișul unei trupe franceze.

D-lor, Teatrul nostru Național nu este însă numai pentru noi, ci este, oarecum, și pentru românii de pretutindeni, și nu se poate o mai mare greșeală — și greșeala s-a săvîrșit tot de actualul conducător al Teatrului Național, — decît aceea făcută în timpul Expoziției, când Teatrul

Național a fost închis, și românii care veniseră de pretutindeni ca să se încălzească de viața noastră națională, n-au putut să vadă o piesă națională, o piesă care să-i încălzească. Acestea sînt lucruri cari nu se pot îngădui, și d. ministru de acum cunoaște lucrurile acestea, și Dumnezeu poate să știe pentru ce nu ia o măsură ca să restituie măcar acum Teatrul Național chemării sale firești.

Și în vremea aceea, d-lor, unde erau chemați românii de pretutindeni cari veniseră aici cu prilejul Expoziției? Erau poftiți la Arenele Romane — făcute în proporții ridicole, dintr-un material tot ridicol și consacrate unor jocuri de pugilat, cari au produs cel mai prost efect pentru moralitatea publică. [. . .]. Și era o ocazie rară aceea în care românimea din toate părțile asista la serbări într-un număr așa de mare: erau românii din Ardeal, din Bucovina și din alte părți, și nu era locul să-i facem să audă ce lăsăm să se audă prea adeseori. Cel dintîi poet al nostru să fi fost chemat a face versurile atunci. [. . .]. În felul cum s-au făcut, este un păcat așa de mare, încît mărturisesc că aș spune și eu o vorbă mare pentru a-l numi. Oamenii aceștia vin la noi într-o stare de spirit așa de înaltă încît trebuia să le dăm lucruri pe cari să nu le uite niciodată. [. . .]. Și atunci se ivește în mintea oricui ca o . . . enigmă, ca o întrebare foarte grea de dezlegat: ce interes are directorul Teatrului Național românesc ca să discrediteze literatura românească prin care trăiește sufletul românesc?

Vedeți, o întrebare foarte grea, care nu se poate rezolva. Înțeleg, dimpotrivă, ca directorul Teatrului Național să servească, să propage literatura noastră națională, să o îndrepteze cînd greșește, să o încurajeze, să o sprijine, să-i pună la dispoziție largă sa experiență și puterea sa de organizator al teatrului, să se pună la dispoziția tinerilor de talent. Și am aici o petiție care cuprinde trei coloane de nume de scriitori de talent, și sînt în această listă nume ca ale d-lor Coșbuc, Iosif, Sadoveanu, toți oameni cari, dacă nu s-au consacrat teatrului, pot totuși să-i dea o parte din talentul lor, dacă ar fi primiți cu brațele deschise și nu i-ar respinge nimeni.

Aș fi curios să aud argumentele cari s-ar prezenta pentru perpetuarea acestei stări de lucruri. Iar dacă acestea nu se vor prezenta, voi avea onoarea să prezint eu o moțiune, după ce voi asculta pe toți acei cari au să vor-

bească în această chestie. Căci, dacă argumentele nu se vor prezenta, d-lor, se impune o soluție definitivă, prin care să restituim Teatrul Național misiunii sale firești.

Am zis*.

• D.A.D., nr. 31 din 11 martie 1908, p. 533—536.

* Problemele ridicate de N. Iorga n-au suscitat discuții în Cameră, ceea ce poate acredita și ideea că chestiunile economice și sociale primau. Singurul vorbitor înscris a fost G. Dragu (liberal) care a propus o moțiune ce exprima, în esență, încrederea Camerei deputaților „că dl. ministru al instrucțiunii va da atenția necesară și va lua măsurile convenite ca prima scenă națională să-și îndeplinească rolul său social“.

Director al Teatrului Național era atunci Al. Davila, autorul cunoscutei drame istorice „Vlaicu Vodă“. Indignat de atacul din cameră, Davila a făcut să apară în presă un răspuns jignitor, care viza pe ministrul instrucțiunii, Spiru Haret. În urma acestui răspuns, Iorga a reluat atacul de la tribuna Camerei, ceea ce a dus la demiterea lui Davila și înlocuirea lui cu Pompiliu Eliade.

„O sumă de jucărele
foarte frumoase, foarte
plăcute, foarte noi,
dar care nu satisfac...”*

5 iunie 1908

Onorată Adunare, puține mesajii au fost așteptate cu atîta nerăbdare și emoție ca mesajul din anul acesta. Nerăbdarea și emoția aceasta o aveau și cercurile obișnuite a face politică la noi, cercuri cari de obicei sînt cam sceptice, pentru motive pe cari nu mai e nevoie să le mai spunem. Se așteptau însă cu nerăbdare și emoție cuvintele pe cari era să le pronunțe în Parlamentul român, în aceste împrejurări așa de normale și cu toate acestea așa de extraordinare, regele României, se așteptau cuvintele acestea cu nerăbdare și emoție și de alții: de acele straturi sociale care pînă ieri nu se interesau de politică, care lăsau a se face politica prin ele, dar nu pentru scopurile lor, și care strate sociale, de o bucată de vreme, înțeleg să influențeze viața politică.

Campania de întruniri publice, ținută cu privire la politica externă a României, de la un capăt al țării la celălalt, arată că și lumea vrea să vorbească, că și lumea vrea să-și arate voința, și așa fiind lucrurile se aștepta cu nerăbdare și mare emoție, de aceste straturi largi, cuvintele ce se vor spune la deschiderea Parlamentului nostru.

Dar mai erau și alții care așteptau aceste cuvinte: români, nu din România, români cari n-au dreptul a face politică împreună cu noi, dar cari au dreptul de a urmări cu interes dureros ceea ce se petrece la noi în țară, ceea ce se spune și se hotărăște la noi în țară, atunci cînd ei se luptă pentru viață și moarte pe alt pămînt românesc,

* Discurs la mesajul regal adresat Camerei la sesiunea din toamnă.

care nu face parte din hotarele statului român. Cu emoție dureroasă așteptau acești români de aiurea să audă ce se va spune din gura regală, deși din redacție ministerială, la deschiderea Parlamentului român. Și chiar afară din românime, care e mult mai mare și mult mai trainică și sfântă decât România, în Europa turburată de împrejurările atât de normale pe cari le constată Mesajul, se urmărirea, cu destul interes și oarecare emoție, deschiderea Parlamentului nostru; se aștepta deschiderea Parlamentului românesc, ca să se vadă pînă unde merge răbdarea acestui popor răbdător și bunătața blajină a acestui popor, care este al tuturor bunătaților și blajinităților, și nu numai al tuturor suferințelor.

În anumite cercuri, deschiderea Parlamentului, cuvintele Mesajului regal, cuvintele Adresei provocate de Mesajul regal, erau așteptate iarăși cu interes, dintr-un motiv mai mic, dar mai viu în anumite cercuri. Anume, se știe că data aceasta, în coabitare, uneori cam silită, a liberalilor bătrîni cu liberalii tineri, fiecare reprezentînd altă generație, cu alte deprinderi de cugetare și alte aspirații, că în această coabitare, după ce tonul îl dăduseră liberalii bătrîni, de data aceasta se va auzi destul de răspicat și glasul liberalilor tineri. Și aceasta, atât în alcătuirea Mesajului, cît și în răspunsul la Mesaj. Credem că nu este nimeni care să fi auzit Mesajul, care să fi auzit și acele frumoase cuvinte, pe cari d. Stere le întrebuințează pentru a parafraza cu ceva mai multă îndrăzneală decât de obicei. Mesajul regal, nu este nimeni care să declare că este satisfăcut, fie de textul Mesajului, de cele ce se cuprind în el ca făgăduieli de reforme, fie de ce se lasă a se înțelege în comentariile Adresei, care strîng destul de aproape textul Mesajului.

Pentru că răspunsul la Mesaj, deși este redactat în acea neobișnuit de frumoasă formă literară, face mai multă onoare talentului literar decât energiei politice a d-lui Stere.

D-lor, Mesajul acesta dă ceva ce nu se aștepta, și nu dă ceea ce aștepta toată lumea.

Toată lumea aștepta două lucruri de la Mesaj; lămuriri precise, categorice, îndrăznețe, măcar acum, lămuriri privitoare la problema rurală, și, pe de altă parte, lămuriri privitoare la politica externă. De acestea se interesa țara, de acestea se interesau românii de aiurea, de acestea

se interesau toți acei cari urmăresc cu interes acțiunea politică a României.

În loc de acestea, Mesajul cuprinde o mulțime de făgăduieli, o mulțime de daruri mai mici. Se poate zice că este același caz ca și când cineva, care datorește foarte mult altuia, în loc să-i dea lucrul pe care-l datorește, îi dă o sumă de jucărele foarte frumoase, foarte plăcute, foarte noi, dar care nu satisfac pe acela care așteaptă plata unei datorii.

Dați-mi voie să vorbesc întâi de lucrurile acestea, de lucrurile cari se dau fără să fie cerute, pentru ca pe urmă să vorbesc de lucrurile cari nu se dau, deși s-au cerut.

D-lor, se pune în vedere arendarea moșiilor statului, foarte rău administrate, a societăților de asigurare, a acelor societăți de asigurare care niciodată n-ar fi trebuit să aibă moșii; se pune în vedere darea în arendă a moșiilor societăților filantropice, care vă asigur că, dat fiind felul de alcătuire al consiliilor cari le administrează, nu fac deloc filantropie reală pe moșile lor; prin urmare se pune în vedere arendarea moșiilor acestora la obștii.

O măsură foarte simpatică, pe care o anunță Mesajul, fără însă ca opinia publică să o fi cerut, opinia publică, care există din ce în ce mai mult, și pe care se reazimă și prezența mea la această tribună și viitorul politic pe care poate să-l am, măcar de acum în douăzeci de ani de zile.

(O voce: Să sperăm!)

Și-mi fie iertat să sperez! D-lor, este foarte frumoasă măsura aceasta, de a se da asemenea moșii obștilor. Să vedem acum în ce fel se va preciza această măsură prin proiectul de lege. Căci în altă stare de spirit eram cu toții la începutul anului trecut, când toată lumea aștepta reformele și credea în reformele acestea; când se putea gândi cineva ca aceste reforme să fie revăzute, dar nu se putea gândi ca ele să fie anulate, adeseori tocmai de acei cari le propuneau, și cari în anumite momente se aplecau la anumite tranzacții, și cedau pînă și spiritul reformei. Acuma însă eu sînt pățit, și cam pățiți sînt și alții, și nu mai credem așa de ușor. Aștept să vie proiectul acesta cu privire la obștii și, când va veni, cred că nu o să se mai vadă ce s-a văzut în discuția marilor reforme.

Este foarte frumos să zică cineva „obștii“. Dar sînt și „obștii“ pe care le improvizează cămătarii rurali și pe care le exploatează dînșii în folosul lor exclusiv. Obștile

În sine sînt foarte bune, dar nu au destulă experiență, și această experiență nu le-o pot da membrii săteni. Le trebuie o tutelă, și aceasta nu poate veni decît de la stat. Este foarte ușor să zici: se dă obștilor cutare sau cutare moșie, dar crearea obștii în ce împrejurări se face și ce măsuri se iau pentru ca obștea să nu degenereze, după trecere de cîteva luni de zile, într-o asociație sfărîmată, ai cărei membri se luptă între ei și cu fel de fel de calomnii, cum s-a întîmplat în Vlașca și aiurea.

O altă măsură simpatică, necerută de opinia publică, necerută măcar cu un caracter imediat și actual, este măsura privitoare la asigurarea proprietății moșnenestei.

D-lor, anul trecut cînd aici, în Cameră, a fost vorba de Casa rurală și s-a spus de anume persoane că noi avem nevoie de o proprietate mijlocie, atunci, vorbind în această chestie, am semnalat existența odinioară a acestei proprietăți mijlocii, care s-a distrus sub ochii și cu îngăduirea statului. Am arătat existența unei puternice clase de țărani chiaburi, de țărani puternici, de țărani cu independență de spirit, cu nume glorioase în istorie, în istoria familiilor lor; am semnalat existența moșnenilor, cari au căzut de cînd a început România cea nouă, România pe care o cîntăm la orice prilej, fiindcă am făcut-o noi. De cînd a venit România aceasta nouă, au căzut la fund, definitiv, moșnenii. Eu vă întreb: se mai pot învia moșnenii astăzi, în halul în care au ajuns? Poate această clasă să mai fie sprijinită pe o cîrjă de legi?

D-voastre știți că moșnenii n-aveau moșii la cîmp, aveau păduri la munte. Dar, d-lor, se știe ce înseamnă astăzi munții în România: o rușine, o patentă probă de incapacitate a clasei politice care a cîrmuit România în timp de cincizeci ani. În cele mai multe județe, munții aceștia sînt goi; pădurile care-i acopereau s-au tăiat, și nu s-au tăiat de români, ca banii să rămînă măcar în țară, ca moșnenii să profite, ci [...] s-au dat celor mai nemernici speculanți din Europa, cari ar fi fost expulzați din orice țară. De ar fi fost expulzați împreună cu toți slujitorii lor! Căci au găsit sprijinitori... dezinteresați, în persoanele care fac parte din consiliile de administrație, și s-au văzut astfel de o parte frumoase nume românești și de altă parte ruina intereselor românești [...]. S-au văzut naționaliști foarte mindri, cari în același timp erau tovarăși la exploatarea munților României și la aducerea lor în halul în care au ajuns astăzi.

Vă credeți d-voastră în stare astăzi să salvați pădurile care au mai rămas și să faceți la noi cu moșnenii măcar ceea ce au făcut ungurii pentru pădurile românești din Ardeal, pentru pădurile din țările Făgărașului și ale Sibului? Vă simțiți în stare nu numai să asigurați câteva păduri, ce au mai rămas în munții noștri, cari constituie încă imense bogății românești, dar vă simțiți în stare să ieșiți din societățile pentru distrugerea pădurilor și să luați pe escrocii internaționali, cari au adus cei mai mulți munți în halul în care se găesc, să-i luați de guler și să-i asvirliți peste hotar? Sînteți în stare s-o faceți în Vilcea, în Argeș, în Neamț...

(C. F. Robescu: În Vrancea.)

Și în Vrancea, pretutindeni unde împrejurări particular de umilitoare și de dureroase, împrejurări în care se amestecă persoane pe care aș fi dorit să nu le văd amestecate în afaceri de acestea, au dat pădurile, cu îngăduirea statului, și cu participarea unor anume elemente cunoscute din clasa stăpînitoare, pe mina străinilor, pentru ca ei să săvîrșească distrugerea unei bogății de căpetenie a neamului nostru? Dacă veți veni cu asemenea legi, dacă alătura cu legea se vor lua măsurile administrative cari trebuie s-o completeze, atunci nu va fi nimenea care să aplaude cu mai multă căldură decît mine această părere de rău cam tîrzie, aceste măsuri menite să salveze resturile, dacă nu s-a putut salva totul, fie chiar venite aceste măsuri din partea unui partid politic a cărui întregă acțiune politică și ale cărui principii de acțiune politică nu le pot aproba totdeauna.

D-lor, se mai prevede încă o măsură necerută de opiniunea publică; se prevede întinderea inamovibilității la acea parte din magistratură, care nu se bucură încă de dînsa.

Foarte frumoasă măsură. Judecătorul care rămîne, care știe că nu poate să fie amenințat cu destituirea sau cu strămutarea [...], judecătorul acesta va fi cu mult mai bun decît judecătorul de astăzi.

Astăzi avem nevoie în primul rînd de dreptate; poate mai mult decît de dreptate materială avem nevoie de dreptate morală. Dacă s-au revoltat țărani, au făcut-o poate pentru lipsa de hrană, dar și pentru obrazul lor zilnic pîlmuit de nedreptate.

Neamul nostru e nobil, și el se revoltă cu mult mai ușor pentru călcarea drepturilor morale, decît pentru călcarea intereselor sale materiale.

Și dacă o fi să avem dreptate prin măsura pe care o anunță d. ministru al justiției, nu o să aibă nimeni nimic de obiectat.

Se mai fâgăduiește un lucru, o jucărioară pe care oricine o va avea în mînă, trebuie să o arunce, căci cine se poate juca bine cu dînsa? Această jucărioară fără haz este colegiul unic la județ.

Se frămîntă lumea de o mulțime de vreme la noi cu privire la lărgirea dreptului electoral.

Unii doresc lucrul acesta, alții nu. Au argumente și unii și alții. Oamenii citați și deștepți au argumente pentru teoriile lor ca și pentru interesele lor. Eu voi zice un lucru: în unele țări votul mai larg poate să fie o primjdie, în alte țări votul mai larg poate să fie o mințuire. Dacă am fi aici numai o clasă dominantă, dacă am avea numai orașele, aș fi în contra votului universal; neamul nostru este, în rîndul întii, încă neamul celor de la țară.

Și fiindcă o viață politică adevărat românească nu o putem sprijini decît pe cei de la țară, nu cunosc alt mijloc de a scoate din inerția ei politică țărănimea românească, cel mai românesc element din această țară, pentru a majora și copleși printr-însa pe alegătorii străini, cari s-au strecurat în rîndurile noastre prin împămîntenirile amînduror partidelor, nu cunosc alt mijloc potrivit pentru biruința electorală statornică și asigurată a neamului nostru decît lărgirea dreptului de alege.

[. . .]

Acesta este motivul pentru care, în cugetarea mea, lărgirea dreptului electoral se impune.

Dar, înainte de toate, eu sînt istoric, și știu, ca istoric, că niciodată în mijlocul unor state în care o anumită clasă se bucură de drepturi mai mari, nu poți să ții acea clasă, care la noi e și elementul național curat al statului, într-o stare de inferioritate.

Cînd în Ungaria este vorba de votul universal, cînd Austria l-a dat, cînd peste Dunăre avem popoare care se bucură de votul universal, nu putem noi să refuzăm alor noștri acele drepturi politice pe care le are un „nea cutare”, alegător veșnic de cumpărat din colegiul al doilea al cutărui oraș din România.

Vedeți, dar, că nu merge nici pe teorie, nici pe învătătură, ci pe realitatea patentă a faptelor.

D-lor, partidul conservator, partidul cu idei conservatoare, ține astăzi întruniri cari au un caracter frumos, căci spune publicului răspicat ce crede, — îi plac ideile, să voteze; nu-i plac, să nu voteze; aceasta este cinstit și frumos. Este un omagiu ce se aduce corpului electoral, căci i se zice: nu-ți arăt gologanul sau hîrtia de bancă ruptă, ci ideile mele. Ar fi fost de preferat să nu fi avut loc și serata cîrciumarilor. Dar ce să-i faci? Fiecare poate să păcătuiască într-un anume moment.

Va să zică, cînd acest partid spune: „Sînt contra votului universal“, îl înțeleg. Cînd însă un partid zice: „sînt pentru votul universal“, și cînd îți întind mîna și zic: „dă-mi-l“, zici „nu, sînt pentru colegiul unic la comună“; și cînd îți zic „dă-mi-l pe acesta“, îmi spui: „vezi, eu sînt pentru colegiul unic la județ“, — acesta nu este serios. Căci județul nu înseamnă nimic, și ar fi interesant să știm cîți alegători se prezintă la votarea membrilor consiliului județean și ce ispravă fac consiliile județene, pe care prefectul le înverțește cum îi place. Acesta este un colegiu fără mare interes; ori dai reforma pentru el, ori n-o dai, este tot una. Și nu poți face prin el o educație cetățenească, fiindcă nimeni nu se va grăbi să vină pe băncile acestei școli.

[...]

Lumea aștepta de la mesajul din anul acesta o recunoaștere francă, sinceră, întreagă, o recunoaștere care ar fi onorat pe aceia cari o făceau, o recunoaștere eroică, să zicem, a falimentului reformelor agrare. D-lor, persoane cu greutate în viața noastră politică întrebuițează adeseori aceste cuvinte: „falimentul reformelor agrare“, frecîndu-și mîinile cu mulțumire. Acest sentiment de bucurie nu pot să-l am, fiindcă este vorba de interesele neamului nostru înainte de interesele partidelor politice. Și este rușinos să-ți pară bine de răul altuia, cînd de aici vine răul poporului întreg.

Deci nu mă bucur de falimentul reformelor, însă nu pot să nu-l recunosc. Cea mai mare parte dintre liberali chiar o recunosc — și nici nu se poate să n-o recunoască cineva. Iată, eu, care am fost acuzat de multe ori, cu răutate, că sînt profet, că mi-aș da atitudini de profet, fiindcă nu-mi tund barba mai mică — dar și d. Stere, care mă acuză, n-are barba mai scurtă decît a mea; este mai

îngrijită numai, eu am făcut, anul trecut, profeții care s-au adeverit. Dacă vă aduceți aminte, cînd am vorbit la legea izlazurilor și la legea tocmelilor agricole, am spus: foarte bune legi, dar acestea nu se vor aplica, nu se pot aplica. Și atunci am încercat să schițez principiile de la care se poate inspira o reformă agrară. Mulți dintre d-voastre poate nu-și aduc aminte, fiindcă anul trecut vorbeam cam pe la sfîrșitul ședinței, cînd băncile erau goale. De aceea să-mi dați voie să amintesc ceva din ceea ce am spus atunci.

Cu reformele agrare nu se joacă cineva. Este un lucru cu care nu trebuie să se joace cineva, mai ales cînd reprezintă un partid mai înaintat.

D-ta nu poți să dai, fiindcă n-ai chibzuit bine, și vin alții care sînt mai puțin înaintați ca d-ta și nu pot da fiindcă crezul lor este să nu dea, și lumea rămîne cu nădejdea, și această nădejde fierbe, se acrește în om, și te trezești cu lucruri de acelea cari te îngrozesc. Prin urmare este vorba să ai planul format și energia trebuitoare pentru a lovi nu numai în adversarii politici naturali, cărorora nu trebuie să le întinzi mîna la lucruri de acestea, ca să faci pacturi, armistiții ori tratate, pentru a nu se strica liniștea în Cameră, ori ca să nu se supere anumite persoane care n-au rost declarat în viața politică, condusă de partidele cu care singure avem a face și pe care le putem trage la răspundere, ci trebuie să ai curajul de a lovi și în adversarii politici, dar și în prieteni.

Căci mai onorabil ar fi fost să se vadă ieșind din partid atunci un grup de cincizeci de deputați, care ar fi spus: „Reforma aceasta nu ne place, avem alte păreri“, decît să se vadă, anul acesta, ieșind unul cîte unul, și nu pe poarta cea mare, pe poarta din față, pentru reformele agrare, ci pe poarta din dos și pentru anumite socoteli cari nu se puteau face încă în anul trecut, ci abia acum, în anul acesta.

În anul trecut am spus că o reformă agrară nu poate să aibă decît următoarele caractere, sau o expropriere, și, doamne, cum s-a îngrozit lumea în anul trecut cînd a auzit de exproprieri! Dar și în alte țări se expropriază întotdeauna pentru utilitate publică, și mi se pare că cea mai mare utilitate publică este aceea că salvezi țara și neamul tău.

Pentru că nu e vorba dacă omul are dreptate sau nu, ci e vorba că omul cere mereu și nu poți să-l dezveți de

a cere. Nu e constituțional, nu e politic, nu e metafizic, nu e filozofic, nu e diplomatic — dar e așa.

Omul s-a întins a cere; deci trebuie să-i dai măcar atît, încît să faci din el un adevărat cetățean al țării.

Și iată o dovadă că ideile acestea nu sînt așa de anarhice. Neam de neamul meu nu a fost domn în țara aceasta, dar bunicul aceuia care a vorbit, mai ieri, de expropriere, a fost domn, și un domn persecutat de partidul liberal de pe acele vremuri, pentru că era socotit ca intrupînd conservatorismul cel mai strict: Barbu-Vodă-Știrbei.

Și cînd vine nepotul lui Barbu Știrbei și propune exproprierea, ce fel de anarhist pot fi eu dacă vorbesc, la rîndul meu, de necesitatea acestei soluții?

Sau, d-lor, se putea distruge acea inutilă proprietate a societăților de asigurare și de binefacere, se putea distruge acea inutilă proprietate de pămînt a statului, inutilă pentru că cel mai rău gospodar al pămîntului în România e statul, ale cărui moșii ar trebui să fie tocmai un model de adevărată agricultură.

Să se fi dat de la început măcar pămîntul acesta disponibil pentru a sătura cele mai vajnice cereri, cele mai imediate nevoi.

Nu s-a dat.

O a treia soluție ar fi fost desființarea clasei arendăsești. Cutare persoane le-au cîntat laudele; eu nu pot. Arendașii nu sînt nici agricultori, nici întreprinzători: nu sînt nimic. Sînt oameni care se folosesc de toate fără a fi ei înșiși nimic; nu au nici iubirea de pămînt, nici simțul de solidaritate cu muncitorimea pămîntului.

Atunci se putea prevedea în lege că cine trece întii, dacă e vorba de arendare, e acel care din generație în generație lucrează pămîntul. Atunci să se fi venit cu obștiile, nu numai pentru unele moșii, ci pentru toate moșiile!

Sau, altfel, cum a propus partidul conservator, să se fi expus un larg program de tutelare a țaranului. [...]

Aceasta am fi putut să o facem și noi pentru țaranii noștri!

E cam greu! În cazul acesta nu ajunge numai să votezi o lege, și după cîteva discursuri frumoase și după cîteva înjghebări dibace, fiecare să-și pună mîinile în buzunar și să spună că legea se poate aplica și de la sine.

În cazul acesta ar fi trebuit un întreg sistem, presupunând că oamenii sînt gata de muncă, că funcționarii au energie destulă și că sînt destul de numeroși și pregătiți pentru a face din tutelarea țaranului român, din ridicarea lui de către stat o realitate.

În sfîrșit, se putea face și altceva, ceea ce nici conseruatorii de idei nu s-au gîndit să propună. Se putea îngrozi lumea ținînd-o în friu prin jandarmi.

Și aceasta e o soluție.

Ungurii o au pentru românii din Ardeal, și de ce nu am avea-o și noi pentru românii de la noi?

Ce a făcut partidul liberal? Ce e drept, partidul liberal nu poate fi făcut responsabil de acțiunea unui guvern liberal, și de aceea mai bine nu zic: partidul liberal, ci întreb, ce a făcut guvernul din anul trecut? A luat din fiecare soluție cîte ceva, lăsînd la o parte soluțiile cele mai energice; n-a uitat nici jandarmeria, a cărei ispravă o culegem pe fiecare zi din ziare. Aruncați asupra satelor, fac ceea ce puteau să facă oamenii cu astfel de pregătire și astfel de sentimente.

Și astfel, d-lor, nu se îndeplinesc legile care formează seria de reforme agrare ale guvernului.

Izlazurile s-au oferit pe jumătate — poate mai mult, dar vorba este ce s-a oferit și unde, cu ce preț s-a oferit! Cele mai multe oferte sînt o batjocură, nu se pot primi; sînt un mijloc numai de a scăpa cineva de toate rîpile, de toate terenurile sterpe, de tot ceea ce nu poate folosi. Că sînt proprietari care înțeleg cum că interesul lor nu e decît să meargă în unire cu interesul țaranului, că nu se poate proprietar bogat cu țaran sărac și proprietar mulțumit cu țaran îndîrjit, aceea este un fapt, dar eu spun la general, și fapt este că legea izlazurilor nu se aplică.

Legea tocmelilor agricole? Toți cei ce au călătorit, și eu am călătorit ca să văd cum se aplică, pot să răspundă. Eu am spus de la început că inspectorii agricoli vor fi o simplă formă, și inspectorii agricoli, în cea mai mare parte din cazuri, sînt o formă. Vorba medicului din Craiova, — medic german — care spunea unui naiv medic român, cînd, acum zece ani, acesta voia să facă în județ ceva: „face forma, ce te pasă!“

Și inspectorul acesta poate zice: „face forma, ce te pasă!“ De multe ori n-are nici maturitatea trebuitoare, nici cunoștințele cerute pentru a cîrmui viața agricolă din județ.

Cît privește Consiliul superior, știți și d-voastră cît lucrează, cum lucrează, și ce s-a ales de dînsul. Prevedeam că consiliul comunal de agricultură are să fie după chipul și asemănarea guvernului care l-a numit, deci un consiliu... bun, compus din oameni cinștiți, dar cu vederi cam tulburi. S-a întîmplat altfel: cuprinzînd elemente și dintr-o parte și dintr-alta, ele nu s-au înțeles de la început și s-au deprins așa de mult a nu se înțelege, încît acțiunea Consiliului superior de agricultură, cîrmaciul marilor împrejurări grele și delicate, se poate zice că nu există.

Cu privire la judecătorii de la sate, eu am spus că un foarte bun lucru este să se încerce a pune dreptatea la îndemîna oamenilor, dar eu am mai spus că boierii tineri, care ies din Facultatea de drept, nu prea merg pe drumuri, cum sînt acestea de astăzi. Și vă asigur că nu merg; unii ar vrea să meargă, dar nu pot, sînt gingași, băieții!

Ar fi trebuit ca, precum învățătorul este altfel pregătit decît profesorul de liceu și Universitate — pregătit în școli normale unde ar putea să fie mai puțină electricitate și mai puține paturi de acelea care saltă, decît cum e acuma —, tot așa ar fi trebuit judecători în mod special pregătiți ca să cunoască împrejurările rurale, pentru ca legea să ajungă o realitate.

Și d. ministru de finanțe să mă ierte cînd îi voi spune cum că, la Văleni măcar, legea sa nu se aplică. Oamenii beau foarte mult, dar legea nu se aplică. De trei luni de zile, un tîrg de 4 000 de țărani aproape este într-o stare de beție permanentă.

Este așa! Constat eu, o constată și primarul însuși. Ca să vedeți cît de puțin se aplică, vă voi spune că el chiar mi-a spus: „nu mi-a fost frică nici cînd au fost răscoalele cum îmi este acuma cînd s-a făcut țuică!” E imposibil să găsești oameni ca să-i întrebuițezi la ceva.

Trec acum la altă parte a acestei cuvîntări.

D-lor, mai era ceva, pe care lumea îl așteaptă, nu ca un interes trecător, în legătură cu materialitatea vieții noastre, ci în legătură cu sufletul nostru, care nu e numai al nostru, în legătură cu acea inimă românească, pe care o împărțim cu alții, și în legătură cu acel ideal către care nu tindem numai noi.

D-lor, o țară întreagă a spus-o, cei mici și unii din cei mari, cari s-au adunat, de la un partid și de la altul,

unii cu nesinceritate, ca să exploateze ceva care era în aer, alții cu sinceritate; s-au strâns și de cei mari din partide, și, de la un capăt pînă la celălalt al țării, au declarat că nu ne mai trebuie politica externă care se face acum, căci nu avem de la dînsa nici un folos, nici pentru noi, nici pentru alții ca noi, care trag toate ponoasele; că noi nu putem strînge o anumită mînă, o mînă pe care descoperim pete de sînge, și știm al cui este sîngele care pătează această mînă.*

Aceasta a spus-o o lume întreagă!

Un dispreț înalt diplomatic, superb și aristocratic, poate striga: „Dar aceasta o spune plebea, și plebea poate să spună ce vrea, nouă nu ne pasă, căci noi știm lucruri pe care lumea de rînd nu le știe“!

De! vom fi știind și noi ceva! Și unii din noi cunosc neamurile de care sîntem înconjurați, cunosc statele pe care le-au format aceste neamuri, cunosc dezvoltarea acestor state și cunosc și cîte le îndură ai noștri de pe acolo, și, prin urmare, vor fi pricepînd și ei ceva...

Eu cred chiar că în materie politică nu sînt adevăruri atît de grele de priceput, la primirea cărora trebuie să suie cineva pe anumite trepte de marmură, cîteva sute de trepte de marmură, pentru ca acolo, după un fel de inițiere misterioasă, să găsească adevărul. Să vină cineva și să ingenunche de douăzeci, treizeci de ori întîi, și, ajuns pînă sus, să înceapă un fel de muzică serafică, și atunci vîlul de aur să se dea la o parte, și înțelepciunea politică să facă un gest, și acest gest să ajungă ca să asigure o țară!

Nu au adevărurile politice acest caracter! În cea mai mare parte, afară poate de adevărurile economice și financiare, ele sînt tocmai sub un anume unghi, dintr-un anumit punct de vedere accesibile tuturor minților; căci, dacă nu ar fi așa, atunci nu ar fi existat state în antichitate, ca Roma și Elada, în care toți luau parte la viața politică. Aici nu este vorba de matematici superioare, nu este vorba de filozofie transcendentă. Fiecare știe unde-l doare: și în țara aceasta, știe omul ce-l doare! Și, dacă vrei să faci politică cu țara aceasta, să o faci așa ca să n-o doară niciodată de asemenea dureri. Să nu țipe un popor întreg, cum a țipat poporul acesta, prin toate întrunirile din

* Aluzie la Tratatul secret de alianță a României cu Puterile Centrale.

urmă, așa cum nu țipă decît atunci cînd îl doare în ade-văr, ori, chiar dacă nu-l doare de el, îl doare de altul, un dor din esența aceluiași dureri.

D-lor, s-a zis: „aceștia pot să se adune! Pot să propună ce vor! Sînt niște vizionari, niște firi încălzite! Noi rămînem la politica tradițională a României!“

Da, acestea sînt niște formule așa de frumoase, încît îți vine greu să te desparți de ele, atunci cînd ai izbutit ca, după cincizeci de ani de viață liberă, să elaborezi cincizeci de formule, care se potrivesc pentru orice ocazie, și pe care le știi deopotrivă toate partidele. Cînd era vorba de o chestie, nu aveai decît să zici: formula cutare, numărul cutare! Astfel este o formulă: „în politica noastră externă relațiile sînt normale“, sau o altă formulă: „relații cordiale“ etc. Fiecare-și are la îndemînă formulele acestea, care se copiază pe rînd, pentru a satisface pe toată lumea.

Dintre formulele acestea face parte, deci, și formula „politicii tradiționale a României!“ Doamne, pentru un stat mic nici nu se poate o formulă mai frumoasă! Căci ce politică poate să aibă statul acesta de la Dunăre pînă la granița Bucovinei, statul acesta, care datează de la 1859! Ce motive au determinat „politica tradițională a României“? „Politica tradițională“ nu s-a făcut în cei dinții șapte ani după Unire. Este ceva mai nou: nu s-a făcut nici de la 1866 chiar, ci de pe la 1880 încoace.

Dar este foarte frumoasă „politica tradițională a României!“ Este tocmai așa ca și cum ar vorbi un ministru englez, care reprezintă un stat ce trăiește de la 1066, nu de la 1866; cînd l-ai întreba: ce politică reprezinți d-ta, el ți-ar răspunde: „Eu reprezint politica tradițională a Angliei!“ Va să zică faptul că aceia sînt de 1 000 de ani și noi de 50 de ani, aceasta nu înseamnă nici o deosebire, căci avem și noi „politica noastră tradițională!“

D-lor, ia să întrebăm însă pe un bărbat politic din Anglia, țara tradițiilor politice, în care nu se abrogă legile, în care toate legile se păstrează, în care oamenii cu chibzuială știu ce legi ale trecutului să aplice, în care pe vremea războiului cu burii s-a auzit de un ofițer irlandez condamnat la moarte, care însă niciodată nu a avut frică să fie executat, căci știa că o asemenea osîndă se pronunță potrivit cu legea cutare din timpul domniei reginei Ana sau din timpul lui Wilhelm Cuceritorul, dar nu se aplică, și a stat foarte liniștit omul, sigur că are să i se anu-

leze condamnarea; să întrebăm noi acum pe cineva din țara tuturor tradițiilor, din țara care stă pe piedestalul acestor tradiții: ce înseamnă o politică străină potrivit cu tradițiile țării? Să întrebăm pe Lord Rosebery, care, în frumoasa-i povestire a vieții lui Pitt, ne dă această interesantă judecată: „Nu se poate ceva mai absurd decât politica tradițională a unei țări; politica unei țări stă în legătură cu tot ceea ce se petrece la hotarele ei și se schimbă, după cum se schimbă și celelalte împrejurări”. Aceasta o spune un reprezentant al tradițiilor, trăind în țara tuturor tradițiilor.

Ei bine, d-lor, noi mai avem de adăus ceva. Englezii zic: ne schimbăm politica după cum se schimbă și împrejurările, și ei ajung la o alință cu Franța. Vă puteți închipui ce enormitate, ce lucru monstruos ar fi putut să apară unuia de la noi alianța cu Franța, când în tot evul mediu și epoca modernă s-au frământat cele două neamuri între ele; și apoi englezii izbutesc să domine Europa în momentul de față, aliindu-se cu dușmanii ereditari ai Angliei? Dar noi mai avem un motiv de a face, nu o politică mare și constantă, ci de a face o politică ceva mai puțin măreață, însă cu mult mai potrivită și mai grea, fiindcă presupune o atenție neconținut încordată și presupune ca miniștri plenipotențieri altfel de oameni decât aceia care merg să-și trateze infirmitățile sau să-și îngrijească de interesele de familie în străinătate, valetudinari, vilegiaturiști și absenteiști; nu oameni cu fracul filfiind în jurul reprezentanților străini, nu oameni legați cu două legături deasupra ochilor, ci oameni de muncă și de conștiință, care să-și deschidă ochii în patru și pe care, atunci când nu vor face politica ce trebuie, să-i iei de guler.

Dar noi mai avem încă un motiv pentru care politica noastră externă trebuie să fie altfel decât a altor țări.

În adevăr, ce reprezintă România?

Căci, d-lor, nu este vorba de existența ei materială; orice țară trebuie să aibă și motivul ei logic de existență. De ce există între Dunăre și Carpați România aceasta? Ca să rămâie totdeauna în această stare de stat creat, botezat și cunoscut de Europa? Sau țara aceasta are o legitimare superioară? Este țara noastră o creațiune a diplomației europene? Însă nu se poate o mai mare ofensă adusă adevărului istoric, simțului public și celei mai elementare mândrii naționale decât această nenorocită părere, care acum

cîteva luni de zile se putea citi într-un articol ce pretindea că exprimă vederile guvernului: „noi trăim din voința și din creațiunea Puterilor“. Nu, d-lor, două mii de ani de muncă au adus țara aceasta deasupra, iar nu pomană lui Napoleon al III-lea, nici mila puterilor, cum cred toți aceia care și ei merg cu fracul filfiind în jurul reprezentanților acelor puteri.

Dar oricine socoate că această țară a fost întemeiată numai ca să reprezinte și să fie ceea ce este astăzi, acela va condamna această politică. România este un stat național, reprezentînd, în forma cea mai simplă, un ideal național care nu se poate mărgini și care toate forțele neamului românesc trebuie să-l servească. România trebuie să aibă ochii șireți ai șarpelui, care să prindă tot ceea ce se petrece în vecinătate și să descopere tot ceea ce-și poate adăugi după dreptul ei național.

Aceasta este politica pe care trebuie s-o facem. Cum? La 1880 făceam o politică și după 20 de ani facem tot aceeași politică? Cînd totul s-a schimbat, cînd nu mai avem nici un vecin așa cum era la 1880?

Rusia de acum, bătută de toate păcatele și de toate nenorocirile, și avînd necontenit în spate frica unor tulburări interne; Rusia aceasta umilită, Rusia aceasta, care se ocupă prea mult de dînsa, ca să se mai poată ocupa, ca odinioară, de alții, Rusia nu mai constituie astăzi acea primejdie permanentă, care o constituia pe vremuri.

Nu zice nimeni să iubim un popor care ne-a lăsat amintiri dureroase, dar nu poate să zică nimeni să pierdem din cercul de vedere al nostru anumite avantajii, cari pot să ne vină și de la dușmani etnici; și anumite articole de gazete din cercurile oficioase ale Rusiei, articole care au făcut zgomot și la noi, nu cuprind poate numai un mijloc de înșelare, ci încep o stare de conștiință, vădesc o mustrare de cuget. Se poate să nu fie, dar se poate să fie și așa. [...]

Așa este logica lucrurilor: Austria reprezintă un trecut isprăvit; nu reprezintă nici un popor, nu reprezintă nici o misiune culturală sau vreo activitate economică în expansiune; ea trăiește numai din amintiri și tradiții. [...]

Dincolo de Dunăre, la 1880 era o Bulgaria abia trezită din morți, fără nici o însemnătate sau energie; și unele jurnale au aruncat atunci în voie acea proastă și ieftină

glumă, pe care am plătit-o prin ura deșteptată la bulgari.

În scurtă vreme ei au arătat însă că sînt în stare a munci, și prin muncă orice popor poate izbuti să ajungă la lucruri mari. Sînt capabili de solidaritate națională și au simțul practic.

Că nu ne vine la socoteală, cred: îi putem însă opri? Nu. Acolo stă credința într-un viitor, bazată pe forțe reale.

Îi putem pune zăgaz? Nu.

Atunci trebuie să găsim un *modus* de viață cu dinșii, pe care nu ne-am ostenit a-l căuta.

Serbia s-a regenerat prin durerea ei, prin naufragiul idealului ei, prin pierderea speranțelor asupra Bosniei și Herțegovinei; prin suferință un popor ajunge altul, se ridică, se transfigurează.

Cel dintîi gînd al acestui popor regenerat a fost către noi, și noi am rămas indiferenți: nu am răspuns nimic, căci așteptam de la cei care ne remorchează de 30 de ani să ne spună ce să facem.

Mă mir de ce s-a cerut în ședința de mai ieri să trimitem o telegramă Turciei noi, telegramă pe care puteam să o trimitem mai dinainte. Ba nu mă mir; o astfel de telegramă către Parlamentul otoman s-a trimis din Viena și Pesta cu două-trei zile înaintea noastră, și deci luxul acesta puteam să ni-l permitem acum și noi față cu Turcia liberă. O Turcie liberă în care oastea a înviat spiritul de mîndrie de rasă al osmanlıilor!

Și dacă armata aceasta sănătoasă, care era în stare să apere statul, cînd trebuia să sprijine și cadavrul absolutismului —, a pus stăpînire pe stat, ce poate să devie el după reușita mișcării de astăzi?

Și noi nu vrem să știm nimic de dînsul; noi nu aveam blagoslovenia de la papa — nu de la Roma, ci de la Viena — și nu puteam să intrăm în legături noi cu nimeni.

Prietenii ni se oferă și le respingem, dușmanii clasici ne prigonesc și, cu toate acestea, noi ne ținem de dinșii.

Veți zice că și alte state fac același lucru.

Să venim la acele state și să vedem în adevăr așa fac?

Italia, un moment, a fost înspăimîntată de ambiția franceză. Franța voia toată Marea Mediterană; Italia ar fi voit să se scoboare la Tunis, s-a așezat Franța; Italia vrea să meargă la Tripoli, se zice că Franța se va duce și

acolo; Italia vrea să-și facă o flotă, iar anumite foi franceze declarau că această flotă are să fie distrusă. Și mai era jignirea singeroasă adusă de Napoleon al III-lea, care a ajutat pe italieni la realizarea unității lor, luându-le însă Savoia, ceea ce a rămas ca o rană pentru ei. Și, astfel, de frică, față de tendințele francezilor de a face un *dominium* francez exclusiv din Marea Mediterană, și din durerea aceea pentru Savoia pierdută, Italia s-a alipit la Tripla Alianță. Niciodată însă italienii n-au iubit pe Austria; întotdeauna simpatiile lor au rămas pentru Franța „soră”, Franța latină. Partide întregi, cum a fost cel radical, s-au manifestat clar, provocând Italia oficială să adopte simpatiile acestea pentru Franța.

Italia oficială s-a îndărătnicit ea față de opinia publică și de curentele ei, zicând: „plebea facă ce politică o vrea, eu fac politica ce-mi place”? Ba nu s-a îndărătnicit de loc, ci a început să-și menajeze anumite porțițe de ieșire și, încetul cu încetul, legăturile cu Franța, și chiar cu Rusia, au ajuns destul de bune, pentru ca în orice moment să se poată începe altă politică.

O țară slabă și mică, atât de slabă ca a noastră, nu poate să facă politică de un singur front, cu toate podurile tăiate la spate, și încă pentru o țară cotropitoare și un neam care se manifestă dușmănește față de neamul nostru. Și acum, când s-a văzut că Austria a luat în stăpânire definitivă Bosnia și Herțegovina, știți că în Camera italiană s-a pus punctul pe i, și s-a zis că nu se poate înghiți aceasta fără o compensație: a cerut Triestul și Trentinul, a cerut provinciile al căror dor este în sufletul oricărui italian, și, dacă nu le vor avea, vor avea cel puțin la Triest o universitate italiană, ceea ce este ceva. Doar și în scriptură se zice: „Bate și ți se va deschide”, însă nu la acela care are interes să se zăvorească atunci când bați la ușă.

Prin urmare, o politică externă care nu corespunde memoriei firești a României, o politică externă care nu corespunde împrejurărilor politice ale tuturor țărilor și neamurilor vecine cu noi, aceasta este o politică imposibilă, o politică condamnată de opinia publică și cred că vom trăi destul pentru a o vedea părăsită și de statul românesc.

D-lor, mai am câteva cuvinte, și închei. De ce aceste patente greșeli în politica internă, de ce această rătăcire în politica externă?

Clasa noastră conducătoare este ea o clasă incapabilă? Aș face un păcat dacă aș spune-o.

La începutul anului trecut am arătat încă o dată toată sincera admirație, ca de la unul mai nou, ca de la unul mai puțin încercat, ca de la unul cu mai puține cunoștințe practice, am arătat această sinceră admirație pentru oamenii de merit care se găsesc în toate partidele noastre, oameni în stare a conduce o țară. De ce cu asemenea oameni țara noastră merge în făgașuri vechi și se pingărește și se ruinează și tinde a se prăvăli?

Fiindcă acești oameni sînt cuprinși în partide care nu sînt naturale. Partidele noastre sînt odăi cu ușile deschise, unde se face foc iarna, unde fiecare care este rebegit poate să se încălzească, cînd la soba unuia, cînd la soba altuia, după cum o odaie este mai mult sau mai puțin plină de alți rebegiți.

Iată, eu, cu lipsa mea de simț practic, dacă aș vrea să fac partid și aș găsi pe cineva care să-mi dea mijloace ca să-mi aprind soba, și astfel, peste cîțiva ani soba mi-ar fi plină de căldură gratuită, și aș mai adăugi și o primă, iute ar veni lumea și la mine!

Aceasta este cauza pentru care forțele se imobilizează. Partidele noastre n-au bază, și de aceea și intră în ele oricine. Se zicea odinioară la „Junimea“ din Iași: „Entre qui veut, reste qui peut“, și în adevăr, fiind oameni spirituali și de bună creștere, acolo nu putea rămîne oricare; intra cine vrea, dar mulți se duceau. Aici este însă rău de tot „entre qui veut“, da, însă este și „reste qui veut“, ba de multe ori vrei să-l dai afară și nu poți.

D-lor, ce fel de partide sînt partidele naturale? Un partid natural este întii unul care reprezintă o clasă socială existentă, o clasă socială diferențiată, cu interesele ei economice și politice speciale. Iată, dacă partidul conservator de idei va avea eroismul, pe care dintr-un punct de vedere îl laud, din alt punct de vedere îl depling, dacă va avea eroismul de a se îndărătnici în atitudinea sa inexorabilă de astăzi față de anumite reforme, în domeniul vieții agrare și în domeniul vieții politice, partidul acesta va putea să ajungă un partid sigur, nu atît de mare poate ca alt partid risipit, dar un partid sigur, care va putea să grupeze toate interesele agrare, va putea să strîngă toate ambițiile moștenite și va putea să adune în același timp pe toți doctrinarii care înțeleg să închidă ușile în fața în calea spiritului modern.

Dar partidul liberal, — ce clasă reprezintă? În partidul liberal se găsesc acum agrarieni foarte hotărâți, foarte dirji, și n-aș voi să jignesc pe nimeni din aceia care sînt aici, în Cameră, dar sînt afară din Cameră și agrarieni feroci; pot să intre și agrarieni feroci, și pot să intre și foști socialiști, care să nu fi părăsit socialismul — și este o onoare pentru dînșii dacă, din sentimentele lor de odinioară, nu i-au părăsit larga iubire de oameni, puternica milă pentru suferințele oamenilor. Și eu mă mir că în Camera aceasta nu se găsește unul care să aibă curajul a spune cînd e atacat pe această temă: da, domnule, am rămas socialist cu sentimentele, cu inima, prin iubirea de popor și prin dorința de a-l ajuta. Este cavaleresc, și ar trebui să se găsească cineva care s-o spună! Încap deci foștii socialiști, încap persoane cu predispoziții poetice; care sînt în materie de reforme nici prea-prea nici foarte-foarte. Încap; și eu vă întreb, cine n-ar putea să încapă? Uite chiar acel care vorbește, și pe care o anumită lume l-a indicat, într-un mare acces de... neghiobie ca pe un periculos „anarhist“, anarhiștii însă niciodată nu se fac dintre istorici — se fac dintre filosofi și poeți, dar din istorici nu se fac niciodată; va să zică, iată eu, dacă aș ridica, nu două degete, ci numai unul arătînd dorința de a mă acomoda cine știe cum, eu, acest periculos anarhist, aș putea să-mi găsesc la d-voastră locul între boieri vechi, de neam mare boieresc și care reprezintă proprietatea mare cea mai intransigentă.

Un partid poate să nu reprezinte o clasă socială, dar atunci trebuie să reprezinte o tradiție, o aspirație.

În Franța este astfel un partid, care nu o să ajungă niciodată la putere, partidul bonapartist. Nu numai bătrîni, dar și tineri sînt în partidul acesta. Tradiția napoleoniană trăiește acolo încă în inimi; cînd nu este un Napoleon de sînge, se găsește măcar un Boulanger*. E ceva, o durere națională, o aspirație națională de revanșă care mișcă spiritele; și tradiția, aspirația aceasta pot crea un partid și partidul acesta se poate menține atîta vreme cît sufletul este îndurerat, cît sufletul național este însetat de o satisfacție.

* Boulanger Georges (1837—1891) general francez și ministru de război (1886—1887). A inițiat și condus o mișcare naționalistă de dreapta (boulangism) care urmărea restaurarea monarhiei și un război revanșard împotriva Germaniei.

Și astfel, d-lor, dacă noi am fi numai naționaliști în ceea ce privește reprezentarea aspirațiilor neamului nostru, am avea dreptul de a trăi. Cu atât mai mult avem dreptul de a trăi, când reprezentăm și un program în ceea ce privește reformele necesare în această țară. Că nu vor veni veterani care să se oploșească la noi pentru ultimii ani din viață, aceasta este explicabil, dar că nu se vor găsi conștiințe tinere care să-și păstreze pînă la sfîrșitul vieții lor convingerile în ciuda oricăror asupriri și prigoniri, eu nu o pot crede. Dar, și dacă aceasta s-ar întîmpla, încă noi am reprezenta, și singuri, un curent de idei care nu s-au exprimat înaintea noastră, și am sta la locul nostru de azi jertfind viața noastră politică, dar fiind siguri că această jertfă a cîtorva oameni izolați este o jertfă fecundă pentru țară și pentru neam!

Am încheiat.

„Un asemenea proiect de lege, într-un asemenea moment, nu ne trebuie...”*

18 martie 1908

Onorată Cameră, iau cuvîntul la legea jandarmeriei ca să manifest o părere izolată — știu foarte bine că este izolată — însă țin foarte mult să se știe că la votarea legii jandarmeriei celei noi s-a ridicat măcar un glas singur ca să arate caracterul acestei jandarmerii și ca să protesteze împotriva ei.

O lege a jandarmeriei, care să crească numărul jandarmilor existenți și să li se crească și atribuțiile, se propune, se votează într-o țară, atunci cînd numărul crimelor se înmulțește într-un chip îngrijorător. [...]

D-lor, legea jandarmeriei la noi a fost propusă întii de un guvern conservator, în vremea aceea cînd conservatorii reprezentau datinele trecutului; n-a fost o jandarmerie pentru hoț, ci ea venea din frica clasei dominante față de clasa supusă. Liberalii au combătut atunci jandarmeria. După un timp, se pare însă că sentimentele lor s-au schimbat, și acum guvernul liberal vine și propune creșterea jandarmeriei pînă la o cifră cu desăvîrșire în disproporție cu mijloacele noastre bănești și cu împrejurările de la noi. Căci, mi se pare, că după legea aceasta vom avea jumătate din numărul jandarmilor pe care îi are Austria și Ungaria, unde mii de jandarmi sînt puși pentru a asigura sentimentele bune ale populației de la sate.

D-lor, jandarmii cei vechi și-au făcut proba cu ocazia ultimelor răscoale. Jandarmii aceștia n-au știut nimic de

* Intervenție la Proiect de lege pentru modificarea legii jandarmeriei rurale.

pregătirea răscoalelor, ei n-au avut curajul să se lupte cu răsculații. Știți cu toții cazul locotenentului Nițulescu; în satul unde acest ofițer a fost omorât, jandarmii s-au ascuns și a trebuit să vină trupa, care nici ea nu și-a făcut datoria. Prin urmare, din aceste răscoale se poate vedea de câtă bărbăție au dat dovadă jandarmii noștri. Când însă s-a mîntuit cu răscoalele într-un loc, cînd au venit trupele și au împușcat, au înspăimîntat, au venit și jandarmii, care pînă atunci fugiseră, și au săvîrșit faptele cele mai caracteristic asiatice. Astfel sînt locuri în care jandarmii au întins pe oameni, — unii îi țineau de cap și alții de picioare — pe cînd alții îi călcau cu călcîile, sau alții aveau misiunea de a le da un număr de bețe fixat, pe lîngă care bunul jandarm adăuga și cîteva de la dînsul.

Dacă s-ar ști împrejurările în care jandarmii au răz-bunat clasa stăpînitoare de pagubele răscoalelor țărănești, am fi puși alături de unguri, într-un articol tot atît de strașnic, ca acel pe care Björnson* l-a consacrat acum cîteva zile în revista Mărz jandarmilor din Ungaria. El cita trei-patru cazuri, și la noi, cu puțină bunăvoință, s-ar putea găsi trei-patru sute de cazuri de barbarie asiatică și africană, săvîrșite cu ocazia răscoalelor de către jandarmii care nu avuseseră curajul să stea în fața răsculațiilor, cînd puteau să se lupte, dar își răzibunau asupra lor, cînd aceștia erau trîniți la pămînt.

Acești jandarmi noi, însă, vor fi ei mai buni decît cei vechi? Răspund lămurit că nu. Nu putem găsi atîtea mii de oameni cu respect de lege și demnitate omenească și cu însușirile superioare care trebuie unor păzitori ai ordinii publice în țară. Nu vom avea nici ofițeri buni. Pentru ca să tragem din oaste ofițeri de jandarmi cum se cade, ar trebui să li se ofere avantaje cu mult mai mari decît acele oferite prin acest proiect de lege. Din oaste se vor duce ofițeri mediocri, iar soldații vor fi de aceeași cultură, de aceeași vitejie și de aceeași furie în a lovi pe omul fără apărare, cum erau jandarmii cei vechi.

Vom avea o sumedenie de jandarmi, doi, trei de comună, care vor face într-o măsură mai mare ceea ce au făcut înaintașii lor.

* Dramaturg norvegian, susținător al cauzei naționalităților asuprite din Imperiul habsburgic.

Dar poporul nostru nu este criminal, sîngeros, răzbunător, ci este cuminte, foarte înțelept, cum a fost totdeauna. Dacă este vorba să-l potolim, avem alte mijloace decît a mări jandarmeria pînă la o cifră fabuloasă.

Or, dacă este altfel, atunci să generalizăm, să statificăm instituția turcilor de pe moșiile particulare, și să tocmim din străinătate un număr de turci sălbatici, de care desigur se va teme lumea mai mult decît de jandarmii noștri, chiar împodobiți cu însușirile pe care li le cunoașteți!

Un asemenea proiect de lege, într-un asemenea moment, nu ne trebuie.

D-lor deputați, eu știu bine că sînt singurul care voi vota împotriva acestei legi, dar îmi fac o datorie față de neamul acesta nenorocit și față de țara aceasta, care nu-și mai află odată dreptatea ei definitivă, votînd împotriva legii*.

* D.A.D., nr. 15 din 6 ianuarie 1908, p. 166—173.

* În replică, a luat cuvîntul I. I. C. Brătianu, ministrul de interne. El a afirmat că se așteptase ca N. Iorga să combată legea, deoarece, cu o zi înainte, în scurta intervenție la discutarea Legii comunale, declarase că legea celor 6 000 de jandarmi ce avea să fie adusă în fața Camerei făcea parte din categoria aceloră menite să persecute, nu să îndrepte. Incercînd s-o apere, I. I. C. Brătianu avea să afirme că legea jandarmeriei urmîrea să prevină „lupta armată de clase”, confirmînd astfel caracterizarea justă făcută de N. Iorga.

„Care să fie cauza?“*

26 noiembrie 1909

Onorată Cameră. Nu poate să fie mai mare bucuria cuiva decît să trăiască într-o țară fericită, fericită sub toate raporturile.

Am avut o bună bucată de vreme îngrijorarea că anumite evenimente recente, răscoalele țărănești, ceea ce a urmat după dînsese, greutatea elaborării operei de reforme care s-a pornit, dar nu a ajuns la capăt, că anumite împrejurări din politica externă, că anumite fapte foarte anormale într-o epocă zisă normală, că faptele acestea au făcut să fie cineva mai puțin fericit în România.

Ei bine, căpătăm chiar la începutul acestui an legislativ asigurarea că țara noastră e fericită, că țara aceasta are reforme prielnice, că reformele acestea se aplică, iar aplicarea reformelor o să creeze, în adevăr, o eră nouă. În era aceasta nouă, toate clasele — o să vedeți minune — toate clasele se vor putea înțelege, căci misiunea claselor la un popor nu e să lupte între ele, pentru ca tocmai din această luptă socială să crească vitalitatea statului, ci misiunea claselor este să încheie un pact în fiecare zi și să lucreze în felul acesta pentru realizarea mării forțe naționale.

Va să zică, în interior, merge bine, foarte bine. Prin legile votate anul trecut, prin funcționarii cei noi pe care i-a căpătat țara de pe urma acestor reforme, prin prevederea și energia guvernului, este sigur oricine că în țara noastră lucrurile vor merge încă multă vreme tot așa

* Cuvîntare rostită la mesajul tronului.

de bine, cum mergeau înainte de răscoalele țărănești; ceea ce se pare că însemnează foarte bine.

Mai aflăm din ceea ce nu se spune că relațiile noastre cu străinătatea sînt absolut satisfăcătoare. [. . .]

Dar statul acesta, cred unii, niște ideologi, niște rătăciți, statul acesta este rezultatul culturii naționale românești, al spiritului național românesc, creat odinioară, dezvoltat prin munca stăruitoare a mai multor generațiuni și ajungînd să triumfe în această întemeiere a statului român. Dacă statul român vine de acolo, dacă statul românesc reprezintă acest lucru, apoi statul român mai are și în politica sa externă un alt îndreptar, după care trebuie să se conducă.

Statul acesta românesc trebuie să-și aducă aminte că reprezintă un neam, întrucît el poate să-l reprezinte și întrucît poate să-i pregătească zile mai bune, trebuie să i le pregătească. Și un stat este cam greu să fie fericit, în ceea ce privește legăturile sale externe, din acest punct de vedere.

Ei bine, o înțelepciune cu care Dumnezeu a înzestrat pe toți bărbații noștri politici, pe care unii o spun, fiindcă sînt mai puțin modești, iar alții nu, ei bine, această înțelepciune cu care Dumnezeu a înzestrat pe bărbații noștri politici mai vechi și pe cei de azi și cu care sperăm că va înzestra pe toți bărbații noștri politici din România, va face ca situațiunile cele mai grele în care se poate găsi un stat în situațiunea unui stat care are ca aliați pe dușmanii națiunii pe care el o reprezintă! Că în această situațiune legăturile noastre cu străinătatea să fie legături normale, să fie legături satisfăcătoare, de așa natură, în așa măsură încît nu numai orice român din România să se bucure, dar orice român care locuiește pe orice bucată de pămînt românesc. Sînt foarte bucurosi că timpuri normale, că timpuri liniștite, timpuri asigurătoare s-au întors, că în țara românească nu mai există nici o problemă, nici o greutate, că putem să dormim pe aceeași comodă pernă pe care am dormit atîta timp, cu siguranță că vom avea visurile plăcute ale omului care și-a îndeplinit datoria.

Sînt foarte bucurosi că de aici înainte nu va mai trebui să se facă acel apel vajnic la bunăvoința și patriotismul tuturor, ca nu mai departe decît acum cîțiva ani, pentru ca din această bunăvoință și din acest patriotism să rezulte o Românie nouă. Toți au crezut atunci cînd s-a plîns, nu

în localul acesta, ci în localul ce s-a dărîmat, fără să se dărîme după părerea mea și toate păcatele ce se adăposteau în acel local, toți ne închipuiam că atunci cînd s-a plîns în incinta Camerei vechi, promisesea cu toții cu obrazurile pline de lacrimi, că România aceasta se va îndeplini [...]. Cînd s-a plîns, s-a făcut un fel de înțelegere între partide ca unii să înceapă, altul să urmeze: ceea ce a început unul, altul să desăvîrșească [...].

Domnilor, ce anunță mesajul din anul acesta? O să se asigure rămășițele pădurilor noastre; eu zic numai un lucru: că am început puțintel cam tîrziu, că acei care au lucrat în pădurile acelea, înainte de-a ne interesa noi de ele, ei nu o să ne lase să venim noi acum cu legea noastră spre a o aplica. Teoria legislativă ne-o lasă, aceasta este iarăși sigur: orice se decretează prin legi nu îi supără, dar noi avem îndatorirea de a nu-i supăra prin aplicarea legii. Aceasta constituie un caracter deosebitor de activitate legislativă la noi.

Tot așa proprietarii păreau grozav de amenințați prin legile agrare. Unii, care au fost mai tineri, aveau dreptul să fie mai naivi și să fie îndreptățiți în frica lor; cei mai bătrîni știau că nu trebuie să se supere, fiindcă legile acestea sînt făcute pentru opinia publică, nu pentru proprietari, și că, prin urmare, dacă legile nu se vor aplica, atunci se va zice: nu se aplică din cauza d-lor. Fără îndoială, că din cauza d-lor și fără îndoială că nu le convîn [...]. Va să zică, evident că din cauza proprietarilor nu s-au aplicat legile acestea, nu din cauza țaranilor [...].

Cine s-ar gîndi astfel că e rău ca o cale ferată să meargă de la Tulcea la Constanța? Te miri de ce nu a mers și mai înainte [...].

D-lor, dacă este vorba ca un guvern să rămînă la putere în vremuri extraordinar de grele, un guvern care a făgăduit reforme mari, care asigura că va transforma România, poate el să rămînă numai ca să facă linia ferată Tulcea—Constanța? Mi se pare că nu e destul motivul. Orice partid e în stare s-o facă. Iată, partidul nostru*, atît de tînăr, își ia angajamentul solemn, dacă va fi chemat la guvern, că va îndeplini tot mesajul de anul acesta [mare ilaritate] și va face și linia ferată Tulcea—Constanța...

* Este vorba de Partidul naționalist-democratic, fondat de N. Iorga și A. C. Cuza în 1910.

[O voce din adunare: Să vă cedăm locul...]

Dacă toți vor fi de părerea d-tale și dacă așa avea și partizani... [ilaritate].

Apoi se mai anunță încă o lege, o lege care va schimba, cum se zice într-o românească mai stricată, asieta impozitului, țara aceasta avînd privilegiul în materie de impozite că se deosebește prin aceea că acela care are nu dă, și cine n-are, dă! Principiu foarte frumos și creștinesc, care este bine să domnească cît mai mult într-o țară fericită ca a noastră: să dea țăranul care n-are, dar e deprins să dea: boierul să dea mai puțin, fiindcă are mai mult și e mai puțin deprins să dea! Se zice că se va revedea socoteala; să dea Dumnezeu să se revadă! Este întrebarea însă cînd se va revedea și cum.

Știți, cînd o lege atinge cifre, cînd sînt persoane cari stau în dosul cifrelor, este permis oricui să aibă îngrijorare. Interesele celor cari plătesc puțin este cine să le apere; interesele celor cari plătesc mult, nu văd cine să le apere. [...]

D-lor, ar fi foarte greu să enumere cineva toate legile acesteia speciale ale celui mai lung dintre mesaje, care dovedește prin lungimea lui însăși care este zorul de muncă și puterea de activitate a guvernului. Dar voi zice: deși e foarte frumos și foarte cuprinzător, și nimeni nu se poate ridica împotriva punctelor pe cari le cuprinde, este totuși această mică greutate: ce faceți cu făgăduiala cea mare? Căci după unii făgăduiala este îndeplinită, iar după cei mai mulți, cari nu sînt aci, și nu pot vorbi, făgăduiala nu este îndeplinită.

Guvernul are fără îndoială mijloacele sale de investigațiune, dar și noi particularii putem să avem mijloace de informațiune și să știm cari legi se aplică și cari nu. Durerea omenească este vorbăreață, și cine simte nemulțumire caută pe cineva căruia să-i spuie motivele nemulțumirilor sale.

Prin urmare, am vorbit și eu cu destui oameni din diferite colțuri ale țării, și ei mi-au spus că legea d-lui Stelian* se aplică — s-ar putea aplica și mai bine — dar se aplică; dar celelalte legi se aplică în așa fel, că era mai bine înainte.

Iată jandarmul salvator, pe care d. șef al guvernului îl punea alături de preot și de învățător și de notar la

* Legea judecătorească de care s-a vorbit la pag. 203—205.

Congresul băncilor populare de la Galați, se pare că nu are calitățile care se cer de la un blînd reformator al satelor.

Se zice că atențiunea lui este împărțită între binele țaranului și al soției acestuia și între animalele domestice ale țaranului.

Este greu, d-lor, să întrunească aceste trei condițiuni și ar fi bine, întru ce privește elementul feminin și gospodăria țărănească, ca el să le lase în seama soțului și a stăpînului acelei gospodării [ilaritate].

Va să zică, o lume întregă, săracă, necăjită, zice că tot ar mai trebui să se schimbe România veche, ca să semene cu cea nouă, care s-a făgăduit formal de toată lumea în 1907, și nu a fost făgăduială pe care să o facă numai un ministru și ceilalți, făcînd să o aprobe, ci au făgăduit-o toate partidele, și pe urmă m.s. regele României a pus iscălitura sa pe un manifest, care făgăduia o refacere a României în ce privește elementele de competenție ale vieții sale întregi.

Așa ceva nu s-a făcut, și cînd lumea cere și guvernul răspunde cu linia ferată de la Tulcea la Constanța și cu scăparea ultimelor rămășițe ale pădurilor noastre și revine cu proiectul de colegiu unic la alegerile județene, unde votează așa de puțină lume și are de ce să voteze așa de puțină lume, că ei știu cam cît fac consiliile județene, atunci poate întreba cineva: guvernul, cînd a făgăduit să dea România nouă, era sincer ori nu era sincer? Nu fac insulta guvernului să spun că în momentul acela nu era sincer. Sincer era. Aceia care au plîns, au plîns lacrimi adevărate, nu le-au adus de-acasă! Plînge omul din te miri ce, dar ce, nu era de plîns? Socot momentul acela nu un moment de fățarnicie — poate că fățarnicia a început cînd s-a luat batista ca să se ducă la ochi, căci acesta este de obicei momentul cînd începe fățarnicia pentru aceia cari plîng, dar înainte de a scoate batista, sinceri erau cu toții! S-ar putea să nu fi fost sinceri în momentul anterior reformelor? [...]

Prin urmare, a fost un moment de sinceritate, a fost un moment de întoarcere adevărată, cu căință, asupra unui păcat vechi, un moment de dorință laudabilă de-a transforma România, de a face din țara cîtorva mii de oameni, o țară a tuturor locuitorilor ei... Și cu toate acestea, intenția s-a dus ca fumul. S-a împrăștiat.

Care să fie cauza?

D-lor, cauza este că un guvern liberal nu putea să facă aceste reforme; vedeți, a fost o mare greșeală din partea unui guvern alcătuit din oameni capabili, cu un șef care era cel mai experimentat și mai muncitor bărbat de stat al țării, a fost o gravă greșeală din partea acestor oameni că au primit să îndeplinească această operă. Fiindcă partidul liberal-național nu putea să îndeplinească această operă. Fiecare partid —, oricât ar dori — și acesta este un fenomen care se întâlnește nu numai la noi, oricât ar dori să fie bun pentru oricine, să satisfacă nevoile tuturor claselor, să îndeplinească toate cerințele de dreptate, să fie la îndemâna oricărui, să mulțumească pe oricine, ei bine, un partid reprezintă, totuși, clasa pe care el se reazimă. Ei bine, care e clasa pe care se reazimă partidul liberal, chemat să facă reformele în folosul clasei rurale?

A fost un timp când partidul liberal, în ceea ce privește organizarea lui și perspectivele de viitor, nu era mai tare decât ceea ce reprezintă eu la această tribună, în afară de un curent în opinia publică. Ion Brătianu, la 1848 și multă vreme după aceea, și tovarășul său credincios, atît timp cît i-a fost credincios, Rosetti, și unul și altul reprezintă numai o aspirațiune nobilă, de natură sentimentală, o dorință a unor suflete bune, a unor inteligențe patriotice, de a transforma România boierească dinainte de 1848 într-o nouă Românie. Multă vreme nici unul nici altul nu au fost bărbați politici amestecați în conducerea afacerilor de stat. Mi se pare că la 1867, pentru întia oară, Brătianu și Rosetti au avut un minister care se poate zice că era al lor. De la 1848 pînă la 1867 însemnează însă o așteptare de 20 de ani, o lungă așteptare.

Acum, în 20 de ani și cel mai sentimental dintre romantici se convinge de un lucru, de care ne-am convins și noi de la început, dar nu e păcatul nostru că nu ne-am putut întări potrivit cu această convingere. Anume, ei s-au convins de aceasta, că cele mai nobile și cele mai frumoase curente politice dintr-o țară, cele mai frumoase intențiuni ale acestor oameni eminenți, cel mai minunat program de reforme ale unui cugetător puternic, pentru ca să aducă folos, pentru ca să se coboare prin fapte în viața reală, trebuie să se sprijine pe interesele unei clase. Brătianu avea în fața lui pe boieri, foarte bine organizați, avînd o tradițiune politică veche de mai multe secole [...].

Dacă boerimea de azi nu poate să ceară același lucru, e că nu vedem serviciile pe cari a putut să le aducă culturii și idealului național. Căci dacă odată rolul boerilor și bogaților unei țări era în fruntea oștilor, rolul boerilor și bogaților unei țări azi e în fruntea mișcărilor culturale, prin cari se întreține sufletul unui popor și se pregătește viitorul lui. În saloanele unde se vorbește franțuzește și în toate orașele de băi îi vedem, nu-i vedem însă în fruntea mișcărilor culturale, prin cari se pregătește altă Românie, mai întinsă și mai puternică, acolo nu-i vedem.

La 1848 — era altfel. I. Brătianu avea înaintea lui, va să zică, puterea unui mare partid politic [. . .]

Pe țărani nu se putea rezema. Țăranul nu avea nici o valoare politică și, din nenorocire, nici astăzi țăranul nostru nu are o adevărată valoare politică.

Valoarea aceasta politică trebuie să-l ajutăm ea să o capete, nu să-i combatem încercările de a o căpăta.

Nu se sprijină băncile populare pentru a le confisca, ci se sprijină băncile populare, pentru ca ele să sprijine la rindul lor în chip solid și real activitatea politică, care de jos să dezrobească clasa țărănească, căci numai așa, și nu prin pomană, se ridică o clasă socială. Dar este datoria oricui care se amestecă în viața de stat ca să sprijine ridicarea unei clase interesante din punct de vedere național, căci prin această ridicare servește înaintarea și izbînda finală a idealului național însuși.

Aceasta este clasa cea mare, cea mai plină de energie nouă, și acolo trebuie să găsim puteri noi pentru viitor. Și, cu cît vom munci mai mult pentru a pregăti ceasul ei, cu atît vom apropia și ceasul triumfului ultim, al aspirațiilor naționale din această țară. Va să zică, la țărani nu se putea adresa I. Brătianu [. . .]

Și, în adevăr, prin silințele lui I. Brătianu, făcute însă nu fără ajutorul produsului muncii naționale întregi, prin silințele lui Brătianu s-a putut întemeia o clasă burgheză, cu caracter politic, clasă care să fie în stare a-l sprijini. Sprijinită de el, ea a ajuns să-l sprijine în acțiunea lui politică.

Ne-a costat cam scump crearea acestei clase.

S-a făcut cam repede și nu are nimic din tradițiunile de muncă, de conștiință și de valoare proprie pe care o are burghezia de aiurea. Vedeți, în Franța, revoluțiunea o fac ideologii, visătorii și romanticii, dar știți că acolo ei

au găsit imediat clasa socială gata formată pe care să se poată rezema.

La noi nu era aceasta. A trebuit să se creeze clasa aceasta cu banii noștri ai tuturor, și cu consecințe pe cari le-am plătit scump cu toții, în dauna clasei rurale și aristocratice.

Astfel a putut să se creeze la noi o nouă clasă, pe care s-a rezemat partidul liberal. Și, de câte ori a fost nevoie ca interesele burgheziei să fie satisfăcute, de atâtea ori lumea s-a adresat la partidul liberal, care se rezema pe această burghezie.

Dar I. Brătianu, într-un moment, a dispus de această țară întreagă. Și, dispunând de țara întreagă, și-a închipuit că decît să guverneze un partid liberal rezemat pe o singură clasă, este mai bine să guverneze rezemîndu-se pe toate clasele. A început să se creadă un om providențial, în afară de care nu se poate face nimic bun în țară. Atunci a asimilat și pe unii și pe alții. Și într-un anume moment rămăsese puțin conservator, și mai toată lumea care făcea politică, mai toată lumea care valora ceva în politică, a fost strînsă în jurul lui. Partidul făcut de el a fost foarte mare, însă a strămutat concepțiunea normală a politiciii. [...]

De atunci, s-a introdus la noi obiceiul partidelor pentru oricine.

Întîi partidul liberal a devenit un partid pentru oricine, indiferent de proveniența sa socială, indiferent de aspirațiile sale, indiferent de felul cum înțelege să se dezvolte țara noastră.

Celălalt partid a făcut și el tot așa.

Partidul conservator se ținu o bucată de vreme în vechile sale tradiții, întrucît se poate vorbi de vechi tradiții; după aceea partidul conservator primește partidul junimist, care nu a fost un partid tocmai respectuos față de tradițiunile vechi, ci un partid de raționaliști.

Vechiul partid conservator a mers o bucată de vreme cum era obișnuit. Dar, ajungînd la putere și-a zis: De ce să fim noi la guvern și să nu facem ceea ce s-a făcut de Ion Brătianu, de ce să nu primim pe toată lumea, să nu fim partidul pentru orice nevoie, de ce să nu fim un partid care să reprezinte armonia socială și, realizînd armonia socială, să fie un element de ordine?

De cîțva timp nu auzim decît armonie socială. Toate clasele se înfrățesc, așa de dulce este armonia socială. Ca

teorie, e o teorie nouă. Vedeți, în vremurile vechi circulau mai puține cuvinte mari; eu, care nu mai fac parte dintre tinerii cei tineri, rămân uneori mirat de marele număr de formule abstracte ce au invadat discuțiile politice. E uimitor cum o formulă se găsește la capătul fiecărei fraze. Formula este bună, când rezumă realitatea, formula este rea, când înlătură realitatea, când te ține în cercul vrăjit al cuvintelor luate din revistele franceze, din cărțile franceze și din ziarele franceze, cari alimentează cugetarea noastră politică. Și, odată ce partidul liberal a făcut așa cu raliații, cu asimilații săi, cum vrea cineva să numească această categorie a călătorilor politici, a pribegilor peste granițe care devin incomode pentru anume interese și anume ambițiuni, odată ce a făcut așa partidul liberal, și după el partidul conservator, s-a urmat și de unul și de altul, și se urmează încă, căci sistemul este potrivit pentru interesele electorale. Ba s-a găsit un al treilea partid*, care a fost mai larg decât partidul liberal și partidul vechi conservator, un partid însușit fără pașaport. Iată prin urmare, în felul acesta, o nouă viață politică constituită. Și-mi pare rău că această viață politică nouă s-a constituit, fiindcă din această constituire a noii vieți politice rezultă o neconținută confuziune.

D-lor, dacă partidul liberal ar fi fost un partid al burgheziei, toată lumea ar fi știut că nu se putea aștepta de la partidul liberal în martie 1907 ca el să dea reforme agrare. Dacă partidul conservator ar fi fost un partid al marii proprietăți rurale, foarte respectabil, dintr-o mulțime de puncte de vedere — este forma cea mai firească a silințelor muncitorilor pământului, atît timp cît proprietatea mică nu se poate întinde, generaliza și întemeia bine — dacă partidul conservator ar fi reprezentat deci proprietatea mare, lucru firesc, și n-ar fi pretins că reprezintă și burghezia, și proprietatea mică, și tot ce vrei, — ar fi știu măriă sa în martie 1907, cînd măriă sa avea cuvîntul, va să zică ar fi știut că nu se poate adresa nici partidului conservator ca să îndeplinească opera de reforme.

[Voci: La cine să se fi adresat?]

Vă rog puținică răbdare, vin acolo numaidecît. Cînd o anumită operă trebuie să se îndeplinească de partide,

* Partidul conservator-democrat al lui Take Ionescu.

și partidele nu sînt potrivite pentru a îndeplini această operă, atunci, — cum s-a întîmplat lucrul și în Austria și aiurea, — atunci se face un minister de funcționari, ori un minister de persoane cu autoritate, cu vîrstă, cu experiență politică, care minister durează atîta vreme cît trebuie ca să îndeplinească opera pe care, din cauza legăturilor lor de clasă, partidele organizate nu o pot săvîrși.

Și pe urmă ați fi venit d-voastră, liberali și conservatori, și vechea luptă elegantă din florete, luptă al cărui teatru e aci, și a cărei scenă este locul de unde vorbesc eu, lupta aceasta s-ar fi continuat după cavaleriasca tradițiune de odinioară, fiindcă noi sîntem unul din cele mai bine crescute și cele mai corecte Parlamente din Europa. Nesuflînd vîntul intereselor reale, aici nu se petrece ceea ce se petrece în Parlamentul din Pesta sau în Parlamentul din Viena; ne ocrotim unii pe alții, ne măgulim unii pe alții, ca întotdeauna cînd o adunare are un caracter mai mult academic, cum îl are Parlamentul român, Academia politică ar fi venit din nou cu cele două împărțiri clasice ale ei, după ce opera de reforme s-ar fi îndeplinit.

Ei bine, urez măcar ca de acum înainte, după ce s-a văzut că partidul liberal, cu toată bunăvoința, nu poate să îndeplinească marea operă de reforme, măcar de acum înainte să se caute alte drumuri în ceea ce privește politica internă.

Dar alte drumuri nu trebuiesc căutate numai în politica internă, ci trebuiesc căutate neapărat și în politica externă.

D-lor, cînd au izbucnit răscoalele țărănești, cînd într-un moment, grație mării experiențe și lucidității de spirit a guvernanților noștri, și-au închipuit unii — dacă se face așa rătăcire! — și-au închipuit că această Românie poate să piară dintr-o zi pe alta și, nu piere așa ușor România d-lor, fiindcă s-a răscolat cîteva sate; cînd s-a spus, s-a strigat vorba aceasta: se poate ca România întemeiată cu atîtea jertfe să piară ca iluziunea unui visător; cînd s-a vorbit de intervențiune străină, d-lor, nu ne-am temut, după cît mi-aduc aminte, de o intervențiune rusească în România, ci a fost vorba de altă intervențiune, a fost vorba de intervențiunea bunilor noștri aliați, de intervențiunea Austriei.

Este un domn în Craiova care ocupase o funcțiune înaltă și pe urmă spunea prin gazete, în auzul tuturor,

că d-nia sa avea informațiuni pozitive, cum că oastea austriacă avea să intre în țară și să isprăvească odată cu noi! S-au mai trimis atunci și oarecari scrisori, cari era foarte bine dacă nu se trimiteau, sau dacă s-au trimis, era bine să nu se fi aflat că s-au trimis.

Va să zică un moment s-a putut crede că aci în România poate să intervină Austria, ca să restabilească ordinea. Și atunci îmi aduc aminte că, în mijlocul fricii partidelor, un ofițer român și nu un entuziast, o fire rece dintr-o familie care a jucat un mare rol în alcătuirea României moderne și care se găsea în apropierea cuiva, care nu-l învățase a arunca cuvinte necugetate, zicea că, dacă s-ar întâmpla una ca asta, rostul oștirii române n-ar fi să aștepte oștirea austriacă, ca să potolească răscoala, ci locul ofițerilor români ar fi în fruntea oricui ar veni, pentru ca la graniță să apere teritoriul național.

De Austria s-a vorbit ca de restabilirea ordinii în România; dar ce fel de alianță este aceasta și ce fel de prietenie este aceasta care urmărește dificultățile ce se pot ivi la noi și care găsește că se poate să se facă azi cu România, se poate să se facă azi între Carpați și Dunăre, ce voise să facă în veacul al XVIII-lea cu boierii și cu cărturarii de atunci?

Nu, d-lor, relele noastre le vom drege noi, la străini nu vom face apel și nu vom îngădui niciodată bunilor noștri aliați să se amestece aci și să facă ordine, fie în interesul lor, fie în interesul unei clase care s-ar simți jignită la noi în țară.

Și a mai trecut vreme, după această experiență destul de interesantă, după intențiunea care n-a fost dezmințită de vecinii noștri, cari au lucrat mai târziu în același sens ca să se adauge Bosnia și Herțegovina, la ce, te întrebi? La Ungaria sau la Austria? Chestiunea rămâne încă nerezolvată, căci dreptul nu e nici al uneia, nici al alteia, dreptul e al rasei care locuiește acolo și căreia se datorește toată munca trecutului. S-a dovedit atunci că Austria, când este vorba de dreptul la viață al unei națiuni, nu alege între dușmani și prieteni, între aliați și nealiați.

Dacă a trecut vremea și noi am persistat în politica de prietenie cu vecinii de la Apus, cu vecinii Europei moderne, anul trecut, țara întreagă protesta contra alianței cu dinșii. Veți zice: ce-i ce nu înțelegeau! Dar erau persoane cari sînt în măsură să înțeleagă, și durerea și — o înțelege fiecare întotdeauna — alte lucruri pot să nu le

înțelegi, dar durerea știi de unde vine. S-a vorbit anul trecut și în Cameră de caracterul prea strict și prea zadarnic al acestei alianțe care seamănă cu o vasalitate, o alianță în care noi sintem tîrîți și întrebuințați pentru scopuri ce nu sînt ale noastre.

Se credea un moment că, în Adresa din anul trecut, o să fie măcar o întorsătură de frază cu un anume înțeles. Adresa, anul trecut, a fost făcută de partidul sau gruparea pe care, în Moldova de sus, o cuprinde momentan partidul liberal.

Gruparea aceea crede să înghită partidul liberal acolo; partidul liberal crede să poată trăi alături de ea și cu ajutorul acestei grupări. Este gruparea poporanistă, care nu e naționalistă, ci poporanistă, fără vreo deosebire așa de strictă de la o națiune la alta. Oricum, fiind grupare nouă, oameni tineri, pretențiuni mari, în adresa aceasta de anul trecut, ziceam că o să fie o indicațiune. N-a fost, ci, dimpotrivă, s-a observat că un fel de frică, cum că și în această lipsă de indicațiune s-ar putea ascunde cine știe ce tendințe, și șeful acestei grupări, colegul meu ca profesor de universitate, d. Stere, scria un articol ca să arate că așa sîntem lăsați de Dumnezeu pentru a merge, cu orice preț, totdeauna cu Austria, ceea ce înseamnă: în urma Austriei! După aceea, cînd Adresa s-a prezentat unde trebuia să se prezinte, o indicațiune de sus, care poate părea tot așa de puțin constituțională ca și manifestul de politică internă din martie 1907, a spus: politica României are tradițiuni, tradițiuni care nu trebuie atinse cu nici un preț, fiindcă altfel ne-am alege cu pagubă. Pagubă avem însă și astăzi și cu toate acestea am rămas cu vechile noastre legături de alianțe.

Unde le avem? Unde voiți, adică și aici.

Cînd se va vota convențiunea comercială nouă se va vedea mai bine această pagubă, dar mai ales paguba se vede dincolo.

Veți zice: ce are aface? Sînt români supuși austro-ungari, Austro-Ungaria îi are în seamă, ea îi îngrijește părintește, noi n-avem dreptul să ne amestecăm, nici de la această tribună nu e voie să se vorbească de dinșii. Cînd se vorbește de politica externă are dreptul să vorbească cineva de toți factorii cari joacă un rol politic extern. Nimeni nu cere, nici cel mai tînăr dintre tineri, nici cel mai entuziast dintre antuziaști, necum un profesor de istorie. Nimeni nu cere, va să zică, ca în Mesaj, sau

În răspunsul la Mesaj, să se spuie anume lucruri lămurit. Lucrurile acestea, cînd se spun lămurit, au urmări. Nu sîntem în măsură să tragem aceste urmări. Cînd Victor Emmanuel, regele Sardiniei, a declarat în Parlamentul din Turin că sînt suferințe italiene la care inima unui rege italian nu poate să rămînă nesimțitoare, știți ce a urmat peste cîteva luni de zile. Nimeni nu zice să se facă aceasta, dar România este o aliată, se pare prețioasă — îmi închipui, de vreme ce aleargă toată lumea după noi cu fel de fel de excursii militare, în amintirea luptelor rusești de odinioară cu turcii, cu fel de fel de invitațiuni la Viena, cu un fel de numiri în ordinele înalte ale țarilor din Europa Centrală. Îmi închipui că vom fi valorînd ceva, îmi închipui că ne-am putea lăsa mai grei, puțintel mai grei în anumite momente, — nu mult, numai atît cît să se simtă că ne putem lăsa mai grei.

Totdeauna — căci de aceea există diplomați pe lume, și de aceea noi plătim diplomați — totdeauna un stat care reprezintă un principiu, are dreptul și are puțința să facă pe alții să simtă de cîte ori acest principiu este jignit. Desigur că nu umblă cineva prea mult după iubirea românilor și după alianța credincioasă a României cînd strică, împotriva statutului bisericii ortodoxe din Ardeal, două alegeri episcopale una după alta. Nu umblă cineva după iubirea românilor și după alianța cu România, cînd admite ca în școlile unde învață copii români, în școlile acestea să li se predea catehismul și rugăciunile în ungurește. Și nu umblă cineva după iubirea acestui popor și după alianța trainică cu România — lucruri legate între ele —, atunci cînd la plîngerea bazată pe statutul organic al Bisericii ortodoxe din Ardeal, la interzicerea din partea autorităților episcopale de a se învăța catehismul și rugăciunile în ungurește, se răspunde de la „locurile prea înalte“ cu stricarea unei hotărîri sinodale cu desăvîrșire legală. Și, iarăși, ne întrebăm, ce fel de alianță este aceasta și cît valorează această prietenie a noastră — care știm noi cît valorează în adevăr — cînd la tratatul de comerț care se va înfățișa în curînd voturilor noastre, se dă lovitura de moarte legăturilor care există între românii de dincolo și cei de aci prin continua emigrațiune a păstorilor ardeleni, a mocanilor. S-a ridicat această chestiune și a venit un comunicat guvernamental care a zis: nu se jignesc, ci-i dăm numai pe seama ungurilor. Nu-i îndemnăm noi pe unguri să fie împotriva lor, dar, dacă n-or

vrea să fie buni, ei bine, atunci vor fi răi, dar noi nu ne amestecăm în această daraveră, în această ceartă dintre unguri și români. Noi o să le dăm drumul mocanilor în țară. Dar, dacă nu vor voi să-i mai primească ungurii înapoi, atunci aceasta — îi privește pe dînșii. D-voastre știți, însă, d-lor, că emigrațiunea mocanilor nu se poate face decît sub două condițiuni: să-i lași să treacă aci și să-i lași să se întoarcă înapoi. Care o să mai fie mocanul care vrea să vie la noi, atunci cînd știe că la întoarcere o să-l oprească, la graniță, ungurii?

Deci, cînd este vorba de tratate de comerț, noi plătim ca turcul. Cînd este vorba de viața culturală și religioasă a românilor de dincolo, tot noi plătim! Aceasta se pare că ar fi singura alianță de care se pare a fi vrednic neamul acesta! Însă eu cred că el nu este vrednic numai de această alianță, sau cel puțin nu este vrednic de o alianță în aceste condițiuni!

D-lor, o alianță nu înseamnă o robire, și aci nu avem de luat învățăminte de la cine știe cine, ci trebuie să reluăm învățămintele de la d-nii noștri de odinioară, atunci cînd vecinii noștri ne numeau „Valahi perfizi”. Căci dacă ni s-ar zice și azi tot astfel, aceasta ar însemna că avem conștiință de interesele noastre, ar însemna că nu ajutăm pe nimeni decît pe acel care ne ajută. Și decît să primim, de nu știu de cîte ori, de la Viena certificate de bună purtare, mai bine să se lipească pe frunțile noastre certificatul de istețime politică și simț politic ce se lipea pe frunțile domnilor de odinioară!

Cînd un stat este slab ca al nostru, cînd acest stat are dușmani în vecinii săi, cînd acești vecini dețin teritorii locuite de români, teritorii asupra căror români au drepturi istorice, cari se rezolvă în situațiunea lor culturală de azi, ei bine, statul acesta nu mai poate să facă pe amarezul de inimă albastră, zicînd: dragostea mea este fără sfîrșit! [Iaritate].

El trebuie să se uite în toate părțile și fiecăruia să-i dea în măsura în care i se dă.

Am auzit aci în Cameră, cîndva, de mult, pe cineva care zicea: îmi dai, îți dau!

Ei bine, dacă aceste vorbe au valoare în politica internă, cu atît mai mult trebuie să introducem aceste cuvinte și în politica externă.

Și cred că înțelesul acestor cuvinte ar fi mai onorabil și mai folositor acolo, decît aci!

D-lor, încep acum a treia parte a acestei scurte cuvîntări, și am încheiat.

Cînd guvernul liberal a venit în martie 1907, el nu avea numai datoria de a da adevărate reforme și, dacă el nu putea să le dea, atunci nu avea decît să nu primească situațiunea. Nu avea numai datoria de a da, prin adevărate reforme, o nouă Românie. Și nu avea numai datoria de a vedea dacă n-a venit clipa pentru o nouă îndreptare pe terenul politicii externe; ci avea marea datorie de a restabili ordinea, de a crea o nouă ordine!

D-lor, ordinea cea veche o cunoaștem cu toții.

Acea ordine veche a murit în martie 1907. Aceasta este singura victimă pe care noi trebuie să o plîngem. Ordinea cea veche era ordinea fricii celui mic de cei mari, și a obrăzniciei celui mare față de cel mic. Ce nu era îngăduit unui funcționar român înainte de martie 1907, era ca un vechi bei din Bosnia față de populațiunea supusă. După 1907, ceea ce fusese cu puțință pînă atunci, nu mai era cu puțință. Și atunci conservatorii au venit, potrivit cu vederile lor, cu o soluțiune, o nouă administrațiune, o nouă ordine, răzimată pe autoritate — autoritatea este principiul oricărei activități a unui partid, a unui guvern conservator. Liberalii puteau ei să fie ori cu vechiul principiu al ordinii, robia celor de jos față de cei de sus, și abuzul celor de sus față de cei de jos, ori cu principiul pur conservator, al autorității, și în afară de dînsa nimic? Nu! Trebuia, pentru întîia oară în această țară să se stabilească o nouă ordine, rezemată pe cel mai strict exercițiu al dreptății. Răscoalele au fost și o mișcare în contra degenerării continue de dreptate, de la aceste răscoale înainte, ordinea cea nouă trebuia să se rezeme pe o absolută dreptate. Aceasta trebuie să fie și față de instituțiuni, și față de oameni. Dreptatea față de instituțiuni? Desigur [...]

D-lor, în răscoale, grație zăpăcelii de care au fost prinși, cei care nu aveau dreptul atunci să fie zăpăciți, grație puținii deprinderi a unor administratori foarte ordinari de a funcționa în împrejurări extraordinare, grație lipsei de solidaritate românească într-o clasă și o alta, putea să existe foarte bine interesul de dor și acest sentiment de solidaritate să nu fie distrus, grație lipsei sentimentului de milă, sentimentului de dreptate, grație lipsei de sentiment creștin al oamenilor din această țară, s-au omorît o mulțime de țărani. Cîți? Să-i știe cine îi are pe

suflet! Nu știu cîți sint, mă îngrozesc să le fac socoteala! Ei bine, s-au ucis o mulțime de cetățeni nevinovați ai acestei țări. Să fi fost vinovați chiar, nu avea dreptul cineva să-iucidă. Camera îngăduise proclamarea stării marțiale, starea marțială nu a fost însă proclamată. Oamenii aceștia, vinovați sau nevinovați, au fost uciși fără ca un singur act de îndreptățire să se fi putut înfățișa pentruuciderea lor, a intervenit o amnistie, amnistie pe care am cerut-o la cîteva zile după intrarea mea în această Cameră, această amnistie a intervenit pentru țărani, cu rezerva expresă că nu pentru acei țărani cari s-ar fi făcut vinovați de omor. Prin urmare, nici un țaran care ar fi ucis nu a fost iertat prin amnistie, cu atît mai puțin acei care au ucis pe țărani, oameni culți, reprezentînd statul, oameni cari trebuiau să cunoască normele de drept, cari, oricît de mare ar fi fost sălbăticia răzbnării, care clocotea în sufletele lor, nu aveau dreptul să omoare, în ciuda tuturor legilor, împotriva tuturor legilor, cetățenii români, oamenii aceștia, oricare ar fi fost situațiunea lor, nu se pot numi altfel decît asasini. Cum poate să stabilească însă cineva o ordine rezemată pe dreptate în această țară, cit timp nu ia nici una din cele dintîi măsuri măcar pentru pedepsirea acelor cari s-au făcut vinovați de aceste asasinate? D-lor, o bucată de vreme se uitase lucrul acesta.

În primăvara trecută, după închiderea Camerei, a înviat însă din nou conștiința lor, și nu se poate ca, la deschiderea Camerei, acum, să nu răsune aci ceea ce s-a descoperit în sarcina acelor cari s-au acuzat unii pe alții de asasinate.

În anul trecut a căzut ministrul de război*, cu un duios asentiment între majoritate și minoritate; șeful guvernului s-a ridicat și a făcut o declarațiune, care nu scuză pe colegul său, l-a lăsat să cadă, l-a ținut o bucată de vreme în disponibilitate, și acum este numit comandant al diviziei de la T. Severin și rămîne totuși senator de Tecuci; ciudată disparițiune de pe banca ministerială, ciudată părăsirea acestui ministru pe care, cu asentimentul șefului său, îl condamnă minoritatea, ciudată numire a ministrului de justiție ca înlocuitor la război tocmai în vederea anchetei făgăduite, ciudată încetarea acestei anchete și numirea mai tîrziu a fostului ministru de răz-

* Generalul Averescu.

boi într-un post fie și numai așa de însemnat, ca acela de comandant la Severin. Fostul ministru de război, contra căruia d. Marghiloman — care a contribuit atît de mult la strămutarea d-sale aiurea — în ultimele zile ale trecutei sesiuni parlamentare, avea de prezentat oarecari plîngeri pe baza unei broșuri apărute, nu știu dacă în condițiunile îngăduite de regulamentele militare, din partea celui ofițer. Generalul Averescu, ajungînd liber pe mișcările sale, după închiderea sesiunii parlamentare, dă unui ziar din București, scris în românește [...], dă ziarului ace-luia declarațiuni formale în ceea ce privește omorurile neîngăduite și vrednice de pedeapsă de pe vremea răscoalelor. Iată ce zice d. general Averescu:

„Ofițerii inferiori nu sînt vinovați, fiindcă au procedat conform ordinelor superiorilor. Trei generali, doi de divizie și unul de corp de armată, s-au făcut vinovați de a fi nesocotit ordinele categorice și precise ale ministrului de război și au procedat în chip sălbatic, comandînd uciderea sătenilor fără de rost, fără judecată, fără de ordin superior.

Acești trei ofițeri, trei generali, a declarat d. general Averescu, sînt generalii de divizie Lambrino, Gigirtu și generalul de corp de armată Vasiliu Năsturel. În privința acestuia din urmă, a adăugat ministrul de război, cazul este cu atît mai grav, cu cît s-a amestecat într-o afacere care nu-l privea. Într-adevăr, — zicea ministrul — eu, pentru a scoate din cauză pe Alteța Sa Principele Moștenitor și a nu-l pune să comande în această nenorocită represiune, am dispus ca operațiunile militare să fie făcute direct de generalii de divizie și nu înțeleg de ce generalul de corp de armată Vasiliu Năsturel s-a amestecat, fără de drept, în represiunea răscoalelor“.

Mai formală declarațiune decît aceasta — iar nu știu întrucît regulamentele militare dădeau voie generalului Averescu să o facă unui ziar din București — mai formală acuzație nu se poate.

Credeți că a revenit asupra ei?

Nu; și credeți că aceia de cari era vorba au tăcut? Deloc, fiindcă, îndată după aceasta, generalul Vasiliu Năsturel, care este acum la pensie, dar nu este de ajuns ca să treci la pensie ca să se închidă anume dosar, d. general Vasiliu Năsturel răspunde și spune că: „Pînă la sosirea ordinului de a trece direcția acestor operații comandanților de divizie, nu am urmat decît conform celor

precizate de legile și regulamentele în vigoare privitoare la rebeliuni“.

El declară că, dacă colegul său, fost ministru de război în martie 1907, menține acuzațiunile sale, „a spus cele mai josnice calomnii“. Mai edificant nu se poate: ministrul de război pe timpul răscoalelor acuză trei generali că au săvârșit asasinat. El păstrează declarațiunea sa. Un general care răspunde trimițând expresiune acestei considerațiuni și în același timp spunind că n-a făcut altceva decît să execute ordine și să urmeze „legile și regulamentele în vigoare privitoare la rebeliune“!

Nu știu ce poate fi regulamentul acela. Aud că acum de cîtva timp ar exista un regulament care întrucîtva ar îngădui astfel de interpretare criminală. Nu știu ce cuprindeau celelalte. Știu însă că în țara românească nu există pedeapsă cu moartea nici împotriva celui mai odios asasin; știu că aceasta este o țară de drept, și că nimănui nu-i este îngăduit, în nici un fel de împrejurări, să ucidă un om împotriva legii, fără a se face pasibil de urmările, de condamnățiunea care se cuvine aceluia care săvârșește moarte de om împotriva legilor țării.

A răspuns și d. general Gîgirtu: a spus că lasă istoriei judecata în această privință. Mă rog, nu știu ce-o să zică istoria peste cîtăva vreme, nici nu mă privește; istoria așteaptă, însă, desigur, ca societatea de astăzi să întărească din nou simțul de lege și de dreptate, pedepsind pe cine trebuie pedepsit.

Dar, d-lor, în discuțiunea aceasta a mai ieșit la iveală ceva: o telegramă pe care ați citit-o mai toți, dar e bine să v-o reamintiți:

„Prefectura județului Argeș.

Către poliția orașului Pitești.

D. comandant al regimentului Gorj, prin telegrama nr. 4261, mi-a comunicat următoarele:

D. General Lambrino ordonă ca, capii răsculaților instigatori prinși asupra faptului sau imediat în urmă, să fie executați îndată.

p. prefect, C. Cristescu“.

Nimeni n-a declarat această telegramă falsă. Prin urmare, un prefect, pe baza ordinului unui general, ordonă uciderea oamenilor împotriva tuturor normelor de drept și împotriva legilor acestei țări.

Peste cîtăva vreme, după aceasta, tot ofițeri din acei cari au participat la represiune au dat spectacolul din

Giurgiu. Un avocat a omorât un ofițer; a scăpat la curtea cu juri. Ofițerii au vrut să se răzbune, năvălind pe străzile Giurgiuului împotriva adversarilor. Scene de război civil! Și în privința ofițerilor pedeapsa a trecut iertătoare. Guvernul n-a cutezat a-și face datoria.

Prin urmare, când instrucțiunile fundamentale se atacă într-o vreme în care toată lumea cere ordine, când acte criminale se săvârșesc fără să se facă o anchetă și guvernul să invoce altceva decât, ca și generalii de la Craiova, justiția istoriei, și când, în urma acestora, se petrec scene de anarhie, fără ca guvernul să poată lua o atitudine, tocmai pentru că nu a luat atitudinea cuvenită față de acei ce comiseseră actele acelea, ce să ne mai mirăm fiind cei de jos, cei neluminați, cei fără cunoștință de legi, s-ar deda la cele mai din urmă excese! Nu, d-lor, cum nu s-ar putea ca România să meargă pe căi normale fără ca prin reforme să i se facă o viață nouă, în zadar s-ar vorbi în toate Mesagiile de pe lume și în Adresele care parafrazează acele Mesagii de liniștea și de fericirea țării, pînă când simțul cel mai elementar de dreptate nu va fi satisfăcut*.

* D.A.D. nr. 8, din 28 noiembrie 1909, p. 32—36.

* Discursul lui N. Iorga a primit replica a mai multora dintre deputații majorității: I. Gh. Duca și Em. Culoğlu, C. Banu... Primul a încercat să apere politica, considerată tradițională, a României de bizuire pe Tripla Alianță, cerind curmarea actelor și declarațiilor care ar putea irita îndeosebi Austro-Ungaria, cerere pe care o întemeia pe imposibilitatea de a fi „deznaționalizat un popor, care aproape 2000 de ani a ținut piept tuturor năvăliților și a supraviețuit tuturor furtunilor“. Cel de-al doilea, care a fost și raportorul Comisiei de răspuns la mesaj, s-a simțit dator, cu precădere, să evidențieze nota de puternică ironie a discursului lui N. Iorga, care „s-a ridicat în cenzor al Partidului liberal și al Partidului conservator, în cele două fracțiuni ale sale: ... d-sa vine și ne apreciază pe noi, pe noi toți, liberali și conservatori, ca pe niște inconștienți, fiindcă d-sa ne spune că trăim într-o atmosferă de beatitudine, că toate le găsim bune în această țară și credem că nu mai e nimic de făcut, pe cînd d-voastre vedeți că cu toții ne străduim să îmbunătățim pe cît se poate toate ramurile de administrațiune și tot ceea ce e relativ la această țară...“. Firește, Em. Culoğlu, ca mare proprietar, nu se putea referi decît la „toate ramurile de administrațiune...“.

Cît despre C. Banu, l-a calificat pe deputatul de Prahova ca pe un romantic, un romantic al politicii, trăsătură din care ar izvorî nemulțumirea sa față de partide, de politica agrară, de reforma finanțelor și... de convenția comercială cu Austria.

„Impotriva Constituțiunii, împotriva libertăților elementare în orice societate modernă“*

16 decembrie 1909

Onorată Cameră. Nu am nici un motiv să apăr acest proiect de lege. Se va vedea dimpotrivă că am motive să nu-l aprob. Nu este vorba numai de moralitate politică sau de sentimentul care trebuie să lege pe toți oamenii cari fac politică cinstită și cu gândul la interesele neamului și statului, este vorba de altceva. [...]

Suferințele muncitorilor, ca orice suferințe omenești și mai ales ca orice suferințe românești pe acest pământ românesc, aceste suferințe găsesc răsunset în inima mea. [...] Fiindcă este unul dintre cele mai benigne proiecte de legi, cum sînt toate proiectele de legi de represiune grozavă, la înfățișare, în fond foarte blajină, și în aplicare nu ne putem închipui că proiectul acesta al d-lui ministru Orleanu se va vota, și se va vota fără îndoială, dar după ce se va vota, ce schimbare s-ar putea petrece în ceea ce privește acea forță antisocială de la care a plecat glonte criminal?

Ce se va petrece? Nu se va petrece nimic. În proiectul acesta de lege se specifică anume că toate persoanele, funcționari sau lucrători de ai statului, cari ar vroi să facă parte dintr-o asociațiune sindicalistă, natural, s-a dat o formă mai vastă rostului pe care-l urmărește legea, deci, orice persoană, dacă este în serviciul statului sau este plătită de stat, trebuie să facă o petițiune la ministru ca

* Discurs rostit pe marginea „Proiectului de lege care reglementează dreptul de asociațiune al funcționarilor, meseriașilor, muncitorilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice“ prezentat de M. Gh. Orleanu, ministrul industriei și comerțului.

să se poată asocia, și nu știu care va fi atitudinea diferiților miniștri, dar se poate să fie unii miniștri cari să aibă slăbiciunea de a da curs unor asemenea petițiuni, pentru cari ar trebui să facă și un birou special, anume pentru persoanele ce vor să intre în sindicate și să facă politică revoluționară. Atunci nu ar mai trebui să întrebăm pe criminalul de miine*, și să ferească Dumnezeu pe persoana împotriva căreia s-ar îndrepta el, nu ar trebui să-l întrebăm de ce a săvârșit atentatul, fiindcă va putea spune: am făcut cerere la d. ministru, d-sa a primit o instituțiune ca aceea unde doresc să intru, cu un scop eminent politic, sau un scop economic dar cu o nuanță revoluționară, d. ministru a opinat că pot să fac parte din ea. Și, de îndată ce d. ministru a opinat, el nu se mai preocupă de ceea ce se face la sindicat. Prin aceasta însă el dă brevet de sindicaliști, de revoluționari, el dă permisie de a putea să fie cineva revoluționar într-un anume moment. Și, astfel, s-a rezolvat chestiunea sindicalismului în România.

Dar să zicem că vine un alt ministru cu o altă concepție și zice: eu nu dau voie nimănui să intre într-un sindicat. Prin urmare, toate petițiunile acestea le refuz. Ei, aceasta însemnează suprimarea. Dacă se urmărește suprimarea sindicatelor, de ce nu avem curajul, dacă putem să avem acest curaj împotriva Constituțiunii, împotriva libertăților elementare în orice societate modernă, de ce nu avem curajul să spunem: sindicatele le considerăm răufăcătoare și le desființăm. [. . .]

Dar legea aceasta nu se ocupă numai de sindicate, se ocupă, fără o mare legătură și fără vreo nevoie momentană, se ocupă și de grevă destul. Ea zice; da, are voie

* Criminalul care a „atentat“ la viața primului-ministru Ion I. C. Brătianu în 8 decembrie 1909 n-a fost decît un simplu executant al înscenării făcute de Siguranță. Atentatul urma să servească drept pretext în vederea luării unor măsuri excepționale pe linie de stat împotriva mișcării socialiste. Cum Gh. Stoenescu-Jalea n-a urmat întocmai scenariul desemnat, ci, în loc de câteva focuri în aer, a tras în direcția primului ministru, iar apoi a fugit nu spre mașina care îl aștepta, ci în sens contrar, mulți au crezut că realmente Ion I. C. Brătianu fusese ținta unui atentat menit să-l suprimă. Presa burgheză și autoritățile au speculat faptul că Stoenescu-Jalea fusese cu ani în urmă membru al sindicatului ceferiștilor și au organizat o întreagă campanie de persecuții împotriva mișcării muncitorești, care a culminat cu votarea legii Orleanu, denumită de socialiști „legea scelerată“.

oricine, însă dacă se va întâmpla că un lucrător în acea grevă a întrebuintat mijloace de constrângere și nu știu ce mai zice, atunci este dat în judecata judecătorului de pace și judecătorul de pace trebuie să judece repede și trebuie să-l condamne la câteva luni sau la cîteva ani de închisoare. Așa este redactată legea, că legiuitorul se vede că dorește ca judecătorul de pace foarte iute să condamne mai curînd la cei doi ani de închisoare decît la cele două luni.

Ei bine, mijloacele de dovadă în cazurile acestea sînt așa de slabe că nu un singur lucrător va cădea jertfă sentimentului de antipatie al patronului și mărturiilor false ale colegilor săi, cîștigați într-un fel sau în altul.

D. ministru Orleanu știe desigur mai bine legislația din străinătate — cea din țară nu o poate ști bine fiindcă nu există, — dar știe mai bine legislația din străinătate decît mine și îmi inchipui că o lege privitoare la grevele din atelierele particulare, o lege de aceasta nu se înfățișează în nici o țară din Europa cu acest caracter de lipsă a garanțiilor de dreptate, cu caracter de lipsă a garanțiilor de libertate.

(O voce: Nu privește stabilimentele industriale particulare, ci numai ale statului).

Atunci răzbunările se vor petrece acolo cum s-ar putea petrece și aiurea.

(G. Mărzescu, raportor: Dreptul de grevă este legitim pentru industriile particulare.)

D-le Mărzescu, îți va veni rîndul mai pe urmă.

D-lor, eu cred că nu prin această lege se poate răspunde la atentatul din zilele din urmă, că o acțiune de apărare a societății noastre se impune, însă această acțiune... D-lor, se cunoaște că d. Pherekyde este ministru de interne, fiindcă altfel m-ar apăra împotriva explicațiunilor pe cari vi le dați d-voastre înainte de a veni la tribună. — Deci, d-lor, eu cred că împotriva unui act criminal ca acela care s-a săvîrșit zilele trecute, era cu totul altceva de făcut decît acel puțin care se face într-o formă nedibace, nepotrivită cu Constituțiunea și concepțiunea actuală a rostului unui stat modern, prin legea care se înfățișează astăzi.

D-lor, oricît s-ar spune că acel care a tras cu revolverul, — desigur, nu era un om care pătimea după urma sărăciei, nu era sărac care să nu aibă cu ce să se ție, era om singur, plătit destul de bine, și își permitea chiar

anumite plăceri ale vieții sociale, cum a declarat singur, nu era desigur un muritor de foame, dar ce a făcut el derivă dintr-o stare de spirit nemulțumită, pe care o produce fără îndoială reaua situație a celei mai mari părți din muncitorimea noastră.

N-avem o legislațiune care să asigure muncitorimea, nu ne-am gândit la problema muncitorilor niciodată, nici la seriozitatea, nici la întinderea ei. A mers fiecare cum a putut: bietul om fără apărare, cu mijloace așa de reduse; celălalt cu toate mijloacele de apăsare, așa cum le-a îngăduit indiferența oricui s-a succedat la putere. Și, dacă ar zice cineva în țara aceasta românească fericită că muncitorii sînt fericiți, dacă s-ar spune că în țara muncitorilor fericiți n-avem nici o măsură de luat pentru a face să dispară toată primejdia care poate să plece din starea de mizerie de la oraș, care se poate pune alături de starea de mizerie de la sate, s-ar putea răspunde cu acte oficiale ca să se dovedească în ce stare de absolută sălbăticie se găsesc legăturile dintre patron și muncitori în tot cuprinsul României în chiar acest an.

Am avut în mînă, și am luat note, raportul d-lui dr. Popescu, trimis de serviciul sanitar în cercetarea fabricilor din țară. Nu zic că cineva care citește raportul acesta ar putea să încerce măcar o scuza a unui act atît de odios, încît cel mai odios dintre oameni, reprezentînd cel mai odios dintre partide, n-ar putea să încerce nici pe departe a-l scuza, dar, citind raportul d-lui dr. Popescu, va înțelege o sumedenie de lucruri [...].

Iată, d-lor, ce se poate citi în raportul d-lui dr. Popescu, care a cercetat numai un număr mic de fabrici din țară, și în acest număr mic de fabrici a putut ca să culeagă următoarele constatări: s-a dus la Azuga, a vizitat fabrica de acolo, fabrică bună, lăudată, și cercetînd locurile unde se adăpostesc lucrătorii, spune că a găsit „tipurile adăposturilor oamenilor de rînd de la începutul epocii istorice pînă în zilele noastre“.

Va să zică corespund cu tipurile locuințelor trogloditiilor de pe vremuri [...].

Mai departe, în locuința cutare își are ca documente „procesele-verbale de contravenție la igiena și salubritatea publică“, ea e un focar de febră tifoidă; pînă dăunăzi se bea apă „în imediata vecinătate a latrinelor“.

Și la noi se lucrează mereu în aceste condiții fără să împiedice nimeni. La fabricile de zahăr, în perioada lu-

crului celui mai întetît, se lucrează și ziua și noaptea, fără să intervie nimeni. La noi copiii lucrează la ferăstraiele cu aburi și s-au găsit un număr de copii cu degetele tăiate nu numai din fatalitatea mașinilor, ci și din lipsa de gospodărie în ce privește pe muncitorii din fabrici în România.

Va să zică s-a constatat la fabrica de zahăr din Roman că o singură echipă „lucrează ziua ca și noaptea, sărbătoarea ca și lucrătoarea“, și d. Popescu a mai văzut ceea ce se cuprinde în următoarea caracteristică frază: „așternutul lor e scîndura goală, nimeni nu se dezbracă vreodată“.

Va să zică, stau de lucrează cu zilele, cu săptămînille și acolo, pe scîndura goală, fără să se dezbrace, dorm zi de zi. Este raportul oficial.

La Argeș, la o societate de lemnărie, „se hrănesc și trăiesc detestabil“. Locuințele sînt „surpături scunde, rău luminate, rău ventilate și din cale afară de murdare“. Pe lucrătorii săteni îi numește: „iloții fabricilor noastre“, și în ceea ce privește situațiunea generală reprezintă „cea mai de jos treaptă a propășirii culturale“.

„Femeile locuiesc acolo claie peste grămadă, actele cele mai imorale se petrec zilnic. Plîngerea multora e promiscuitatea în care trăiește lumea aceasta“.

Și doctorul însemnează anume ce boale se răspîndesc acolo. Este și caracterul extraordinar de violent pe care îl are răspîndirea acestor boale. Nu este așa, sînt cuiburi de fericire în această fericită țară! Și cînd cineva care pretinde că vrea dreptate se autorizează de la această stare de mizerie pentru a face o ticăloșie, noi nu avem altceva de făcut decît să mai strîngem nițel robinetul, să-i punem să ceară voie prin petițiuni de la minister ca să facă socialism, căci aceasta însemnează proiectul de lege de acum: socialism cu brevet și cu garanția guvernului, nu „sans garantie du gouvernement“. Este garanția guvernului, de vreme ce i-a dat voie să se înscrie acolo.

La o societate româno-italiană. Știți d-voastre ce însemnează o societate româno-italiană. Nici români nici italienii [...]. La o societate româno-italiană din Iași se vorbește astfel de copii:

„Îndemnul la muncă fără preget e, în cazul cel mai bun, insulta“. Încolo, pentru copii și pentru adulți, groaznicul sistem de stoarcere [...].

Aiurea vorbind de adulți, dr. Popescu zice: „lucrează 12 ceasuri pe zi“. Desigur și copiii. De aceea, „nu se observă la băieți dezvoltarea normală a corpului sănătos și bine hrănit“.

La o fabrică de spirt, cînd a vrut să intre medicul în bordeiul în care stăteau lucrătorii, nu numai că l-a trăznit mirosul infect care se dezvoltă din această gaură de sub pămînt, dar zice că s-a creat chiar un fel de ceață, care a durat cîtăva vreme! Vedeți, murdăria nu atingea numai mirosul, ci murdăria aceasta lua o calitate vizuală, pe care nu o constată cineva decît la infamele cuiburi africane!

La „Steaua Română“, societate de petrol favorizată de statul român, care beneficiază de legea votată anul trecut în ceea ce privește terenurile de petrol de la Moreni, care stăpînește un tîrg întreg, Cîmpina, acolo unde am vrut să mă duc să vorbesc cu privire la un subiect de literatură românească [...], iată ce constată d-rul Popescu: Trăiesc și se hrănesc detestabil, au paturi de scînduri fără cel mai simplu așternut, grajdurile le-a găsit însă în cele mai bune condițiuni, „grajdul și remizele sînt cochete de bine întreținute“! Natural, că dobitoacele patronului au dreptul să trăiască în împrejurări cu mult mai bune decît aceste inferioare animale, pe pămîntul cărora se găsesc și trăiesc acești exploatare ai bogăției noastre!

Se mai adaugă de către doctor: „Steaua Română“ a clădit „și susține o școală germană“.

Mă rog, dacă grajdurile sînt într-o stare bună, dacă se întreține o școală pentru copii germani și pentru copii români și mai ales o școală a copiilor germano-români, copii cari nu sînt nici germani, nici români, cari nu sînt nici una, nici alta, ci sînt cam ceea ce sînt la Iași italiano-români, nimeni nu are nimic de spus.

La Goetz se găsesc copii cu degetele tăiate.

La Ciobănuș se uită oamenii în pustiri și se face un hambar care să servească și ca biserică și ca școală, vă rog, să citiți raportul d-lui dr. Popescu și vă veți convinge că biserica și școala aceasta sînt făcute sub același acoperiș și între aceeași pereți. Ce fel de biserică o fi aceea în care să se poată face în cursul săptămîinii școală și ce fel de școală în care duminica și sărbătorile să se poată face rugăciunile, nu înțeleg.

D-lor, aceasta e starea lucrătorilor români în anul 1909, aproape anul 1910, stare care ne aruncă în rîndul po-

poarelor sălbatice, stare care nu e numai dezonorantă, ci periculoasă pentru noi. De obicei acela care ia revolverul în numele mizeriei nu e un muritor de foame, ci unul dintre aceia cari poate trăi, cari au cu ce să trăiască, dar cînd îl iei la socoteală și-l întrebi, pentru ce ai luat revolverul, îți răspunde cu starea de mizerie care este.

Îl poți pedepsi și cu aceasta fiindcă articolele penale sînt acolo pentru a pedepsi, nu pentru a garanta, pentru a asigura o societate. Dar e cu totul altfel pedeapsa atunci cînd știi că poți înlătura orice apărare a acelor care cutează a vorbi, decît atunci cînd pedepsești pe aceia cărora nu le vei putea aduce argumentele împotriva unora din argumentele lor.

Dar mai este ceva, s-a spus că ticălosul acela este sindicalist cheferist. Barbar cuvîntul, barbar actul, barbar sindicatul din care face parte. Dar puțintel cam barbară și această instituțiune a C.F.R., așa cum se înfățișează ea față de lucrătorii ei.

Bine, d-lor, C.F.R. întrebuițează astăzi o întregă armată, 30 000 de lucrători, și cu mîndrie vedeam că scrie cineva: este o instituțiune care întrebuițează 30 000 de lucrători, mii de oameni din aceștia se găsesc aci în București.

Între ei domnește de multă vreme o stare de lucruri nenorocită.

Nu este greu să o afle cineva, toată lumea o știe. [...]

Dar, d-lor, nu se poate îngădui altceva, pe care nu-l fac acei mici lucrători săraci de la căile ferate, pe care îl fac însă cei mari. Cum se poate admite să ai în mîna ta 30 000 de oameni, fără să fi făcut ceva pentru viața lor mai bună, fără să fi întemeiat în marginea acestui București, așa de potrivită pentru colonizări, un loc curat, sănătos, în care cei cari fac parte din corporația „cheferistă“ de la București, să-și poată găsi adăpost. Vin conductorii, vin focari, vin mașiniști din toate părțile țării, și se infundă prin circiumi [...] să se distrugă trupește și sufletește. Și cei din capul căilor ferate nu cred că este bine ca să se pună la îndemîna acestor 30 000 de oameni, ici și colo, un mediu sănătos și moral pentru ca în suflul lor să nu germineze sămînța rea, pe care unii au fost prevăzători să o arunce. Cînd căile ferate aduc cîștiguri, cînd cîștigul este așa de mare încît poate să mărească lefurile inginerilor cari nu s-au plîns niciodată

și nici nu au amenințat cu greva, și nu au spus că vor trage cu revolverul, dar îi mulțumești fără să-ți ceară, din mulțumită în mulțumită, să nu te gîndești că aci, într-un cartier mai dosnic din București, să faci o casă a lor, acolo să-și găsească orfelinatele lor, acolo să-și găsească adăpost pentru bătrînețele lor, acolo să-și găsească un spital pentru anumite cazuri, cînd nu-i primesc spitalele celelalte, să găsească acolo o sală de conferință, să găsească ei, oamenii aceștia, totdeauna ceva care să le stea la îndemînă, fie ca să le ajutați trupul, fie ca să le înălțați sufletul. Particularul cumpără biletul, i-l ia conductorul în tren, marfa plătește și la sfîrșitul anului se fac socotelile. Din funcționarism și rosturile de cancelarie n-a crezut că trebuie să iasă căile ferate. Cum le-a lipsit concepțiunea economică, în ceea ce privește dezvoltarea bogățiilor țării, tot așa le-a lipsit concepția umană în ceea ce privește cultura unor oameni care era încredințată grijilor lor.

Fără îndoială că aceasta nu prea creează o scuză pentru ticălosul cu revolverul din zilele trecute, dar aceasta-l face să poată aduce un argument pe care nu-l putem respinge. Și de cîte ori o societate pedepsește fără să fie respinse toate argumentele violentului, care face nedreptate, de atîtea ori societatea aceasta este în oarecare stare de slăbiciune față de acel om. [...]

D-lor, o stare de spirit nu se poate combate altfel decît prin crearea altei stări de spirit. Apoi este o înțelepciune politică aceasta: vezi că fierbe înlăuntru și capacul se mișcă, iar d-ta vii ca un foarte cuminte bărbat de stat și apeși deasupra capacului, nu te gîndești că trebuie ori să împiedici de a fierbe, ori, dacă apa tot fierbe, zbori cu capac cu tot! Este o stare de spirit nenorocită și dușmanul nostru este această stare de spirit și acestei stări de spirit nu i se poate opune altceva decît o altă stare de spirit sănătoasă și fericită. Ce s-a făcut pentru a se crea această stare de spirit? Știți d-voastre că în cîte orașe are România nu se află nici o bibliotecă orășenească întreținută de stat? Aveați una în București și s-a trecut la Academie și trebuie să aducă dovadă cine vrea să citească că este bărbat învățat.

Nu există în toată România nici o bibliotecă publică și se miră cineva că asemenea fantaz umblă prin mintea oamenilor lipsiți cu totul de lumină. Unde este întunerice sînt stafii și unde sînt stafii se face rău. [...] Cînd această

stare de spirit există și nu de ieri alaltăieri, ci există de zeci de ani, când toate guvernele nu au făcut altceva decât ca neconținut să se apere împotriva adversarilor de partid, a dușmanului lor firesc, când nici un guvern nu s-a gândit să lumineze această întunecime, să lumineze acest gol de știință din mintea acelor de jos, ne mai mirăm atunci că din această stare de spirit poate să iasă lucrurile cele mai groaznice din punctul de vedere al dreptului și lucrurile cele mai amenințătoare din punctul de vedere al interesului societății pentru care muncim. Și muncim și noi aceștia adesea o muncă tot așa de grea ca și munca acolora cari stau în ateliere și cari cu brațele lor ajută la dezvoltarea acestei națiuni. [...]

Ei bine, d-lor, astăzi își răzbună această îndelungată neglijență, această neîncredere a noastră. Ea face ceea ce a-ți văzut, și câtă vreme nu va dispărea această stare de spirit, numai la rele ne putem aștepta* [...].

■ D.A.D. nr. 21 din 18 decembrie 1921, p. 213—217.

* De menționat că singurul care a adus în discuție aspecte ale condițiilor de viață neomenești ale muncitorimii a fost N. Iorga. Deputații minorității conservatoare s-au servit de prilej pentru a ataca pe deputații liberali proveniți din Partidul socialist, iar aceștia — Nădejde, Diamandy — pentru a se disculpa. Mișcarea muncitorească a dezavuat atentatul și a luat atitudine contra legii Orleanu prin moțiuni și manifeste. (Vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1900—1909*. Editura politică, București, 1975, p. 898—906).

„Domnilor, n-ați lucrat niciodată cu seriozitatea trebuincioasă...”*

26 noiembrie 1910

Onorată Cameră, răspunsul la Mesaj de anul acesta se deosebește de alte răspunsuri la mesaj în chip favorabil prin lipsa aproape totală a pasagiului relativ la politica externă, și un mesaj care nu cuprinde nimic despre politica externă și un răspuns la mesaj care nu completează fraza relativă la politica externă din mesaj, nu pot să fie decît foarte bine venite. Noi, politica noastră externă o cunoaștem, ne-am deprins cu dînsa, o suportăm și o plătim noi, și o plătesc ai noștri de aiurea. Prin urmare, de cîte ori nu se amintește jertfa de stat și jertfa națională, pe care o reprezintă politica noastră externă, de atîtea ori nu avem motiv decît să fim mulțumiți.

D-lor, ar fi fost foarte curios dacă anul acesta, după discuția privitoare la politica externă de anii trecuți, discuțiune în care din toate părțile s-au adus numai acuzațiuni și nici din partea unei singure părți nu s-a apărat cu succes politica noastră externă, de alipire necondiționată la Tripla alianță, ar fi fost foarte curios dacă s-ar fi găsit mijlocul de a se introduce din nou în mesaj acea frază pe care o cunoaștem prea bine pentru a o iubi prea mult. Și cu toate acestea, d-lor, dacă politica noastră externă ar fi îndrăznit să fie altfel decît a fost pînă acum în acest an, ar fi putut să se adauge ceva cu privire la dînsa.

În anul acesta noi am binevoit să luăm cunoștință de un lucru, care s-a întîmplat de multă vreme, pentru toa-

*Intervenție la discuția pe marginea răspunsului la mesajul regal.

tă lumea și pentru noi; am binevoit să luăm cunoștință anul acesta de existența unei Turcii noi.

[...]

Anul acesta Turcia cea nouă a venit la noi și trebuie să spunem că noi nu am știut să primim Turcia cea nouă. Ea a venit la noi prin oamenii culturii sale, care reprezintă conștiința de sine a noului regim turcesc. Au venit aci de două ori reprezentanții culturali ai poporului turcesc.

A existat o Turcie de stat: Turcia de stat care a dispărut. Pentru întâia oară în locul ei apare un popor otoman și poporul acesta otoman ne trimite pe reprezentanții săi. [...]

Au venit turcii în București și le-au ieșit înainte doi delegați ai consiliului comunal, doi onorabili comercianți — mi se pare — rectorul universității, care fusese înștiințat, era absent — și o delegațiune de studenți oficiali, căci există și studenți oficiali. O delegațiune de studenți oficiali, împreună cu doi membri ai consiliului comunal, au ieșit înaintea floarei inteligenței turcești. Și în felul acesta un popor care dorește să ne cunoască, un popor care caută prietenia noastră, care venise să declare că părăsește ranchiunile sale vechi și orice amintire de dușmănia care a existat între ai noștri și ai lor, a fost primit în așa condițiuni încît a trebuit excesiva amabilitate a acelor cari au fost primiți ca să se găsească potrivit primirea. [...]

Nu am știut, deci, să prețuim prietenia Turciei ce ni se oferea; pe turcii cari au venit la noi nu am știut să-i primim, și nici să întrebuițăm această simpatie a unui popor trezit la o viață nouă, ca să putem reînnoi vechile noastre tradițiuni cultural-religioase în Peninsula Balcanică.

Și, prin urmare, zic că, dacă în mesaj ar fi fost oarecari rînduri despre politica noastră externă, am fi așteptat ca în aceste rînduri să se vorbească de anume legături cu Turcia, să se atingă convențiunea militară pentru care am tras ponos, și nu știu dacă vom trage vreun folos, — unii zic că această convențiune nu există, dar aceasta nu ne scutește de acuzările celor cari zic că ea există, de formală declarațiune a dușmanilor noștri că vor ști să răspundă la convențiunea militară a noastră cu Turcia. — Și s-a lăsat cu desăvîrșire la o parte nu numai această chestiune specială a convențiunii, dar chestiunea

generală a rolului ce înțelegem noi să-l avem în Orient față de marea transformare produsă acolo prin trezirea la viață a Turciei.

Prin urmare, d-lor, așa fiind, noi urmăm cu sistemul nostru tradițional, neînțelegînd interesele noastre cele mai apropiate, trăind în vechea noastră iluziune că sîntem veniți din Occident și că nu avem rost decît în Occident, că sîntem niște fii ai Romei, frați cu francezii, rătațiți în Orient, că nu avem decît să blestemăm pe Traian care ne-a adus în părțile acestea, că dincolo de Dunăre nu există decît numai balcanici, că balcanicii pot să aibă cultură, o armată, o conștiință, o valoare politică, nu ne privește pe noi. Pentru noi lumea se încheie la Dunăre, o imensă prăpastie se sapă pentru orice gînd și simț al nostru la această apă, care în trecutul nostru nu a fost un hotar în ceea ce privește influența românească. Vasăzică, trăind în această veche iluziune, am neglijat și neglijăm ca și pînă acum singura politică care ne-ar putea fi profitabilă: de acolo, sprijinind, am avea sprijin, acolo ajutînd, am primi ajutor, de acolo s-ar răspunde cu simpatii mai mari la simpatiile pe cari le-am trimite. Dar pentru aceasta trebuie să săvîrșim un act de voință, pentru aceasta ar trebui să recunoaștem o situațiune, pentru aceasta ar trebui ca, în această situațiune ce recunoaștem, să vedem care este chemarea noastră, pentru aceasta ar trebui să știm ce avem și ce am moștenit, pe cînd noi sîntem un popor care de mult nu mai știm nici ce avem, ceea ce ne dă dreptul la un anume viitor, și mai ales nu mai știm ce am moștenit.

Prin urmare, așa fiind lucrul, noi rămînem culcați cu capul nostru de indolenți pe vechea pernă a alianței Europei centrale și, dacă data aceasta n-am pomenit încă o dată că relațiunile cu toată lumea sînt foarte prietenoase și că noi păstrăm legăturile noastre foarte prețioase cu anumite state, cari ne-au înjugat totdeauna la carul lor și nu ne-au răsplătit cu nimic pentru serviciile făcute, vă spun: din toată inima mă bucur. Era o umilință să se citească în mesaj și să se discute în răspunsul la mesaj fraza aceea stereotipă, care însemnează starea noastră reală de vasalitate față de puterile Europei centrale.

[...]

Încă un motiv pentru care îmi pare bine că nu s-a vorbit de politica externă e acesta: acum doi ani unii din noi am fost prinși de o pasiune rară pentru politica

externă. Și acum chiar cineva ne-a spus că nu sîntem competenți să vorbim în Camera românească decît de chestiunile cari pot căpăta o soluțiune în această Cameră. Dar și noi nu voim să rugăm pe alții; alții facă ce le cer interesele neamului lor. Noi nu-i rugăm să fie mai buni, ci numai să fie cum sînt, și aceasta pentru întărirea și vigoarea noastră națională: fiind ei buni, vom fi noi mai slabi; fiind ei răi, vom fi noi mai tari.

Noi nu predicăm pacea, în numele moralei și altruismului, nici unui neam și nici unui stat. Însă aci în Cameră putem să vorbim despre politica externă a țării românești și în Constituțiune nu stă scris că grijile de politică externă sînt interzise Parlamentului românesc.

Și dacă este așa, avem dreptul, oricînd, să discutăm chestiunile de politică externă cari, prin modul cum sînt discutate, pot să influențeze asupra acțiunii în afară a statului român.

Deci, îmi pare bine și din alt punct de vedere că în răspunsul la mesaj nu se vorbește prea mult de politica externă, și iată de ce: fiindcă acum doi ani, cînd am fost prinși de dorința aceasta de a ne amesteca și noi în acele ce nu ne era îngăduit să le discutăm, am primit o observațiune. Decît un Parlament să primească observațiuni, decît să i se spuie ca să nu se mai amestece într-un domeniu care scapă competenței sale, este mai bine să nu mai vorbim de politica externă. Este mai demn un Parlament care nu se ocupă de unele chestiuni decît un Parlament căruia i se atrage atențiunea că se amestecă, cu neprevădere, cu lipsă de seriozitate, cu lipsă de simț politic, în chestiuni cari sînt rezervate altei instanțe.

D-lor, dacă nu cuprinde nimic cu privire la politica externă mesajul de anul acesta, nu cuprinde nimic, s-o spunem, nu cuprinde nimic, dar absolut nimic cu privire la politica internă, nu cuprinde decît un imn de gloriificare pentru opera îndeplinită de partidul liberal. Imnul acesta de gloriificare l-am ascultat. Am ascultat și ecoul simpatic pe care acest imn l-a trezit în această Cameră. Am ascultat și cuvintele pline de tot atîta recunoștință pe cari le-a rostit d. raportor, pentru a arăta cum că în adevăr este bine ceea ce se zice în mesaj, că guvernul acesta a binemeritat de la țară.

În această privință nu ne interzice nimeni să vorbim și avem dreptul să aducem experiența noastră înaintea celorlalți, avem dreptul să aducem judecata noastră în-

intea celorlalți, și dacă se întâmplă că unul din noi este mai liber decât ceilalți prin aceea că nu-l leagă cine știe ce viitor politic apropiat, este foarte bine ca într-un grai liber, în felul acesta să se aducă chestiunea politicii interne, cu deplină sinceritate, înaintea d-voastre. D-lor, de anul trecut când toată lumea, și eu de aici, am vorbit de falimentul reformelor, au trecut multe lucruri. Nu s-au făcut alte reforme mari; s-a revenit asupra unor puncte de amănunt, reforma n-a fost completată; dar de anul trecut a intervenit ceva care silește pe orice om onest să rectifice unele păreri ale sale. Dreptate față de adversari, dreptate față de persoane de cari cineva nu este legat prin nici o convingere comună, de cari cineva nu poate să fie legat prin interese, nici acum, nici în viitor, dreptatea aceasta este cea dintii datorie.

D-lor, anul trecut se părea că toate reformele au dat faliment; se părea că opera aceasta de prefacere a României printr-o serie de măsuri luate cu timiditate, discutate cu condescendență față de adversari și executate cu slăbiciune, că opera aceasta este menită să rămână doar ca amintirea unui gest sentimental. Pentru că sentimentali am fost cu toții în această Cameră: sentimentali plângând asupra proprietății mici, sentimentali plângând asupra proprietății mari, sentimentali plângând asupra bietului țaran, sentimentali plângând asupra bietului boier! Am văzut, încă, pe cineva — care cîntă din mai multe instrumente — cum într-un anume moment a plîns și asupra bietului arendaș!

[...]

Vasăzică, sentimentali am fost cu toții. Am fost sentimentali pentru țărani, am fost sentimentali pentru proprietarii mari, sentimentali pentru arendașul național și am fost sentimentali și pentru arendașul internațional. Acum fiecare ne-a răsplătit cum a putut. Bănuiesc că cei sentimentali pentru țărani vor fi răsplătiți la colegiul al III-lea, mai ales dacă vor agita votul universal, pe care partidul lor nu-l va da niciodată — vom trăi și vom vedea! — Cei sentimentali pentru boieri speră să fie răsplătiți cu un scaun la colegiul I, care a doua zi după răscoale a arătat că e mai guvernamental decât tot ce se poate închipui mai guvernamental. Cei sentimentali pentru arendașii naționali nu știu ce or fi recoltat, nu-mi permit, și nu-mi permit să cercetez ce au putut spera acei cari operau în chestiunea trusturilor, sau altfel, inte-

reșele arendașilor internaționali. Prin urmare, a fost multă sentimentalitate, răsplătită sau nerăsplătită în această Cameră.

Însă ar fi, în adevăr, trist pentru simțul politic din această societate, dacă cei trei sau patru ani petrecuți după răscoale nu ar lăsa altceva decât amintirea unei desfășurări de sentimentalitate, amintirea sufletelor bune cari s-au manifestat, amintirea frumoaselor fraze retorice cu cari unii au acoperit pe acei cari au fost împușcați și alții au pretins că acoperă pe cei cari au împușcat; unii au acoperit pe asasinați și ceilalți au avut cutezanța să încerce a acoperi pe cei care au asasinat, și nu au fost pedepsiți și, oricât va fi oligarhia aceasta în țara românească, vor purta uniforma lor stropită cu sînge, vor lua loc pe băncile corpurilor legiuitoare și vor sta sus în administrația acestei țări. D-lor, ar fi fost rău de ne-am fi ales numai cu acest sentimentalism.

Din fericire, se pare că ne-am ales cu ceva mai mult, zic din fericire, căci, dacă nu ne-am fi ales cu ceva mai mult, nu știu zău ce ar fi dat alegerile viitoare. Alegerile viitoare sper că nu vor da pe candidații guvernamentali ai partidului care va fi chemat să le facă. Dacă alegerile viitoare se vor face cu sila, de oricine s-ar face, eu îmi iau angajamentul să scriu o broșură, în cîte limbi europene știu, asupra înăbușirii votului de către oligarhia noastră, în special la colegiul al treilea.

Și dau voie orîșicui să mă cheme în judecată pentru că am denunțat, nu țara mea, ci pe acei cari nenorocesc de atîta vreme această țară. Vasăzică, alegerile viitoare trebuie să dea altceva decît pe acei candidați pe cari i-ar alege prefectii, și sper că spectacolul imoral al unei opozițiuni care să fie aleasă de guvern, pentru a-și cruța osteneala unei campanii electorale, că spectacolul acesta rușinos va înceta. Sper că în alegerile viitoare fiecare se va înfățișa cu programul și cu puterile lui, și nu i se va putea lipi pe frunte că a fost ales de milă sau pentru alte considerațiuni, atunci cînd nu avea nici un program și nu a purtat nici o luptă.

Sper că alegerile viitoare vor da o Cameră adevărată, o Cameră pe deplin adevărată, și pe care nimeni nu o să cuteze a o decreta de neadevărată.

Dar, dacă nu ar fi intervenit acele paliative, cu oarecare afect practic, — nu credeam, dar o cred acum, acum și o declar, — dacă nu ar fi intervenit acele palia-

tive, alegerile viitoare ar fi dat și alte surprinderi. Cei strinși laolaltă la țară ne-ar fi amintit ce a putut să fie făcut în anul teribil.

Înainte de a vorbi la mesaj, ultima oară înaintea acestei Camere — zic, ultima oară, fiindcă d-nilor fac glume, nu fac declarațiuni categorice, pe cînd unele persoane tremură pentru a căpăta o asigurare, vasăzică înaintea acestei Camere pe care nu am să o mai văd la anul și înaintea acestui guvern pe care nu am să-l mai văd la anul ... [...].

Înainte de aceasta am căutat să mă informez, reformele au avut vreun efect sau nu?

În parte reformele au avut efect. Trebuie să fim drepți și să ne felicităm de aceasta, am contribuit poate și unii dintre noi prin atitudinea noastră, într-un sens sau altul, ca aceste reforme să capete anumite forme. Și este bine că au avut efect. Și, d-lor, vorbeam și cu o persoană care este în afară de orice bănuială, o persoană ale cărei cunoștințe speciale și al cărui patriotism dezinteresat nu pot fi atinse de nici un fel de suspiciuni, și de la această persoană am căpătat asigurări că, într-adevăr, și în ceea ce privește izlazurile, și în ceea ce privește învoielile agricole, legea începe a se aplica. Este ceva, nu e mare lucru, dar este un lucru de care trebuie să ținem seama, și să ne felicităm că a dat puțină pace. Nu pacea definitivă, nu pacea întregă, căci pacea definitivă și întregă nu se capătă prin pomană și nici prin ușoare concesiuni înaintea unei somațiuni grozave; pacea definitivă se capătă prin dreptatea integrală, și nu văd încă omul care va face dreptatea integrală în România, pe care nimeni nu o dorește mai mult decît mine.

Vasăzică, legea învoielilor agricole în parte se aplică, legea judecătoarească se aplică. [...]

Țăranul are dreptatea mai la îndemină și are ceva mai multe mijloace ca să-și asigure situațiunea economică.

Mai departe, însă, de aceste două legi, în ceea ce privește marea problemă rurală ce ați încercat să o rezolvați, nu știu ce am găsi. [...]

Prin urmare, sînt mulțumitor pentru intențiunile d-voastre bune; mulțumitor, în parte, pentru unele din efectele bune rezultînd din atîtea concesiuni — încît în această privință oricine trebuie să fie recunoscător pentru curajul extraordinar... — căci este un curaj de a face o campanie de capitulări și a o încheia printr-o

proclamare de biruință. Sînt foarte puțin recunoscători pentru legile acestea cari au turburat o societate în care sînt, cred, destule motive de turburare, ca să nu mai introducem altele.

Dar un lucru nu înțeleg eu, în chestiunea apropiatei retrageri a acestui guvern...

(O voce: Nu ne retragem.)

D-voastre nu puteți ști; cine poate să știe nu este aici.

Un lucru nu înțeleg, în chestiunea aceasta; motivul zvonurilor de retragere a onorabilului guvern, care s-a obosit în patru ani cît nu s-a obosit Ion Brătianu în 12 ani. Un lucru nu înțeleg. Mă rog, legile acestea este de ajuns să fie ele votate, ca ele să fi început a intra în aplicațiune, pentru ca să declare aici, acei cari le-au propus: opera mea s-a mîntuit; aveți *Monitorul Oficial*; aveți dezbaterile parlamentare; textele de legi; vă putem arăta întregi dosare cari cuprind circularile noastre în această țară fără copleșită de circulari de tot felul; vasázică aveți intențiile noastre bune, proiectele de legi și discursurile frumoase ale oratorilor din majoritate, aveți legile însăși, aveți circularile și inspecțiunile cu automobilul pe cari le-am făcut ca să constatăm dacă acestea se execută sau dacă mai trebuie ceva; acum poftiți d-voastre și aplicați legile noastre. Vă mărturisesc că aceasta n-o înțeleg, cînd este vorba de legi așa de importante ca cele votate, cari cer, nu un an sau doi de aplicațiune, cînd după trei ani deabia se vede ceva, fiind o silință onestă măcar din partea consiliului superior al agriculturii, dacă nu din partea multora din inspectorii agricoli cari călătoresc printre ogoarele de pe Calea Victoriei sau admiră apusul soarelui electric înaintea perdelei unui teatru de varietăți.

Vasázică nu înțeleg un lucru: cum legile acestea, cari abia după trei ani încep să se aplice, cum legile acestea pot să fie lăsate în mîinile adversarilor d-voastre politici. Presupun că le-ați votat în deplină hotărîre de a transforma țara prin aplicarea acestor legi; adversarii d-voastre politici v-au făcut vreodată declarațiuni că vor executa aceste legi? Apoi a venit d. Carp cu contralegi, cu un nou decalog; atunci cînd de pe muntele Sinai s-au coborît poruncile d-voastre, pe de altă parte, de pe același munte venea d-lui cu alte porunci, și unele nu se potrivesc cu celelalte! Se potrivesc doar întru atît, întrucît

nici unele nici cealalte nu rezolvă chestia agrară, și întrucît cuprind același dulce oportunism tradițional care distinge politica noastră, oportunism pe care noi îl suportăm și pe ceilalți îi siliți să-l rabde, cu mijloacele pe cari statul le are la îndemînă. Dar, mă rog, dacă adversarii d-voastre sînt și adversarii multora din legile d-voastre, ce fel de reformatori sinteți d-voastre cari tocmai în momentul cînd trebuie să aplicați munca cea grea vă retrageți? Votarea legii nu e muncă grea, nici trîmbițarea legilor prin trîmbițași, nici călătoriile cu automobilul pentru a întreba pe fiecare țaran dacă nu se simte mai fericit, începînd de la o dată anumită de acum un an sau de acum doi ani. Aceasta este o parte foarte ușoară pe care o poate da orîșicine. Cred că și cel mai improvizat bărbat politic din această țară ar putea să vie cu proiecte fericitoare dintr-o zi într-alta alegînd, cum oricine la noi poate face, o Cameră care să voteze legile sale; iar cînd e vorba de circulări, nu e cenușar care să nu știe rețeta circulărilor filantropice; partea grea, în ceea ce privește legile, începe cînd cauți să zdrobești rezistența puternică a acelor care nu vreau să primească aceste legi. Atunci se pare că d-voastre, din spirit de colegialitate politică de la partid la partid, din dorința de a vă lua retragerea pe care v-o meritați de atîta vreme, d-voastre vă adresați la adversar, zicînd: descurcați-vă cum puteți, veți lăsa, bine; veți înlătura, nu e vina noastră.

Nu, d-lor, ori toate lucrurile cari s-au făcut în chestiunea rurală au fost un inofensiv joc de oligarhi, cari știu să glumească și cu gluma aceasta uneori periculoasă de a face reforme, iar în jocul acesta, cînd cineva a jucat destul, se duce acasă și lasă pe altul să joace înaintea! Acestea atunci nu sînt lucruri serioase. Nu înțeleg această oboseală curioasă care vă cuprinde și pe d-voastre din băncile majorității și pe dumnealor, cari n-au nici măcar statornicia care trebuie pentru a asculta discuțiunile la răspunsul la mesaj. Îi obosește pînă și o jumătate de răspuns la mesaj. Nu, d-lor, dacă vă obosiți așa curînd, aceasta înseamnă că d-voastre vă dați seama că nu mai puteți isprăvi nimic, și încă ceva, nu numai că nu puteți da lucrări noi, dar nu sinteți în stare să aplicați nici ceea ce ați făcut pînă acum. Credeți d-voastre că, ocupîndu-vă ușor numai cu o problemă din viața neamului nostru, ați isprăvit? Dacă d-voastre ați fi făcut alte reforme, le-ați

fi făcut cu altă hotărîre, ați fi luat alte răspunderi și ați fi adus alte jertfe, pentru ca țara aceasta să se refacă. N-ați fi obosiți, ați fi mai hotărîți de luptă de cît oricînd, ați fi hotărîți să începeți o nouă legislatură. Și v-ați fi rezemat pe meritele ce le-ați fi cîștigat și ați fi împăcat opinia publică, întru atît încît nimeni să nu protesteze împotriva acestei hotărîri de a vă duce opera pînă la capăt.

D-lor, dacă nu ați făcut-o, este că n-ați lucrat niciodată cu seriozitatea trebuincioasă, n-ați luat hotărîrea aceea care asigură oricînd unui guvern o durată mai mare decît durata guvernelor obișnuite. Și iată de ce. Nu tăgăduiesc intențiunile bune ale nimănui. Am convingerea că bărbații politici, pe cari lumea îi numește politicieni și de care are oroare, cu dreptate sau fără dreptate, că bărbații politici aceștia, de deosebite nuanțe, sînt oameni foarte cumsecade.

[...]

Vasăzică, eu nu tăgăduiesc că bărbații noștri politici au intenții bune. Ei le au, dar cum vroiți să termine o operă de o greutate excepțională în condițiunile în cari se înfățișează partidele noastre?

Iată, d-lor, s-au întîmplat răscoalele cele mari, cele dintîi de felul lor și am dori să fie cele din urmă. Unii au crezut că ne-am prăpădit; nu ne-am prăpădit așa de ușor; a fost un moment de iritare legitimă de o parte, a fost un moment de neiertată zăpăceală din partea celorlalți, au fost crime inutile, a fost o tiranie sîngeroasă și absurdă, care, din fericire, a durat puțină vreme. După toate aceste lucruri rămînea să se înceapă opera de reforme. Cine să o facă? Dacă s-ar fi găsit un partid care să reprezinte o realitate socială, un partid care să aibă un program neted, în care fiecare din membrii ar fi avut aceleași păreri cu privire la cele mai potrivite mijloace pentru a ni se da o nouă țară, din care odată cu nedreptatea să dispară orice simț de ură și orice îndemn spre tulburare, atunci partidul acesta fără îndoială că ar fi fost în stare să îndeplinească opera mare de reforme. Dar cum voiți d-voastre să fie? Unde era partidul acesta? Unde l-ar fi putut găsi cineva? Care din cele două partide? Căci atunci erau două partide și, unul din cele două partide fiind prea mare și prea puternic, s-a dublat, dînd astfel naștere la două partide mari și puternice! Prin disparitate s-a putut naște un nou partid conservator.

Cele două partide, cari erau formate și din cari unul, prin disparitate, a dat naștere celui de al treilea — ceea ce este o caracteristică a unor anumite organisme — cele două partide erau alcătuite din oameni cari semănau perfect între sine. Atît în partidul liberal, cit și în partidul celălalt conservator, se găseau oameni din toate clasele sociale, se găseau oameni cu tot felul de vederi, oameni cu tot felul de intențiuni. Prin urmare, s-a întîmplat că unul a fost în partidul cutare, în loc să fie în partidul celălalt.

Și sînt unii, pentru care s-a întîmplat să fie de mai multe ori în același partid; prin mici călătorii de agrement au avut ocaziunea să aprecieze și alte camaraderii. Prin urmare, două tovărășii a căror alcătuire se schimbă fără nici o deosebire de clasă socială, căreia îi aparține cineva, de programul politic la care ține și de operele de reforme pe cari ar fi dorit să le îndeplinească. Atunci cu ce putere vine un șef, avînd sub conducerea sa tot feiul de elemente, cu ce putere vine să afirme un crez, să înceapă o operă de reformă? Un partid omogen, care corespunde unei realități sociale, poate începe o operă de reformă, — un partid care nu corespunde nici unei clase sociale, nici unui curent politic în opiniunea publică, un partid în care dibăcia unuia a strîns mai mulți și prin nedibăcie altul a lăsat să scape mai mulți, un astfel de partid nu poate săvîrși nimic trainic. Un moment am crezut că după răscoale acest adevăr elementar în viața oricărei societăți și în dezvoltarea oricărei societăți politice va începe să fie văzut măcar de unii.

D. Carp s-a dus la societatea agrară ca să se proclame șef al marii proprietăți, pornind la război împotriva ideii unor anumite reforme cu anumite tendințe.

Îmi pare foarte rău că în societatea aceea nu a găsit destul răsunet, că această societate nu a putut să stăpînească colegiul întii, că de acolo nu a rezultat un adevărat partid conservator din această inițiativă a omului care se pune în fruntea reprezentanților marii proprietăți pentru a începe lupta împotriva acelor cari vreau să o sfărme, pentru a da naștere la proprietatea mică țărănească. Dacă d. Carp s-ar fi prezentat în felul acesta, și-ar fi grupat pe marii proprietari împrejurul d-sale și ar fi fost un partid care reprezenta un interes social. Căci, ceea ce e mai grozav în luptele noastre politice, e că

oameni cari se luptă furios fără să știe contra cui trebuie să lupte.

Ai măști care se schimbă deodată. Crezi că lupți împotriva unui teribil conservator și când dai masca la o parte apare cel mai roșu demagog, și când cealaltă parte se repede să-l ucidă, răsare figura cea mai pașnică de armonizator al claselor sociale. O singură schimbare, un gest, și apare îndată un alt om, cu o altă mască.

Din cauza aceasta lupta în Cameră nu are nici un fel de temeii, nici un fel de seriozitate. Sînt oameni cari își aruncă elegant glume; lumea vine jos, vine sus; asistă, admiră. Notează ce a spus unul, „să vedem ce o să spună celălalt“. Se notează puncte reușite, nu se dau lovituri ce sîngeră. Lucruri foarte plăcute pentru societate, dar lucruri foarte dezastruoase într-o viață politică. Și nu trăiesc în țara aceasta atîtea milioane, pentru ca o lume selectă să dea anual reprezentațiuni de cîte trei luni.

Desigur, atîta vreme cît vom avea grupări atrase numai de simpatii personale sau grupări încheiate cu interese personale mai mult sau mai puțin avuabile, o să aibă lupta politică caracterul pe care îl vedem aici. Eu nu mă mir că partidul liberal se duce, dar nu pot să împărtășesc iluziunile unora dintre membrii tineri ai partidului liberal, că acest partid care se duce fiindcă nu a fost în stare să îndeplinească marea operă de reformă, că acest partid care a văzut dispărînd pînă și iluziunea unei reforme la consiliile județene, care a renunțat la atîtea puncte esențiale dintr-un program ce nu era al său, ci era programul necesităților din martie 1907, nu-mi închipui că acest partid se poate întoarce după cîteva ani de opozițiune, de frămîntări, între elementele conservatoare, sau după o nouă camaraderie, mai mult sau mai puțin morală, între elementele conservatoare, că el se poate întoarce după cîteva ani pentru a urma o operă de reforme pe care serios și hotărît nu a început-o niciodată.

D-lor, între capitulațiunile despre cari pomenește istoria universală este una care a impresionat pe cel mai mare poet al timpului, și poate chiar al tuturor timpurilor.

Francezii cuceriseră orașul Maiența, stătuseră oarecare vreme acolo; în urmă îi înconjuraseră trupe germane de toate părțile. După o rezistență îndelungată, s-au deschis porțile Maienței și s-a văzut cine a rezistat. Erau grenadierii fanatici ai celei dintîi republici. Între cei cari priveau trecînd pe dinaintea lor acești grenadiri era

și Goethe, care atunci era tânăr. Și el a văzut trecînd pe dinaintea lui pe acești falnici soldați a căror figură nu arăta înfrîngere, nu arăta durere, ci hotărîre, atunci cînd oastea imensă, bine hrănită și odihnită, se oprise respectuoasă înaintea acelor cîțiva grenadiri. Și au trecut numai cîteva luni de zile și aceiași grenadiri se întorceau din Franța și pe malurile Rinului flutura tricolorul liberator. D-voastre ați putea să vă gîndiți la o întoarcere ca a acelor din Maiența numai cînd v-ați fi luptat în cuprinsul operei de reforme care vă încingea de toate părțile așa cum au luptat aceia.

* D.A.D. nr. 10 din 28 noiembrie 1910, p. 63—68.

„Ca să însemnăm ceva în această lume răsăriteană...“*

15 decembrie 1912

[...]

Onor Cameră, cînd acum cîteva luni de zile, în împrejurări deosebit de nelămurite, cu primejdii mari la orizont, s-a crezut de nevoie ca țara să fie întrebată, noi, păstrînd punctul nostru de vedere, deosebit de punctul de vedere al partidelor vechi, am crezut că e vorba în adevăr de o întrebare a țării. Mi se pare că niciodată împrejurările nu au cerut mai mult un Parlament românesc, în cel mai desăvîrșit înțeles al cuvîntului, decît în această împrejurare, cînd lingă noi se sfarmă o împărăție mare, și cînd alții se ridică pe ruinele ei, și cînd interese esențiale ale neamului românesc și ale statului român sînt angajate în această mare transformare.

D. ministru de interne a avut, desigur, aceeași părere cînd a elaborat acea frumoasă circulară, care merită să fie așezată între paginile cele mai distinse ale înțelepciunii noastre politice. D. ministru de interne, dorind să se adreseze prin Cameră întregii României [...] a scris și trimis prefectilor săi acea circulară. Nu știu dacă i s-a adus la cunoștință îndeajuns că circulara sa nu a fost executată în spiritul în care desigur că a fost scrisă. Dumnezeu a înțeles ca administrația să nu se amestece în alegeri.

[...]

Ei bine, am pus în primejdie o sănătate puțin cam zdruncinată în acele momente, pentru ca în două zile

* Cuvîntare pe marginea mesajului tronului.

de toamnă rece să văd cum se execută circulara d-voastră. Nu am crezut că intru în Cameră; prin urmare vedeți d-voastră că am făcut-o nu din interes personal, ci numai din plăcerea de a vedea cum intențiunile d-voastră bune sînt aduse la îndeplinire. [...]

Vasăzică, d-lor, am asistat la aceste alegeri, și — să nu se supere d. ministru de interne, să nu vă supărați nici d-voastră, este vremea pentru alte supărări decît pentru supărări personale — nu ați putut înlătura amestecul administrațiunii în alegeri. Chiar candidații, cari erau foarte populari și cari s-ar fi ales desigur fără amestecul administrației, și căroră le pare rău că administrațiunea, trecînd peste circulara d-lui ministru de interne, a ținut totuși să facă excesul de zel de a se amesteca în favoarea lor, au fost sprijiniți de administrație, după știutele metode. Desigur, toată lumea găsește rău că administrațiunea nu și-a părăsit păcatele cele vechi; dar nu vorbesc atît de alegerile de la colegiul al II-lea, din care, printr-o greșeală pe care o veți scuza-o cu toții, am intrat în Parlament, ci vorbesc de alegerile de la colegiul al III-lea. Și, d-lor, vreau să-mi arăt adîncă durere — pe care cred că nici unul din d-voastre nu este care să nu o împărtășească — adîncă durere că țărănimea nici cu prilejul acestuia, care nu seamănă cu ceilalți, an care poate va cere singe, că nici cu prilejul acestui an de grea însemnătate în dezvoltarea țării și neamului nostru nu a fost lăsată să-și trimită reprezentanți în Parlament. Am adus un caz, l-am discutat aci, ați trecut, cum au trecut toate Camerele, asupra lucrurilor cari s-au întîmplat de data aceasta la alegerile de la Suceava. Dar vedeți că nu s-a întîmplat numai la Suceava, ci, ori de unde mi s-a scris, e aceeași poveste. Vă cruț: am aici un dosar întreg privitor la felul cum s-au făcut alegerile la colegiul al III-lea.

Și cine dorește să aibă cunoștință de ceea ce se cuprinde în acest dosar nu are decît să treacă pe la mine și-l voi servi. Eu mă voi mulțumi numai să atrag atențiunea asupra formei celei mai repugnante și mai condamnabile de amestec al administrației în alegerile de la colegiul al III-lea.

D-lor, alegători au fost arestați fiindcă se știa că votează pentru un anume candidat. Și vă dau și un nume: un biet învățător din Covurlui, Cruceanu, unul din cei mai buni — l-a distins toată lumea, toți l-au laudat —

a venit și el să pună un vot în urnă pentru mine. Nu se zguduia colaborarea și guvernul nu s-ar fi găsit în cine știe ce împrejurări periculoase dacă aș fi avut la Covurlui un vot mai mult. Eu mă alesesem la Prahova, și e clar că această alegere nu oferea nici un fel de importanță pentru reprezentanții d-voastră în localitate. Și, d-lor, ceea ce este mai curios — nu vă acuz, ci acuz obiceiurile rele — candidatul era conservator, administrația era conservator-democrată. Ei bine, această administrație conservator-democrată, din loialism — loialism vine de la *loi*, care însemnează lege, dar acest loialism trecea peste toate marginile legii — această administrație a dat unul din cele mai înjositoare spectacole de destrăbălare orientală pe care le-am văzut în viața mea. [...]

Ei bine, d-lor, acest biet învățător, care ziceam că venea cu intențiunea să pună un vot pentru un candidat care reușise aiurea, a fost cules de la gară, așezat frumos în trăsură, dus la prefectul local, care i-a ținut o predică cu privire la unele articole inofensive, spunându-i că sapă temeliiile țării și ținând în rezervă pe bietul învățător pînă se vor face cercetările cari trebuiau să se isprăvească, firește, în seara alegerii. L-am căutat să-l scap; era la un hotel, încuiat, și mai tirziu a scris o scrisoare, pe care, ca să vă cruț timpul, nu o citesc. Această scrisoare este un amestec de duioșie și de naivitate; în ea spune că, fiind în odaie cu un agent la ușă, care îl păzea, și altul afară, către ziuă a adormit și a visat că lua parte la vot și că mă vota pe mine. Este multă duioșie în această scrisoare, dar și mare a fost infamia celor cari, fără folos, și-au bătut joc de acest suflet curat.

Am văzut poliția întregă, toată protipendada — întrebunțez cuvîntul căci este local, gălățean, și în legătură cu multe lucruri — toată protipendada epistaților așteptînd trenurile, și am văzut cum la distanță de cîteva kilometri de gară poliția mergea și culegea alegătorii de-i împingea către localurile de vot. Am văzut pe bieții oameni luptîndu-se pînă seara ca să-și capete certificate cari erau în mîna unor persoane ce au votat de cîte cincisprezece ori; eu am prins pe unul, care votase a doua oară, și l-am lăsat, căci mi-a fost milă de el; mi-am zis că acest om are un viitor și pînă seara poate să mai voteze de cîteva ori. Iată o practică ce ne trimite la inmemoriale epoci de neonestitate administrativă și de încălcare a drepturilor. Mai departe ce vă voi spune este

în adevăr de mirare: nu s-a petrecut poate în toate părțile, dar s-a petrecut în două județe, într-un loc chiar sub ochii mei. E și ridicol, dar partea dureroasă este că aceia cari aveau dreptul să voteze, și nu au putut, aceia cari își făcuseră un vis crezînd că sînt și ei cetățeni și au dreptul de a hotări soarta țării, s-au întors batjocoriți la căminurile lor, ducînd, în locul conștiinței patriotice a dreptului împlinit, ura socială pe care mîine nimeni nu o va putea opri. La Galați am văzut acest spectacol plin de învățătură. D. Nenițescu poate controla în localitate și o să afle desigur că am dreptate. Am văzut către seară suind scările prefecturii o mulțime de țărani; m-am interesat de ce se suie. Era o conversație particulară cu administrația, conversație care se termina cu anumite ușurințe de întoarcere înapoi. Se rezuma această ușurință în trei piese de cite un franc. Și mi-am zis: de vreme ce e împărțire, să vedem care e tariful... candidaților, și eu, care eram candidat, am căutat să mă înfățișez acolo ca să văd care e situația mea față de această — larghetă — a administrației, și ca să văd dacă se dă și alegătorilor mei sau numai celorlalți. Firește că atunci ușile au fost închise și luminile stinse și, cît am stat, cam o jumătate de ceas admirînd produsele unei expozițiuni regionale de grîu și alte lucruri, expoziție foarte frumoasă, în acest timp nu s-a făcut distribuția. După ce am plecat, s-a continuat însă mai departe. Nu credeți că se poate despera de viitorul unui neam, care viitor se întemeiază numai pe drepturi, pe sfințenia neatinsă a drepturilor sale, dacă nici în împrejurări ca acestea nu vom înțelege că țărani trebuie să aibă drepturile lor, că ei trebuie să înrîurească legal asupra soartei țării acestea? Căci aceasta ar fi cea mai mare primejdie, că nu vom vedea în clipele mari o singură națiune — o mai mare primejdie chiar decît orice alta din partea dușmanilor.

După aceasta, să-mi dați voie să trec la partea mai așteptată din această cuvîntare, parte în care vă veți mira cît de puțin se va întîlni critica și cît de mult se va rosti îndemnul. Decît tăcerea care să cuprindă în ea sentimentul dușmăniei, cred că este mai bine o cuvîntare rostită liber, în care se cuprinde, înainte de toate, dorința de a ajuta. Căci nu este nimeni dintre noi care să nu dorească să ajute în acest moment. Ce idei avem unii despre alții, aceasta este altceva! Ni le spunem cînd putem! Dar dovadă că nu le avem tocmai acestea, este

că ne vine cam cu greu să le spunem și în Parlament. Eu nu le spun, și d. ministru de interne, dacă l-aș ruga să repete cele ce a spus la telefon când a auzit că m-am ales la Prahova, cred că nu le-ar repeta, căci nu i-ar da voie nici d. președinte. Prin urmare, este absolută dorința de a ne face folositori și, când spun că este absolută această dorință, vă pun la îndemână experiența mea de istoric și acea judecată specială ce se formează din practica lucrurilor istorice și care judecată nu poate să fie atît de hotărîtă cum este judecata omului practic, dar care are două însușiri mari: însușirea mare că se inspiră de la un izvor mai larg, mai impersonal, nu de la un interes de persoane și de partid, ci de la toată dezvoltarea unei țări și unui neam; și mai este încă un avantaj: că judecata istoricului trece peste moment și cutează a privi în chip îndrăzneț viitorul cel mai îndepărtat. Fiindcă, deci, pun la îndemână această experiență specială a carierii mele de istoric, lungă de 20 de ani, înțeleg a atinge chestiunea legăturilor României cu străinătatea.

D-lor, eu am onoarea de a fi vorbit de trei ori, într-o vreme când se socotea că politica externă nu trebuie să se trateze în Parlament. Eu totuși am vorbit privitor la politica externă a României. Sînt în această Cameră deputați cari au făcut parte din Camera de la 1907 și-mi pare bine că văd aici și pe fostul ei președinte de atunci, care a ascultat dezvoltarea liberă a argumentelor ce pleadau pentru o altă politică decît politica ce se făcea atunci, decît politica pe care și d-voastre aveți intențiunea poate să o continuați acum, și pe care, în orice caz eu doresc s-o văd interpretată altfel. Și aici socotesc că onor. Cameră trebuie să treacă prin hîrțile mele cari sînt adunate din mai multe locuri și din cari voi lua numai ceea ce este absolut esențial.

D-lor, a doua zi după războiul de la 1877, în care Rusia plătiese sprijinul nostru cum știți cu toții, a fost o mare nesiguranță în ceea ce privește orientarea politicii externe a României. A se răzima cineva mai departe pe Rusia, ar fi fost a brava sentimentul popular și mulți credeau că ar fi însemnat a se apropia o primejdie. Prin urmare, învățăturile urite ce se căpătaseră îndată după război făceau imposibilă o politică a României care să caute ca reazim puternica monarhie de la sărărit.

Atunci a apărut un articol, care a făcut mare zvon, pe care aceia dintre d-voastră cari sînt de vîrsta mea

— căci în Camera aceasta văd că sînt cîțiva și dintre foștii mei elevi — și acei cari sînt mai bătrîni decît mine, și-l aduc aminte, un articol care, apărînd într-o revistă germană, a fost tradus și a dat naștere la comentarii foarte pasionate din partea presei liberale pe care o reprezenta *Românul*, la care scria d. Costinescu, care a făcut declarația de astăzi. Dar partidul întreg a trecut la alte vederi. Și, prin urmare, era natural ca vederile acestora să fie primite de toată lumea.

În articolul acesta, d. Maiorescu punea chestiunea pentru înția oară, sub o formă... mi-ar fi greu să spun cuvîntul... nedibăce — deși un om ca d. Maiorescu numai de nedibăce nu poate fi bînuit. Cu toate acestea cînd veți asculta cel dintîi argument al dezvoltării ideii din revista germană, veți recunoaște că este oarecare nedibăcie. D. Maiorescu întreba ce poate însemna pentru germani un principe de Hohenzollern pe tronul României. Nu insist deloc: d-voastră ați înțeles că aceasta putea lipsi ca „leit-motiv“ al articolului. După aceasta se vorbea de greutățile pe cari le aveam cu Rusia, de amintirea vie a pierderii Basarabiei, se arăta imposibilitatea de a trăi noi de noi fără nici un fel de legături nicăieri, și se cerea o apropiere de Austro-Ungaria. Adică mai mult se îndemna Austro-Ungaria să privească spre noi. Veți vedea că situațiunea s-a schimbat cu totul de atunci: noi atunci eram datori oarecum să căutăm un astfel de sprijin în slăbiciunea noastră, în starea noastră nu deplin alcătuită, noi doream ca ochii binevoitori ai monarhiei de la apusul nostru, monarhie de cultură, fără îndoială, monarhie cu simț de lege și de dreptate, ca ochii aceștia să se oprească și asupra României amenințate. Veți vedea că acum nu mai e așa, că monarhia, ai cărei ochi îndurători se solicitau atunci, monarhia aceea are acum mai mult nevoie de noi, de acești „mici și slabi“ în aparență, decît noi, cei care părem mici și slabi, de sprijinul monarhiei din apus. Curtenirile din zilele trecute* nu sînt incidente fără însemnătate, ci realitatea importanței României, și prin urmare nu erau vizite de complezență și nici vizite în cari oaspele privește de sus pe acela în casa căruia a intrat.

* Este vorba de vizita generalului Franz Conrad von Hoetzendorf, viitorul șef al M.St.M. al armatei austro-ungare.

D. Maiorescu recomanda — și nimeni nu se poate gândi a-l ținea de rău pentru această părere — o legătură mai strinsă între România și între monarhia austro-ungară. D-sa făcea următoarea argumentație; zicea: în rindul întâi, noi trebuie să ținem seama totdeauna de soarta neamului românesc în fiecare din țările ce ne înconjoară.

Nu se poate un punct de vedere mai drept. Și, dacă îl reprezintă acum eu, în locul d-lui Maiorescu, e fiindcă d-sa nu-l poate reprezenta aici, fiindcă reprezintă dincolo un punct de vedere, care este în afară de discuțiune. Și voi cita și cuvintele d-lui ministru de interne, conducătorul unuia din cele două partide care colaborează, și asupra căruia prin urmare trece jumătate din răspunderea situațiunii, cuvinte cari cuprind exact aceleași lucruri ca și cuvintele pe cari le zicea d. Maiorescu în articolul acesta din „Deutsche Revue“. Și veți recunoaște cât este de naturală intervențiunea mea în discuțiune, în momente atât de înalte, pentru a cere ca din atitudinea ministerului să rezulte nu numai avantaje pentru România, ci și pentru întreaga națiune românească — libertatea, puțința de a se dezvolta în cultură, ceea ce nu este împotriva nici unei alianțe de pe lume, ci împotriva oricărei alianțe este tocmai acea acțiune care păcătuiește prin tratarea ca element inferior a elementului românesc aflător sub stăpînirea unui stat aliat.

D. Maiorescu zicea: în Rusia, românii se găsesc în împrejurări rele. În ce privește românii din Austro-Ungaria — și nu avem decît să ne uităm în Bucovina — „nimic nu se opune aici, din partea statului, dezvoltării bisericii române, a școlii române, a culturii române“. Adevărat e că și d. Maiorescu știa că sînt unguri, probabil că i-a și văzut, și, prin urmare, știind că în monarhia aceasta austro-ungară este și o Ungarie, și în această Ungarie sînt unguri, cari stăpînesc mai mult Ungaria decît elementul german Austria, din ce în ce mai mult slavă, și cari au un rol mult mai însemnat în monarhie, prin avîntul lor național, decît ceilalți prin patriotismul lor îmbătrînit, dumnealui adăuga: „Imprudența politicii interioare a ungarilor în contra românilor austriaci nu prea este făcută a favoriza o prevenitoare mergere împreună cu românii“.

Dar i se părea că acestea sînt lucruri trecătoare; cunoștea pe unguri, poate că-i întîlnise uneori, dar nu-i cunoștea îndeajuns.

Fiindcă d-sa zicea: „Dar dificultățile acestea sînt mici și trecătoare în raport cu scopul cel mare și permanent și, dacă se va afla în esență voința statornică din amîndouă părțile, forma confirmării ei va trebui să se afie“.

Mi se pare că „forma confirmării“ nu a apărut, nu s-a aflat. Dar, înainte de a arăta că nu s-a aflat „forma confirmării“, să venim la două publicațiuni ale d-lui Take Ionescu.

O publicațiune o rezerv pe mai tîrziu; este publicația apărută în „Monthly Review“ din aprilie 1903. Guvernul s-a hotărît să nu răspundă, dar, cu tot complimentul făcut personalității, „individualității“ mele, nu voi cere d-lui ministru de interne să-mi spună dacă își păstrează părerea pe care o exprima în revista engleză atunci, în aprilie 1903.

Dar, oricum, este un articol foarte interesant. Cer voie să vă spun — aici nu vorbește pasiunea — că e o foarte bună carte de politică externă, cartea franceză pe care d-sa o tipărea în 1891 și în care zicea așa: „Existența națională a neamului românesc întreg, și nu micșorat, e o chestie vitală pentru toți românii, atît pentru cei din regat, cît și pentru cei din afară. Dacă însemnăm ceva în jocul european, noi, românii din România liberă, e pentru că se știe că neamul românesc e mai mare și mai puternic decît statul românesc... Monarhia Habsburgilor, imperiu de atîtea limbi, trebuie să treacă și trece prin perioada dezagregării, ca să dea deosebitelor naționalități puțința unei vieți naționale“.

Aici este ceva care se rezervă, împreună cu articolul din „Monthly Review“, pentru sfîrșit.

Este ceva însă care trebuie citat aici: „Pentru a putea împlini misiunea sa istorică, rasa românească trebuie să rămîie viguroasă și întregă. Felurile porțiuni cari o compun nu trebuie să uite nici o clipă unitatea etnică și de cultură a rasei întregii“.

Atunci întreb — nu-i întreb pe dumneelor [arată banca ministerială], căci nu răspund, superioare scrupule de politică externă îi împiedică — dar întreb așa, în genere, întreb conștiința dumneelor care nu e nevoie să răspundă ca să știu ce se petrece în ea, întreb: de la 1891 ce s-a făcut din partea României ca să se asigure neamului românesc din monarhia aliată austro-ungară libertatea culturală la care, după toate legile omenești, are dreptul? Răspunsul îl dau eu, care pot vorbi: nimic.

Și atît de puțin, d-lor, încît nici ce zicea d. Maiorescu, în „Deutsche Revue“, în privința românilor din Bucovina, nu mai corespunde stării de azi. [...] Credeți că poate cultura românească este liberă în Bucovina? Luați colecțiunea foilor românești în era baronului Bourguignon și vedeți paginile acoperite cu plăci negre, care pare că anunță oficial îngroparea cugetării românești de acolo. Ca să știți ce este cultura românească în Bucovina de azi, faceți socoteală cîți inspectori școlari sînt români în școlile din Bucovina, și acei ce sînt, ce fel de români sînt. [...]

Va să zică în ceea ce privește cultura românească și opera de păstrare a neamului românesc în Bucovina, ele au fost împiedicate. Dar, veți zice, avem biserică românească în Bucovina. În această privință vă aduc o solie tristă, o solie de moarte: ea este amenințată cu rutenizarea. [...]

Și știți d-voastră ce s-a făcut cu imensa moștenire de avere pe care Ștefan cel Mare și alții din glorioșii noștri domni au lăsat-o bisericii, adică bisericilor în cari se vor închina cei din neamul lor? A servit să hrănească tot felul de venetici atrași de pretutindeni și cari găseau de zece ori mai bună viața în Bucovina decît acasă la dînșii. S-a înstrăinat destinația averii românești, s-a împiedicat cultura românească și neamul românesc însuși moare în Bucovina, provincia aliaților noștri.

În ceea ce privește Ardealul, să vă mai spun că acest an 1912, care ne este nouă un an trist pentru anumite griji, e dureros pentru românii din Ardeal, fiindcă se smulg sute de mii de credincioși ai bisericei unite, pentru a face din ei vrednici ascultători ai liturghiei grecești și ai predicilor maghiare ale unui vlădică fără nici un sens, ale unui vlădică de-a dreptul caricatural, care va vorbi țăranului nostru întîi în graiul lui Homer, pentru ca la urmă să vorbească graiul stăpînitorilor țării?

Așa fiind lucrurile, ne putem întreba: numai de atît sîntem vrednici pentru credința noastră, pentru sprijinul nostru și pentru neprețuitele servicii pe cari le-am adus Austriei, crezînd că ni le aducem nouă, în răsăritul Europei?

Dar voi mai aduce cîteva cazuri: în Camera ungară a vorbit dăunăzi cineva. Acolo obiceiul cu buzele strînse n-a pătruns. Acesta e un exemplu pe care ar trebui să li-l recomandăm și cred că, dacă s-ar tăcea în Camera

ungară așa de mult ca în Camera română, pentru nația românească ar fi mai bine, căci din discuțiunea aceea aprinsă ies anumite legi, legi cari se lasă cu toată greutatea pe trupul obosit al bieteii noastre națiuni. Credeți că au fost ascultați cu omenie vorbitorii români? [...]

A fost întrerupt deunăzi unul din deputații români de acolo: vorbește-ne și despre cutare, adică despre mine! Probabil că eu par în ochii lor cine știe ce dușman ireductibil, ceea ce de fapt nu sînt. Eu sînt numai prietenul plin de iubire al poporului meu, și aș vrea să înlătur toate piedicile din calea dezvoltării acestui popor al nostru. Atunci orice sentiment de antipatie ar putea să dispară! Căci nu sînt doar un aderent al doctrinei că rasele trebuie să se sfișie neconținut, că trebuie să cadă unele asupra altora cu toată greutatea lor de oștiri, pentru a-și smulge drepturile și a-și răpi puțința lor de viață.

Deputatul de acolo din Pesta nu a putut să răspundă el pentru persoana indicată de interpelator. Acea persoană însă, de aici, de la București, răspunde după două luni — deși cam târziu pentru o interpelare — și zice: Dacă nu am fi aliați, ați avea să răspundeți numai înaintea tribunalului de dreptate din conștiința lumii civilizate; dar, fiindcă sîntem aliați, veți avea să răspundeți și înaintea tribunalului opiniei publice de aici, care el trebuie să hotărască cu cine mergem și în ce condițiuni mergem și, dacă sîntem aliați, ce trebuie să cerem în schimb pentru serviciile noastre reale.

Trebuie să cerem mai înainte de toate păstrarea vieții fraților noștri care trăiesc acolo, fără de care, după cum foarte bine spunea chiar și d. Maiorescu pe vremuri, noi nu putem trăi aici, căci atunci am fi un element politic fără viitor, pe care l-ar dezrădăcina cea dintîi furtună.

Nu voi insista mai mult asupra situațiunii rasei noastre în Ungaria! Nu vă voi vorbi de preoți de 90 de ani, care sînt tîrîți la închisoare fiindcă au protestat împotriva faptului că li se impunea o slujbă nouă în biserică, slujba în limba grecească, pentru ca mai târziu să-i silească a o face în ungurește! Nu vă voi vorbi de noile procese de presă, deschise împotriva foilor românești, pentru că au cutezat să atace Bula Papei, pe care se întemeiază episcopia noii organizări, și procurorii ungurești au trebuit să ia apărarea sfîntului scaun, căci sfîntul părinte n-are procurori și miliție apostolică! Nu voi vorbi

de împiedicarea ședinței de alcătuire a unei secțiuni a societății pentru cultura și literatura românească din Ardeal!

Și, dacă aceste lucruri se fac azi, cu atât mai mult ele se vor face mâine!

Căci, dacă este un moment în care noi putem să intervenim cu toată greutatea însemnătății noastre politice actuale, este momentul de față; dacă noi putem cere să fim respectați în acele elemente ale rasei noastre, care triesc sub stăpânire străină, acum este momentul să vorbim.

[...]

Încă o dată, ne prinde acea patimă curioasă de a ne desconsidera, de a ne socoti mai slabi decât sîntem în adevăr.

Politica Austriei nu este, în momentul de față, în cea mai strălucită înflorire și în cel mai triumfător succes al ei. Nu avem decît să deschidem unele foi din Austria, pentru ca să ne dăm seama de atmosfera socială care domnește acolo. Iată, mai zilele trecute, am văzut în revista „Die Wage“, că politica pe care o face Austria în Serbia este supusă celei mai aspre critici, afirmîndu-se că Austria va pierde nu numai piața economică, dar orice influență în Serbia, pentru că se îndărătnicește a continua vechea politică în sensul lui Kaunitz. De fapt, dacă va continua această politică, întreaga situație imperialistă a Austriei în Balcani va dispărea.

Sub ochii noștri, Serbia a avut o atitudine energică față de puternica monarhie. Cuvinte care, la noi, ar fi fost socotite ca atît de îndrăznețe, încît temelia statului românesc parcă s-ar fi zguduit, cuvintele acestea au fost rostite în Parlamentul sîrbesc, și de guvernul autorizat și de opoziția autorizată — acesta este termenul cel mai nou — și de diferite persoane neautorizate.

Bulgaria nu pare că vrea să urmeze, după biruința ei, politica austriacă. Austria pierde pretutindeni înăuntru și în afară, față de tresărîrea la viață națională a popoarelor. Credeți că vor mai putea să umble consuli și agenții austrieci, după biruințele din anul acesta, așa cum umblau înainte? Credeți că națiunile acestea vor pierde cît de curînd simțul puterii lor adevărate, încît să se lase amenințate de reprezentanții unei politici condamnate? Nu!

Prin urmare, dacă Austria vrea ca, la Dunăre, să păstreze măcar o parte din influența ei, dacă ține să învie

puțin din rosturile epocii — care eu cred că nu se va mai întoarce — a lui Eugeniu de Savoia, ea are nevoie de noi. Și noi sintem datori, pe de o parte, să nu mai facem politică de capete plecate, pe care am făcut-o de atâtea ori, și, pe de altă parte, sintem datori, mai înainte de toate, să reprezentăm față de Austria nu numai interesul regatului României libere, dar și silința întregului neam românesc doritor de libertate și de cultură.

[...]

Iată, îmi cade sub ochi o citație, venită de la sine, fără nicio unul din artificiile oratorilor, care par a-și aduce aminte deodată că au în buzunar o hîrtie; e un pasaj care ilustrează multe, fiindcă în gura mea sînt acum cuvintele chiar ale acelor care suferă: nu cuvinte de om care compătimeste, ci cuvintele acelor care așteaptă de la noi o compătimire.

În „Gazeta Transilvaniei“ din 25 noiembrie iată ce se zice:

„Și ce urmează de aici? Urmează că pentru noi, românii de sub sceptrul habsburgic, trebuie să răsară zorile unor vremi mai bune; urmează că Viena trebuie să se convingă că un popor de 12 milioane, a cărui jumătate mai mare este închegată într-un stat puternic, de a cărui prietenie ea are absolută necesitate, trebuie altfel tratat decît pînă acum. Viena, și prin ea Ungaria, sub impresia actualelor solii primite din București, n-are ce face altceva dacă cumva nu-i și astăzi legată la ochi“.

Prin urmare vedeți că se cere în cuvinte duioase și cu insistență să îndrăznim a trimite tot mai des asemenea „solii“. E o foaie din Ardeal și ardelenii constituie pentru noi, cînd seriu ceva despre ale noastre, ca o judecată a viitorului: cum ne va judeca odată viitorimea, așa ne judecă ei astăzi. Asupra vieții noastre politice, ei au aprecieri foarte dureroase, foarte reale, care cad cînd asupra onora, cînd asupra altora, și trebuie să le primim, căci ei apreciază potrivit cu interesele generale ale neamului românesc și ei văd din depărtare, ceea ce înlătură orice patimă și chiar orice părtinire.

Și tot într-o foaie de acolo se punea de curînd o întrebare, pe care v-o spun și eu d-voastre. Se zicea, într-un articol de fond, care a fost oarecum dezavuat, firește, de alții, cu altă părere; se zicea: România a făcut politică austriacă într-un moment, fiindcă nu voia să facă politică rusească. Dar, acum, deodată, iată un al treilea

factor care apare. Acest al treilea factor sînt naționalitățile biruitoare din Balcani, naționalități legate printr-o ligă de război, care miine poate să slăbească, poate să se desfacă, dar care vă asigur că se va reface, fiindcă naționalitățile acestea din Balcani au un interes hotărîtor, anume, ca prin unirea dintre ele și printr-un *modus vivendi* permanent cu noi, să închidă poarta Peninsulei Balcanice vechii politice de intrusiune și a Austriei, și a Rusiei.

Cum sîntem de folositori Austriei, pentru a-și păstra prestigiul în locurile acestea, tot așa sîntem folositori popoarelor din Balcani, pentru aceea că, numai printr-o prietenie statornică cu noi, vremurile rele nu se vor mai întoarce pentru dinșii.

Și gazetarul din Ardeal pune întrebarea aceasta, pe care noi sîntem liberi să o discutăm, unii avînd o părere într-un sens, alții avînd-o într-alt sens: factorul acesta nou trebuie ținut în seamă sau nu? Eu voi răspunde: factorul acesta există; și noi trebuie să ținem seamă de tot ce există.

Nu putem să creștem numărul kilometrilor pătrați ai României, nu putem să îndoim, cum ar fi de nevoie, populațiunea României. Cel mult putem să dăm României acea oștire pe care trebuia să o aibă încă de acum cîțiva ani de zile și la alcătuirea căreia, cum este acum, a contribuit — și îmi place să pot să constat aceasta, aducîndu-i un magiu de recunoștință, nu ca prieten de vederi politice, căci nu am fost, nici nu sîntem și nici nu o să fim, dar ca român care-și iubește țara —, a contribuit în chip esențial, și el ca un român care-și iubește țara, d. Nicolae Filipescu (Aplauze). Puțin cam tîrziu însă. Se puteau face lucrurile înainte, și în bietul program naționalist-democrat este scris că România este datoare să aibă o armată cel puțin de două ori mai mare ca armata cea mai numeroasă a oricărui stat în Balcani. Iată ce se spunea în programul visătorilor, acum cîțiva ani, al acelor visători care nu ajunseseră încă nici la acel „germen“ de care vorbea cu o considerație filozofică dl. prim-ministru. Nu putem avea nici teritoriul și nici locuitorii de care în chip neapărat ne este trebuință, ca să însemnăm ceva în această lume răsăriteană. Și, atunci, ce putem să facem? Putem să creștem valoarea oamenilor, prin cele două mijloace mari: prin libertate și prin cultură. Și atunci, onor Cameră, cîți sînteți aci, și conservatori și

conservatori-democrați, și liberali, să-mi dați voie să vă amintesc și eu, din situațiunea mea modestă de om puțin înconjurat, datoria cea mare a viitorului. Anume, ca țaranul român să-și capete întreaga libertate economică și politică și să fie ridicat prin școală rurală la însemnătatea de factor cultural în istoria lumii. Să înceteze și rușinea alegerilor, pătate de violență și de înșelăciune la colegiul al III-lea, să înceteze și jumătatea de robie a țaranului și, mai presus de toate, spectacolul, primejdios pentru noi și dezonorant pentru civilizație, al unei țări în care jumătate din populație este încă neștiutoare de carte, și în care nu se pot găsi învățători și școală decît pentru jumătate din copiii care vor să meargă spre dinșii. Și pe această cale a compensațiunilor inferioare, pe care noi ni le putem acorda, vom putea păstra, dezvolta și ridica sus România și neamul românesc.

* D.A.D., nr. 11 din 17 decembrie 1912, p. 53—58.

„M-am simțit dator...”*

12 martie 1913

Onorată Cameră, acum câteva zile a fost adusă înaintea parlamentului chestiunea pasionată a obștiilor. La discuțiunile pe cari le-a trezit interpelarea d-lui Mehedinți eu n-am luat parte. Să-mi îngăduiți această introducere care veți vedea unde duce. N-am luat parte la această discuțiune din mai multe motive: întâi mi s-a părut, și mi se pare și acum, că a atribui fiecăruia din partidele noastre o concepțiune bine definită, împărtășită de toți, în ceea ce privește problemele esențiale ale economiei noastre naționale și ale viitorului nostru ca popor, e cam prematur.

De obicei, în partidele noastre, libertatea curentelor în ceea ce privește astfel de chestiuni este absolută. Așa încît cred că nu este drept să se puie în seama unui ministru, care face parte din același partid, ca un ministru anterior, care acela avea anume vederi în chestiunea obștiilor, a se pune în seama ministrului celuilalt o concepțiune care nu-i aparține.

Prevedeam, pe de altă parte, că, atunci cînd se va discuta această chestiune a obștiilor, va interveni antagonismul acela pe care îl cunoaștem, pe care nu-l putem aproba, pe care nu-l putem înțelege întotdeauna, dintre partidele noastre, care cred că sînt datoare în orice chestiune să aibă vederi diametral opuse, cu toate că sînt anume chestiuni, cum e chestiunea libertății economice și ridicării politice a țărănimii în care toată lumea e

* Interpelare adresată ministrului de interne în problema obștiilor și a ilegalităților săvîrșite de autorități.

datoare, absolut datoare, în interesul conservățiunii noastre naționale, să aibă cu desăvîrșire aceleași vederi. Nu e popor acela care e împărțit, în clasa sa dirigentă, în partide din cari fiecare are cu privire la problemele capitale ale existenței naționale vederi deosebite.

Prin urmare, cu părere de rău, cu durere de inimă, cu acea durere de inimă pe care, singur fiind, o manifestez prin întreruperi care uneori plac, alteori supără pe cîte unul, am arătat, din colțul acela al meu, părerea de rău pe care mi-o producea înfățișarea în Cameră din acest punct de vedere, și în acest scop de a se trezi o oaste politică împotriva altei oști politice, a chestiunii obștiilor, care, vă zic, trebuie scoasă în afară de partide. Obștea este o necesitate a momentului.

Proprietatea mare, din nenorocire, abdică. Aceasta o dovedesc arendașii cari stăpînesc cea mai mare parte a moșiilor din Moldova, iar, pe de altă parte, țăranul, ca individ, oricît am dori ca fiecare țăran, potrivit cu psihologia sa particulară și cu practica sa seculară, să-și aibă bucata lui de pămînt; țăranul, în împrejurările de azi, nu poate să-și apere cercul său restrîns de exploatațiune agricolă decît sprijinindu-se pe umărul celui alt și statul trebuie să întrebuițeze toate mijloacele pentru ca această solidaritate economică, care ar face din țărănimea noastră o mare oaste luptătoare pentru dezrobirea sa, pentru ca această solidaritate să fie cît se poate mai puternică. Îndată ce am văzut că discuțiunea pleacă pe alt povîrniș, îndată ce am asistat la schimbul de focuri rezezi dintr-o parte și din alta, am înțeles că drumul care se apucase în discuțiunea acestor obști — oricît de frumoase și întemeiate ar fi fost cuvintele prin cari colegul nostru, d. Barbu Catargi, a apărat onoarea partidului conservator, fiindcă este o onoare pentru d-voastră să sprijiniți obștiile și în felul acesta să cruțați țara de cele mai cumplite tulburări în viitor — avea o lature periculoasă, de unde nu putea să iasă nici un folos.

Dar, mi s-ar putea zice: d-ta de ce nu ai intervenit de la început, raliindu-te la interpelarea d-lui Mehedinți? D-lor, dintr-un alt motiv. Cînd cineva ca acela care a trezit această discuțiune — nu cineva din Cameră, ci din afară din Cameră, un profesor, d. I. Răducanu — pune o întrebare ca aceea din *Viitorul*: „Au țărani apărători în Parlament?“, întrebarea jenează, oricît de nemodest ai fi, și nu poți zice: sînt eu.

[...]

Dacă ar fi fost pusă întrebarea în alt fel, fără îndoială m-aș fi amestecat și eu în aceste dezbateri, căutînd a înrîuri drumul ce-l luau; mi-aș fi îngăduit să iau parte la discuțiune. Dar se vede că eram menit să vorbesc despre obștii, fiindcă puțină vreme după aceea a venit un caz particular, în care am fost solicitat înainte de toate de un sentiment de milă, și, în al doilea rînd, de acel sentiment de iubire, pe care trebuie să-l avem cu toții pentru clasa țărănească și care trebuie să ne facă să credem că țaranii sînt aceia cari au dreptate în lupta mare ce o duc. Am fost îndemnat de aceste două sentimente: mila și credința în dreptatea țaranilor în lupta cu cei mai bogați și mai tari dintre ei, și de aceea am cerut să mi se pună la dispoziție dosarele cari mi-au fost trimise, atît de d. ministru de interne, cît și de d. ministru de justiție, pe care regret că nu-l văd aici... [...]

Da, îndrăznesc a spune că faptele infățișate strict istoric, fără nici un fel de idee preconcepută, de parti-pris, nu sufăr vreo dezmințire; nu sufăr de la d-voastre și n-aș suferi de la d. ministru de justiție, dacă ar fi aici. Am cerut dosarele, zic, le-am cercetat cu de-amănuntul — trei dosare mari — am așezat notele așa cum sînt deprins să fac în cercetările mele științifice ca să le pot clasa după date și ca să caut pe această însușire legătura lor. După ce am recitit notele mele, după ce am studiat legăturile, după ce mi-am dat seama, în adevăr, de ceea ce se petrece acolo în satul Flămînzii, cu numele predestinat, m-am simțit dator din alt sentiment decît sentimentul de milă, din altă pornire decît pornirea de a da dreptate țaranilor în lupta lor pentru libertate, m-am simțit dator din punctul de vedere al dreptății, al siguranței statului român, din al înțelepciunii politice necesare, să aduc această chestiune înaintea Camerei. Deci voi prezenta-o așa cum reiese din dosare, cu cît se poate mai puține interpretări din partea mea spre a ajunge la acele concluziuni cari, la urma urmelor, ar fi și inutile din partea mea, fiindcă se vor fi impus cu valoarea unei axiome morale în mintea oricui va fi ascultat expunerea liniștită a faptelor.

D-lor, Flămînzii are o rea reputațiune. În țara românească, de obicei flămînzii nu au reputațiune bună, dar Flămînzii aceștia, din județul Botoșani, au o reputațiune detestabilă. [...] În 1907 s-a zis că din Flămînzii au pornit

răscoalele; am crezut și eu lucrul acesta, am crezut că acolo ar fi oameni de o răutate extraordinară, niște barbări nedomoliți, cari nu se gîndesc decît la case arse și oameni scâldați în sînge. Din această părere a mea cu privire la Flămînzi m-a scos un memoriu, pe care-l am aici și de care mă voi servi în documentarea afirmațiilor mele, și în el se cuprind următoarele rînduri privitoare la împrejurările în cari răscoalele țărănești s-au înfățișat la Flămînzi. Dacă veți binevoi a asculta acele rînduri, veți înțelege, încă de la început, cam de ce este vorba. [...].

Am cercetat, d-lor, dosarele și iată ce am găsit în ele. Am cules dintr-însele întinderea moșiei, numărul țărănilor cari se găsesc acolo și ce plătește un țăran, ca să poată căpăta mămăliga, mai mult sau mai puțin mucedă, mămăliga aceea din care să hrănească pelagra, atît de necesară existenței lui. Am văzut o moșie de 13—15 000 ha, un adevărat mic principat în Europa cealaltă. Noi, știți că sîntem în Europa, dar formăm o Europă oarecum specială din toate privințele, fiindcă în cealaltă Europă bine s-ar mai simți omul care ar avea la dispozițiunea lui 13—15 000 ha, dar în Europa cealaltă s-ar mai întîmpla un lucru, anume că acela ce ar avea 13 pînă la 15 000 ha, cu 2 100 locuitori în micul său principat, l-ar îngriji. Zic: principat, și noul rector de la Universitatea din Iași, d. Stere, într-un studiu foarte interesant, a numit aceste regiuni Fischerland, din cauza apropierii teritoriilor deținute de persoana de care ne ocupăm acum. În Europa cealaltă cine ar ține un asemenea mic principat, ar ști că are și sarcini: nu numai de trupuri, dar și sarcini de suflete; și cine ar stăpîni pe acei 2 100 de țărani, cari atîrnă de Mochi Fischer, ar face în așa fel încît nici sănătatea trupei, nici dezvoltarea sufletească a lor să nu sufere. Cine ar fi stat în Europa occidentală, pe un domeniu ca acesta, ar fi întocmit școli, ar fi clădit spitale, ar fi dat resursele trebuincioase binelui public, resurse rezultate din cîștigul enorm pe care-l culege de la acești 2 100 de săraci.

Ei bine, d-lor, de o mulțime de vreme, înaintea răscoalelor și după răscoale, înaintea interpelării mele și după interpelarea mea, înaintea procesului început acum cîțiva ani și după proces — și are să găsească advocați, cunosători ai legilor noastre ca și ai intereselor naționale, care să-i cîștige procesul, desigur — de atîția ani de zile, deci acolo nu se face altceva decît secătuirea pămîntului,

decît distrugerea gospodăriei, decît mizeria și stricăciunea țăranilor.

În toamna anului 1912, plătindu-se atunci pentru moșie 220 000 de lei arendă, se primește o telegramă de la un agitator, nu este așa? De la un instigator, de la un om care dorea revolta? Nu! De la un om al Principelui Sturdza, nepot de fiu de domn, care rezidă în Franța, pentru motive cari nu mă privesc, care vine în țară din cînd în cînd și care, ca și cea mai mare parte dintre proprietarii din Moldova-de-Sus, își dă în arendă moșiile la străini, ceea ce este foarte simplu, foarte moral și tot atît de național și demn de toată aprobarea, firește!

Prin urmare, de acolo, de la proprietar, de la procuratorul lui, vine o telegramă de întrebă pe țăranii dacă nu vor să se constituie în obște pentru a lua moșia în arendă.

Țăranul nostru, pe lîngă alte bunuri, are și pe acela că atîta este de bătut de vechiul jug al robiei, încît oricît îi ceri, el dă. Nu pentru aceleași motive pentru cari alte nații dau cît le ceri, pentru că nu au de gînd să plătească, ci deși au intențiunea să plătească, și sînt cei mai buni platnici, cum am auzit aceasta din gura a o mulțime de proprietari din Moldova-de-Sus și chiar din gura d-lui Alexandru Calimachi; țăranul primește și o împătrită arendă ca aici, numai să se ducă aceste vremuri, cari sînt grozave pentru el și constituie o primejdie pentru țara lui.

Și atunci țăranii primesc înștiințarea că dacă dau 800 000 de lei arendă, adică de patru ori mai mult, li se dă moșia. Dar, se va zice, poate că procuratorul nu era autorizat... Ba era autorizat. Din toate aceste dosare rezultă că era autorizat de dl. Alexandru Sturdza; delegatul Băncilor populare a fost chiar la d-sa acasă, ca omul care avea dreptul să reprezinte Băncile populare; a stat de vorbă cu d-sa două ore și i s-a zis: da, avem autorizație pentru aceasta.

Dar d-voastră, d-le ministru, veți găsi în dosar și o declarație a proprietarului, care zice că nu a autorizat pe nimeni. Să notăm că oferta a fost din octombrie și declarația, făcută după cererea administrației, e din ianuarie. Ciudat proprietar, care, rezidînd la Dieppe, nu știe că oamenii au fost adunați ca să constituie o obște, ci el numai în ianuarie află de aceasta și afirmă că nu voia să arendeze moșia la săteni. Dar aceasta nu l-a fost îm-

piedicat de a da procură în toată forma d-lui Matei Cantacuzino, care, în calitatea sa de avocat, era să-l reprezinte în această afacere de arendare la obștii. [...]

Mai departe, aş vrea să ştiu dacă d-voastră priviți Casa Centrală a Băncilor populare ca o instituțiune publică? [D. ministru de interne face semn că da]. Atunci procurorii și judecătorii de instrucție nu au dreptul să spună delegatului Băncii populare că merită să fie „băgați la pușcărie“, nu au dreptul să-i insulte, declarînd că toată această instituțiune a Băncilor populare nu este decît o hoție pe spinarea poporului. Căci, atunci cînd statul român a ajuns să se trateze el pe sine, între organele sale, în modul acesta, cum voiți să mai rămînă în sufletul țaranului respectul pentru ideea de stat ca și pentru diferitele organe ce-l alcătuiesc?

În afară de aceasta, vine cineva de acolo, d. căpitan Sturdza și d. Grigore Călinescu, directorul Băncii de scont financiar din localitate, vine aici la Casa Centrală a Băncii populare și cere să se delege un controlor agronom pentru a întemeia cele patru obștii prevăzute.

Unde vedeți d-voastră pînă aci agitațiunea țaranilor, nemulțumirea țaranilor, atacuri împotriva proprietății, pregătirea revoluției; unde vedeți toate acestea?

Bieții oamenii, atîta crimă au făcut, că au primit o telegramă și în sufletul lor s-au bucurat de primirea acestei telegrame. Natural că s-au bucurat... Contractul cu Mochi Fischer era pînă la 1917. Văzînd, însă, că proprietarul are intențiunea să treacă moșia, s-au gîndit că desigur e o înțelegere cu arendașul ca să-l despăgu-bească printr-o anumită sumă — căci de unde să știe lucrurile celelalte! — Și acum vine și încheie invoiala cu dînșii.

Să notăm data. În octombrie telegrama prin care țaranii sînt invitați să se constituiască în obște, pentru a lua moșia în arendă, și în același timp vizita la București, la Casa Centrală a Băncilor populare, a procuratorului proprietarului și a directorului băncii de scont, pentru a cere un agronom care să constituiască obștea.

Agronomul a venit, agronomul care era vorba „să fie băgat la pușcărie“ pentru cine știe ce atitudine antipatică a acestui om cu desăvîrșire blînd. Am plăcerea să cunosc pe acest agronom, și d. Lascăr Catargiu îl cunoaște și mai bine, e Constantin Filipescu. Nu se poate închipui om mai legal, mai blînd și mai respectuos, nu numai de

lege, dar și de formele cari sînt în legătură cu legea. Acesta vine acolo, cheamă pe țărani de la Flămînzi, ca acești țărani să se constituiască în obște. A fost ceva clandestin, a fost ceva ascuns de ochii autorității, s-au ascuns undeva noaptea în biserică? [...]

[...]

Prin urmare, d-lor, se constituie obștea și vă rog să mă urmați, fiindcă altfel n-o să puteți prinde chestiunea, și cred că sînteți cu toții, ca și mine, interesați să vedeți unde este dreptatea și ca să mă puteți urmări și controla în caz cînd, din anumite porniri politice, căci personale nu pot să fie, aș pleca pe alt drum decît drumul drept de la început — se constituie obștea în formele legale, adunarea fiind prezidată de judecătorul de pace de la Hirlău. Erau de față nu numai judecătorul, dar și d. Filipescu, care, fiind om tînăr, sfios, a crezut că e bine să aibă în apropierea lui un jandarm, gîndindu-se că, cine știe cum, se pot petrece lucruri ilegale. Și au fost: jandarm, judecător, delegat al Băncilor populare, ofertă din partea proprietății. Oamenii au constituit oferta* lor acolo; iar pe la celelalte trei sate nu s-au constituit obști. Cînd se petrec lucrurile acestea? Telegrama e din 29 octombrie, constituirea obștii se face la 26 noiembrie. Am raportul d-lui C. Filipescu, în care spune cum s-au petrecut lucrurile. O să adaug ceva care nu e fără interes, zice: în acest timp declar că mi s-au plîns în corpore locuitorii că au de luat plată pe muncă de la d. Fischer pe mai mult timp din urmă.

El însă n-a socotit că trebuie să intervină măcar cu sfatul lui, ci că s-a mulțumit ca să raporteze către Casa Centrală a Băncilor Populare și această plîngere a sătenilor.

Mai departe, el afirmă că „nimeni nu a văzut nici un semn de agitațiune, nici posibilitatea de agitație, pînă s-a isprăvit cu această constituire a obștei“.

Va să zică, încă o dată, obștea e constituită și trecem din noiembrie în luna următoare, decembrie.

În luna decembrie iată că-și fac aparițiunea în liniștitul sat al Flămînzilor un număr de nobili cavaleri veniți la vînătoare. Anume cine erau ispitiți de a face vînătoarea în pădurea Flămînzilor, și cînd? Cînd flămînzinii, pentru a se hrăni după munca și dreptul lor, s-au constituit

* Așa în text.

într-o obște și credeau că proprietarul, care îi anunțase, are dreptul să le treacă lor moșia cu de patru ori arenda anterioară, vine acolo și d. prefect Isăcescu... (către d. ministru de interne). În adevăr, acestea nu le știți, oriunde le-ați căuta, fiindcă procesul-verbal al vinătoarei lipsește. Dar o spun acei cari au văzut și cari au numărat 6 zile — lungă vinătoare — eu n-am fost niciodată la vînători de acestea, dar îmi închipui că nu vor fi ținînd totdeauna o săptămînă întregă.

[...]

Și în aceste șase zile au găsit prilej să cheme la Curte și pe învățătorul C. Maxim, care învățător nu vînase și nici conducător de vînătoare nu era. L-a chemat comandantul de jandarmi, l-a sfătuit în mod prietenesc să ceară de bunăvoie mutarea de la Flămînzi, zicîndu-i-se că nu i se va întîmpla nimic. Și cine spune aceasta? Noi sîntem deprinși, d-lor deputați, și d-voastră d-le ministru, cu tot felul de mizerii omenești, într-o țară unde dreptatea e puțină, mizeria se întîlnește la fiecare colț de stradă, mizeria de pîine, ca și mizeria de dreptate. Dacă ați fi văzut d-voastre figura femeii îmbrăcate în negru ca după mort, cu lacrămile în ochi, care mi-a înfățișat acel memoriu, cred că cel mai tare dintre d-voastră încă ar fi fost mișcat; era femeia învățătorului ridicat și aruncat în pușcărie, care stă acolo de două luni; am aci memoriul ei.

În viața mea de istoric am citit multe lucruri adevărate și neadevărate, și inima mi s-a deprins să nu răsune la orice plîngere; cu toate acestea, ori sînt istoric prea slab...

(O voce: Da!)

Faceți dar mai bine, ori în cazul celălalt durerea era prea autentică, prea adevărată, ca să nu fiu mișcat. Și zice femeia că și altădată l-a sfătuit în mod prietenesc să ceară mutarea de la Flămînzi „că nu i se va întîmpla nimic“. Înțelegeți că, altfel, dacă nu cerea mutarea de bunăvoie, i se putea „întîmpla ceva“. Dar pentru ce? Pentru că proprietarul se judeca cu Mochi Fischer, pentru că voia să treacă moșia la țărani, pentru că se constituise o obște și pentru că obștea voia să ia moșia.

Pentru aceasta l-a sfătuit, în mijlocul nopții, impunîndu-i mijlocul ghilotinei „par persuasion“.

„A intervenit și prin preotul Drăgan, tot în acest scop, tot în cursul anchetei, și iarăși a refuzat“.

Trec câteva zile. Acum sîntem în decembrie, căci avem cite un act pentru fiecare lună; trecem în ianuarie. În ianuarie încep, d-le ministru, anchetele.

Mai întii avem un interesant raport al d-lui Costea, procuror de Botoșani.

D. Costea fusese și el la vînătoare, dar uitase. Se cunosc cazuri de acelea cînd fiind cineva în altă stare de spirit, după ce trece la starea de spirit obișnuită, uită tot ceea ce s-a petrecut în urmă. Desigur că tot așa ceva s-a petrecut și cu reprezentantul justiției din Botoșani. Fi-îndcă dumnealui fusese la vînătoare și acum nu mai știe nimic din ce s-a întîmplat la Flăminzi, ba parcă nici nu ar fi fost în stare să arate cu degetul pe hartă unde este această localitate. În cuvinte de o nevinovăție înduioșătoare, dumnealui spune că a primit informațiuni telefonice; că îi e frică de „adunarea țărănească“, și îl cheamă la parchet pe învățător. Învățătorul îi răspunde: cînd voi fi chemat în formele prevăzute de lege voi veni; dar pînă atunci nu vin! Ceea ce dovedește că învățătorul era un om foarte obraznic! Dar eu zic că dreptatea și înaintarea Țării Românești vor veni cîndva de la acești obraznici cari cutează să refuze a se supune poruncilor nemotivate și nelegale venite de sus și să ceară să li se vorbească în numele legii!

Dar, în același timp, d-le ministru de interne, a apărut în localitate și un alt reprezentant al statului românesc, a apărut d. comisar de siguranță Corfescu; și, atunci, între d. Costea, procuror, și Corfescu, agent de siguranță, s-a iscat o nobilă rivalitate. Se vede din raportul d-lui Costea cît e de nemulțumit că opera folositoare întreprinsă de dumnealui, în folosul statului românesc, o strică amestecul acestui nou sosit . . .

În privința lui Corfescu toți spun că ar fi adus știri „exagerate“. „A exagerat starea de lucruri din localitate“, a „întrebat pe cîțiva, cari aveau interesul să exagereze și să denatureze cele petrecute“. Toate aceste lucruri le spune d. C. Filipescu, care a fost în anchetă după aceasta.

Dar d. Costea nu se mulțumește numai cu atît, d-le ministru de interne [. . .].

Iată ce zice d. Costea:

„Tot ce se poate spune în mod cert e că parte din învățătorii și preoții de la sate au avut un rol însemnat în pregătirea și izbucnirea revoluției. Se pare că lecția singe-

roasă de la 1907 s-a uitat, judecînd după cele ce voi avea onoare să vă raportez“.

[...]. Nu învățătorii, nu preoții au stîrnit deci răscoalele din 1907, și atunci, cînd din motive de ordine de stat s-a acordat amnistia, aplicîndu-se nu numai oamenilor incuți, cari într-un moment de furie au săvîrșit acte ilegale, dar și oamenilor culți cu situații în stat, cari și-au pătat miinile cu sînge, nu-i este permis d-lui Costea să răsără azi cu aceste sîngeroase cuvinte împotriva învățătorilor și preoților cărora cînd România va fi liberă în interior și rezemată pe toate puterile sale, națiunea le va ridica un monument de recunoștință pentru munca și suferințele lor, pentru prigonirile la cari această muncă i-au expus.

Prin urmare, să luăm pe d. Costea mai departe, căci este un om interesant — o să înainteze, are dovada — pentru astfel de lucruri trebuie o dovadă, nu este așa? și iat-o dovada: d. Costea a găsit „un manifest incendiar“, pe care l-am cetit și eu și în care se întîlnesc cîteva fraze atît de inofensive, încît nu știu zău dacă ar avea cineva curajul să condamne pe cineva sau să-l țină de rău măcar pentru un asemenea exercițiu nedibaci de retorică. Și, notați un lucru, că nu învățătorul care stă acum la temniță, ci un alt învățător, Scurtu, din satul Zlătunoaia, a cerut astfel țaranilor să facă obște dacă vreau să aibă pămînt, în condițiuni legale. În felul acesta a fost și manifestul de odinioară al d-lui Stere, la colegiul III din Iași, în contra căruia a țipat o lume întregă, dar eu nu am țipat, fiindcă în forma aceluia act nedibaci se ascundea o revendicație foarte naturală a clasei de jos și d. Stere, candidat la colegiul III, trebuia să fie un apărător al drepturilor clasei de jos. Prin urmare, din tot raportul d-lui Costea, reiese un singur lucru pozitiv; acest magistrat de carieră, care dorește înaintarea, insultă tot corpul învățătoresc și pe preoți, făcîndu-i instigatori și cauza nenorocirilor acestei țări. Și pînă acum acești oameni instigați nu au făcut nimic, deși am ajuns în ianuarie, da, nici un deget nu s-a mișcat, ci numai o vorbă nesocotită s-a aruncat; satele stau în deplină liniște ca totdeauna. Dar, cine subminează pămîntul sînt alții, d-nii de la oraș, cari mînați de pasiuni personale, de multe ori inavuable, întrebunțează tot ce este rău în viața sateilor, pentru ca de acolo să-și facă: sau spor de avere, sau grabă la carieră, sau alte lucruri cari nu trebuiesc dobîn-

dite pe această cale, ci numai prin aceeași muncă răbdătoare...

[...]

Mai departe, la 21 ianuarie, se pornește altă anchetă: ancheta aceasta e făcută în zilele de 21 și 22. În fruntea acestei anchete stă un domn inspector administrativ, d. Victor Bilciurescu. Pe acesta îl cunosc de când și-a fost început cariera literară. Pe vremea aceea d. Victor Bilciurescu făcea poezii sentimentale:

„În finul de curînd cosit
Gîndind la tine am adormit.“

E în tot cazul un debut care nu făcea să se prevadă că autorul acestor versuri avea să ajungă cîndva inspector administrativ. Putea să ajungă și inspector agricol. Mitropolit, nu! Dar mai știi? ce nu poate ajunge cineva cînd începe cu „finul de curînd cosit“!

Prin urmare, recomandațiunea de atunci ne îndreptăța să credem că viitorul inspector va fi un om iubitor ai acelor cari cosesc finul, care-l așează în claie și așa mai departe, pentru ce se mai poate întîmpla cu finul în lumea aceasta.

[...]

întîi, dumnealui constată că: „Nu e vorba de nici un fel de agitațiune, de nici o intențiune de nemulțumire, chiar pentru la primăvară“. De aici ce rezultă? Rezultă că: „pentru a preveni orice eventualitate“, trebuie a se lua măsuri. Și anume de ce natură? Obștea să fie lichidată, obștea care nu era măcar întemeiată cumsecade! Nu numai atît, dar cine sînt instigatorii? E învățătorul Maxim, preotul Săvescu, doctorul din localitate și administratorul de plasă, d. O. Crudu, care este unul dintre cei mai buni administratori de plasă pe care i-au avut și liberalii și d-voastre, conservatorii, plus conservatorii-democrați și liberalii cînd se vor întoarce și vor guverna această țară; e un tînăr curat, harnic și cinstit. Acești patru trebuiau loviți, și anume pentru ce?

Iată pentru ce. Preotul pentru că are „aroganță aparentă“, și „se amestecă între relațiunile dintre locuitori și arendaș“.

Am observat adeseori că poeții cînd scriu în proză n-o nemeresc, de aceea nu voi cere măsuri în contra d-sale, care a fost creatorul *Revistei Nouă* și, deci, îi datoresc recunoștință ca scriitor, dar ar fi de dorit să facă în

versuri rapoartele, căci atunci nu ar avea nici o consecință.

Dar uite, pentru dumnealui mai am o notiță. Dumnealui se ocupă și de medicul de plasă. Medicul, d. Șipoteanu, este însărcinat acum cu o misiune în Dobrogea, îmi închipui că nu în legătură cu interesele noastre în partea aceea, cari interese sînt reprezentate de alții, cum sînt, ci pentru că d. Șipoteanu, care este mai ușor de convins decît învățătorul, a ascultat de injoncțiuni și a cerut să fie permutat, pentru ca a doua zi să protesteze împotriva declarațiunii stoarse cu o zi înainte. Declarațiunea aceasta a făcut să apară d. dr. Sion, arătînd și numărul petițiunii d-lui Șipoteanu. Va să zică d. Șipoteanu, care a consimțit să facă ceea ce învățătorul n-a vrut să facă, a fost trimis într-o localitate din Dobrogea, și iată de ce d. Bilciurescu spune: este „tot așa de suspect ca și Maxim“, — vom vedea de ce era suspect Maxim. Dar de ce este suspect? Zice: „Mi-a declarat că este partizan al d-lui dr. Lupu. Dr. Lupu este un excelent medic, un foarte bun conferențiar popular; în 1907 a împăcat un județ întreg fără să verse o picătură de sînge. Și de atunci, ca mulțumită, a căzut de două ori la colegiul III. [...]

După această anchetă vine o altă anchetă, în fruntea căreia se găsește procurorul-general de Iași, d. Toneanu, întovărășit de o întreagă suită de funcționari din toate ramurile. [...]

Dar d. Toneanu, credincios obiceiului, care pare că domnește în general în această parte în ceea ce privește obștiile, face constatări de felul acesta. Dacă le aprobați, vă privește pe d-voastră; eu n-am părerea aceasta, dar nu pot să nu las pe cineva să o aibă. „Cei dintii cari intră în obștii sînt învățătorii și preoții, găsind în ele mijloc de exploatare“. [...]

Alta: „Nu se înființează o cooperativă fără ca învățătorul să nu facă parte din ea, fie ca președinte, fie în calitate de casier, neglijîndu-și școala“. Acestea sînt cele trei constatări făcute de cele trei anchete, și în cari s-a găsit învățătorul nevinovat. [...]

De ce este acuzat acest învățător în contra căruia, cu cîteva luni înainte, nu se spunea nimic?

Dar în octombrie nici un cuvînt de învățătorul Maxim, în noiembrie iar nimic; învățătorul C. Maxim, silit, pri-

mește să facă parte din obște, în luna decembrie, când cu vânătoarea, învățătorul Maxim este un om foarte cumsecade, care este chemat la curte înaintea vânătorilor ca să se capete de la dînsul petițiunea de permutare; învățătorul Maxim începe să devie o persoană foarte periculoasă numai în ianuarie.

De ce natură e învinuirea care se aduce atunci lui Maxim? Că în 1907 ar fi găzduit pe cineva. Cum se vede din Monitorul Oficial, care însă niciodată nu s-a adus, în tot cursul anchetei, nici un singur rînd din Monitorul Oficial, din care să se constate că în 1907 învățătorul Maxim ar fi găzduit pe cineva care nu trebuia găzduit.

Pe lângă aceasta, din 1907, păcatul ar fi fost șters prin amnistie, cum au fost acelea ale altora, mai mari, cari ar fi trebuit să ceară ei, ca o datorie de onoare, ca un titlu de cinste pentru urmași, să fie judecați pentru aceea ce li se aducea împotriva. Prin urmare, nu se poate vorbi de păcatul lui Maxim din 1907.

Mai departe, învățătorul Maxim avea un obicei rău, ca și doctorul Șipoteanu, dar fără legături cu doctorul Lupu, deși era din aceeași categorie periculoasă. Prin urmare înțelegea și el să se îngrijească de dezvoltarea, de stabilitatea economică și de înaintarea culturală a oame-nilor cari se găseau în satul lui.

Peste cîteva zile, d-le ministru, îl judecă pe învățătorul Maxim autoritatea școlară, și învățătorul a făcut un memoriu stîngaci, în care aduce o sumă de lămuriri, foarte interesante, între cari se spune că a găsit o școală cu 10—15 școlari și acum, cînd intră în temniță, în momentul cînd trebuia să dea examenul de capacitate, în momentul acesta lasă o școală cu 180 de școlari. A găsit un bordei umed; lasă acum, intrînd în temniță, o frumoasă casă de școală.

A fost întîi în alt sat și a întemeiat în satul acela, împreună cu administratorul de plasă — el fiind numai cenzor — a întemeiat o brutărie-cooperativă pentru ca să mănînce țărani pîine bună, iar nu mămăligă mucedă. Cine agită așa e un om foarte cumsecade. Venit la Flămînzi, a întemeiat o societate cooperativă: societatea a pornit cu un capital de 75 de lei și azi societatea are un capital de peste 50 000.

Veți zice că a întemeiat-o ca să cîștige. Da. Știți ce leafă aveau acei cari conduceau cooperativa?

De la 10 la 50 de lei pe lună, și el nu era președinte — președinte fiind preotul — el, casierul, nu era plătit, probabil, nici cu 50 de lei.

Ce a făcut această cooperativă?

Două cuptoare de pâine, o sală de adunare pentru săteni, care este o clădire de toată frumusețea, care este mândria satului, și poate că întreg județul nu are o clădire de felul acesta, făcută numai din economiile țăranilor și pentru care s-au cheltuit 20 și câteva de mii de lei.

S-a zis că, atunci când banca are un fond de 50 de mii de lei, cum clădești d-ta o casă băncii aceleia cu jumătate aproape din fonduri?

Maxim răspunde că a chemat pe sătenii din consiliu, cari i-au dat încuviințarea lor, care se poate constata din procesele-verbale.

Pentru toate aceste clădiri, el are conturile întregi, și pentru casă, și pentru cuptoarele de pâine.

Vine inspecțiunea d-lui Constantin Filipescu și a d-lui director Fotin Enescu, care a făcut divergență de păreri cu d. Toneanu.

Aceste inspecțiuni spun numai atât, că învățătorul a neglijat anumite forme de convocare anuală a acționarilor!

Dar, d-lor, aceste lucruri sînt necesare pentru o societate ai cărei acționari sînt risipiți în întreaga țară, dar nu într-un sat, unde toți se văd și toți se cunosc și toți știu ce se pune la cale; căci nu este posibil ca într-un sat, cînd se adună cu toții la cooperativă, să fie unii cari să nu știe pentru ce se adună și nici măcar că se adună!

Uitam o chitanță, în care se pretinde că s-ar fi însemnat 350 de lei și s-ar fi dat 250.

[Voci: A! A! A!]

Așteaptă! Dar în urmă s-a constatat, relativ la acea chitanță, că s-au dat și s-au scris 350 de lei!

Acestea sînt, d-lor, acuzațiunile ridicate împotriva învățătorului Maxim. Casa centrală a băncilor populare a fost mișcată de aceste acuzațiuni. Atunci s-a hotărît, pentru ca să nu mai rămînă nici o umbră de îndoială, să se trimită din nou, nu un funcționar, ci trei funcționari, întovărășiți acești funcționari de controlorul d. Ionescu Pașcani, de Vasile Pilat, noul administrator al plășii și ruda d-lui Gheorghe Constantinescu, ca și alții și alții.

Toți aceștia au venit la Flămînzii: dar cu două zile înainte, învățătorul fusese ridicat de șeful secțiunii de jan-

darmi și aruncat în temniță la Botoșani, unde zace și acuma.

[. . .]

Prin urmare, d-ilor, se face cercetare în lipsa învățătorului.

Ați putea zice d-voastre că învățătorul, nefiind acolo, s-ar fi putut găsi lucruri grozave! Știți ce s-a găsit? Într-unul din ani, li s-a părut cercetătorilor contabili că lipsesc 80 de lei și în alt an vreo 100 de lei. Vă întreb eu: un om care are rostul lui să se pîngărească, să piște 80 de lei într-un an și 100 de lei într-alt an? Știm cum se petrec lucrurile rele la băncile populare. Și avem a face cu un om absent, cu un om nespécialist, care poate să fi uitat cine știe ce detaliu de trecut în adunare. Prin urmare, nici cercetarea, deși făcută în lipsa lui, nu aduce o adevărată învinuire învățătorului Maxim.

Veți spune: aceștia lucruri cari se întîmplă acolo nu se pot întîmpla aiurea? Ba da. Aceste lucruri chiar în regiunea aceea se întîmplă neconținut [. . .].

Eu nu vă cer să opuneți faptelor fixate de mine alte fapte, și, nu numai atîta, sînt sigur că onestitatea d-voastră de spirit vă va împiedica de a pune alături de un fapt alte fapte. Acestea sînt faptele adevărate, și nimic din ce am afirmat nu e scos decît din dosare. Omul e nevinovat. Toată Camera ar vorbi de „hoțul care e în pușcărie“, eu voi spune, întrucît am o conștiință în mine, că acel care zace în pușcărie e un om nevinovat.

La Flămînzii nu au fost răscoale și învățătorul Maxim nu face altceva decît să plătească și el azi, prin închisoarea lui, birul de răscumpărare al clasei țărănești. Acesta e faptul. Prin urmare, vă rog să nu-mi opuneți dezmințiri, nu vă cred capabili de a opune dezmințiri la aceste fapte luate cu cea mai strictă scrupulozitate din dosare. Un lucru însă am dreptul să vă cer: dacă d-voastră nu puteți stăpîni prefectii, cum e cel de Botoșani, dacă nu puteți stăpîni, d-voastră sau colegul d-voastră, magistrații cum sînt cei de la Botoșani, cel puțin să dați persoanelor jignite în conștiința lor, să le dați dezaprobarea d-voastră publică pentru aceste procedee, cari, în momentul cînd în Cameră se afirmă iubirea pentru obște, căutau să le sugrume la întuneric, în locurile unde s-au întemeiat pentru liberarea economică, pentru înălțarea politică și culturală a națiunii noastre.

Înainte de a încheia, d-ilor, înmînez d-lui preşedinte o moţiune care are următorul cuprins şi care poartă iscălitura a unui număr de 10 d-ni deputaţi:

„Camera, înţelegînd că numai pe o ţărănime liberă şi mulţumită se poate sprijini viitorul României; văzînd cu bucurie alcătuirea şi progresul obştiilor menite a scăpa ţărănimea de exploatarea arendaşilor, şi în special a arendaşilor străini, şi

Primind cu recunoştinţă rolul de muncă pe care şi-l iau învăţătorii şi preoţii într-însese,

Invită guvernul a lua măsurile de nevoie pentru ca acţiunea de prigonire a unor funcţionari interesaţi a servi alte interese decît ale statului, sau conduşi de idei greşite, să înceteze la Flămînzii, ca ori şi unde s-au prezentat asemenea cazuri“.

Semnaţi: N. Iorga, I. T. Ghica, N. N. Săveanu, Pompiliu Ioaniţescu, Vintilă Brătianu, dr. Angelescu, G. G. Mîrzescu, I. Ionescu-Quintus, N. N. Seculeanu, Şt. C. Ioan, Dem. Negulescu*.

• D.A.D., nr. 41 din 23 martie 1913, p. 538—546.

* Take Ionescu, ministrul de interne, a eludat, în răspunsul său, fondul problemei, considerînd măsurile luate de justiţie contra învăţătorului din comuna Flămînzii exclusiv de competenţa justiţiei. Mai mult, el cerea să nu se mai agite problema agrară, „călcîiul nostru vulnerabil“, deoarece situaţia strategică a ţării era strîns legată de starea ei socială şi morală. Cît priveşte atacarea instituţiei arendaşeşti, a făcut justa observaţie că o critică socială dreaptă nu trebuie începută de la coadă, „ea trebuie să înceapă de la cap“, de la proprietarul absenteist de 30 de ani. El considera că motivul pentru care se prefera să se atace arendaşii era acela că aici se loveşte fără să răsune, „pe cînd dacă am lovit în proprietari, aceştia răsună şi lipseşte curajul să se lovească unde răsună!“.

„Chestiunea nu privește numai luptele dintre partide...”*

13 decembrie 1913

Onorată Cameră, dacă discuția de la mesaj ar fi în legătură numai cu luptele dintre partide, fără îndoială că ar fi inutil să se vorbească, fiindcă, în ceea ce privește soarta unora, soarta legăturii de două partide care e la guvern, și viitorul celuiilalt partid, care va fi la guvern, lucrul e, întrucît se poate cunoaște, hotărît. Prin urmare, din acest punct de vedere chestiunea nu mai are nici un interes, ar fi să se piardă în zadar vremea, dacă s-ar căuta să se discute ultimele evenimente din acest punct de vedere. Din fericire pentru discuția care se face aici — care ar fi trebuit să se facă, desigur, ceva mai devreme, fiindcă, atunci cînd regele a întreat, îmi închipui că Parlamentul putea să lase orice alte ocupațiuni pentru a răspunde întii regelui, rămînînd ca atîtea proiecte, interesante pentru deosebite persoane, pentru deosebite categorii de persoane, să vină ceva mai tîrziu! — ea privește și pe alții decît luptătorii pentru putere.

Dar, odată ce chestiunea nu privește numai luptele dintre partide, odată ce ea îmbrățișează întreaga noastră politică externă și deschide perspective atît de însemnate în ceea ce privește politica internă a anilor cari vor veni, să-mi dați voie să vorbesc, cu toate că actualitatea, în ceea ce privește lupta de partide, a chestiunii e, fără îndoială, e pierdută.

Și cine încearcă să facă din discuțiunea la mesaj arma de luptă politică a unui partid cu altul greșește fără îndoială anul acesta, căutînd un interes acolo unde intere-

* Discurs în cadrul discuției mesajului regal din sesiunea ordinară 1913—1914.

sul s-a epuizat de mult. Căci noi nu trebuie să vorbim aci numai în cercul restrîns al luptelor politice de partid, ci vorbim avînd înaintea noastră o țară și un popor.

Și vorbim în momentul acela, cînd această țară și acest popor sînt chemate să joace alt rol în lume. Astfel, oricine are de adus o contribuțiune de cunoștințe, o contribuțiune de idei, o contribuțiune de îndrumare în acest moment trebuie să fie bine venit.

Ni s-a adus înainte, la începutul acestei discuțiuni a răspunsului la mesaj, mesajul însuși, parafraza, care este răspunsul la acest mesaj — mesajul foarte scurt; parafraza de o bucurie retorică evidentă. Dar s-au adus în același timp și acte, cari ne cheamă să discutăm întreaga politică externă, pe care guvernul român a făcut-o pînă la pacea de la București.

Deci, de o parte avem rezultatul așa cum se înfățișează în mesaj și cum se înfățișează în parafraza de la mesaj; de altă parte avem ceea ce a pregătit pacea de la București; acțiunea guvernului de colaborare, reprezentat în ziua de astăzi prin d. președinte al consiliului și prin doi domni miniștri, ceilalți fiind ocupați, mai ales cînd este vorba de neînsemnatul act care e discuțiunea la mesaj. [...]

Dar mai este încă un lucru: noi discutăm pacea de la București, discutăm ce a pregătit pacea de la București. Dacă nu mă înșel, de la pacea de la București pînă acum au trecut 5 luni aproape, 5 luni în care o țară poate face ceva, în care o națiune își poate îndeplini datoria, în care un guvern își poate arăta destoinicia, în care o administrație se poate întemeia și-și poate începe opera.

Prin urmare: cum a fost interpretată, prin acțiunea administrațiunii noastre, prin inițiativa reformatoare, în teritoriul nou, a guvernului nostru, pacea de la București.

D-lor, din aceste patru lucruri, asupra cărora avem dreptul să vorbim, și asupra cărora unii dintre noi au chiar datoria de a vorbi, este unul care iese cu totul din controversă, care nu este supus nici unei controverse posibile: e vorba de însuși actul, de care cu multă dreptate se mîndrește d. prim-ministru, de care cred că dumnealui în rîndul întîii are dreptul să se mîndrească, — în ceea ce privește persoanele cari se găsesc la guvern, nu în ceea ce privește persoanele cari au pregătit, nefiind la guvern, prin voința unei națiuni întregi, pacea de la București. [...]

Prin urmare, d-lor, este o parte — care trebuie să iasă din discuțiune —, anume partea care privește meritele d-lui președinte de consiliu. Și mai sînt încă două lucruri în pacea de la București, care ne bucură pe toți. [...].

D-lor, pacea de la București, în sine, merită feliicitările tuturor; este, evident, un mare folos pentru noi, cum este o mare mîndrie pentru noi pacea de la București — o mare mîndrie — neașteptată aș zice. Noi știam că trăim într-o țară în care cea mai mare parte din locuitorii pămîntului național au întemeiate motive de a fi nemulțumiți cu soarta lor; știam că trăim într-o țară de adîncă suferință a acelor pe care se sprijină însăși existența statului român, și am fost dintre aceia cari au avut temeri ca această suferință și simțul ce poate provoca să nu influențeze cumva asupra hotărîrii săracilor acestui pămînt. Și s-au ridicat cu toții și, fără să se gîndească la jertfa de atunci și la răsplata de a doua zi, au venit de s-au înfățișat în serviciul țării. Eu nu cunosc în dezvoltarea popoarelor un caz în care cineva, avînd atît de puțin, să fi dat cu mai largă inimă atît de mult. Oricare dintre noi va trebui să aibă mai multă siguranță în viitorul acestei țări, în soarta ei, și, dacă în sufletele noastre puțin veștejite de sterpe lupte politice, de blestamate ambițiuni personale, — cancerul de care suferă clasa noastră conducătoare — dacă în sufletele noastre veștejite de descurajarea care rezultă din aceste lupte nu s-a produs bucuria care trebuia, ea s-a produs în sufletele acelor frați ai noștri cari văd steagul românesc chiar atunci cînd pentru noi îl ascund negurile întreselor și praful unor lupte politice zadarnice.

Și, prin urmare, acțiunea militară a României a creat între noi și ei o legătură puternică, de mai deplină frăție, de mai tare încredere, de o așteptare mai sigură a viitorului, care va produce roade incalculabile în viața poporului nostru. [...]

Pacea de la București nu m-a bucurat pentru kilometrii pătrați cari s-au adaus la pămîntul României, ci m-a bucurat pentru rolul pe care România de mult trebuia să-l joace și pe care, în sfîrșit, l-a jucat. S-a văzut că, oricari ar fi pretențiunile, silințele și vrednicia celor dimprejurul nostru, totuși noi sîntem cei dintîi. De aici derivă un lucru: datoria pentru noi de a face cu toții

aşa încît totdeauna să rămînem, potrivit tradițiilor strămoșilor noștri, cei dintîi. [. .]

Dar mi se spune, d-lor: înainte de pacea de la București a fost acțiunea diplomatică, pe care în parte o cunoaștem din cuvîntările cari s-au ținut într-un șir de cunedințe cari sînt acum numai semi-secrete.

Și ni s-au pus la dispoziție anumite acte pe cari, d-le prim-ministru, știați foarte bine că nu avem timpul material pentru a le putea studia.

Dar după aceasta a venit *Cartea Verde*, care cuprinde în mare parte actele acestea. Și eu nu voi fi dintre criticii ascuțiți cari vă cereau să ne înfățișați toate aceste acte. A înfățișa toate aceste acte înseamnă să ne tăiem puțința de a avea legături normale cu toți oamenii cari au avut încredere în noi și cari, deci, au vorbit cu noi. Dar, cu oarecare inteligență, din puține lucruri poate să vadă cineva totul, precum cu mai puțină inteligență din toate lucrurile poate să nu vadă nimic.

Prin urmare, *Cartea Verde* nu e numai ce se află într-însa, ci și lumina pe care o putem aduce asupra cuprinsului său.

D-lor, cu privire la *Cartea Verde*, la actele cuprinse înăuntru, la acțiunea care se desface din aceste documente istorice, s-au enunțat două păreri. Una din aceste păreri zice: Guvernul Măiorescu a prevăzut totul. Un guvern de profeți! [. .]

Să pornim de la început: în septembrie se știa că Balcanii vor intra în foc, se știa că o legătură, încă nelămurită, între bulgari, greci, sîrbi și muntenegreni, va provoca războiul cu turcii.

D-voastre ați făcut atunci o declarație care e, pentru lăudătorii d-voastre contra voinței d-voastre, începutul fatidic al profețiilor cari erau să vină în urmă. D-voastre ați spus: noi nu ne amestecăm în lucrurile acestea, afară numai dacă nu se vor întîmpla schimbări teritoriale. Puțerile înseși au declarat că schimbări teritoriale nu vor admite. Iar, dacă vor fi schimbări teritoriale, și cînd vor fi și cum vor fi, atunci vom vorbi și noi.

În acel moment v-au lăudat bulgarii, în cuvinte puțin cam nedibace, vorbind de „atitudinea strălucită“ a guvernului român! Era însă oare atît de strălucită această atitudine a guvernului român?

Dați-mi voie să cred că nu.

D-voastre ziceați că noi nu ne amestecăm decît dacă se vor petrece schimbări teritoriale în Peninsula Balcanică. Dar aceasta înseamnă să vadă cineva pe altul umblînd cu lumînarea pe lîngă un butoi cu benzină și să-i spuie: Eu nu mă amestec, afară numai dacă benzina dinăuntru va lua foc.

Dar, d-lor, nu trebuia să aibă cineva un dar extraordinar de profetie, ca să prevadă că, din evenimentele ce se petreceau, vor rezulta schimbări teritoriale în Peninsula Balcanică.

Și chiar dacă Austria ne garanta contrariul, — și îmi pare rău că din *Cartea Verde* lipsește un lucru pe care eu nu mi-l pot explica nici pînă acum. Noi am primit două vizite: una a fost vizita unui bun prieten al nostru, cum este contele Berchtold, conducător al politicii Monarhiei austro-ungare și om cu legături maghiare.

Probabil, e vorba de o simplă călătorie de sentiment, și probabil că tot de sentiment — căci altfel nu pot să mi-o explic — a fost și călătoria, după cîteva săptămîni, pe care șeful statului-major austriac a făcut-o la București, în mijlocul indiferenței tuturor.

Cartea Verde, însă, nu ne lămurește asupra rostului acestor două vizite și, neputînd să fim inițiați altfel, ne pare rău că rostul lor nu-l putem înțelege, căci oameni mari ca aceștia nu ne vizitează în fiecare zi, și este foarte firească dorința ca, atunci cînd vine cîte unul din ei, să voim a ști ce aduce, dar mai ales ce duce cu dînsul!

Desigur, pe noi ne-au asigurat Puterile [Centrale], și ne asigură și cel mai direct interesat, că nu se va schimba ordinea de lucruri în Balcani.

Era însă o întrebare: Dar dacă balcanicii vor voi să schimbe această ordine? Era să fie atunci războiul european? Și, dacă putea să fie războiul european, cine își simțea curajul să înceapă acest război? Austria, care sub arme a tremurat de frică toată iarna, sau Rusia, care nu știa ce să mai facă, numai să înlătore această primejdie? Atunci, dacă nu ele, noi era să luăm răspunderile războiului european? Știu că s-au găsit vreo cîțiva domni din București cari erau destul de siguri de cine va trage folosul pentru a cere ca România să provoace războiul european, avînd părerea, pe care nu o pot împărtăși, că noi, România, avem o putere extraordinară

și sîntem în stare a trage foloasele războiului european de partea noastră.

Dar d-voastre spuneți că, dacă nu se va schimba nimic în Peninsula Balcanică, ce se va petrece acolo nu ne privește. Să zicem, d-le prim-ministru, că nu s-ar fi schimbat hotarele. Dar aceasta înseamnă că nu s-a schimbat nimic? Cînd se dă o luptă, nu între state — căci aceasta nu a fost o luptă între state —, ci între națiuni, întreaga valoare a națiunilor cari intră în luptă trebuie să se hotărască pentru mult timp, poate pentru toate timpurile. Chiar dacă nu s-ar fi clintit o singură piatră de hotar, cu toate acestea altceva ar fi fost Turcia după înfrîngere și altceva ar fi fost Bulgaria, Serbia, Grecia după biruință.

Nu numai schimbările materiale ne pot preocupa pe noi, ci trebuie să ne preocupe și schimbările morale cari neapărat erau să se întîmple, pentru că vigoarea morală a unui popor înseamnă cel puțin cît stăpînirea unei provincii de acel popor.

Dar d-voastră v-ați oprit la această atitudine de expectativă. Vi se spune: v-ați oprit la expectativă fiindcă d-voastră personal sau guvernul d-voastră, alcătuit din persoane cari, cum se știe, nu s-au înțeles totdeauna, prin urmare d-voastră personal sau guvernul d-voastră, în care erau tendințe centrifugale, ajunse acum la maximum, și tendințe centripetale, cu mult mai slabe, nu ați știut să interveniți.

Nu, eu zic altceva: d-voastră și guvernul d-voastră, și dacă ar fi fost altul în loc, nu ați fi putut să interveniți.

De ce? Fiindcă, d-lor, atitudinea în lucrurile acestea nu se ia în ajunul catastrofei; atitudinea se ia cu multă vreme înainte. Și ceea ce ne-a lipsit nouă atunci, în septembrie și în octombrie, pentru a împiedica războiul, dacă aveam interes să-l împiedicăm, sau pentru a întrebuița războiul în folosul nostru, dacă aveam dorința, ceea ce ne-a lipsit nu a fost nici armata — armata a fost bună, s-a văzut pe urmă — nici sentimentul public — a fost admirabil, s-a văzut mai tîrziu, nici inteligența bărbaților noștri politici — ne-a bătut Dumnezeu cu prea multe inteligențe! —; nu aceste lucruri ne-au lipsit, ci ne-a lipsit organizarea, ne-a lipsit prevederea, ne-a lipsit gospodăria, ne-a lipsit tradițiunea în toate.

Noi nu am avut diplomați, noi nu am avut tradițiuni în legăturile noastre cu alte țări decît străinătatea de

peste Carpați, cu care am fost prieteni pînă la servilitate, și străinătatea de peste Prut, cu care am fost dușmani pînă la imprudență. În politica noastră externă nu au figurat decît acești doi factori și poate un îndepărtat factor german, întinzînd, din motive asupra cărora nu vreau să insist, mîna sa protectoare asupra românilor în anumite împrejurări grele.

Dar dincolo de Dunăre erau popoare. Pe acestea, în parte, le-am ajutat să se libereze, pe altele noi le-am liberat. Cine a vorbit cu oamenii de acolo, știe că ei înșiși o recunosc.

Ce am făcut noi, aceștia de acuma, pentru ei? Care a fost legătura noastră cu ei? Cari au fost informațiunile noastre cu privire la ei? Nule. [...]

Noi eram în cel mai complet întuneric cu privire la lucrurile cari se petreceau în Balcani. Nu mă înșeală rapoartele lungi redactate în cea mai recentă formă a limbii franceze. Și nu înțeleg de ce se fac rapoartele în această limbă! Ori știm așa de puțin românește și așa de bine franțuzește?

Și iar nu înțeleg cum d-voastre, cari aveți în grad superior sentimentul demnității personale, cum puteți permite rapoarte franțuzești scrise într-un stil care nu este nici al lui Corneille, nici al lui Racine, ci al bulevardelor din 1913? Cu „gendarmer“, cu „flou“, cum puteți ceti astfel de rapoarte? Pe acest ton se putea face impresie la Sofia?

Eu știu un lucru, că, în momentul cînd a pornit războiul, în acest moment, noi sau nu aveam reprezentanți deloc, sau, dacă aveam, era ca și cum nu i-am fi avut. Aș fi vrut ca în *Cartea Verde*, înainte de declarația d-voastră din septembrie, să mai fi fost și cîteva rapoarte mai vechi, cari să arate că oamenii cari reprezentau interesele noastre în Balcani știau ce se petrece acolo și își dădeau seama de grava răspundere ce apăsa asupra lor.

[...]

Și, atunci, ce puteți face d-voastră? Dacă d-voastră ați fi fost cancelarul de multă vreme al unui monarh absolut, ar fi fost altfel. Și ar fi fost altfel dacă d-voastră ați fi fost șeful ascultat al unui partid tare și al unui guvern cu autoritate. Sau dacă d-voastră, oricum v-ați fi numit politicește, și orice nuanță ați fi reprezentat, ați fi fost siguri de sprijinul statornic și călduros pe care în

momentele acestea țara întreagă vi-l datora. Și eu, într-o întrunire publică din octombrie, eu, fără răspundere de partid și guvern, am spus, criticînd politica ce faceți: „din moment ce se va ridica steagul românesc, indiferent de direcțiunea în care va merge, cu toții trebuie cu încredere să mergem după dînsul“, Și nu numai steagul acțiunii militare, dar și steagul diplomației. Dar d-voastră, profesor venerabil, om de cultură, cu merite mari, v-ați găsit în fruntea unui guvern slab, compus din două partide cari nu s-au înțeles și nu se înțeleg nici astăzi, căci veți ieși de aici braț la braț, dar numai de ochii lumii. V-ați găsit în fața unei opinii publice care vă cerea cîte în lună și soare, care nu vi le cerea niciodată sincer, ci, întotdeauna, nu pentru motive de politică externă, ci pentru motive de politică internă. Și v-ați găsit înaintea unei diplomații care n-a știut nici să prevadă, nici să se servească. Și atunci, a început acel șir lamentabil de acțiuni îndată întrerupte. Ați ajuns, în decembrie, la amenințarea de război, s-a ridicat imediat mîna hotărîtoare a Germaniei; ar fi război european; nu voim! Și v-ați retras.

S-au rupt negociațiunile de la Londra, și a început din nou războiul. Opinia publică vă arunca înainte, și ați mers. Deodată s-a ridicat mîna Rusiei pentru a vă opri: opinia publică din Rusia, panslavismul, care e totuși o forță, nu îngăduie strivirea bulgarilor de România. Și v-ați oprit.

Cînd ați crezut că puteți merge din nou, iarăși, mînați de aceeași interesată impulsie de politică internă, ați făcut cîțiva pași pentru a vă împletici iarăși. Nu v-ați oprit înaintea incapacității d-voastre, ci înaintea neputinței de acțiune pe care v-o creau decenii întregi de viață națională organizată pentru un singur scop, care se rezumă în interesele coalizate ale cîtorva mii de oameni, cari conduc o țară întreagă, și nu în folosul ei.

Atunci, natural, ați ajuns unde ați ajuns: la Petersburg*. Dacă nu vi s-ar fi dat Silistra, ați fi primit totuși. Ce

* Este vorba de hotărîrea Conferinței ambasadurilor celor șase mari puteri — Rusia, Anglia, Austro-Ungaria, Franța, Germania, Italia — care s-a ținut la Petersburg în 2 aprilie/9 mai 1913 și care a atribuit României Silistra. Istorici români și străini au ajuns la concluzia că această decizie s-a datorat în primul rînd blocului austro-italo-german, ca o contrapondere față de opi-

voiați să faceți? Și a trebuit nemaipomenita greșeală politică — spre a vorbi în termeni parlamentari — a Bulgariei, acea eclipsă de inteligență, acel moment de nebunie furioasă, pentru ca lucrurile să fie aduse unde trebuie. Și chiar în acel moment, avînd în însăși situațiunea d-voastre motive de slăbiciune, cari nu se puteau birui, ați stat la îndoială, nu v-ați putut hotărî de la început să fiți cum vi s-a cerut de aici, cum mă onorez că v-am cerut de aici în discuția ședinței secrete: să declarați că veți sprijini pe sirbi și pe greci cu orice preț, împotriva Bulgariei, dacă e vorba de Bulgaria, împotriva a mai mult decît Bulgaria, dacă mai mult decît Bulgaria va fi în dosul atacului trădător al generalului Savov.*

Astfel comentez *Cartea Verde*, și eu, fiindcă sînt istoric, nu mă pot lăsa ispitit de slăbiciunea persoanelor cari nu fac istorie, de a pune pe fițuici deosebite rapoarte și a le scoate pe rînd ca să sperie pe d. prim-ministru și Camera: eu sînt obișnuit a strînge laolaltă lucrurile, și, numai cînd se contestă afirmația, înfățișez dovada. Se vede din ea că d-voastră ați rămas în atitudinea aceea — știu eu cum o fi? — de „libertate de acțiune“ și mai departe. De ce? Fiindcă, dacă se întîmpla bine, meritul era al altora; dacă se întîmpla rău, d-voastră ați fi purtat toată osînda. Și, cînd o țară se comportă astfel, în momente ca acelea, nu se poate aștepta decît de la un noroc nebun și de la dezvoltarea spontană a forțelor naționale succesul din vara anului 1913.

Acestea le-am avut de spus în ceea ce privește acțiunea României. Nu o admir, o înțeleg.

O înțeleg, și nu arunc în spinarea unui om aceste păcate, cari sînt ale tuturor, ale tuturor oamenilor cari pe rînd au avut o răspundere și au uitat de dînsa. [...].

Mai este, d-lor, însă și un al patrulea punct, cu care voi încheia această cuvîntare.

nia publică românească tot mai potrivnică relațiilor cu puterile centrale. Cît privește Rusia, aceasta și-a dat acordul vrînd a-i plăti Bulgariei pentru cucerirea Adrianopolului. (Vezi pe larg despre aceasta, Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla alianță*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 324—354).

* Ministrul de război al Bulgariei. Calificativul de trădător i-a fost atribuit de Iorga pentru că a acționat sub impuls austro-ungar, încălcînd Tratatul de asistență mutuală ruso-bulgar din 1902 (Vezi Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 336 și 340).

Cînd se negocia pacea de la București, și cînd în guvern relațiunile erau așa cum le știm, din nenorocire așa cum le știm, cînd rivalitatea dintre miniștri împiedica în anume momente ca acțiunea României să fie acolo, la conferință, cum trebuia să fie un particular, un profesor, pentru care d-voastră, d-le ministru, nu aveți multă considerație, dar care păstrează în schimb multă considerație pentru rolul d-voastră cultural, pe care îl cunoaște destul de bine, un profesor vi s-a înfățișat unuia din miniștri și i-a spus: în conferință se discută, se rezolvă pentru multă vreme interesele cele mai mari din Balcani. D-voastră v-ați ocupat de alte lucruri. Aceste lucruri nu le cunoașteți, iar adversarii d-voastră le cunosc perfect; — mai erau acolo și d-nii Pasici, Venizelos, erau oameni cărora fiecare colț din viața Balcanilor de multă vreme le este cunoscut —; dacă aveți nevoie de cineva care a cheltuit 10 ani din viața lui ca să scrie istoria Imperiului Otoman și care o fi avînd oarecare competență în această privință, el stă, anonim, la dispozițiunea d-voastre: ce aveți de întreat, întrebați-l și vă va răspunde. D-voastre v-ați inițiat însă foarte repede în diferitele chestiuni și n-ați mai avut nevoie să mai întrebați pe nimeni. [...]

În schimb, adversarii d-voastre au desfășurat acum un program politic intern foarte interesant. Și am văzut ce puteți să-i opuneți, în ședința de ieri, și am apreciat și unul și altul. Dar, deoarece ne găsim la sfîrșitul Camerei conservatoare și nu la începutul Camerei liberale, eu nu mă simt chemat să mă pronunț, nici cu privire la programul liberal, pe care nu-l cunosc decît în liniile lui largi, ca strigăt de luptă, și nici cu privire la programul conservator, atîta vreme cît îl enunță d. Gr. Cantacuzino, și nu d-voastre.

D-le prim-ministru, liberalii v-au răspuns la pacea de la București prin anunțarea unei ere noi de reforme, și această eră nouă de reforme a fost făcută cunoscută țării în călătoriile pe cari conducătorii partidului liberal le-au întreprins în toate părțile. Nu am, o spusei, cîtuși de puțin intenția să discut lucruri cari nu sînt la ordinea zilei, cari nu sînt precizate, pe cari nu le știm în amănunte, și cari nu sînt clare poate nici în concepția persoanelor cari se înfățișează cu acest „program“. Dar, din moment ce partidul liberal, succesorul d-voastră de mîine la putere, se prezintă cu un program de îndrăznețe și ra-

dicale reforme, din momentul ce d-voastre v-ați adunat în consfătuiri cari au de scop a face un program cu o octavă mai jos decât acela al partidului liberal, privitor la modificarea sistemului electoral și la îmbunătățirea stării materiale a țaranului, să-mi dați voie să prezint o singură observațiune, căci aceea se poate prezenta acum chiar, înainte de a ști punctele sigure ale schimbării sistemului electoral și ale îmbunătățirii situației materiale a țărănimii. Să-mi dați deci voie să o prezint chiar înainte de a ști exact ce vor liberalii și chiar înainte ca d-voastre să fi terminat laborioasa operă la care colaborează oameni pe cari mă întreb uneori ce-i poate reuni în domeniul ideilor, de la marele proprietar, legat de concepțiunile sale, pe cari nu înțeleg a le critica, pînă la cugetătorul care se mișcă în toată libertatea unei gândiri ce nu se oprește nicăieri de un interes material, inexistent, de la persoanele comprimate de interese materiale la persoanele pentru cari nici un interes material nu se găsește la distanțe ce se pot aprecia. Da, mă întreb, cum se vor înțelege unii cu alții: cineva care ar răspindi tot pămîntul țării românești în dreapta și în stînga, fiindcă nu are nici o parcelă din el, și altul care n-ar da nici o fărîmă din el, ci ar expropria mai curînd de la 1 000 de pogoane în jos. Așa încît, dacă mare siguranță în ceea ce privește programul liberal nu am, mare încredere nu pot avea nici în ceea ce privește programul a cărui elaborare o prezidați d-voastră, d-le prim-ministru, cu o îngăduință așa de desăvîrșită și cu o neîncredere ce nu e socot inferioară neîncrederii mele.

Iată acum observația ce trebuie să fac. D-lor, națiunea noastră, deși victorioasă, este bolnavă; a fost bolnavă în mijlocul chiar al victoriilor sale, fiindcă altfel nu am fi avut, pe de o parte, nepregătirea intendenței, nu am fi avut, pe de altă parte, neexistența serviciului medical, cel puțin în unele locuri și în unele momente, nu am fi avut acele mii de morți care puteau să fie evitate. [...]

În îndreptarea unui popor bolnav, chiar în biruința sa, pot fi trei metode: o metodă e metoda *tradițională*. Dacă am avea un partid conservator, acest partid s-ar sprijini înainte de toate pe tradiție. Cunosce destulă lume, dar n-am găsit tradiția domnind nicăieri. Cum n-am găsit-o la adversarii partidului conservator, n-am găsit-o nici la baza acțiunii partidului conservator.

Am fost și eu odată ca vorbitor la o întrunire publică, pe care, în numele reformelor radicale, o convocaseți d-voastră. Am spus atunci un lucru: dacă este un partid care trebuie să se sprijine pe tradiție, adică pe țaran, în rîndul întii pe forța veche a boierilor lui Ștefan cel Mare, mină în mină cu țaranii cari luptau sub steagurile sale, împotriva masei amorfe, sub raportul național al orașelor, e partidul conservator. Eu am zis, eu am auzit! Eu m-am dus unde puteam înălța un steag și face un sacrificiu, ceilalți au rămas unde era de continuat, sub firma conservatoare, un oportunism cu scopuri personale, care nu se deosebește întru nimic de oportunismul celorlalți.

Deci, nu în reforma însăși, ci în legătura reformei cu tradiția ar fi fost originalitatea acțiunii partidului conservator. Partidul conservator nu poate imita pe liberali; nu se poate țiri după liberali. Partidul conservator trebuie să opue planului de reforme al partidului liberal un alt plan, care să plece din simțămîntul continuității istorice, din durata marilor familii, care trebuie să învețe înainte de toate a avea, ca cel mai scump patrimoniu, iubirea pentru tot trecutul țării și pentru acei oameni cari în viața de astăzi reprezintă în forma cea mai autentică acest trecut, clasa urmașilor de mari și biruitori ostași, cari sînt șerbii de pe moșiile arendașilor evrei din Moldova și ale arendașilor de toate neamurile din Muntenia.

Dacă partidul conservator vrea să facă reforma sa, are un drum: e drumul care duce la moșie. Acolo să rămîie, acolo să lucreze, acolo să-și îndeplinească funcția socială și de acolo să înlătore pe străini și exploataatori; acolo să-și facă frate pe țaran, și atunci ați fi văzut d-voastră ce putere ați fi reprezentat în țara aceasta! N-ați știut să faceți aceasta, și acum vin alții, care întrebunțează după altă metodă clasa suferinței și a muncii în această țară.

Vine partidul liberal, care, potrivit cu tradițiunea lui — nu-l critic, așa trebuie să facă, dar nu cred că e bine — de partid *raționalist*, plecat din ideile Revoluției celei mari, zice: anumite măsuri se vor lua, cu cît mai îndrăznește, cu atît mai bine, cu cît mai repede, cu atît mai cu folos.

Legi să fie, și starea de lucruri se va schimba. Nu! Acestei concepțiuni îi voi opune alta: concepția *organică*,

aceea care nu privește legea decît în legătură cu omul căruia i se aplică, om deosebit după țară și neam, și cu omul care o aplică . . .

Este o veche vorbă latinească: „quid leges sine moribus“. Sfîntă vorbă! „Ce înseamnă legea fără moravuri!“ Și atunci, dacă în adevăr d-voastre voiți reformele, trebuie să faceți un lucru: Să alungați politicianismul din rîndurile d-voastre, să înlăturați pe toți acei oameni — mulți, vă asigur — cari au venit la d-voastre ca să capete mai mult decît ceea ce ar fi putut căpăta prin talentul și munca lor.

Să înlăturați toate elementele parazitare cari vă complexesc mai mult pe d-voastre, fiindcă sînteți mai numeroși și în aparență mai puternici, dar cu atît mai slabi în adînc, decît d-lor; să reformați în interior viața partidului d-voastre, și să vă aduceți aminte înainte de toate de un lucru, de vorba mare pe care a spus-o cîndva un om mare, cel mai mare om politic pe care l-a avut țara aceasta: „la vremuri noi oameni noi“.*

Cînd voi vedea oameni noi, mă voi închina adînc înaintea lor, știind că sînt prea slab pentru a îndeplini ceea ce ei cu puterea lor pot să îndeplinească; iar cînd voi vedea oameni vechi, cari, și la d-voastre, și la d-lor, nu sînt decît exploataorii țării pentru viciile lor, atunci îmi voi căuta de drumul meu.

* D.A.D., nr. 10 din 24 decembrie 1913, p. 117—122.

„Avem nevoie
de o organizație sănătoasă,
de o națiune unită,
de o națiune mulțumită...“*

4 martie 1914

Onorată Cameră, nu vin aci pentru a adăugi un discurs la competentele discursuri pronunțate din partea celor trei partide cu privire la reformele pe cari le anunță guvernul.

Am de făcut o simplă declarațiune, și interesul, evident, pe care Camera îl poartă acestei chestiuni prin marele număr de deputați care frecventează ședințele Adunării mă îndeamnă în adevăr să nu dau cuvântării mele o întindere mai mare decât întinderea cuvenită unei simple declarații.

D-lor, vedeți, de aci de la tribună se spun lucruri pe cari lumea le știe mai mult sau mai puțin; revelațiuni nu s-au produs în cursul celor 10 zile de când se vorbește cu privire la necesitatea reformelor și, prin urmare, nu o să pot aduce nici eu. Știm ce vrea fiecare și știm de ce vrea fiecare ceea ce declară că este gata să susție. Prin urmare, cum se știa dinainte care va fi atitudinea partidului conservator și atitudinea partidului conservator-democrat în ceea ce privește reformele, se știa foarte bine de cei cari se ocupă de formațiuni politice mai noi, cari și acelea pot să aibă importanța lor, pot să fie simptomatice măcar pentru viitor, se știa de cine se ocupă de aceste noi formațiuni politice, ce cred persoanele, puține la număr, dar poate nu în întregime lipsite de valoare, cari se găsesc în jurul meu.

* Intervenție pe marginea raportului privind revizuirea Constituției.

D-lor, înainte ca partidul liberal să fi arătat nevoia reformelor, să fi declarat că este gata să schimbe Constituțiunea pentru a le aduce la îndeplinire, pentru a schimba sistemul electoral și a acorda prin exproprierea prevăzută în Constituție proprietate țărănească mai întinsă, înainte de aceasta au fost câțiva oameni cari, în mijlocul protestărilor generale, — aceștia treceau drept anarhiști pe atunci — în mijlocul protestărilor generale, acum vreo 10 ani de zile, și-au arătat părerea că n-ajung programele înfățișate de partide mai vechi, cari prin simplul fapt că erau mai vechi, și alcătuite cum erau, și reprezentând interesele foarte amestecate pe cari le reprezentau, că nu corespundeau unei clase, că nu cuprindeau numai un curent, că degeneraseră, cum degenerază orice partid vechi, în asociațiuni de interese mai mult sau mai puțin legate de interesul public, care poate să fie uneori uitat cu totul, erau silite să se oprească la termene mijlocii, și, totuși, aceste termene mijlocii nu ajung.

Îmi dați voie. Înainte de 1907, pe care nu știu cine l-a îndreptat, — mi se pare că nu l-a îndreptat cu desăvârșire bine, deși în 1907 se făcuse un program care a fost înlocuit cu un alt program, programele înlocuindu-se la noi fără să fie îndeplinite și legile schimbându-se fără să fie aplicate, și pe care nu știu cine l-ar fi îndreptat în întregime înainte de 1907 — liberalii aveau ca lozincă domnia legilor. Venerabilul d. Sturdza ținuse o întrunire în care declara că mîntuirea țării stă în domnia legilor, cea mai sîngeroasă critică ce se putea face lucrurilor petrecute pînă atunci, care ar fi fost domnia fărădelegilor, sau o domnie în afară de legi și, în momentul cînd toate soluțiunile se strînseseră în formula magică a d-lui Sturdza, domnia legilor, cînd prieteni mai tineri ai d-lui Sturdza, cum e d. Brătianu, care este azi în fruntea guvernului, și care, în sfîrșit, leagă viitorul său politic de îndeplinirea reformelor, cînd prietenii aceștia mai tineri nu găseau nimic de obiectat la formula d-lui Sturdza, cînd era vorba în adevăr numai de domnia legilor, cum erau, și nu de legi noi și nu de un nou fel de aplicare și de oameni noi cari să aplice aceste legi noi, s-au găsit cugetători politici cari au arătat primejdia de a se menține România în străvechea rutină în care trăise pînă atunci. Au vorbit acei puțini oameni și de necesita-

tea lărgirii legii electorale, și de necesitatea creării unei proprietăți țărănești, care să fie alcătuită din altceva decât proprietatea țărănească a unei curți nelucrate și a unui ogor pe care omul în cea mai mare parte n-are timpul să-l lucreze. Căci, d-lor, proprietatea țărănească e alcătuită azi din aceste două elemente: o curte nelucrată, o livadă de pruni pe jumătate uscați, și un ogor la câmp pe care omul n-are timp să-l lucreze fiindcă el este și muncitor agricol, și pînă vine timpul ca el să-și lucreze ogorul, vremea trece și ogorul rămîne nelucrat, sau, în cel mai bun caz, lucrat rău. Încă de acum 10 ani noi exprimaserăm necesitatea unei reforme electorale și crearea prin orice mijloace, cît de revoluționare, a micii proprietăți țărănești. De aceeași părere am rămas și acum. Guvernul se înfățișează înaintea noastră — adică o parte din Camera în legătură cu guvernul — cu o cerere de modificare a Constituțiunii, în vederea unui sistem electoral mai larg și în vederea unei proprietăți mici mai întinse. Și împotriva principiului nu avem nimic de obiectat. Ne pare foarte bine că măcar acum, după 10 ani de zile, vine lumea la această părere; ne pare bine că un partid, alcătuit în cea mai mare parte nu din țărani — țăranii n-au reușit nici măcar să aibă reprezentanți țărani la colegiul III, în alegerile patronate de un vechi prieten al meu și călduros iubitor al țărănimii, cum este d. Morțun — prin urmare, un partid care nu e țărănesc, care e atît de puțin țărănesc încît țăranii adevărați nici măcar nu pot să fie văzuți în Camera care este chemată să hotărască în ceea ce privește viitorul politic și economic al țărănimii, că un partid alcătuit din mari proprietari, dintre cari unii au și mari datorii și pentru cari exproprierea, mai ales plătită în bani, ar putea să nu fie dezagreabilă; că un mare partid alcătuit din arendași, și anume nu din arendași de profesie, ci din oameni cari iau moșii în condițiuni favorabile, determinate poate și de politică, în aceleași condițiuni în care ar cumpăra cine știe ce acțiune de la cine știe ce societate; că un partid alcătuit din mari proprietari, alcătuit din arendași, alcătuit din marea finanță, care la noi nu e deosebită de stăpînitorii de pămînt, căci domnul cu acțiuni și domnul cu moșia arendată sau stăpînită e foarte adeseori aceeași persoană și, și într-un caz și în celălalt, e vorba de speculă, nu într-un caz de un

iubitor al pământului și, într-alt caz, de un entuziast pentru dezvoltarea industriei și comerțului românesc, ci o oligarhie de speculanți care-și găsește rostul foarte bine și la moșie și în mersul anumitor instituțiuni de stat privilegiate, îmi pare bine că un partid astfel alcătuit vine și spune astăzi că cu țăranul român, cum este astăzi, noi nu ne putem păstra situațiunea pe care la 1913 ne-a dat-o pe jumătate norocul și pe jumătate numai vrednicia noastră. Noi avem nevoie de o organizațiune sănătoasă, de o națiune unită, de o națiune mulțumită. Și nu cu 5 și jumătate milioane de dezmoșteniți, ba cu 6 milioane de dezmoșteniți, avînd deasupra o clasă dominantă, care nu s-a ridicat nici prin virtuți ale burgheziei franceze, nici prin vitejie, ca a nobilimii germane, nici prin inteligență ca a aristocrației italiene, că va să zică cei 5 milioane și jumătate de dezmoșteniți, supuși unei oligarhii ridicate, cine știe cum, că nu cu aceasta se poate păstra o situațiune demnă în sud-estul european. Nu cu aceasta se poate îndeplini misiunea firească a acestui popor, pe care nici o lege scrisă de sus nu-l îndatorește să fie cuprins între hotărele pe cari le-au fixat întîmplările desfășurate în vecinătatea sa. Și atunci, fie că 1907 a cumințit pe o parte din lumea care credea că țărănimea noastră e capabilă de a răbda orice și că e o vreme pierdută a se mai gândi cineva puțin și la dînsa, fie din cauza lui 1913, care a arătat că războiul nu se poate duce cu voluntarii de la Capșa, că nu se poate duce cu privilegiații vieții noastre politice, cari cu groază se gîndeau la ce s-ar întîmpla dacă cei cari nu folosesc din existența statului român nu ar vrea să meargă, însă au vrut să meargă, și aceasta este cea mai mare glorie pe care și-a cîștigat-o națiunea aceasta în dezvoltarea ei istorică, că în 1913, fiind cum era, a mers așa cum a mers și ne-a dat ceea ce ne-a dat, fie una, fie alta, partidul, care acum 10 ani nu s-a gîndit decît la domnia legilor, recunoscînd că pînă atunci nu se aplicaseră simplu un deziderat al d-lui Sturdza, [...] un sentiment imperativ al datoriei sale politice, partidul acesta vine acum și se înfățișează sub cel mai revoluționar aspect. [...]

Dar îmi este iertat că nu mă entuziasmez, mie, care văd că partidul liberal e alcătuit așa cum este alcătuit, că nu reprezintă clasa țărănească, că, prin urmare, tendința sa de a ridica țărănimea nu poate veni din împăr-

tășirea durerilor pentru țărănime, — o identificare între partidul liberal și între clasa țărănească fiind imposibilă, chiar dacă s-ar hotărî să îmbrace 30—40 de aderenți, sau și un număr împrumutați de la noi, în costumul popular și să-i aducă la dezbaterile noastre. Partidul acesta liberal, zic, nu este al țărănimii, nu reprezintă clasa aceasta în suferințele și aspirațiunile sale necesare, ceea ce face nu o face la capătul unei lupte, prin care se ridică o parte dintr-un popor, ci ceea ce face partidul liberal este o măsură de cuminte oportunitate. Partidul liberal care, dacă ar vrea să înțeleagă că în viața politică modernă mai mult sau mai puțin un partid trebuie să reprezinte o clasă, dacă ar vorbi mai puțin de armonia de clasă, dacă ar înțelege mai bine că armonia de clasă rezultă nu din aceea că fiecare clasă mai reprezintă și altceva decît interesul ei, ci din faptul că fiecare clasă se reprezintă bine pe sine, și din lupta naturală dintre ele, de acolo derivă armonia socială, ar fi un adevăr politic, fiind însă ceea ce este, și neputînd să fie altfel, neputînd să se coboare în adîncul sufletului țărănesc, nu poate să aibă drept la sentimentul acela de simpatie mișcată pe care oricine i-l aduce unei clase apăsate, care se ridică pe încetul, care-și cucerește cultura, care-și cîștigă averea, care dă o luptă, punînd toate puterile sale în această luptă, și care, natural, în această luptă trebuie să fie întovărășită de sentimentul de emoțiune pe care oricine îl are pentru cel nedreptățit, pentru cel umilit, care vrea să se ridice pînă la dreptul lui.

D-voastră bine faceți că veniți cu aceste reforme; orice om cumsecade trebuie să aprobe acțiunea d-voastră, dar nu puteți cere nimănui să se încălzească peste măsură, să se entuziasmeze de ceea ce faceți de nevoie, siliți, pentru ca să nu se mai întîmple ceea ce s-a întîmplat odată în viața noastră națională. D-voastră sînteți un partid burghez, un partid al capitalului mobil, crescut repede, îmbogățit pe neașteptate, care faceți politică țărănească, fiindcă dacă nu ați face politică țărănească, Dumnezeu știe ce s-ar alege, nu numai din viața partidului d-voastră, dar din viața întregii clase suprapuse pe care d-voastră o reprezentați cu mai multă putere, cu mai multe legături cu societatea noastră. Și atunci, d-lor, eu zic: Bine faceți; nu-mi cereți însă să mă încălzesc pentru reformele d-voastră, și dați-mi voie să fixez alături de punctul

d-voastră de oportunitate un alt punct de vedere, din care reforma aceasta s-ar putea face.

Natural că acest punct de vedere e cu totul deosebit, și desigur că și metodele pe cari le impune trebuie să fie metode deosebite de metodel pe care îl urmați d-voastră, căci și programul, din acest punct de vedere, trebuie să fie altul decât programul care reiese din punctul d-voastră de vedere. Evident, e un drum mai îndrăzneț și un program mai deplin, și cu oameni mult deosebiți decât acei cari îi întrebuințați și pe cari sînteți siliți să-i întrebuințați spre a merge către reformele țărănești.

D-lor, mie mi se pare că reformele acestea sînt, în mare, ceea ce de 30 de ani de zile e în mic distribuirea de porumb după o recoltă rea, vînzarea în loturi a moșiilor statului către țărani, crearea de ferme model unde lipsește și modelul și ferma, dar încolo tot restul există, toată politica de filantropie și, pentru a întrebuința un cuvînt mai hotărît, ca să nu zicem pomană, politică [...].

Prin urmare, politica distribuirii de porumb, politica împărțirii moșiilor statului la țărani, politica ajutorului dat în cazuri de nevoie unei clase, care altfel și-ar lua singură ce i se cuvine, politica aceasta trebuia să ajungă mai curînd sau mai tîrziu la măsurile acestea. Și înțeleg foarte bine măsurile cari se propun din lagărul conservator, să nu mai cereți garanții — ca în 1907 — și noi sîntem miloși, și nouă ni se rupe inima de bieții țărani, sîntem și noi dispuși să punem mîna în buzunar ca să aruncăm ceva acestor oameni, căroră le datorăm cît le datorăm, fiindcă ne întrebăm ce am fi fără dinșii, căci coarnea plugului nu o să le apuce nici o mîna subțire dacă mîinile cele aspre le-ar lăsa cîndva. Prin urmare: punem mîna în buzunar și lăsăm, la ieșirea din biserică, un gologan în mîna săracului.

Între concepția conservatoare și a d-voastre, d-lor liberali, nu există nici o deosebire în fond.

Concepția conservatoare este: să ajutăm pe țaran, dar lăsînd acest ajutor la filotimia și ighemoniconul nostru.

D-voastre, liberalii, ziceți: să ajutăm pe țaran prevăzînd aceasta chiar în Constituțiune, adăugînd, va să zică, garanția că lucrul se va face; dar sentimentul din care este pornit — indiferent de această garanție — acest sentiment nu este recunoașterea plenară de drept, ci este un

sentiment numai de compătimire față de o clasă care suferă. [...]

D-lor, evident că această cuvîntare se reazămă și pe cercetări, pe cari le-am putut face în domeniul istoriei noastre, cercetări cari de multe ori produc rezultate apreciable și în judecarea problemelor prezente.

D-lor, eu cred că și în materie de proprietate mică și de drept electoral d-voastre nu dați nimic, ci d-voastre restituiți numai ceva!

[...]

Prin urmare, acum cînd vine cineva și pretinde că țăranul trebuie să-și aibă bucata de pămînt, — întrucît se poate, căci lucrul imposibil natural că nu-l cere nimeni și drumurile către orașe trebuiesc lăsate libere, nu putem închide țărănimea la cîmp ca în temniță, ci va trebui să se facă pe toate căile drumuri către orașe [...] — cînd e vorba dacă să se dea țărănilor pămînt, nu e vorba de o danie, nu e vorba de o acțiune caritabilă, ci e vorba de restituirea vechiului proprietar în dreptul său, pe care nu l-a uitat niciodată. Căci atunci cînd țăranul simte că pămîntul acela are o legătură cu el, aceasta este nu o închipuire a minții lui, ci aceasta este o amintire istorică care trăiește în sufletul lui și pe care nici o lege, nici o administrație n-au fost în stare să le înlăture.

Să vorbim de dreptul electoral. Eu cred că cu colegiul unic pe care d-voastră voiți să-l creați va ieși o Cameră nu ca acelea pe cari le-am văzut de 3 ori, cari un guvern conservator m-a împiedicat de a vedea pe a patra, guvernul conservator cu d. Marghiloman la interne (d. Carp, președinte al Consiliului, dar nu-l privea), nu mai așa, ci mai rea. Aș vrea să văd Camera ce va rezulta din colegiul unic lăsat în toată libertatea inexperienței sale; mie mi-e frică că vom avea o Cameră în care nu vor fi nici intelectuali, nici țărani, ci vor fi oameni impuși de cîrmuire, prin mijloacele ce am văzut și la alegerile din urmă, sau vor fi oameni de speța celor cari scot gazete revolver și cari știu să ațîțe pasiunile poporului și să pescuiască în apă turbure. Mi-e teamă că din acea concepțiune simplistă a colegiului unic va rezulta un fel de parlament de aventurieri ai vieții politice. Dar acestea nu sînt lucruri ce se discută acum, e însă un lucru ce se aduce prin propunerea de revizuire, acela că, adică sistemul electoral de astăzi nu se poate păstra. Da, a

refuza țăranului dreptul lui de a lua parte la vot alături de ceilalți, pentru conducerea statului, aceasta ar constitui nu numai cea mai mare nedreptate, dar și cel mai mare păcat față de viitorul României. Căci e un adevărat păcat față de viitorul acestei țări să se oprească țăranul de a-și exercita dreptul său electoral.

Numai, dați-mi voie, pentru aceasta trebuie două lucruri: trebuie și o lege și oameni alții decât aceia cari au făcut alegerile din 1913, acei cari au făcut să circule la deosebite circumscripții electorale, să zicem de ex. la Galați, alegătorii cari semănau foarte bine unii cu alții, să fi jurat că acela care a venit la secția IV a mai fost văzut dimineața la secția I.

Da, poți să lărgești dreptul electoral cât vrei, dar când pui alegători adevărați și nu de cei pe cari îi fabrici la poliție. Cine garantează însă că, odată cu legea, omul, printr-o minune dumnezeiască, o să se transforme, când e același om care știe foarte bine meșteșugul falsificării și-l va aplica la colegiul unic cel puțin tot așa de bine cum îl aplică la colegiile de azi; dar asupra acestui lucru nu mă opresc mai mult, ci recunosc că țăranul trebuie să aibă dreptul său de ales, și anume, nu numai țăranul știutor de carte, ci toți; nu știu dacă partidul liberal păstrează punctul de vedere al țăranului care a trecut examenul de 4 clase? [...]

În vremurile vechi toată țăranimea noastră a participat la viața publică. Și insist asupra faptului acesta. Constituțiile acestea noi, Regulamentul Organic și Constituțiunea de la 1866, acestea au despuiat pe țărani de dreptul de a conduce țara. Înainte de a fi concentrarea aceasta din secolul al 19-lea, era viața comunală, era viața locală și această viață comunală și locală era stăpînită în întregime de țărani, așa încît reformele, cari au ridicat pe cei de sus, au făcut pe cei de jos să piardă drepturile lor străvechi și elementare de a conduce țara.

Prin urmare, închei această declarație prin afirmarea conștiinței pe care o am, că atît legiuirea dreptului, cît și căutarea dreptului pentru țărani nu sînt numai măsuri cari se impun pentru oportunitatea lor, dar sînt măsuri cari derivă din toată dezvoltarea națiunii noastre, rămînînd o restituire dintr-un vechi drept politic și economic al poporului nostru. Dar am spus de la început, că nu pot să unesc la această recunoaștere entuziasmul pe

care poate fi au unii din prietenii mei, și am mulți prieteni între d-voastră, chiar din acei cari se cheamă că sînt adversari politici și iată de ce:

D-lor, reforma aceasta s-a mai propus și aiurea, s-a realizat fără rezultat de atîtea ori, nu s-a înnoit viața poporului, care se reformase în ceea ce privește chiar condițiunile economice ale vieții sale, nu numai condițiunile vieții politice. [...]

Dar veți zice: ce vom face în momentul de față? Nu țărănimea își poate smulge drepturile ei; d-voastre trebuie să le dați. Dar această acordare de drepturi nu e pe departe așa de roditoare cum ar fi fost căpătarea drepturilor prin dezvoltarea liberă a forței țărănimii însăși. Și în aceasta aveți un păcat; toate partidele noastre cari au stăpînit în România constituțională au ținut la o parte mulțimile cele mari ale acestei țări: prin neglijență le-au ținut la o parte de școală, prin lipsa unei gospodării de stat le-au îndepărtat de viața economică mai înaltă și, în sfîrșit, dintr-un interes de clasă rău înțeles, toate partidele, și mai ales d-voastre, cari ați guvernat mai mult, ați ținut sistematic țărănimea la o parte de viața politică. Între reformele de la 1907 a fost aceea care distrugea comuna și înlocuia pe primarul suspect prin notarul sigur, sprijinit pe umărul jandarmului; comuna, care era odinioară însuși sîmburele vieții noastre politice, însuși principiul de viață al organizațiunii noastre de stat, în forma aceea îndătinată din secolul al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea, comuna aceasta a murit la 1907 prin d-voastre, în cursul reformelor cari le îndeplineați. În loc ca primarul să devină mai primar decît înainte, după 1907, a fost mai puțin primar decît era mai înainte.

Și, prin urmare, puțina parte de participare a țărănimii la viața politică a țării i s-a luat, nu de dușmanii, ci de prietenii poporului, de acei cari vin azi cu reforme. Și vedeți d-voastre, aveți ocazia — căci era vorba, încă o dată, de un act de căință; — viața noastră politică se alcătuieste de cîtva timp numai din acte de căință ale unei clase dominante covîrșită de păcate. Dacă d-voastre voiati să inaugurați era aceasta de reformă într-un chip demn, era un mijloc; ați făcut alegerile din 1913. Sentimentul general în țară — și cunosc și eu ce se petrece în țară — era așa de puternic în favoarea d-voastre, încît ați fi avut aci majoritățile de cari era nevoie, fără să

fi făcut alegerile pe cari le-ați făcut, adică în loc să intrați în legături cu adversarii d-voastre firești și să faceți o tirguală ca aceea care nu se întilnește decît în regimurile parlamentare decăzute, în care orice luptă fățișă este înlăturată, în care pe scenă se face una, iar în culise se face alta, căci acolo unde se produc gesturile fantoșelor din față, în loc să vă înțelegeți cu adversarii d-voastră firești și nefirești, cu conservatorii și conservatorii-democrați, tirguindu-vă ca să le dați atît sau mai puțin, spre a ajunge la numărul de opozanți pe care l-ați lăsat să se strecoare în Parlament, în loc să căutați să înlăturați prin toate mijloacele administrative, era altceva de făcut. Căci așa zice chiar d-lui ministru Radovici că toată administrația s-a amestecat, sub ochii mei, chiar la Ploiești, în alegeri, recomandînd anularea celui de al patrulea buletin, fiindcă d-voastră voiăți să-mi dați scăderea de prestigiu a tolerării, și în același timp rușinea unei căderi, cu toate că al patrulea loc era liber. E acolo un fost domn prefect, care a fost de față, care poate să spună că așa e.

Prin urmare, în loc să faceți învoieli de felul acesta cu adversarii d-voastră politici, învoieli cari nu au fost nici măcar leale totdeauna, d-voastră trebuia să vă căpătați prestigiul necesar prin alegeri libere, cari să fi îngăduit țării adevărat să-și manifeste dorințele sale și în Parlamentul acesta.

[...]

Prin urmare, în loc să aveți acest Parlament alcătuit din persoane cari de multă vreme sau de mai puțină vreme sînt amestecate în viața politică, cari au chemarea lor în sfîrșit în această viață, dar Parlamentul în cari nu poate să se întilnească acel entuziasm, acea putere binefăcătoare din care să reiasă adevărate reforme, o viață nouă pentru țară, în loc să aveți acest Parlament aproape supus, ați fi avut un zgotos Parlament de luptă, în care spunîndu-și părerile liderii aleși ai poporului nostru, de o parte și de alta, ar fi rezultat acea luptă fecundă, ca toate luptele în cari iese adevărul din care se desface un nou viitor pentru țară. Nu în atmosfera de seră a unei Camere create pe căi administrative cum s-au creat și alte Camere, nu în această atmosferă se arată căile cele noi pe cari trebuie să meargă o națiune. De aceea vă doresc ca în aceste împrejurări să faceți tot ce

doriți, dar frică îmi e că, cu indiferența d-voastră pentru factorii morali, vă veți împiedica pe calea măsurilor materiale pe care o aveți înaintea. Fără puterea morală liberă o țară nu se poate îndrepta. Ați avut ocaziunea să o creați în Parlament, și n-ați făcut-o . . .*

■ D.A.D., nr. 11 din 6 martie 1914, p. 120—123.

* Din partea majorității, deputații Gr. Procopiu și C. Stere au amendat cuvîntarea lui N. Iorga, primul prin afirmația că nu „este nevoie ca cineva să fie țaran, pentru ca să aibă sentimentul datoriei către țărani“, cel de-al doilea printr-o ironie răutăcioasă: „D. Iorga ar fi primit și d-sa programul nostru, cu o condițiune: ca să fie poate chemat d-sa să-l realizeze“.

„Să ne gîndim înainte de toate că aparținem unui neam...”*

17 iunie 1914

Onorată Cameră, acum cîțiva ani fusese vorba, aiurea decît în Cameră, să se suprime discuția la mesaj. Dacă era vorba să se suprime acea discuțiune la mesaj, care servește oamenilor de talent ca să arate din an în an că însușirile lor oratorice nu au scăzut, fără îndoială că ar fi fost bine să se suprime discuțiunea la mesaj. Desigur că nu Camera deputaților e chemată a constata dezvoltarea însușirilor oratorice ale persoanelor pe cari Dumnezeu le-a binecuvîntat cu aceste însușiri. Sînt destule săli rezervate pentru acest uzaj, în care oamenii cari vor să încînte publicul cu felul ales cum își găsească cuvintele și cu felul meșter cu care le leagă împreună pot să găsească un public mult mai liber de a-i aprecia, și avînd mult mai mult timp decît la Cameră.

Și dacă, propunîndu-se desființarea discuțiunii la adresă, era vorba de acei oratori, mai numeroși decît oamenii cari se cred datori, odată pe an, cu un mare discurs menit să unească în aceeași administrațiune gusturile estetice ale majorității și minorității, dacă era vorba de aceia, mai numeroși, cari așteaptă discuțiunea la mesaj pentru a da la iveală un număr de răutăți acumulate cu privire la adversari, prin urmare pentru a vîda o sumedenie de chestiuni, cari sînt rezervate cu scumpătate pentru momentul solemn în care Camera este chemată să arate suveranului cari sînt nevoile țării și în ce fel înțelege cea mai mare parte din membrii ei — sau în ce fel opozi-

* Discurs rostit în sesiunea extraordinară a Parlamentului consacrată revizuirii Constituției.

țiunea, minoritatea, la rîndul ei, ar înțelege aceste nevoi ale țării; dacă este vorba de oameni de partid, cari vin în Cameră pentru a apăra partidul, în forma cea mai condamnabilă a acestei apărări, prin vederea resentimentelor personale și satisfacerea răzbunărilor cari s-au format într-un suflet împotriva adversarilor, firești sau nefirești, desigur că era bine să se evite țării uritul spectacol al patimelor aprinse, cari se aruncă orbește, ale unora împotriva altora. Și, firește, nu toți oamenii, în vederea pasiunilor lor, au aceeași educațiune politică aleasă, care face pe unii să devină interesați în îndeplinirea acestui rol.

Chiar și într-o adunare, pe lîngă fel de fel de pregătiri culturale, pe lîngă fel de fel de însușiri înnăscute, sînt și fel de fel de pregătiri sociale. Și atunci se întîmplă că, atunci cînd discuțiunea la mesaj este înțeleasă ca un fel de încăierare generală între protagoniști aleși, sau protagoniști intruși, cari nu întreabă pe nimeni ca să-și ia rolul de a apăra cu vehemență partidul care i-a primit acum cîteva luni, sau acum cîteva ani, dacă persoane cu creșterea politică mai îngrijită știu să dea un aspect mai frumos manifestărilor pasiunii pe care o aduc aci la tribună, sînt alții cărora, natural, aceste însușiri le lipsesc. Și tribuna Camerei nu este făcută pentru a da mijloacele de vedere a unor pasiuni urite, manifestate într-o formă încă și mai urită decît fondul cuvintelor cari se aruncă de aci. Și, iarăși, onor. Cameră, dacă, în cererea de a se înlătura discuțiunea de la mesaj, era vorba de acele persoane cari, prin aceasta, își rezervă anumite locuri superioare în viața politică, evident că ar fi fost bine ca propunerea să fie primită, să se fi renunțat la discuția adresei. Căci discuția adresei nu poate să fie, nici într-un caz, prilej pentru o etalare de ambițiuni, pentru o plasare de bilete ale ariviștilor.

Prin urmare, dacă discursul la mesaj nu este îndeplinirea față de țară și de națiune a unei datorii morale, dacă nu este un act etic și național, evident că participarea la discuție nu are nici un sens. Și mai ales nu are nici un sens participarea la această dezbatere a problemelor de căpetenie ale zilei, de atunci cînd, în politica internă, ca și în politica externă, toate problemele s-au ivit cu un caracter atît de acut, încît și cel mai dispus să le ignoreze nu o poate face, de cînd, prin urmare, pe lîngă vechile probleme, cari se manifestă cu o intensitate

necunoscută pînă acum, cari silesc pe fiecare să se ocupe de dînsule, cari impun oricui să le dea o soluțiune, să arate care este părerea sa sinceră folositoare țării privitor la aceste chestiuni, pe lîngă ele au apărut o sumedenie de chestiuni noi.

Țara aceasta este într-o continuă prefacere și în viața ei internă, și în legăturile ei externe, de la 1907 pînă astăzi, cu toată dorința noastră de a încheia cu anumite chestiuni, de a satisface anumite chestiuni politice cu măsuri de oportunitate, de a închide, de exemplu, chestiunea rurală cu reformele de la 1907 bine intenționate, executate pe jumătate și aplicate cu cea mai mare neglijență; căci, în chestiunea aceasta agrară, cu toată dorința ce o aveam — o avea majoritatea mare a oamenilor politici de la noi — de a închide discuțiunea, au trecut cîțiva ani abia și alte evenimente au readus-o din nou la suprafață și, ca și în primul moment, cu aceeași putere, cu aceeași datorie a tuturor față de dînsa, noi trebuie să ne gîndim la chestiunea țărănească.

Acum cîțiva ani cu privire la legăturile externe ale României s-ar fi crezut o necuviință să se vorbească în Parlament, s-ar fi socotit un act de naivitate, ori de lipsă de tact să se aducă aceste legături externe ale țării noastre în discuțiunea aceasta mare a adresei. Azi, acest lucru nu se mai poate. Dacă întîi au părut un act insolit părerile cu privire la aceste legături externe ale României, azi nu trece fără ele aproape nici o discuțiune la mesaj. Prin urmare, cred că este bine să nu treacă nici aceasta; deși, cum se vede, alte lucruri au preocupat pe acei cari au fost la tribună înaintea mea, cred că este bine să nu treacă prilejul potrivit ca să discutăm această chestiune. Dacă la început era, cum am zis, un act insolit, acum datoria oricărei Camere este să discute cînd se petrec schimbări atît de repezi, făcînd să se vadă lucruri cari înainte nu erau văzute, sau nu erau văzute în întregime, lucruri cari în fiecare an aproape se schimbă, în ceea ce privește legăturile României cu statele vecine și cu lumea politică a Europei. Sînt lucruri noi de adus înainte; aceste lucruri trebuie să fie aduse cu toată preciziunea, cu toată sinceritatea, spre îndrumarea unei adevărate politici naționale a României în afară, pe care toată lumea o dorește, dar pe care pînă acuma nu am putut-o întruchipa. Elemente noi s-au adaus la cele de mai înainte, și trebuie o cunoaștere deplină a unor anu-

mite probleme, pentru ca formula definitivă, acceptată de toată lumea, formula tipică a politicii externe a României să fie în sfârșit găsită.

Deci, dacă cineva are în vedere să folosească țării, ridicând problemele de politică actuală, externă sau internă, la acea înălțime care dă cuvântării un fel de valoare etică, atunci fără îndoială că discuția la mesaj trebuie menținută, chiar cu sacrificiul acelor 100 sau 200 de chestiuni personale, împreună cu provocările cari le-au adus. [...]

Prin urmare, avem să ne preocupăm de acel nou punct de politică externă adus de m. s. regele. Și, în ceea ce privește marea chestiune internă, pe care unii o numesc, cu un romantism mai mult sau mai puțin farsor, *a țărănimii*, ca și cum ar fi o chestiune nouă, care se prezintă sub acest raport, literar, romantic, sentimental, nu idealist, ci ideolog, și nu sub raportul sub care se înfățișează înaintea unor bărbați politici, căci nu îndrăznesc să zică înaintea unor bărbați de stat — pentru chestiunea aceasta *a țărănimii* momentul e foarte bine definit. Nu se poate discuta azi, este în zadar să se discute chestiunea dacă, în situația politică și economică a țărănimii, sînt sau ba a se aduce modificări esențiale; dacă este sau ba de făcut o revoluțiune legală. [...]

Și, prin urmare, este vădit lucru că, sub forma unei revoluțiuni legale, trebuie să se schimbe cu desăvîrșire situația țărănimii, ca element economic în viața țării, și ca element politic. În această privință nu poate exista nici o îndoială, nu se discută oportunitatea: atîta oportunitate ne-a otrăvit, ne-a sufocat; veninul vieții noastre politice a fost această oportunitate, dibăcie de minte ascuțită, menită să scutească două lucruri: credința și lupta. E un lucru netăgăduit că, în momentul de față, aruncînd orice scrupul de oportunitate, trebuie să ne preocupăm, curajos și sincer, de această problemă țărănească, în toată întregimea și în toată seriozitatea ei. Se putea pune întrebarea dacă avem de făcut reformele cele mari: da sau ba, înainte de consultarea țării, în mai. Acum nu. Se va zice: consultarea aceasta a dat rezultate cari se pot discuta. Las această sarcină altora mai bine informați, cari au dovedit că sînt mai bine informați în această privință. Eu aș face numai observațiunea că deoarece Camera noastră cuprinde în cea mai mare parte o hotărîtă majoritate de partid, dacă un partid se recu-

noaște în persoanele cari îl reprezintă, dacă se recunoaște în ce privește calitățile sale, în ce privește tendințele sale, în ce privește modul său de a fi și de a atinge anumite probleme, în majoritățile pe cari le creează, prin mijloacele pe cari le cunoaște toată lumea și pe cari toată lumea pe rînd le-a aplicat, — o privește. Dar zic că, odată ce țara, în mai, a dat aici, fie chiar pe căi obișnuite, pentru moment nu puteam avea altceva; ne învîrtim în cercul legal pe care l-au creat alegerile din mai; bune sau rele, au arătat unii oratorii sau alții; mie însă nu-mi place să o fac, din anume motive, cari nu sînt motive de tactică; nu îmi place să aduc în forma cea mai brutală lucruri cari pot fi expuse și în această formă — dar odată ce țara a dat ca reprezentanți legali ai națiunii aceste Camere, cari sînt o Constituantă, nu se mai poate discuta cu privire la caracterul imperios pe care îl are astăzi problema țărănească în toată vastitatea ei. Și, iarăși, greșeste oricine discută astăzi acele soluțiuni ale exproprierii — pe rentă, pe bani, pe făgăduială, pe așteptare — sau a colegiului unic — într-o formulă sau alta — cari s-au adus în discuțiune, în forme de acelea și în împrejurări de acelea cari nu îndatorează pe cineva ca, într-o discuțiune la mesaj, să fie seamă de ele.

[...]

Eu nu cunosc soluțiunea partidului liberal în ceea ce privește improprietărea țăranilor; eu știu numai atîta, că vrea să facă acest lucru într-o măsură cît mai largă, și îl aprob pentru aceasta.

Dar eu nu cunosc soluțiunea guvernului în chestiunea aceasta a noii situațiuni economice a țăranilor. Și nici în ceea ce privește reforma electorală eu nu cunosc soluțiunea clară și definitivă a guvernului.

D. Brătianu ar fi vorbit despre acest lucru în întrunierea majorităților. Dar pînă acum nu există un Monitor oficial al majorităților, și nici un buletin măcar al acestor majorități. Și, cum eu nu merg acolo, cum nu am nici ocaziunea și nici chemarea de a merge acolo, după ce m-aș putea atunci informa eu despre ceea ce se spune acolo?

Se zice că d. prim-ministru ar fi declarat acolo că, împotriva oricui, va aduce la îndeplinire colegiul unic. Eu însă nu am văzut tipărit oficial acest lucru.

În această privință eu nu cunosc nici o soluțiune pînă cînd șeful guvernului nu va veni și va zice: acestea sînt soluțiunile noastre, și nu ne va arăta momentul cînd

aceste soluțiuni se vor discuta. Toate celelalte păreri, exprimate sub o formă sau alta, în privința acestor soluțiuni, sînt numai păreri individuale, cari nu pot fi impuse ca niște soluțiuni, căci ele nu au căpătat încă pecetea definitivă a oficialității, care să fie manifestată cu toată siguranța și cu tot prestigiul ei.

Dar este ceva de discutat și în această privință, — și aceasta va forma partea a doua a cuvîntării mele, pe care voi căuta să o fac cît se va putea mai scurtă, chiar cu riscul de a strînge prea mult forma în care voi exprima cele ce voi avea de spus.

Noi avem datoria de a discuta în ce împrejurări se vor face reformele, după ce modalități se vor îndeplini.

Aceste reforme sînt ele să se facă, cu toată critica, mai liniștită sau mai pasionată, a unei opozițiuni sau a altei opozițiuni, de către guvern, ca un act de partid, sau reformele acestea sînt ele să se îndeplinească, în adevăr, ca un act național, cu participarea largă și liberă a tuturor?

Acum să-mi dați voie să vin la problema de politică externă, pe care o deschide mesajul. În cuvinte mișcate maiestatea sa vorbește de vizita împăratului Rusiei la Constanța.

Adresa din partea ei ia act — am spus-o — în cuvinte foarte măsurate și poate chiar reci — cel puțin unii ar putea-o interpreta așa — de actul mare internațional a vizitei de la Constanța, de acel act internațional de la Constanța pe care toată lumea îl recunoaște ca un act mare. Nu vreau să analizez motivele: poate că numai pentru o parte din majoritate legăturile de prietenie, cari mie mi se par necesare, cu puternica împărăție rusească, pot să aibă o savoare particulară, dar în chestiuni de acestea de savoare nu sînt chemat să mă amestec. Vorba e că răspunsul la mesaj „ia act cu deosebită mulțumire de vizita la Constanța a maiestăților lor împăratul și împărăteasa Rusiei, cum și de relațiunile cari există între Imperiul rus și Regatul român“. [...]

Ei bine, noi [...] am părăsit totala abandonare a dreptului nostru de a face politica acestui pămînt și acestui neam, exclusiv a acestui pămînt și exclusiv a acestui neam, în momentul cînd am legat relațiunile necesare, și cari, cu o anume interpretare, pot fi foarte folositoare în viitor, cu puternica împărăție de dincolo de Prut. Cum s-a spus de multe ori de la această tribună, și cum

îmi îngădui să o spun și eu, legătura din partea unui stat mic cu unul singur din vecinii săi mai puternici, și legătura în acel sens că statul cel mic care s-a unit cu un vecin mai puternic, sau care își are anumite legături strânse cu acest vecin mai puternic, își interzice el singur grija propriilor sale interese, aceasta este fără îndoială una din cele mai grele greșeli pe cari le poate comite un stat mic, mai ales în situațiunea noastră, cu trecutul nostru, cu raza de interese, cu aspirațiunile noastre pentru viitor.

Prin urmare, n-am schimbat ceva la Constanța — îmi închipui că n-am putut schimba, căci evident n-am autoritatea de a vorbi pe care o au aceia cari au participat la acest act; dar îmi închipui, cunoscînd oamenii și cunoscînd împrejurările, atît de puternice, încît orice oameni în aceste împrejurări nu se pot manifesta altfel —, n-am făcut altceva la Constanța decît să părăsim o politică de onorabilă vasalitate mascată pentru o politică de libertate de acțiune, care, bine interpretată, poate să ne aducă foloase politice însutite.

Acesta este sensul politicii de la Constanța și nu poate să fie altul. Noi nu am părăsit Austria, cum ne înfățișează în aceste diatribe pasionate, pentru a cădea în brațele Rusiei. Aceasta e o politică pe care o face cine vrea, pe care vom fi făcut-o acum trei sferturi de veac, dar pe care nimeni nu ar mai avea curajul să o facă azi, ca să trecem de la o abdicare la altă abdicare, să cădem dintr-o negațiune a acțiunii noastre politice în negațiunea opusă a acțiunii noastre politice. Facem ca orice popor care s-a întărit, care s-a dezvoltat, care se simte mai tare acasă, care se vede înconjurat de puternicele simpatii, atît de hrănitoare pentru suflet, ale fraților de aiurea, care sufletește sînt parte integrantă din conștiința și mîndria noastră. Învățați de avîntul biruitor de anul trecut că putem face ceva de la noi, în clipa cînd voim noi, împotriva dușmanilor, ca și împotriva aliaților noștri, manifestăm azi înaintea lumii dorința de a ne apăra toate interesele, oriunde, cu forțele noastre, considerînd ca prieteni pe acei care nu au nevoie de a ne întinde și o mîină leală, ci e de ajuns să ne întindă numai o mîină folositoare în momentele cînd avem nevoie de dînsa, ca această mîină să o prindem.

Acesta este sensul vizitei de la Constanța. Și, cu toată lipsa mea de autoritate, cu toate că în Cameră înfățișez

atît de puţin, cu toate acestea m-am simţit dator să afirm acest lucru şi din alt punct de vedere. Anumite împrejurări au făcut ca în străinătate, în chestiuni de politică externă, să se vorbească din cînd în cînd şi de neînsemnata mea persoană. Sînt oameni la Budapesta care cred că sînt în fruntea unor societăţi teribile, care uneltesc împotriva siguranţei regatului ungar. E, adică, aici, în Bucureşti, o instituţie de temut, la auzul numelui căreia se zguduie toţi factorii de politică internă, aşteptînd pînă se vor zgudui şi alţi făcători politici, din afară, „Liga culturală“, care nu face altceva decît să sape Ungaria, sau şi Austria, şi că în felul acesta, prin acţiunea unei societăţi atît de puţin chemate de a se amesteca în discutarea intereselor poporului românesc, se jignesc şi se periclitează pentru viitor interesele Monarhiei austro-ungare.

Toate acestea sînt curate închipuiri!

Un istoric nu poate face politică de conspirator, nu poate face politică de radical sentimental. Am spus-o de atîtea ori, o spun şi acum. Niciodată nu mi-a trecut prin minte să recomand, prin cîtă acţiune am desfăşurat eu, în scris sau în grai, o orientare către Rusia în sensul cum o înţeleg cei de la Pesta.

Eu am dorit un singur lucru: să ajungem la conştiinţa — şi se vede că am ajuns — că nu sîntem nici atît de puţini, nici atît de rău înzestraţi sub raportul rasei, şi nici atît de puţin încurajaţi de prieteni şi fraţi ca să nu puteam trage consecinţele numărului şi însuşirilor noastre, consecinţele trecutului nostru, ale chemării pe care o avem în această parte a lumii.

În ceea ce priveşte o anume altă chestiune, fără îndoială că ea nu se discută de aici, de la tribuna Parlamentului. Acestea sînt lucruri care în genere nu se discută, ci se simt — dar mai ales aceste lucruri se pregătesc. Căci orice naţiune sănătoasă pregăteşte lucruri, pe care nu le discută şi nu le proclamă. Fără îndoială că, din acest punct de vedere, evenimentele care s-au petrecut acum în urmă, care s-au petrecut deunăzi, sînt de natură să crească, nu elocvenţa noastră de întruniri publice, nu agitaţiunile ieftine pe stradă sau în localuri de acelea cu uşi largi deschise asupra străzii, ci să crească, pe cît se poate mai mult munca acestui popor, pentru care ceasul hotărîtor de supremă sforţare se apropie văzînd cu ochii.

Și nu știm cînd va veni acel ceas. Și nici nu trebuie să-l știm, fiindcă, altminteri, poate ne-am pregăti nu-mai în apropierea imediată a lui. Și, tocmai fiindcă avem teamă că în orice moment poate să vină chemarea, de aceea puterea sufletului nostru trebuie să rămînă încordată, organismul nostru național trebuie să fie strîns legat, pentru ca, în orice moment ar veni chemarea, să putem merge ca o adevărată națiune, ca o națiune solidară, spre a ne îndeplini, în contra oricui, menirea noastră istorică.

Dar, ca să ajungem unde dorim, trebuie pentru aceasta ca aici, acasă, să fim siguri de noi. Și, pentru a fi siguri de noi, trebuie ca principalele chestiuni care pot să semene neînțelegeri — nu zic uri, ci neînțelegeri — între români să dispară; trebuie ca, pe lângă organizarea de stat, pentru care a lucrat o întreagă generație din România, pe lângă dînsa trebuie să se alcătuiască acea mare, solidă, definitivă organizație morală a întregului popor românesc, care e misiunea noastră de azi. Și, prin aceasta, vin în chip firesc la opera de reforme pe care a anunțat-o, în generalități, guvernul, și a cărei modalitate de îndeplinire sîntem chemați, fără îndoială, să o discutăm aici. Și o voi discuta așa, încît la coborîrea de la tribună să nu poată găsi nimeni, nici dintr-o parte, nici din alta, că am uitat solemnitatea momentului, care ne impune tuturor să fim de acord cu propriile noastre credințe, să fim sinceri cu conștiința noastră; zic, nici dintr-o parte nici din alta, să nu se poată găsi că am fost lipsit, nu de corectitudine, dar nici măcar de bunăvoință. Căci, dacă e o clipă cînd trebuie să ne gîndim înainte de toate că aparținem unui neam, înainte de a aparține unui partid, este desigur în ceasul acesta.

D-lor, s-ar putea pune chestiunea modalităților după care ar trebui să se înfăptuiască reformele, în această formă. S-ar putea zice că în România, pe lângă formațiuni mai slabe, între care unele nu au ajuns încă să se consolideze, cum ar fi formațiunea conservator-democrată, iar alta, formațiunea conservatoare, este în decădere, fiind mai mult sau mai puțin unificată, cu disidențe intelectuale, mai mult sau mai puțin universitare, că, alături, zic, de aceste elemente politice, este un mare și puternic partid, care a pus bazele României, care a dezrobitor-o și a dus-o la biruință, care i-a dat așezămintele ei fundamentale și care este și acum în stăpînirea — și

oarecum în folosința — acestor așezăminte. Prin urmare, acest partid, cu toate puterile sale de partid și cu o parte atît de largă din puterile unei țări, care este în posesiunea atîtor elemente din întreaga viață națională, potrivit cu tradițiuni pe care nu le-a părăsit niciodată, vine și îndeplinește el, acum, o operă națională.

Ar fi, ce e drept, ceva și mai rău, — atunci cînd un partid puternic are veni și ar zice: am ce am; am ceea ce mi-au dat timpurile și momentele mari în care s-a întîmplat să fiu la cîrma statului; am ce mi-a dat și munca oamenilor de merit și de talent, dar mai ales a oamenilor de organizare, care au stat în fruntea acestui partid. Eu am toate mijloacele și sînt gata să le întrebuițez pentru ca, într-un moment național, să fac, sub formă națională, o operă de partid!

Acesta, d-lor, ar fi un lucru de condamnat, absolut de condamnat, și nu ar trebui să fie un singur om de bine în țara aceasta care să nu se ridice împotriva acestei încercări de a se strica solemnitatea unui mare moment național și de a se turbura seninătatea unui mare ceas de dreptate prin preocupățiunile de acestea, menite să păstreze sub o formă plină de ură deosebiri care ar trebui slăbite cît se poate mai mult.

Dar să zicem că primim cealaltă ipoteză, aceea a unui puternic partid, care, conștient de ce are, și cu mijloacele-i materiale, cu conștiința de a cîștiga în cursul deceniilor, de cînd a fost amestecat în viața publică, vrea să îndeplinească în formă de partid o operă națională. [...]

Dar partidul liberal-național nu reprezintă o clasă.

Partidul acesta național-liberal a plecat de la o entuziastă propagandă de tineri, la 1848. Mă gîndeam deunăzi la ei — și aș fi voit să semnalez faptul acesta; dacă nu ar fi fost să răpesc timpul Camerei, aș fi voit ca, atunci cînd s-a sărbătorit 11 Iunie 1848, să iau cuvîntul, la începutul sedinței, și să spun un lucru: să nu ne certăm pe 1848, să nu ne dușmănim pe 1848, să nu ne pregătim de încăierare în numele acestui an de libertate, de frăție, de apel către dreptate, 1848 l-a făcut toată lumea, afară de cîțiva boieri îndărătnici, stupizi, incapabili de a înțelege chiar interesele clasei lor, a căror luptă și credință au fost atît de multiplu împletite cu dezvoltarea însăși a istoriei noastre naționale; afară de un ticălos de vlădică, care a fost repede îndepărtat — vorbesc de evenimentele

din București —, îndepărtat cu dispreț, și atins de pedeapsa materială a națiunii care l-a făcut să-și părăsească scaunul, afară de aceștia, toată lumea a mers împreună la 1848.

La 1848 lucrul important nu sînt comisarii de propagandă de prin județe — și aceasta o spun documentele asupra anului 1848 publicate din fondul statuii lui Ion Brătianu — și pe care țăranul i-a primit cu încrederea ce se poate da tinerilor care vorbesc omului sărac de atîtea lucruri bune, desigur, dar țăranul are darul de a înțelege sinceritatea aceluia care-i vorbește și el știe să aprecieze cînd îi vorbește un copil care nu se gîndește la ceea ce spune, sau un șiret care se gîndește la altceva decît la ceea ce spune. Nu, din 1848 nu avem de reținut această propagandă prin sate. Nici acea Adunare pentru drepturile țăranilor, în care țărani au fost, cum nu sînt aici, și au vorbit, mai frumos decît toți oratorii laolaltă, căci omul naiv vorbește simplu, dar vorba lui este smulsă din inima strînsă de durere a celui cu nevoia. Esențialul la 1848 a fost un alt fapt — pe lîngă cuvîntările pe care le-au ținut țărani; și eu nu cunosc la noi nimic mai frumos decît aceea a unui om din Ialomița, jumătate țăran, jumătate boiernaș, care a vorbit de trupul sfărîmat, sfișiat al națiunii și de voia lui Dumnezeu, care poate strînge bucățile acelea laolaltă. Nu am găsit nici odată aici o comparație mai autentică biblică, mai adevărată sublimă decît aceea care a răsărit din durerea adevărată a acelor oameni.

[...]

La 1848 s-a spus însă un lucru, că aici pot să fie consuli străini, dar mai înainte de toate e o națiune, că de națiunea aceasta se pot apropia consuli străini pentru a reprezenta interesele străine dar, în nici într-un chip, pentru a înlocui necesitatea dezvoltării unui popor. [...]

Pe acești oameni îi putem sărbători cu toții, și așa fi propus ca, exprimînd regretul că nu toți urmașii acestor oameni se găsesc în Parlamentul reformelor de azi, să arătăm într-un mod sincer aceloră din urmașii oamenilor de la 1848 care se găsesc între noi, sentimentele de venerațiune ce le avem pentru părinții lor săraci și prigonii, care și-au pus în primejdie viața pentru a face acea afirmație națională de la iunie pînă la septembrie 1848. Și așa fi adus aminte de Mihail Kogălniceanu, fără care tot ce s-a făcut la București în 1848 ar fi fost numai o

zadarnică retorică de studenți; fără cugetarea lui serioasă, fără teoria lui deplină, fără lărgimea elementelor de cultură europeană, pe care le-a introdus în crezul vremilor nouă.

Prin urmare, partidul liberal pornește de la acei studenți din 1848, care nu erau nici boieri, nici burghezi, nici socialiști, nici anarhiști. [...]

Partidul d-voastră n-a pornit din dorința unei clase de a se libera, de a se dezvolta, de a domina țara, de a o preface în sensul ei, al unei clase. D-voastră ați creat o burghezime, aceasta este, neîndoielnic, mai târziu, când, după un stagiou care a ținut 30 ani, ați ajuns la putere și ați simțit nevoia de a o opune boierimii de beizadele, a unui Dimitrie Ghica și a altora, care însă nu semănau deloc cu partidul conservator de astăzi, care e alcătuit aproape din aceleași elemente și în aceleași proporțiuni ca și d-voastră înșivă și ca și acea aripă stîngă despărțită de partidul conservator, care este partidul conservator-democrat. Da, nu e nici o deosebire. Boierimea, cum am spus și altă dată, s-a isprăvit, o burghezime capabilă de a se dezvolta normal nu s-a putut întemeia: în Moldova, unde au împiedicat-o străinii, iar aci, în Muntenia, atîtea griji în atît de pușini ani, și mai ales caracterul anormal al vieții noastre economice, în care aventurierii au avut cuvîntul chiar de la început. Iar în ce privește pe țaran, ce facem noi cu toții aici, decît că, unii printr-un mijloc, alții prin altul, unii apăsînd mai mult pe motivul cultural și economic, alții mai mult pe motivul politic, pînă la petiționarea în masă, ne căzînim cu toții să-l chemăm la viață, să-i dăm o ființă politică, să-i fixăm rolul în viața națională.

Prin urmare nu sînteți un partid de clasă. N-are dreptate prefectul d-voastră de la Cîmpulung care, cu atîta credință că spune adevărul, și așa de firesc în spiritul său de exclusivism față de ceilalți, spunea învățătorului Mihalache: Onor. învățător Mihalache, care ai 70 lei pe lună, cu cari îți ții familia întregă, și nu poți fi ales în Parlament, fiindcă ai nenorocirea să fii învățător, și cari poți fi totdeauna notat rău de revizorul școlar de partid, și care poți fi și dat în judecată pentru manifestațiuni politice măcar înaintea consiliului special de la Ministerul de Instrucție Publică; onor. învățător Mihalache, care te-ai îmbrăcat totdeauna în albul costum al strămoșilor dumitale, care n-ai uitat ce e mămăliga pe

care o măninci de mai multe ori pe săptămână, dar care ai uitat poate ce însemnează moneda de aur sau hîrtia de o sută de franci, pe care vei fi văzut-o de cîteva ori, nu dumneata ești adevăratul reprezentant al țărănimii, ci eu, prefectul, care am moșii, pe cari poate nu le-am moștenit, eu, care înfățișez, cu tot decorul unui stăpînitor de gubernie, puterea statului, eu, care am datoria să cunosc legea pentru a nu o aplica; eu vin și spun învățătorului Mihalache: partidul țărănesc nu e cel pe care vrei să-l faci cu țărani — căci d-voastră sînteți capitaliști cari aveți o mulțime de acțiuni, la o mulțime de societăți —; adevărații țărani sîntem noi, și, dacă e vorba să schimbăm hainele negre cu straiile d-tale, o să vedeți niște țărani cum nu s-au văzut nicăieri.

Aceasta în ceea ce privește caracterul de clasă al liberalilor. Nu are dreptate prefectul d-voastră, nu au dreptate teoreticienii d-voastră, nu are dreptate însăși dorința d-voastră de a face bine țăranilor, arătîndu-vă ca un partid țărănesc. Nimeni nu sîntem partid țărănesc, — nici organizarea pe care, într-un mediu pe care îl recunosc foarte nepotrivit, mă ostenesc, în timpul pe care mi-l lasă liber alte ocupațiuni și cu mijloacele materiale restrînse ale mele, să o pregătesc pentru timpurile d-voastră de libertate mai mare sau de mai largi cadre electorale în cari alții vor pune încă mai multă libertate. Nici noi nu sîntem partid țărănesc.

Și este întrebarea: dacă astăzi, fiind țăranul nostru așa cum este, este o operă cuminte să se caute a se întemeia un partid țărănesc sau a se recomanda un partid existent drept partid țărănesc?

Acum cîțiva ani îmi aduc aminte că d. V. Kogălniceanu, cu cîțiva gorjeni, a încercat să întemeieze un astfel de partid.

Pot oricînd să arăt articolul din *Neamul Românesc* în care exprim totala mea dezaprobare pentru această întemeiere a unui asemenea partid. Învățătorul Mihalache îmi este cunoscut, apreciez marile lui însușiri de cinste și de muncă și talentul remarcabil pe care îl are ca vorbitor. M-a întrebat dacă consimt să prefac partidul nostru în partid țărănesc, fiindcă aceasta mi-ar atrage o mulțime de simpatii; deci să transform mica mea organizație într-un tumultuos partid țărănesc. Și eu i-am răspuns, nu între patru ochi, ci printr-un articol pus în fruntea ziarului meu. Nu o fac, căci, în momentul de față este

un păcat față de națiune să se întemeieze un partid care să se razime numai pe țărani. Nu pentru că țăranul nu ar avea nevoie de partid, dar pentru că suferințele lui sînt atît de mari, încît interpretarea pe care ar da-o acestui partid, ar fi în stare să zguduie înseși temeliile acestei țări.

Și eu sînt pentru țară întîi și chiar pentru dreptate pe urmă. Țara întîi! Și, dacă este vorba, nu de un partid sincer țărănesc, ci de un partid care nu este țărănesc, dar care se face a fi țărănesc, acest lucru este cu mult mai periculos. Pentru că a o spune țăranilor azi, înseamnă că mîine vor vedea înșelătoria care se ascundea sub făgăduielile ce li s-au făcut, și nu vor pedepsi pe unul, ci vor pedepsi pe toți, pînă la mine chiar; vor pedepsi pe această țară a noastră și a lor.

D-lor, nu sînteți un partid de clasă, și este bine să o spuneți, sînteți datori să o spuneți, faceți o faptă bună să o spuneți. Întindeți mîna țăranului: te ridic, fiindcă ești sprijinul țării; te ridic, fiindcă ai suferit; te ridic, fiindcă meriți, și te voi pregăti pentru ca mîine soarta țării să fie în mîinile tale, pentru curăția ta de rasă, pentru numărul și puterea ta etnică.

Acestea sînt merite deosebit de mari, îndestulătoare pentru ca această țară să se prefacă, la ceasul ei, pe care trebuie să-l grăbim cît mai mult, într-o țară de largă, cinstită și legală democrație țărănească. Da, aceasta trebuie să li-o spuneți.

Dar, după ce veți face această declarațiune, cîțiva dintre d-voastră veți fi liberi să spuneți: noi sîntem un partid de idei. Ideile de la 1848 ne-au însuflețit totdeauna, noi am crezut în ele, am crezut însă că nu se potrivește momentul; și am ascuns tendințele noastre, am zăbovit unele soluțiuni, am amînat o anumită luptă; în sufletul acelora cari au alcătuit partidul nostru însă, totdeauna s-a zbătut durerea că nu putem să fim partid de idei și numai de idei, care să nu facă nimic alta, decît să aducă mai curînd dreptatea și participarea politică a claselor sărace.

Ei bine, d-lor, am căutat — am căutat, nu cu acea onestitate relativă, pe care omul politic pasionat și-o poate impune cînd se silește, ci cu acea onestitate absolută, fără care orice om de bun simț și orice om cinstit nu se poate apropia de problemele istorice; am procedat ca istoric, am străbătut toată literatura politică de la noi

pină în momentul de față, pentru a vedea dacă înainte de anii 1905—1907 programul pe care îl serviți d-voastră astăzi, programul în serviciul căruia declarați că stați, dacă acest program a existat, pentru d-voastră sau pentru alții.

N-a existat.

În 1848 s-a enunțat un crez. Întrucît era cu puțință, crezul acesta, sub latura națională și politică, a fost adus la îndeplinire. [...]. Din crezul de la 1848 am realizat o parte, a lui; a trebuit, desigur, avîntul cavaleresc, radicalismul uneori naiv, credința îndărătnică în principiile sale radicale, revoluționare, republicane, ale lui Rosetti [...].

Prin urmare, o parte s-a îndeplinit, rămînea cealaltă. Să-mi dați voie a vă aminti unele lucruri, mie, care am onoarea să vă cunosc de mai multă vreme și care am ascultat mărturisirile sincere ale d-voastră privitoare la viitorul țării, într-un timp cînd nu credeți nici d-voastră, și mai puțin eu, că va veni un moment cînd d-voastră veți avea atîta de mare înrîurire în viața politică a noastră, că veți avea acea enormă putere de a face binele pe care o aveți azi, — căci poate să fie și ceva exagerație proprie în aprecierea d-voastră, dar nu știți înșivă cît bine puteți face și cît puteți strica prin atitudinea pe care veți avea-o în acest moment. Mai ales d-voastră vreau să vă amintesc articolul pe care vi-l voi citi. Mi-ați făcut onoarea de a recunoaște folosul social și etic al criticelor cuprinse în cîteva articole pe cari le-am tipărit în *Independența*, acum cincisprezece ani, critici cari deschideau prin urmările lor problema însăși a carierei mele începătoare. Căci eu eram un tînăr sărac: tatăl meu a fost un mic suprefect și, cînd ești fiul suprefectului de la Sulița, ca să ajungi prin tine însuți și singur ca să fii ceva în cultura acestui popor, fără sprijinul nimănui, trebuie multă muncă și oarecari jertfe.

Pe la 1899—1902 eram găzduit, ba la o foaie, ba la altă foaie, pînă ce jigneam anume opinii primite ale partidului. Îmi aduc aminte că am plecat de la *Independența* fiindcă am dat un articol relativ la capitalurile străine, în care ziceam că sînt periculoase prin revendicările politice pe cari le aduc împreună cu dînsele. Se pare că articolul era prea tare, căci mi-a fost înapoiat de d. Vintilă Brătianu. De atunci părerea mea a învins, căci și d-voastră, d-le Vintilă Brătianu, susțineți că acele capitaluri străine aduc cu ele și anumite revendicări politice, ba

d-voastră sinteți chiar în fruntea acelor care zic să ne ferim de capitalurile străine pentru revendicările politice ce aduc după sine. La 1902 d-voastră erați în plină eră de întărire a burgheziei capitaliste, create prin mijloace de stat, de cari d-voastră aveați nevoie pentru a mătura terenul de rămășițele boierimii. Partidul acesta de ariviști ai bogăției ați fost siliți să-l întemeiați: oameni ai căror părinți nu au fost nici moșieri, nici bancheri, cari au muncit Dumnezeu știe când și cum, dar cu toate acestea s-au trezit într-un moment stăpîni pe bogăția țării românești.

Erați ocupați cu toții să întemeiați această clasă, care, la rîndul ei, a fost așa de mare, încît a ieșit din partidul liberal — acum o să mă aplaudați d-voastre, majoritatea — și a întemeiat din nou partidul conservator, din care a ieșit pe urmă partidul conservator-democrat.

Iată ce ziceam, notați bine, în 1902; „Deci, datorită unui partid liberal — liberal pentru noi și nu pentru că aiurea era, în alte împrejurări, un partid liberal pentru alții —, era să facă din țărănime elementul dominant în viața noastră pe toate terenurile, să dea în stat, în economia națională, în viața culturală o icoană cît mai desăvîrșită a sateanului român.

Pentru aceasta se cădea ca milioanele cufundate de veacuri în întuneric, ducînd viața dobitoacelor și buruienilor părăsite ale cîmpului, să capete o conștiință prin luminarea înțeleaptă și chibzuită a gîndului lor.

Și pentru aceasta trebuie început de aiurea: prin întemeierea din nou a moșnenilor, prin *restituția* pămîntului...“

Aceasta este *exproprierea*, într-un articol tipărit într-o foaie conservatoare, unde eram adăpostit în mod trecător, în 1902. Urmez: „prin restituțiunea pămîntului, care a fost smuls cu sila, cumpărat cu șiretenie și cedat de cei cari îl avusesse cu durerea inimii. Dacă partidul liberal ar fi îndeplinit această misiune, dacă am vedea azi în sate înfloritoare țărani sănătoși și mulțumiți, cari și-ar administra în voie gospodăria tuturor și ar putea să-și facă auzite pînă sus dorințele, dacă acești oameni, cari sînt adevărata Românie, ar stăpîni România prin votul lor conștient, ce ar domina luptele electorale...“

Renunț să citesc mai departe, fiindcă, vedeți, este tot crezul d-voastre de azi.

Și pe vremea aceasta îl aveați d-voastre. Să vedem. Eu nu vă detrag din meritele d-voastre de astăzi; foarte bine faceți că le ciștițați, dar, vă rog, nu ne luați așa de sus, ca și cum acestea ar fi tablele sfinte, poruncile date de pe Muntele Sinai, pe cari d-voastre le înfățișați cu tot alaiul mulțimii, cari trebuie să cadă în genunchi înaintea lor. Nu sînt nici ale mele aceste idei. Veți vedea ale cui sînt. Nu ale unui om, ci ale cuiva care e mai mult decît un om: ale unui moment, ale unei generații, ale unei opere de cultură.

D-lor, am căutat declarațiunile d-voastre, în deosebite timpuri ca să-mi dau seama de momentul precis cînd d-voastre ați ajuns la această părere. Am cercetat „Viața Națională“, înainte de toate. Acolo apăreau și discursurile d-voastră, d-le I. I. Brătianu — frumoasele d-voastre discursuri — și cele dintîi articole ale d-lui Vintilă Brătianu, care pe vremea aceea erați urmărit cu mult mai puțin atențiune decît astăzi. Erați recunoscut mai puțin decît astăzi, căci d-voastră, d-le Vintilă Brătianu, sînteți mai mult din partea acelor cari, într-un întuneric pe care-l voiesc — nu știu dacă din modestie sau din dorința de a stăpîni astfel — prin muncă desinteresată, nu e așa? — înțeleg să folosească partidul lor fără să se așeze în rîndurile întîi. Dar oamenii de la 1902 nu înțelegeau aceasta, prin urmare aveați o situațiune foarte... ușoară în partidul d-voastre.

Ei bine, în 1902, cînd scriam acestea, am căutat să văd ce ziceați d-voastre, liberalii. D-voastre ziceați așa: „Agitațiunile pe cari cluburile demagogiei conservatoare le întind de la orașe la sate, organizînd cete de meseriași gata de scandal și făgăduind sătenilor împărțirea moșilor“ și așa mai departe.

Prin urmare, de cîte ori era vorba să se adreseze cineva direct săteanului pentru a-l îndemna ca el, prin forțele lui, să-și hotărască soarta, amestecîndu-se în viața politică, d-voastră condamnați formal această acțiune ca în articolul citat.

A trecut cîtăva vreme și, la 9 decembrie 1905, în Cameră, ați cerut, d-le I. I. Brătianu, votul universal: fiindcă votul universal se găsește de jur-împrejurul nostru în toate țările; dar tot la 9 decembrie 1905, în materie de pămînt, d-voastră ați zis cam așa: A da pămînt țărănilor este un mijloc foarte ușor și foarte periculos — și

erați înainte de toate pentru întărirea așezămintelor de credit. Prin urmare, în ceea ce privește schimbarea regulului electoral e clar că aveți păreri mai înaintate ca acum; în ceea ce privește partea cealaltă, evident că aveți păreri ceva mai în urmă decât părerile pe cari le aveți acum. Iar d. Vintilă Brătianu făcea la 1905, la 6 mai 1905, această declarațiune, foarte interesantă.

Adică: d-voastră constatați nevoia operei pentru țărani, dar în același timp d-voastră spuneți lămurit că pînă la 1905 nimeni nu a făcut nimic pentru țărani.

Iată articolul: „În afară de chestiunea clăcașilor, ieșită din consultarea directă a sătenilor la 1848 și la divanurile ad-hoc, putem zice că alte legi, cari s-au ocupat de populația de la sate, au fost date din oficiu de partidele noastre“.

D-voastră erați, deci, pe atunci contra ideii de a se da legi folositoare țăranilor din oficiu; d-voastră voiăți să fie consultați țăranii ca la 1848 sau la divanul ad-hoc și, natural, consultarea nu acolo la sate, prin jandarmii rurali, ci consultarea aici, în Adunare, cu manifestarea liberă a țăranilor. Au venit, însă, oameni cari au stricat... [...]

Vine acum o parte care poate să vă satisfacă, — aceasta pare a vă fi supărat:

„După consolidarea statului pe toate căile, și îndeosebi după 1890, am fi putut să dăm o îngrijire mai mare chestiunilor cari interesează mai bine de trei pătrimi din populația noastră. Prin lipsă de contact a păturii conducătoare cu norodul, ajunseserăm să nu ne mai înțelegem, și neîncrederea creștea între unii și alții... În acea perioadă, nevoia puternic simțită, dar fără o soluție clară, făcea ca învățătorii și unii din oameni mai luminați ai satelor să o vadă mai deaproape“.

D-voastră constatați că, la 1905, puternicul d-voastră partid, care stătuse de atîtea ori la putere, nu a putut face pentru țărani ceea ce conștiința d-voastră cerea.

(Ion I. C. Brătianu: Dar Spiru Haret și toată opera lui, cu ajutorul cui a putut să o facă?)

Fiindcă ați adus în discuție și rolul lui Haret și rolul altora, vine acum o altă parte din cuvîntarea mea, în care voi arăta că, pînă la 1903 sau 1904, nu s-a făcut ce spuneți din partea persoanelor cărora d-voastre cu atîta nepărtinire le acordați nu numai rolul

conducător în ajutorarea țăranilor, dar le dați și rolul de inițiativă în ceea ce privește recunoașterea de către țărani a nevoilor lor.

D-le Brătianu, d-voastră ați fost coleg de minister și cunoscător din tinerețe al acelui mare om de bine, de muncă și de credință, al acelui om modest, a cărui pregătire matematică nu-l făcea să excludă în repartizarea meritelor și pe aceia cari puteau să-i fie adversari.

L-am cunoscut și eu; mi-a fost coleg de universitate. Îmi aduc aminte de ziua când, după o laborioasă criză ministerială, trecînd pe Calea Victoriei, mă abordează prietenul Onciul, aducîndu-mi o veste plăcută unui profesor de universitate, dar indiferentă pentru orice om politic: că Ministerul Instrucțiunii Publice s-a dat colegului nostru Haret. Era un admirabil muncitor, dar în primul rînd un asanator al Ministerului de Instrucțiune Publică. În calitate de fost secretar-general, nu era cunoscut atunci decît ca un om cu adînci cunoștinți matematicice, un profesor devotat și un administrator excelent. Dar Haret nu era atunci un om politic, și d-voastre știți data cînd a intrat Haret în minister. Și, atunci cînd Haret a intrat în minister, el a găsit acolo o stare de lucruri atît de gravă, nevoi atît de mari de satisfăcut, încît omul nu a avut o singură clipă liberă pentru altceva decît să se gîndească la reîntemeierea școlii primare și secundare. În întîiul său minister, Spiru Haret avea de îndreptat greșeli covîrșitoare. În al doilea minister al său, el a început opera de ridicare a țăranului. Dar ideile pe cari a căutat el să le realizeze în această privință nu sînt nici ale lui, nici ale d-voastre!

(Ion I. C. Brătianu: Erau ale partidului cu care lucra.)

[...]

Să vedem. Am citit și *Evenimentul Literar*, în care și-a exprimat pentru întîia oară vederile sale politice și sociale d. Constantin Stere. Am căutat fără nici un fel de prevențiune. Nu pot să zic că am o deosebită simpatie pentru colegul meu de la Universitatea din Iași, căci, atunci cînd între doi oameni au fost multe polemici cu privire la deosebite chestiuni, orice ar fi, rămîne ceva în suflet; dar mă cred capabil ca față de orișicine să fiu de o dreptate desăvîrșită.

Ce aș cîștiga eu mințind, cînd oratorul care ar urma la această tribună ar veni să restabilească adevărul?

Aș câștiga numai rușinea de a fi mințit în interesul tezei mele.

Am cetit articolele acelea, și iată ce reiese din ele:

D. Stere, care a întemeiat așa numita școală poporanistă, era socialist. Era vorba de ce este poporanismul și cineva l-a calificat de socialist. Atunci, a zis: da, sînt socialist ca doctrină, iar poporanismul este un „fenomen social“ [...], care „cuprinde idei și mai largi și mai înguste decît socialismul“, (28 martie 1894, *Evenimentul Literar*).

Intelectualul socialist care se apropie de omul din popor, nedreptățit și sărac, îndeplinește o operă de poporanism.

Dar și cu privire la alianța care, pînă la un oarecare punct, v-ați câștigat-o pentru această operă, am căutat să mă lămuresc și nici în aceasta n-am putut găsi dreptul de proprietate exclusivă al ideilor pentru care luptați acum. Am deschis *Monitorul Oficial* și am căutat să văd care era părerea d-lui Take Ionescu cu privire la chestiunea țărănească. Iată ce zice d-sa: „Casa rurală este cea mai extraordinară concepție și din punct de vedere social și din punct de vedere economic și din punct de vedere financiar: ea cuprinde un întreg dezastru pentru această țară. Revendic în viața mea politică măcar atît: că m-am opus la Casa d-voastră rurală, că am fost singur în Camera care m-am opus, și singur am reușit. Cel mai monstruos proiect de lege care s-a propus în țara aceasta, faimoasa Casă rurală cu tarapanaua ei de rentă pentru toate moșiile românești. Atunci ați fi văzut dezastrul financiar în care era să intrăm cu toții. Dar a tresărit în noi ideea conservatoare și ne-am împotrivit din toate puterile noastre ca să nu se voteze acel proiect de lege. Așa se vede sufletul unui partid, d-lor“.

Iar, în ceea ce privește credința că ar putea să lucreze cîndva cu d-voastre pentru îndeplinirea reformelor, iată care era părerea d-sale: „Acea forță de indignare pe care o avem de cîte ori ne vedem în fața d-voastre și care nu se va stinge decît cînd va îngheța sîngele în noi. *Adversus hostem aeterna auctoritas*. În contra d-voastre etern, etern, pînă la ultima suflare mă veți găsi în picioare... Vă regăsesc tot trecutul istoric în turburările de acum. Cînd este să faceți o turburare o alegeți așa, încît să sufere țara întreagă de acea turburare... Fabricanți de

republici de carton, conspiratori cu propuneri de asasinat... La d-voastre și pudoarea e altfel decît la lumea cealaltă: pudoare retrospectivă“.

Evident că dumnealui avea sincer această părere, dar, cînd zice că pînă la sfîrșit n-ar fi gata să vă ajute în ceea ce privește o reformă care ar semăna cu acel robinet perpetuu de rentă pentru cumpărarea tuturor moșilor țării românești, sînt în drept să spun că nici de acolo nu vă vine inspirația.

Atunci de unde vine? Vine — și o spun către toți, și celor din majoritate și celor din minoritate, și d-voastre, d-lor miniștri; vine dintr-o laborioasă operă de cultură pe care am făcut-o cu toții împreună, vine din conștiința, din ce în ce mai clară, elaborată printr-o întregă literatură, în care mulți dintre noi își au partea, dintr-o întregă operă școlară, la care atîția am contribuit din toate puterile noastre, vine din deșteptarea, pe această sănătoasă, rodnică și fundamentală cale culturală, din deșteptarea unui nou crez și ideal.

O întregă generație a muncit ca să înfigă în mintea tuturor nevoia unei politici interne de independență țărănească și a unei politici externe de libertate întemeiată pe interesele neamului românesc.

Cei din vechea generațiune au fost — și d. Carp, și d. Sturdza, și părintele d-voastră, d-le prim-ministru — au fost oameni de stat, cari au înțeles perfect numai mecnica materială a unei construcții politice. A venit generația nouă, formată în alt spirit, și această generațiune nouă a înțeles nevoile adînci, organice ale unui corp național. Generația trecută jertfea națiunea pentru stat, generația de azi ar jertfi chiar interesele de stat pentru biruința supremelor interese naționale.

Prin aceasta ne unim cu toții. Și atunci să-mi dați voie să vă cer un lucru: nu veniți ca reprezentanți ai unei clase care ne-a biruit; d-voastre nu sînteți o clasă biruitoare, iar noi, minoritatea, o clasă biruită. Sînteți, prin marea d-voastră putere, oameni cari, luînd asupra d-voastre crezul unei generații întregi, trebuie să îndepliniți o operă națională cu concursul unei generații întregi. Și, dacă e vorba, fie și în împrejurările cele mai modeste, de un concurs sincer, dezinteresat, care nu va reclama niciodată cea mai mică parte din cele îndeplinite, care ar fi putut să se adauge la binele făcut de d-voastră, aș

crede că sînt un om neonest dacă, la orice întrebare a d-voastră, n-aş răspunde, în discuţiunea reformelor şi nu în decretarea lor — dacă n-aş răspunde, zic, într-o formă cari să oglindească toate cunoştinţele mele şi conştiinţa mea întregă.

• D.A.D., nr. 9 din 19 iunie 1914, p. 87—96.

„Nimic nu e mai respectabil decît mişcarea spontană a mulţimilor...”*

14 decembrie 1915

Onorată Cameră, cred că, în împrejurările de azi, cea dintîi datorie ce o are cine se suie la această tribună este să arate două lucruri: întîi, în ce calitate vorbeşte, şi, al doilea, cu ce scop vorbeşte.

Sînt persoane cari au vorbit în numele unui partid. Fericite persoane!

În vremuri ca acestea, cînd fiecare luptă în fiecare zi, în fiecare clipă, cu chinurile propriiei sale conştiinţe, cînd tot ce ştie şi tot ce poate să afle, toate elementele de judecată şi de simţire pe cari le posedă, toate cunoştinţele pe cari le poate strînge nu-i sînt deajuns ca să poată să-şi înfigă o credinţă în suflet şi să lucreze după dînsa, desigur că foarte fericit este omul care vine şi profesează de la această tribună sentimentele sau ideile unui partid, fără ca ele să fi trecut prin conştiinţa proprie. A le primi şi păstra pe acestea ca o simplă formulă dată de partid este desigur o mare fericire omenească.

Îmi pare rău că această fericire omenească nu o pot avea. Dacă aş avea-o, ar fi o mîngiere şi o siguranţă pentru mine că spun ceea ce cred atîta alţii.

Sînt alte persoane cari vin să vorbească din bogăţia cunoştinţelor lor ca reprezentanţi ai cunoaşterii perfecte a chestiunii despre care este vorba azi.

Fericiţi oameni aceia cari, în împrejurările de azi, pot să vorbească, cu autoritate, din belşugul unor cunoştinţe de cari nu se îndoiesc.

* Discurs rostit în sesiunea ordinară 1915—1916, în cadrul discuţiilor la mesajul regal.

Foarte fericiți toți acești oameni!

Sînt dintre acei — poate puțini și, desigur, nu din cei mai norociți oameni ai acestei țări — cari în momentul de față se îndoiesc de cele mai solide din cunoștințele lor, cari le verifică în fiecare moment cu elemente noi, stăruind cu durere, cu chin asupra lor. Și iarăși sînt persoane cari au vorbit aci cu multă căldură.

Declar de la început că nu vreau să fac aluzie la d. Leonte Moldovanu. Discursul d-lui Leonte Moldovanu m-a mișcat adînc. Un ardelean a vorbit aici de durerea Ardealului și, atunci cînd Camera aceasta e foarte adesea ori ca o sală de conferință din Roma pe vremea lui Pliniu cel Tînăr, cînd fiecare venea să-și arate meșteșugul glasului și figurile pe care le adusesese de acasă și pe cari trebuia să le debiteze la cutare moment, specialiștii așteptîndu-le să vină, glasul acesta sincer, aspru, crud, neîndurat în multe privințe, glasul acesta m-a mișcat, ca și pe toți cari au fost aci.

Pentru întîia oară a vorbit în Cameră nu o intenție, nu o pornire, nu o pasiune, ci a vorbit, adînc și sincer, durerea. Dar d. Leonte Moldovanu este ardelean, și mulți ardeleni cari să-și fi păstrat legătura cu Ardealul nu-i avem aci. Avem ardeleni aclimatizați, în Țara Românească este o admirabilă grădină de aclimație, în care și cei mai crunți se deprind de la o bucată de vreme să „facă frumos“. Dumnealui a păstrat din asprimea munților de unde vine ceea ce trebuie ca să ne miște inimile.

Dar sînt alții cari au adus și ei pasiune, cari au vorbit cu multă căldură de chestiunea națională. Omul care de ieri și-a căpătat idealul, acela îl strigă. Omul care l-a avut în toată viața lui, acela îl șoptește; păgînul care a călcat întîia oară pragul bisericii, acela răcnește credința sa către Dumnezeu blînd al creștinilor, iar acela care l-a păstrat în sufletul său găsește că și șoptirea ușoară a unui cuvînt de închinare este o îndrăzneală. Vă rog, deci, să nu interpretați lipsa de pasiune din această cuvîntare ca o lipsă de simțire — căci o viață întregă am avut iubire, nu pot zice mai mult, pentru această cauză — ca o renegare, în momentul cînd tot sufletul nostru trebuie să-l dăm idealului. Aici, și în afară de această Cameră, și în toată viața, și în lupta care se va deschide. Fiindcă însuflețirea de aici din Cameră, care se oprește la pragul Camerei, și însuflețirea din viață, care se oprește în momentul cînd se deschide lupta, nu sînt altceva

decît cabotinaj, sau, pe românește, păpușerie. Iar dacă această țară a ajuns în unele momente să nu dispună nici de a suta parte din forțele ce le are, aceasta se datorește păpușeriei elegante, estetice, netrebnice, în care am trăit decenii întregi.

Prin urmare, nu ca membru al unui partid, nici ca un adînc cunoscător al chestiunilor, nici ca un fanatic zguduit în fiecare moment de o credință pe care nu e nevoie să o spui ca să dai dovadă de existența ei, voi vorbi eu aici. Voi vorbi în altă calitate, în acea calitate ce s-a putut vedea și din cele dintîi cuvinte ale mele.

Eu cred că noi nu existăm astăzi decît sub două raporturi: oameni cari închid totul în conștiința lor și oameni cari n-au nici o conștiință unde să închidă totul. Și cei dintîi sacrifică bucuros tot interesul lor, toată popularitatea lor, tot ce viața le poate da, pentru conștiința lor, și alții pentru cari toate lucrurile se îmbulzesc la porțile minții, căutînd o conștiință care însă este inexistentă.

Prin urmare, în numele unei conștiințe, unei dureroase conștiințe, de neconținută observare, de adunare febrilă a amănuntelor noi, de silă pentru a fi drept, în numele acestei conștiințe îndrăznesc a vă vorbi. Și, dacă n-aș avea această conștiință, aș considera prezența mea aici ca adăugirea necuviincioasă a încă unui actor la o comedie ridiculă.

Dar, dacă vorbesc aici, vorbesc și din alt punct de vedere. Dacă nenorocirea ar fi făcut ca împrejurările să-mi schimbe convingerile, să fi avut o convingere în iulie, alta în august, alta în septembrie, alta în octombrie și așa mai departe, o convingere pe lună, știind foarte bine că aceea ce se spune dispăre, iar ceea ce se scrie rămîne, nu m-aș expune, nu aș avea curajul de a mă expune criticilor ce pot veni pe urmă, după controlarea lucrurilor, scrise pentru permanență, cari rămîn în urma acțiunilor noastre. Am pretenția de a fi un cugetător consecvent. M-am gîndit adeseori la aceste lucruri și mi le-am concretizat în suflet într-o apreciere exprimată fără șovăire de la început pînă la sfîrșit.

Citațiunile sînt totdeauna neplăcute, dar în unele cazuri necesare. Chiar cu riscul de a vă fi neplăcut, voi face cu toate acestea cîteva, pentru a dovedi aceasta. Și, fără nici un gînd rău, voi apropia ultimele declarațiuni ale mele de declarațiunile altora, ca să se vadă, nu că ceilalți n-au fost cum doreau poate să fie și cum au

ajuns astăzi să fie, dar că eu n-am fost în urma lor în ceea ce privește afirmarea necesității unei singure politici. Prin urmare, cu gândul la mine și cu gândul la aceia cu cari, în ce privește scopul final al acțiunii noastre, sînt în perfectă concordanță de vederi — căci modalitatea, aceasta este o chestiune de caracter, o chestiune de punct de vedere, de sentiment al răspunderii — pentru a dovedi că, de la început, în ceea ce privește scopul politicii noastre în aceste teribile împrejurări am avut o părere care nu se deosebește de părerea celor mai încălziiți, celor mai convinși, celor mai zgomotoși în convingerile lor de astăzi, voi face citațiunile cari urmează.

D-lor, toată lumea aștepta, la sfîrșitul lunii iulie, cu o dureroasă nerăbdare, hotărîrea care se va lua la Viena, acea Vienă care, în ceea ce privește hotărîrea, era — cum se deprinsese de foarte multă vreme să fie — o Budapestă. Pentru că, de fapt, politica externă a Austro-Ungariei a fost făcută foarte multă vreme de Budapesta, după interesele Ungariei, de oamenii Ungariei. Și înainte de toate de acel om care reprezintă astăzi toată energia, dar și toată orbirea rasei sale: de contele Tisza. Contele Tisza e cel care decidea la sfîrșitul lunii iulie; contele Tisza, și nu împăratul de la Berlin, care va fi avînd părțile sale în acțiunea desfășurată de germani în ultimul timp, și nu mai e nevoie să-i adăugim răspunderi cari nu sînt ale sale. Contele Tisza ținea la sfîrșitul lui iulie în mîină soarta lumii; el avea pacea și războiul. O mai mare nenorocire pentru omenire decît ca un om cu un astfel de temperament, ca violență întrupată, ca îndărătnicie nebiruită, ca lipsă de orice sentiment de dreptate și de umanitate în afară de interesele exclusive ale poporului său, o mai mare nenorocire decît ca un astfel de om să țină în mîină soarta omenirii, n-au simțit-o veacurile.

[. . .]

Da, contele Tisza era acela care hotăra ceea ce se va întîmpla de acum înainte cu Europa aceasta străbătută de sentimentul celei mai teribile probleme. Îmi închipuiam ce va urma. Oricine a studiat în ultimul timp politica Europei și, în special, pe a Austro-Ungariei, își dădea seama de acest fapt: că el, contele Tisza, numea cancelarii, că el îndrepta cancelarii, că el avea în mîină, nu numai, exclusiv, Ungaria sa, dar și Austria, care era cea dintîi în numele Monarhiei duble, dar nu a fost nici-

odată, în ultimele decenii, în rîndul întii în ceea ce privește direcția. Știam. Ne închipuiam cu toții — și de aceea ne îngrozeam — ne închipuiam cu toții că actul acesta, somația către Serbia, va fi de o extraordinară brutalitate, că va cere lucruri cari nu s-au cerut vreodată unui stat independent, că va impune o umilință înaintea căreia și poporul cel mai decăzut trebuie să tresalte de indignare. Și, în adevăr, actul alcătuit de Tisza și de cercurile militare cari înconjurau pe arhiducele, mort de curînd, care trebuia să moștenească cununa de spini a Austro-Ungariei, a fost așa. Serbia l-a primit, afară de cîteva puncte, și i s-a impus ca și punctele acelea să le primească.

În sfîrșit, nu s-a putut ca și cea mai îngerească răbdare omenească să reziste acestor torturi continue. Și, atunci cînd eram în pragul războiului, cînd fiecare căuta o îndreptare, în momentele acelea am căutat și eu în conștiința mea — în clipa care nu mi-a fost mai teribilă decît fiecăruia din d-voastre, dar nici mai puțin teribilă.

Am căutat o îndreptare, și, înainte de deschiderea Consiliului de Coroană, înainte de hotărîrea pe care toată lumea a primit-o, dar pe care toată lumea, mai mult sau mai puțin, a schimbat-o pe urmă, am tipărit în foaia mea următoarea declarație:

DECLARAȚIE

„Dacă soarta rea a omenirii va da, ca urmare a conflictului provocat de Austro-Ungaria, oribilul război general, naționaliștii democrați nu pot înțelege ca forțele cu greș adunate ale României să fie risipite în aventuri lîngă un stat a cărui politică internă a fost totdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc cuprins în el, precum e Austro-Ungaria, și lîngă un popor pe care fatalitatea l-a opus silințelor noastre de dezvoltare [. .].

Ei cred că guvernul român va fi în stare să păstreze României o neutralitate demnă, rezervîndu-i puterile pentru locul și momentul în care s-ar pune în vecinătatea noastră probleme de transformare politică în care calitatea noastră etnică ne dă dreptul de a ne amesteca, fără ca din partea noastră să fi contribuit pînă atunci la nenorocir le ce amenințau umanitatea și civilizația.

Orice altă politică e menită să întilnească dezaprobarea

opinieii publice, la care, întrucît îngăduie interesul țării, consecvenți principiilor noastre, ne vom asocia.“

Două zile după aceasta Consiliul de Coroană a hotărît neutralitatea României.

Cred — mă mîndresc că pot spune acest cuvînt — cred că în momentul acela eram, între oamenii cari mai de curînd sau de mai multă vreme făceau politică în țara aceasta, singurul care adăugam la declarația aceasta a necesității neutralității explicația că motivul adevărat al ei este imposibilitatea absolută de a merge alături de Austro-Ungaria, prin amintirea întregii soarte pe care Austro-Ungaria a făcut-o românilor, de a merge alături cu unghurii, alături cu poporul maghiar, prin amintirea întregilor suferințe, milenare, pe cari ai noștri de dincolo le-au îndurat din partea lor.

În momentul acesta se ținea în foile de partid altă atitudine. Nu vorbesc de foile d-voastre, ale guvernului, cari trebuiau să tacă și cari, de cîte ori au tăcut, și în unele privințe au făcut foarte bine, fiindcă, de cîte ori au vorbit, au făcut ceva mai rău decît dacă ar fi tăcut. Vreau să vorbesc de foile celorlalte două partide, căci pe atunci erau două: sciziunea nu se produsese încă între conservatori.

Atitudinea era următoarea: Pe cînd foaia mea, din care am scos declarația de mai sus, poartă data de 20 iulie, *Epoca* de la 17 iulie recomanda, „în circumstanțele grave cari caracterizează clipele de față“, alegerea d-lor P. Carp, D. Nenitescu și Dobrescu; recomandațiunea era iscălită în același timp de d-nii Filipescu și Marghiloman. La 20 iulie se califică situația astfel: „răspunsul nostru se prezintă ca o formidabilă problemă“.

La 21 iulie *Epoca* cuprinde în articolul de fond această declarațiune: „O neutralitate absolută între cele două partide beligerante ar satisface amîndouă partidele.

Soarta României nu poate și nu trebuie să fie pusă la cale în cafenele, în stradă, de te miri cine“. Iar la 25 iulie: „Evenimentele impun desigur o unitate națională, care să nu fie alterată de luptele dintre partide“.

Aceasta și pînă la 5 august, cînd o altă notă se distinge într-un articol trimis de mine, în sensul declarațiilor mele de mai sus, un articol care apăruse în foaia mea, de o răspîndire cu mult prea slabă ca să fie cunoscută de un public mai larg: acest articol din *Neamul Românesc* a fost trimis *Epocei* cu rugămîntea de a-l

tipări, și l-a și tipărit, dar cu toate rezervele. Aceasta era deci atitudinea foii care reprezenta vederile partidului conservator. Veți zice că și atunci erau conservatori cari aveau aceeași politică pe care o fac astăzi și pe care o pune în perspectivă declarația din foaia mea.

Da, însă e o mare nenorocire ca în chestiuni de această importanță oamenii să poată merge unii alături de alții o viață întreagă fără să fi cunoscut cari sînt vederile unora sau altora cu privire la problemele esențiale ale țării.

Nu poate fi o nenorocire politică mai mare. S-a văzut această absurdă comicărie în Țara Românească: oameni conlucrînd decenii întregi fără să aibă aceleași păreri în chestia țărănească, principala chestie internă, și în chestia viitorului poporului român de dincolo de graniță, singura chestiune externă pentru noi.

În același timp, celălalt partid, conservator-democrat, exprima în ceea ce privește marea problemă următoarele vederi. Culeg după ziarul *La Roumanie*, și, dacă ar fi ceva care nu ar corespunde adevărului, rog să fiu îndreptat; dar, ca vechi și încercat istoric, sînt deprins să iau citațiile cu multă îngrijire și să le verific totdeauna.

La 22 iulie se zicea acolo: „Și mai ales nu manifestații tumultuoase, nu din acele mișcări ale mulțimilor cari nu pot servi decît să crească enervarea națională și care nu vor da inimilor un atom de putere mai mult“.

Aceste cuvinte corespundeau deci perfect declarației care se întîlnește în același timp și în ziarul *Epoca*, ceea ce înseamnă repudierea pentru totdeauna a unor proceduri cari nu servesc nici o chestiune, dar le deservesc pe toate, căci nimic nu e mai respectabil decît mișcarea spontană a mulțimilor, și nimic mai condamnable decît mișcarea provocată, înteițită a acelorași mulțimi.

La 24 iulie se califică în *La Roumanie* războiul european drept un act de „nebie generală“ și se adăuga că, dacă Belgia s-a amestecat în această furioasă dezlănțuire de lucruri absurde, fără rost, aceasta se datorește faptului că a fost silită. Prin urmare, nu e așa? acela care nu este silit nu trebuie să se amestece în acest conflict de furie „nebuună“.

La 30 iulie se afirma pentru întîia oară în foaia d-voastră, d-le Take Ionescu, necesitatea „neutralității leale și definitive“ cu motivare. Termenul s-a păstrat, dar motivarea s-a uitat, căci formulele rămîn mai ușor în minte,

pe cînd argumentele pe cari se sprijină formulele dispar mai iute. Formula este ban curent, cu care poate cumpăra și altul, dar motivarea este medalia comemorativă pe care o păstrează numai acela care a bătut-o pentru un anume scop. Se spune în această motivare așa: „Nici un interes vital românesc nu poate împinge România să participe la războiul de față. Echilibrul în Balcani, care este un interes românesc, se află astăzi înglobat în chestiunea generală europeană“.

Luna lui august a fost o lună de nehotăriri pentru toată lumea. Înainte de a trece la o a doua declarație cuprinsă în foaia mea, este bine să amintesc iarăși ce ziceau ziarele. Nu ale guvernului, cari nu ziceau nimic, sau, cînd ziceau ceva, ar fi fost mai bine să nu zică, și cari totuși ar fi trebuit să zică ce se cuvenea. Am spus-o de mai multe ori, în conversațiunile pe cari d. prim-ministru mi-a făcut onoarea să mi le acorde, după a d-sale dorință, sau, mai tîrziu, și după dorința mea, și, natural, din care nu va ieși nimic aici — căci toți aceia de la cari a ieșit ceva după asemenea conversațiuni nu au fost numai niște oameni politici puțin demni de acest nume, dar și din aceia cari au uitat că, și în viața politică, cea dintîi normă este norma unei perfecte discrețiuni, adică a unui perfect cavalerism. Am spus atunci un lucru: că nu este de îngăduit, nu este de admis ca un partid pe umerii căruia se sprijină viitorul unei țări și tot ceea ce poate aștepta un neam, să nu inspire, nu o presă de divulgare și de revelație, dar una din acele prese care, față de exagerările acelor cari nu știu sau acelor cari nu vor să știe, trebuie să păstreze întreaga sănătate morală a unei națiuni.

În presa d-voastră ați ignorat toate atacurile din dispreț. Disprețul, de multe ori, d-lor, face mai mult rău decît pasiunea oarbă, căci ar fi fost mai bine atacuri pasionate, cari să restabilească lucrurile ce erau de restabilite, cari să nu lase a pătrunde în minte informații, cari, odată intrate, chiar dacă nu se repetă mai departe, totuși produc o stare de spirit din care suferiți acum, și pe nedrept.

Dar era mai bine să se respingă îndată, și cu dovezi, aceste afirmațiuni decît să așteptați efecte înaintea cărora veți sta, mîine încă mai mult decît astăzi, absolut nepuțințioși de a opune pavază de apărare.

Da, a fost, desigur — și acum mențin părerea mea —,

o capitală greșeală a d-voastre aceea de a crede că în această Românie a noastră, în care oamenii sînt mai deștepți de cum îi credeți d-voastră și de cum îi cred și eu, poate chiar de cum îi credem cu toții, și mai de treabă de cum se crede de obicei, că în România factorul opiniunii publice este un factor care nu trebuie preparat, supravegheat și îndreptat.

Închid această lungă paranteză și mă întorc la atitudinea presei celeilalte, atitudinea pe care a avut-o pînă în septembrie, cînd s-a produs ceva nou, despre care vom vorbi mai pe urmă.

Epoca, la 15 august, după întoarcerea d-lui Filipescu și într-un moment cînd nici o declarație contrarie Puterilor Centrale sau pentru *Quadrupla Înțelegere* nu se făcuse în coloanele ei, și cînd o altă foaie conservatoare, pentru a exprima sentimentele acelor care astăzi simpatizează, cu atît de sinceră căldură, pentru cauza *Quadruplei Înțelegeri*, nu exista, *Epoca* publica la 15 august, după întoarcerea d-lui Filipescu, și arătînd punctul d-sale personal de vedere, următoarele rînduri:

„În ceea ce privește însă informațiunile făcute de unele ziare, cum că așa întrevedea succesul unora sau altora dintre beligeranți, asemenea afirmațiune nu am putut și nu o pot face, fiindcă nici nu cunosc pe acela care ar putea face asemenea pronosticuri“.

Pe la 18 august s-au produs, de fapt, lucruri pe cari eu nu mi le explic. Desigur, nu cer să-mi dați un răspuns. Mi-ar părea bine să fi venit dintr-o veritabilă necesitate, și mi-ar părea bine ca această necesitate să fie de așa natură, încît și cel mai crud dușman al d-voastră, d-le Brătianu, să fi fost silit a face tot așa. Au trecut anumite trenuri*. Cînd au trecut? Pe unde au trecut? Unde au ajuns? Cine mergea cu trenurile acestea? E un lucru pe care nu vreau să-l discut. Îmi dau seama pe deplin că pot să existe strașnice necesități la un moment dat. Dar voi adăuga că, atunci cînd aceste necesități se produc, omul de stat se gîndește ca îndeplinirea lor să nu provoace în public păreri despre o îndrumare falsă a singurei politici pe care, la un moment dat, poate să o facă un popor. Se pare însă că indiscreții s-au făcut, la un moment dat, de acei cari au cunoscut anumite rosturi ale d-voastră, și aceste indiscreții au devenit generale, ca și

* Aluzie la transporturile germane de muniții spre Turcia.

cum anumite lucruri nu puteau să fie făcute decît fătîș și brutal. Au fost atunci, în *Epoca*, cîteva cuvinte împotriva celebrelor trenuri germane.

Această informație era dată într-un ton ascuțit și în cuvinte amare. Dar, îndată după aceasta, într-un comunicat cu data de 22 august, la aceleași foi, se afirma că „nici un fapt nu s-a produs“, iar d. Arion ne îndemna pe toți „să fim români“.

Doamne! cît de mult s-a abuzat de acest termen „de a fi român“. Români, fără îndoială, sîntem cu toții, dar a fi „român“ e ca un termen negativ, adică înseamnă a nu fi ceea ce nu-i convine cutărei sau cutărei persoane, care te bănuiește că vrei să mergi într-o anumită direcțiune. „Să fim români“ la filofrancezi însemnează să nu fim germanofili, dar „să fim români“ la germanofili, înseamnă să nu cumva să fim francofili.

[. . .]

La 23 august, d. Mehedinți, a cărui cugetare politică, cunoscută pe vremea aceea, da nota dominantă în *Epoca*, d. Mehedinți, sub conducerea căruia, ca director al *Convorbirilor Literare*, s-a spus că vremea lichidării României a venit și că trebuie să intrăm alături cu Statele Austriei, d-l Mehedinți iată ce zicea în *Epoca*, și necontrazis: „Nu cumva România va trebui să plătească mai tîrziu unele edițiuni speciale și exercițiile de stil ale celor ce fac larma de azi împotriva cutărei sau cutărei puteri?“.

E adevărat că d. Filipescu a intervenit, de data aceasta, și d-sa a pronunțat acea formulă, energică și spirituală în același timp: „Neutralitate leală da, dar provizorie“. *Epoca* însă nu a continuat să reprezinte acest punct de vedere. Și mai departe ea se îngrijește să nu se strice tratatul de la București, pentru ca, pe urmă, la 14 septembrie, tot d. Mehedinți să facă această misterioasă declarațiune în *Epoca*, o foaie cunoscută ca aparținînd unui partid și „oglundind“, cum ar zice d. Marghiloman, cu eleganță, părerile aceluia partid. (Termenul s-a spus în ceea ce privește *Steagul*, ceea ce arată cît de mult se gîndește d. Marghiloman la lucrurile în cari se oglindește).

Va să zică într-o foaie ca aceasta, care „oglindea“ părerile partidului conservator, d. Filipescu consimțea să fie oglundit așa în oglinda d-lui Mehedinți, prin această declarație:

„Ce am pierdut prin declarațiunea întempestivă a neutralității, știe bine guvernul, și se va vedea numai după război“.

Dar sfișitul articolului nu era deloc de politică externă, ci de cea mai răspicată politică internă: „De ce n-am avea noi un guvern al tuturor“?

Intr-un sens guvernul, oricare ar fi el, este „al tuturor“, cît timp nu-l răstorni.

Intr-alt sens, însă, un guvern „al tuturor“, în România, este imposibil. Guvernul tuturor ar fi guvernul celor cinci milioane, cari n-au glas și voință aici, aceia pentru cari ne-am adunat, pentru cari ne-am zăbovit, pentru cari ne-am certat, pe cari i-am uitat și cu ajutorul cărora, dacă vom face ceva, vom face. Aceasta înseamnă un „guvern al tuturor“. Dar un guvern al cîtorva mii de oameni, cari uită totdeauna datoria de a se iubi muncind, pentru a nu munci urîndu-se, — căci aceasta este clasa politică dominantă — nu înțeleg cum poate însemna „un guvern al tuturor“.

„Guvern al tuturor?“ Noi am avut un guvern, nu „al tuturor“, dar a două nuanțe singure, și d-ta (arată către Take Ionescu) știi amărăciunile unui astfel de guvern; le știi, fără indoială, pentru că ai spus-o la toată lumea. Și alte persoane le știu foarte bine aceste amărăciuni, fiindcă și ele le-au spus la toată lumea, începînd cu reporterii cari se aflau după fiecare Consiliu de miniștri în sala de așteptare.

Prin urmare, odată ce un guvern „în doi“ produce astfel de rezultate — numai eu știu chinurile acelor confesiuni continue, de o parte și de alta, cari nu mă interesau deloc — odată ce un guvern „în doi“ produce astfel de rezultate, și aceasta în timp de război la hotare, cînd erau să se ia hotărîri mari, vă închipuiți ce o să fie un guvern „al tuturor“. Cu un guvern „în doi“ se vorbea pe ușă, cu un guvern „al tuturor“ s-ar vorbi pe toate ferestrele; ba s-ar mai practica ferestre cari nu există, pentru ca să mai iasă revelațiile lucrurilor care n-ar mai încăpea în odaia de Consiliu.

Dar d. Mehedinți era urmărit atunci de ideea „guvernului tuturor“.

La 20 septembrie, de altminteri, părerile d-sale deveneau autorizate, fiind iscălite și de d. C. Arion, care spunea: „Guvernul trebuie să plece“.

Și, ca explicație de politică externă, urmau rîndurile menite să explice: „De ce trebuie să plece guvernul: Dacă din informațiunile culese ar fi reieșit pentru guvern că grupul germano-austriac ar avea toți sorții de izbîndă, datoria lui era să ne ceară să mergem în contra Rusiei, chiar sfidînd pentru aceasta opinia publică“.

[...]

Dar mai este și concluzia cealaltă, care s-ar părea secundară, dar care revine la sfîrșitul articolului. Și eu scriu articole, cît mă pricep: articolele acestea însă exprimă totdeauna scopul principal prin formula de la sfîrșit. Dar trebuie să se admită că în practica obișnuită a scrierii articolelor — fiindcă altfel ar fi prea urît — lucrul de căpetenie se pune la început. De aceea nu pot accepta decît ca un lucru foarte secundar ceea ce pune d. Arion la sfîrșitul aceluia articol: am voi orice guvern „afară de d. Ion Brătianu, cu ai lui“.

[...]

Acum venim, după declarațiunile culese din *Epoca*, la acelea care, în același timp, apar în foaia care reprezintă vederile celuilalt partid, de opoziție.

[...]

La 23 august, în foaia partidului conservator-democrat, se făcea următoarea declarație, în ceea ce privește ieșirea din atitudinea de la început: „Nu vom face niciodată d-lui N. Filipescu injuria de a ne închipui că victorii sau înfrîngeri ale unui grup sau ale celuilalt dintre beligeranți ar putea constitui circumstanțe nouă, care ar legitima o intrare în acțiune a României“.

Aceasta a fost atitudinea foii acreditate a partidului conservator-democrat — cu articole scrise de d-voastră, d-le Take Ionescu — și această atitudine s-a menținut pînă ce Rheims, strălucitul oraș de artă, a suferit acele daune pe cari civilizația întregă le-a plîns și cari nu mai pot fi îndreptate.

Atunci a apărut, la 10 septembrie, articolul „Alaric I, Wilhelm al II-lea“; „Întîi“ era de prisos la Alaric, căci nu a fost niciodată un al doilea; la Wilhelm „al II-lea“, da, se potrivea, pentru că a mai fost un Wilhelm, care însă avea alt temperament decît acela care ne-a dat frumoasele lucruri pe cari le vedem acum.

De la Alaric I începe, deci, o altă atitudine a partidului conservator-democrat.

Vin la atitudinea cealaltă, permanentă, manifestată cu energie, cu violență uneori și — după opinia mea — cu nedreptate, a partidului conservator, în care s-a făcut apoi deosebirea față de părtașii vederilor d-lui Mehedinți și ale inițialelor C. și A. de atunci [...].

La începutul lunii septembrie însă, în momentul cînd nu se luase încă o atitudine lămurită, nici de unul, nici de altul din partidele de opoziție, foaia noastră, a naționaliștilor, simțea nevoia să-și fixeze punctele sale de vedere prin alte declarații netede. Din ele se vede că noi nu eram atunci ori cu dreapta ori cu stînga, cum se vor petrece lucrurile.

[...]

Atitudinea pe care o luasem la sfîrșitul lui iulie era aceeași și la începutul lui septembrie, în momentul cînd se găsesc cele dintii siguranțe ale d-voastre. Spuneam: „Ne-am învoit asupra neutralității pentru că nu se putea, pentru că era o imposibilitate națională, o imposibilitate morală să mergem cu Austro-Ungaria“. [...].

„Țara a spus, prin buzele mai mult sau mai puțin bucuroase ale persoanelor invitate la Consiliul de Coroană, că orice ar fi încheiat, în limitele Constituției ori ba, oricine, nu putem merge cu Austro-Ungaria“.

Acesta a fost și sensul hotărîrii Consiliului de Coroană.

„Și aceasta nici dacă s-ar fi îndeplinit două condiții, și anume:

Întîi, să se fi acordat cele mai largi drepturi naționale românilor din Monarhie, să-i fi tratat cu cea mai mare dreptate și prietenie, și

Al doilea, să fi dovedit că statul Habsburgilor poate lupta, birui și trăi.

Nici atunci noi n-am fi putut da mai mult decît o neutralitate, care însemna față de dînsa o prelungire de termen și nu o renunțare, nu o abdicare, *căci nația care renunță ori abdică de la drepturile ei naturale, nu merită să trăiască*“.

Am ținut să înfățișez această declarațiune, datată 7 septembrie, pentru ca să arăt că, dacă impopularitatea, provocată artificial a unora le-a smuls mulți prieteni pe care-i meritau, ei au conștiința că au fost de la început pînă la sfîrșit de o francheță desăvîrșită. Și dacă un guvern este silit să nu afirme în fiecare moment cu aceeași francheță desăvîrșită, jucîndu-se astfel cu inte-

rezele statului, politica pe care o face, o opoziție pe o chestie națională nu poate fi niciodată ipocrită și echivocă.

Ce se petrecea în momentul acela, la începutul lui septembrie? Era jertfirea, adusă nu de necesitățile aspre ale unei armate, de cerințele firești ale unui stat, ci de altceva, jertfirea specială, particulară, voită pînă la capăt, a unui întreg popor.

Au spus unii și alții ce a însemnat lupta de la Marna. Eu general nu sînt; specialist în lucruri militare nu sînt: ministru de război n-am fost; prin urmare nu pot să afirm care este însemnătatea reală a luptei de la Marna.

Alții au spus, în septembrie, că luarea Lembergului de ruși era singurul moment potrivit pentru intrarea noastră în război. Cineva care în *Epoca* iscălea: „Un ofițer de stat major“ — n-o fi fost ofițer, dar de unde vreți să știu, ca unul ce nu pot să întreb la redacție ce se ascunde, și de data aceasta, nu sub anumite nișale, ci sub cele patru mari cuvinte de: „ofițer de stat-major“ — spunea că odată cu Lembergul totul s-a încheiat, că intervenția noastră este imposibilă de acum înainte și că, dacă se va face ceva pentru noi, se va face prin alții, dar cu noi înșine — s-a isprăvit.

Cum vedeți, cît de greu se simte un particular care se ocupă și el de lucruri politice, și se ocupă cu iubire de lucrurile politice ale țării sale, atunci cînd, fără competență specială strategică, fără a îndrăzni măcar să-și atribuie această competență, i se servesc rețete de acestea, toate sigure, dar puțin cam deosebite din zi în zi!

Dar cugetătorul politic putea să înțeleagă un lucru, că după ce Austro-Ungaria, întrebuițînd forțele naționale ale poporului român pentru războiul său de răzbunare și de cucerire, a făcut să apese toată greutatea și toată cruzimea acestui război asupra mulțimii românilor supuși scepstrului Habsburgilor, cu intențiunea hotărîtă de a distruge elementul bărbătesc al românilor de dincolo, orice altă politică era posibilă pentru poporul românesc, afară de o politică alături de asasinii cu premeditare ai reprezentanților națiunii noastre de peste Carpați.

D. Filipescu a citat la Senat un act de o mare importanță morală. Zic: de o mare importanță morală și pentru toate timpurile. Căci multe lucruri se vor uita din acest război, dar astfel de acte nu vor dispărea niciodată din amintirea oamenilor. Actul prin care guvernatorul Bucovinei, contele de Meran, o personalitate eminentă în

viața statului austriac, om înzestrat cu foarte mari însușiri și care, în Bucovina, prin legăturile sale de sînge, de familie — un fel de Habsburg — reprezenta altceva decît ceea ce ar reprezenta un guvernator-funcționar, orînduia acte cari se pot judeca de oricine. Proclamațiunea conținea de Meran a fost dată și în românește și în nemțește, dar cu aceleași litere de sînge, într-o limbă ca și în alta. Afișată pretutindeni în țară, ea are, în româneasca ei stricată, acest cuprins:

PUBLICAȚIUNE

„În războaiele din urmă purtate în țară cu dușmanul, s-au ivit iarăși cazuri sigure de trădare față de trupele militare.

Populațiunea se face la aceasta lăutoare de samă cu obiecțiunea că comandanții militari au ordin strict să împuște imediat pe loc pe oricare s-ar face numai chiar suspicios de trădare sau de altă purtare dușmănoasă statului.

Gura Humorului, la 13 septembrie 1914.

De la comanda supremă“.

Orice s-ar întîmpla pe lume, orice biruință s-ar produce în orice punct al vastului cîmp de război, dacă ar veni, cu mîna plină de daruri și cu toată cinstea în suflet, statul acela care a dat o formă oficială acestor sentimente față de populația românească de acolo, răspunsul României nu poate să fie decît: *Nu se poate; în orice fel de împrejurări, nu!*

Și se va vedea atunci pe drumurile și străzile Bucovinei convoiuri cari se pot vedea și pe străzile orașelor principale din Ardeal, astăzi: preoți arestați pe baza a cine știe ce destăinuiri false, preoți români purtați din loc în loc, bătuți și scuipați, aruncați în locuri depărtate, spînzurați pentru o crimă mai mare decît toate crimele, crima că aparțin aceluiași neam ca și statul prieten și aliat al României. Vă trebuiesc dovezi? Vă trebuiesc nume? Iată-le:

„1. *Parohul din Iacobeni, Mihălceanu, a fost arestat pentru simplul fapt că ar fi întrebat pe un soldat dacă avem și tunuri în Bucovina. A fost scuipat, pîlmuit și batjocorit cum nu se poate spune.*

2. *Preotul George Larioschi a fost arestat, scuipat în față și pîlmuit pentru că s-a găsit la el o scrisoare rusească.*

3. *Preotul Dimitrie Țopa, din Cornești, a fost arestat, scuipat în față și lovit cu bastoane pentru că a vorbit cu foștii săi paroheni din satul Rarancea.*

4. *Preotul George Prelici, din Toporăuți, a fost arestat, batjocorit și dus legat în fiare prin mijlocul Cernăuților, pentru că a plecat la drum în direcția în care erau soldații ruși.*

5. *Preotul Ioan Bucevschi, din Budeni, a fost arestat și batjocorit, legat și chinuit, pentru că s-a refugiat la el o cumnată a sa, soția unui preot arestat a lui Ilarion Prelici din Rarancea.*

6. *Preotul Ilarion Prelici, din Rarancea, este arestat, și, se spune, și executat de mult, pentru că rușii au împușcat soldații austrieci din turnul bisericii de acolo“.*

Acestea sînt șase cazuri: aici la mine am 24. Aceste 24 cazuri au putut răzbi pînă la noi. Cel puțin de două ori pe atîtea sînt cele cari nu au putut răzbi pînă la noi.

Fiindcă nu am făcut încă statistica morților noștri, numărul martirilor noștri nu se știe încă exact. Prin urmare ce ne mai încurcăm aici cu lupte de argumente, în ceea ce privește direcția „la dreapta sau la stînga?“ Poate cineva pe lume să meargă, indiferent pentru orice, alătura de oameni cari au săvîrșit asemenea crime contra unei populații aparținînd aceluși neam care a întemeiat, care apără și susține statul român?

Pentru orice român este o chestiune încheiată. Ceea ce se poate face în afară de aceasta, ceea ce se poate chibzui și socoti este un alt lucru: este felul de intervenție, este momentul de intervenție, sînt condițiunile de intervenție. Dar aici sîntem noi cu chestiunea românească în momentul de față.

Aș putea să fiu bănuir de cîtiva că printr-o parte din lucrurile ce am spus pînă acum aș avea intenția să fac servicii amabile guvernului, sau, prin altă parte, aș voi să ajut pe aceia cari, fără îndoială, n-au amabilitatea față de dînsul în fundul cugetului lor, atunci cînd înaintea guvernului discută chestiunea națională — scoțînd din faptele petrecute cele mai teribile acușări împotriva celor cari astăzi dețin guvernul român. Căci o mai teribilă acușare decît aceea că, cu știință și voință, el a neglijat interese esențiale, veșnice, ale unei națiuni pierzînd prilejul pe care veacuri l-au pregătit și pe care, după părerea lor cel puțin, veacurile ce vor veni nu-l vor aduce

înapoi, o mai strașnică învinuire decît aceasta nu i se poate aduce. În adevăr, dacă cineva este adînc convins în conștiința sa de acest lucru și aduce o astfel de învinuire șefului unui guvern, înseamnă că hotărăște în sufletul său moartea morală a omului împotriva cărora îndreaptă aceste acuzațiuni.

D. prim-ministru a răspuns la Senat cu o cuvîntare prea lungă, și să-mi dea voie să-i spun: nu prea blîndă, ci debilă. Căci răspunsul d-sale putea să fie înlocuit printr-o singură întrebare, întrebare făcută direct tuturor acelora care-l acuzau, făcută cu acea vehemență pe care omul cîstit și muncitor o găsește totdeauna în fundul conștiinței sale. Atacurile acestea, în astfel de împrejurări, nu se combat, ci se resping. Și a fost o greșeală politică cînd d-sa, cu acea debilitate de argumente, a încercat să răspundă la lucrul împotriva cărora nu răspund argumentele unui om, ci întreaga sa ființă morală, întreg trecutul său și toate tradițiunile de familie cari sînt adunate într-însul.

[...]

Onorată Cameră, sînt persoane cari cred că e tristă situația de azi, așa cum rezultă, zic acele persoane, înainte de toate din vinovăția conducătorilor României, desfăcuți din clasa din care fac parte. Aci stă deosebirea punctului de vedere între d-lor și mine. Eu zic că o vinovăție este, fără îndoială, dar această vinovăție o împart cei cari conduc azi România cu cei cari au condus-o altădată. E o vinovăție mai largă și mai veche. Dar anume persoane zic: Din vinovăția conducătorilor actuali ai României, scoși din clasa din care fac parte și făcuți singuri răspunzători pentru aceste lucruri, am ajuns într-o situație nespuse de tristă, într-o situație ce are nevoie de un noroc, și, cum s-a zis, de un mare noroc, care, prin urmare, nu poate fi îndreptată decît printr-o intervenție fericită, providențială, venită din afară.

Pot eu spune oare că situațiunea ar fi de așa natură, încît noi nu am avea motive de a fi triști? Fără îndoială, cum se exprima cineva foarte bine în presa cotidiană, „este o tristețe în aer“; tristețea aceasta o simțim, dar ea nu trebuie să se prefacă niciodată într-o adîncă și iremediabilă melancolie, în acea melancolie care secătuieste puterile unui popor, care îl face să-și piarză încrederea în tot ceea ce are la îndemîna sa și în tot ceea ce el este în stare a îndeplini.

[...]

De unde vine jalea noastră de azi?

Ea vine, în rîndul întii, nu din cutare sau cutare atitudine, într-un moment dat, a guvernului acestei țări; nu, ci din situația fără pereche de nenorocită a părții celei mai mari din neamul nostru.

Niciodată neamul românesc, a cărui existență întregă nu este decît un șir de suferințe și de nobile eforturi împotriva apăsătorilor, de căderi cari n-au fost niciodată înfrîngeri, de silințe reinnoite cari și ele s-au isprăvit, nu printr-o ingenuchiere, dar prin amînarea soluțiilor definitive, mîntuitoare, niciodată neamul nostru întreg nu s-a găsit în împrejurări mai extraordinar de dureroase decît acelea din momentul de față.

Între Bucovina și orice regiune din Belgia eu nu văd deosebire; pot să zic chiar că Bucovina de azi e într-o mai rea stare decît orice regiune din Belgia.

Stăpînitorii germani, dușmanii ajunși stăpînitori în Belgia, au tratat populația cucerită și supusă cu mai multă milă de cum au tratat organele administrațiunii imperiale populația română din Bucovina.

Este un caz unic în istoria lumii să vezi, de o parte, că o țară care s-a împotrivit, care s-a luptat, care a fost biruită după ce a căutat și prin toate armele răscoalei și conspirației, prin războiul din casă în casă, să-și apere independența și care pe urmă, conform principiilor dreptului internațional, — deși în ceea ce privește modalitățile, contra oricărei morale internaționale — este stăpînită de un alt stat, în umilință și suferință, este într-o stare mai bună decît o provincie ce are în fruntea sa pe suveranul ei legitim, pe acela pentru care — pentru el și pentru înaintașii lui! — secole întregi s-a jertfit toată vloga populației, ca în Bucovina.

[...]

Acum, în urmă, cineva a primit din Bucovina — și știe oricine cu cîtă greutate poate să vie o știre de acolo, o scrisoare strecurată peste graniță, fiind considerată ca un act de înaltă trădare, din cauza căreia poate să piară și acela care a scris-o și acela care a încercat s-o treacă dacă ea cuprinde un grăunte de adevăr — a primit, zic, de acolo o scrisoare pe care, dealtfel, înainte de a v-o împărtăși d-voastră, am împărtășit-o mai multora prin foaia mea.

Primitorul o reproduce în termeni simpli, în cari se oglesc totuși suferințele cele mai groaznice. În zadar s-ar forța o minte de artist să alcătuiască ceva mai teribil decât ceea ce, cu duioșia particulară poporului nostru, se rostește așa de simțit în puține cuvinte.

[...]

Și după Bucovina a venit Ardealul. Toți cei ce erau în stare să poarte arma au plecat. Trebuie să-i fi cunoscut cineva altfel decât prin ziare, altfel decât prin convorbiri de cafea, trebuie să fi petrecut cineva vreme mai multă acolo pentru ca să cunoască toate comorile morale cuprinse în sufletele acestor oameni, acoperiți acum de pământ în stepele Poloniei, în văile Alpilor, în mlaștinile Serbiei și cari au fost duși anume la moarte fără socoteală. „Mișcă tu, cine“, acesta era cuvântul de îndemn către ostașii cari mureau, „mișcă tu, cine de român“ — și ca un adaus — „ca să vă piară sămînța“, ca „să vă pustiiți cu totul“.

[...]

Faceți-vă a întreba, nu pe ardelenii talentați, culți, cari vă pot fi folositori, faceți-vă a întreba pe ardelenii din popor, pe acele femei nenorocite cari cerșesc aici ca să hrănească pe nepoții fiilor lor, plecați în război și poate morți de mult, căci pierderile de oameni se dau după război, faceți-vă a-i întreba. Și o lacrimă a lor însemnează mai mult decât spunem noi aici, în atâtea discursuri.

Puteți ținea mii de discursuri, de adinci cugetători ai problemelor de stat; puneți-le alături de manifestarea naivă a durerii lor, și veți vedea cine biruiește. Și doresc să vie vremea când, fiind și ei împreună cu noi, împărțându-și viața noastră politică, țărani aceștia umili vor drege aici, în acest loc, pe cei mai înfumurați dintre reprezentanții în forme europene ai disprețuitoarei protipendade fanariote de odinioară. Vorbim de Fanarul care a murit: a murit Fanarul cu giubea, a venit însă Fanarul european, cu redingotă, cu aere mari, pe care nu-l putem răpune. Dar o să vie cândva țăranul și, fiindcă al nostru nu ajunge, o să vie țăranul de dincolo, care e un altfel de om, și atunci să poftască înaintea unei adunări a țărănilor acestora să vorbească cineva, ofensînd cu logica și „talentul“ lui sentimentele cele mai firești ale unui neam. Atunci vom fi răzbunați cu toții pentru tot ceea ce am fost siliți să îndurăm într-o viață politică atât de

adînc străbătută de neînțelegerea și neîngrijirea pentru interesele superioare ale unei țări.

Iată ce-mi spun, după știri de acasă, pribegii de dincolo: „Sute de mii de bărbați au mușcat în țărână“ — și aceasta nu e retorică, vă rog, nu sînt cîntece de pițigoi artistici, cum avem aici destui, ci însuși graiul unei inimi însingerate — „zeci de mii de femei sînt tîrite la săpat tranșee“ ... — și la altceva: „sute de preoți venerabili și alți fruntași cărunți sînt înghesuiți în temnițele Clujului, Aradului și Seghedinului.

[...]

O mai mare durere decît a lor, un mai adînc răsunset decît acel din sufletele noastre nu se poate. Este peste puterile omenești să se găsească ceea ce ar da formula sentimentală a unei astfel de dureri. Ar trebui să argumentăm mai puțin, să ne sfișiem mai puțin: ar trebui să ne strîngem mai mult, să ne înțelegem mai bine, să culegem din inteligența și inima fiecăruia mai bogat scînteia care îndeamnă la faptele mari, ca să fim în stare a plăti toate aceste lucruri, a salva ceea ce a mai rămas încă.

[...]

Și, d-lor, mai avem o durere; durerea aceasta este unită cu o umilință. O simțim cu toții. Iată, nu o dată ni s-a cerut să vorbim, să dăm pentru pribegii sirbi adăpostii pe teritoriul nostru. Am făcut ce am putut; am vorbit, bine rău, am strîns bani, am împărțit, dar am evitat, cel puțin în ceea ce mă privește pe mine, să intrăm în contact înșine cu acești oameni. Știm cît le datorăm, știm cît de puțin fac acești bani smulși de la plăcerea bogatului, care niciodată nu a fost mai puțin înțelegător, ci mai obraznic prin luxul său de București, în mijlocul suferințelor românești din toate ținuturile cari ne înconjoară. Dăm banul acesta, dar ne pare rău de un lucru, că nu e acolo o picătură de sînge eroic, vărsat de noi pentru ei, că această picătură de sînge nu a sfințit darul pe care mîna noastră, tremurînd de umilință, li-l întinde.

În toată Peninsula Balcanică era un singur neam de cuvînt, de credință, de vitejie, pe care ne puteam sprijini: sirbii.

Stat întemeiat de prietenii de luptă ai lui Tudor Vladimirescu al nostru, care era un simplu țăran, fără redingotă, fără ochelari, fără prestigiu social, fără idei politice prinse de la universitățile din străinătate, dar un om

care, în afară de ființa țării lui, nu înțelegea nimic alta. Învățătorii lui Tudor Vladimirescu au fost țărani aceștia sîrbi, cari au întemeiat un stat, fără a-l exploata, pe cînd alte clase conducătoare au exploatat statul pe care nu ele l-au întemeiat. S-a ridicat Serbia aceasta cu aspirațiuni naționale, cum sînt și aspirațiunile naționale ale noastre. Soarta i-a dat același dușman pe care ni l-a dat și nouă. Generațiuni întregi au trăit în sărăcie, în muncă, în credință, gîndindu-se la momentul acela cînd poate să se desăvîrșească statul național deplin. Soarta a fost nespus de crudă pentru dînșii. Dacă i-ar fi răpus măcar fără o mare biruință! Dar le-a dat întii această biruință. Toată puterea sufletească la acești oameni a crescut, cînd se credeau ajunși acolo unde năzuseră o viață națională întregă. Și atunci, deodată, duhul cel rău al lumii a sfărîmat opera Dumnezeuului celui bun al dreptății.

Nu s-a întîmplat în istoria lumii un mai dureros conflict decît conflictul dintre dreapta biruință a Serbiei de ieri și nedreapta zdrobire a Serbiei de azi.

Ne-am uitat la ei, i-am văzut; ce rău ne-a părut! Va zice cineva: Erați siguri de puțința intervențiunii noastre pentru a-i mîntui? De o mie de ori am fi vrut să avem puțința intervențiunii noastre pentru a salva, odată cu ființa lor de azi, viitorul nostru comun de mîine.

S-a obiectat: Nu se putea. Îngrozitoare fatalitate! Nu numai îngrozitoare fatalitate, dar teribilă îndatorire pe care față de ei ne-o luăm pe mîine pentru ceea ce n-am fi fost în stare să facem ieri. Nu acuz pe nimeni, nu întreb pe nimeni; îmi este frică să întreb pe oricine. Înțeleg tot ceea ce se cuprinde nobil pentru ei și dureros pentru noi în această tragedie, și mă închin cu tot respectul de care un străbătător al soartei omenirii în cursul veacurilor poate să fie cuprins față de o națiune, care puțin a avut, și mai mult decît tot ceea ce a avut a fost gata să dea pentru a îmbogăți viața morală a omenirii în toate timpurile.

Este tristețe? Cine ar putea să spună că nu e tristețe: tristețe în jurul nostru, la ai noștri, tristețe dincolo de Dunăre, unde a căzut acela singur pe care soarta îi putea pune alături de steagurile noastre mergînd, mîine, către îndeplinirea ursitelor acestui neam?

Tristețe este. Cred însă, și aceasta am spus-o și în prima parte a acestei cuvîntări, că ar fi o mare greșeală dacă am restringe marginile răspunderilor. E așa de ușor să

le restrîngi; e așa de greu să le primești! Dar e așa de nefecundă restrîngerea la oameni, așa de nefecundă în urmări, și e așa de fecundă acceptarea din partea unei clase întregi a greșelilor sale! De atîtea ori la noi, cînd se întîmplă ceva rău, care vine de la toți, de la o stare morală nenorocită, de la o ușurătate de student parizian, ca și de la o încăpăținare de vechi student german, care, în afară de lucrurile pe cari le-a prins acum o jumătate de veac, nu mai știe și nu mai vrea să primească nimic, e așa de ușor să absolvi lenea, intriga și toată acea aristocratică morgă constantinopolitană, care zace încă în făptura noastră și care își închipuie că un popor se alcătuiește din cine se plimbă pe strada principală a unui oraș de căpetenie, e așa de ușor să lași la o parte toate aceste păcate și să zici: el e de vină, pentru ca, mîine, cei din guvernul de azi, la altă greutate — căci dacă condițiile nu se schimbă, vom mai întîmpina atîtea greutăți, și le vom trata cu aceeași neputință — să se zică, cu același gest: nu e vina noastră, e a lui, guvernul de atunci. Pentru ca apoi un popor întreg să-i creadă și pe unii și pe alții, să piardă încrederea în singurii cari-l pot conduce, pentru că el, poporul, veșnic ținut în ologie politică, nu e în stare încă a conduce rosturile statului. Foarte rău procedeu: nedrept în prezent, sterp în viitor. Altceva trebuie. Trebuie, înainte de toate, să ne dăm seama că oricîtă durere ar fi, și ori cîte dovezi de insuficiență s-ar da, dintr-o parte sau din alta, elementele principale ale puterii noastre sînt întregi.

Cîte unul spune: sîntem pierduți de reputație în toate locurile Europei! Ca și cînd politica României s-ar ținea printr-un plebiscit în străinătate. Dacă ai mai mulți votanți, ai făcut o politică bună, iar dacă-i ai pe toți, ai făcut politica cea mai bună. Dacă s-ar putea la Petrograd, la Paris, la Berlin, la Viena, la Stambul, la Sofia, la Belgrad, la Ceteing și așa mai departe să se dea un singur certificat pentru politica noastră, atunci, fără îndoială, politica noastră va fi fost excelentă . . .

Nu cred ca vreodată să se fi ridicat vreun popor îndreptînd greșelile sale și recucerind terenul pierdut prin atestatele din dreapta sau din stînga. Ce rămîne atunci? Poporul nostru și oastea lui; acest popor, care este o oaste și această oaste care este un popor! N-a alergat nimeni dintre ei să scape, n-a cerut nimeni să fie trimis acasă pentru nevoile acelea groaznice ale micii lui gos-

podării. Pleacă orașanul: lasă acasă mijloace de întreținere pentru familia lui; sînt rude, sînt sprijinitori, cari acordă banul lor. Omul de la țară se duce lăsîndu-și copilul gol și familia muritoare de foame. Dar în toată țara, de la un capăt la altul, după un an și jumătate de așteptare este liniște desăvîrșită la cei de sub steag, și este liniște desăvîrșită la cei de acasă.

Cînd poți să înfățișezi un exemplu ca acesta lumii, este permisă oare descurajarea aceasta, care pleacă de la vinovați către nevinovați, de la noi, vinovații de sus, corupînd patriotismul eroic și răbdător al nevinovaților de jos? Se poate un păcat mai mare decît acesta?

Acum în urmă, o bună parte din foi a tipărit ceva care spune mai mult decît tot ceea ce elocvența noastră de catedră, tot ceea ce elocvența noastră de club, tot ceea ce experiența noastră estetică ne-a învățat să spunem, într-o Cameră și în cealaltă. Desigur că știți cu toții acel crez al unui ofițer care a vrut să-și încerce soldații și le-a spus: Oameni buni, a venit un ordin că cine nu vrea să meargă ca soldat activ în război, poate să aducă servicii țării în alte rosturi. Numai aceia dintre voi cari se simt tari trupește și sufletește, aceia să plece la luptă. Cine vrea, să iasă înainte. — Nu s-a mișcat unul. — Vă atrag atenția că nu este nici o dezonoare, nici o dezertare de la datoria față de patrie. Cunoaștem că unii sînt mai slabi, mai săraci, mai nenorociți decît alții. Cine vrea să servească țara altfel decît luptîndu-se fățiș cu dușmanul în rîndurile dintîi, să iasă! — Și n-a ieșit nici unul. Nici unul!

Eu, dacă aș fi în locul d-tale, d-le ministru de război, m-aș interesa unde s-a petrecut lucrul acesta și m-aș duce eu în persoană de aș decora pe fiecare din soldații cari au dat o asemenea dovadă. Căci nu se poate da o mai frumoasă dovadă de solidaritate în apărarea intereselor supreme ale țării. Nu! Nu trebuie să ne descurajăm cînd avem un astfel de popor! Și nu ne putem descuraja nici cînd avem inteligența reală, experiența îndelungată a acestei clase conducătoare, care ar fi putut să facă de o sută de ori mai mult decît ceea ce a făcut dacă ar fi văzut virtuțile de jos, virtuțile permanente de jos, în loc să se inspire de la trecătoarele tradițiuni nenorocite ale trecutului fanariot de sus!

Dacă voiți, veți izbîndi încă. Și trebuie să voiți, fiindcă națiunea însăși nu se poate ridica să-și apere interesele

ei. Sinteți condamnați toți să voiți. Toți, solidar. Căci nu vă este permis să vă mai luptați între d-voastră, să vă ațîțați și subminați între d-voastră. Trebuie să înlocuiți acum, printr-o muncă însușită, toată neglijarea intereselor diplomatice, militare și morale ale acestei națiuni.

Dacă mă veți întreba cum, vă voi răspunde printr-o icoană: Poporul românesc o să-și capete cîndva în întregime dreptatea lui. Pentru mine dreptatea este ceea ce e natural, ceea ce e logic pe lume. Este însă neexistentă nedreptatea altfel decît în momentele acelea în cari tulburările lumii o îngăduie.

Cu sabie de dreptate vom izbîndi. Dar sabia aceasta de dreptate trebuie să fie ținută de mîna sigură a României. Mîna aceea a României trebuie să fie gata a purta sabia dreptății neamului românesc.

Dar mare greșeală ar face acei cari ar zice că această sabie poate fi purtată și dusă la biruință dacă însăși România, prin porniri prea grabnice sau prin zăbăvi prea îndelungate, și-ar slăbi brațul.

Deci, o mînă sigură de sine, o mînă neslăbită prin discordii și negrăbită prin setea de aventuri. Cu sprijinul lui Dumnezeu atunci, cu sabia biruitoare în mînă, va veni vremea cînd din această Românie mică, sfîșiată și mîncată de discordii, vom face altceva decît contrafacerea modernă a organizației politice fanariote: vom face un stat național și popular, cuprinzînd cu aceleași drepturi pe românii din toate clasele și pe românii din toate țările.

„Pentru a căpăta dreptul nostru întreg...”*

14 decembrie 1916

Onorată Cameră, aş fi dorit să înfăţişez în altă atmosferă, o atmosferă de linişte şi de pace, de îmbărbătare, lucrurile pe care am intenţia să le spun cât de sincere şi, întrucît este în puterea mea, de folositoare. S-au spus vorbe foarte grele în puţinele zile ale acestei sesiuni; nu voi să repet nimic din vorbele grele cari s-au spus, nici să adaug cele tot aşa de grele care s-ar mai putea spune.

În criticile aduse înaintea d-voastre, au fost unele pe care o viaţă întreagă le-am făcut şi eu, din toată convingerea sufletului meu, fără un singur interes politic, ci numai cu gîndul că s-ar putea atrage din timp atenţiunea unei societăţi întregi asupra marelui pericol către care mergem. Împrejurările au făcut că această înştiinţare nu şi-a atins scopul. Nu zic că a fost rea voinţă. În aceşti cincisprezece—douăzeci de ani, de cînd durează rostul vieţii mele publice, stau în mijlocul unor oameni cari apreciază nevoile noastre poate tot aşa ca şi mine, dar sînt legaţi de lucruri de care eu, din fericire, nu eram legat. În aceşti ani de lungă, obositoare şi dureroasă propagandă vană, în mijlocul unuia din cele mai inteligente societăţi politice, am avut o singură părere de rău pe care o voi purta pînă la sfîrşitul zilelor mele, una care nu se poate îndrepta prin învinuiri împotriva nimănui, ci va rămîne ca un sentiment ce va roade numai adîncul inimii mele; că nu am avut destulă pricepere, destulă putere de muncă, destul talent de a ciştiga oameni împrejurul meu, ca să fiu mai folositor de cum am fost în

* Discurs rostit în sesiunea ordinară 1916—1917 asupra sumarului.

prevenirea lucrurilor grozave care credeam că se vor întâmpla, și pe care aș fi dorit să nu le văd cu ochii.

Nu voi repeta cele ce am spus o viață întreagă. [...] Astăzi, când la spatele nostru stă suferința țării, când străinul este pe pământul nostru, nu aș aduce nici una din învinuirile pe care le-am adus altă dată. Ele s-au coborât în sufletul fiecăruia și acolo fac o operă fecundă. Și blestemat ar fi omul în sufletul căruia cuvintele care au zburat odinioară în zadar nu s-ar preface în puterea care întinerește și însănătoșează și care pune pe fiecare la dispoziția, nu a prietenilor săi politici, ci a neamului și a țării sale.

Nu le voi aduce aceste învinuiri și din două alte puncte de vedere, pe lângă acela care este mai mult de ordine sentimentală. Nu voi aduce înainte nici o învinuire, pentru că în părerea mea nu este vorba de greșeli mici, individuale, sau aparținând unei grupări, care să susțină judecata, să fie condamnate; este vorba de drumul greșit al unui întreg regim, care se isprăvește, pe care noi am fi voit să-l vedem isprăvindu-se prin căința noastră și pe care îl vedem zdrobit sub aspra lovitură a unei fatalități, care vine asupra-ne. Un nou regim începe: el nu înlătură nici o bunăvoință, nici un patriotism, nici un ideal, dar înlătură hotărît toate rătăcirile și toate păcatele trecutului.

În ce privește vechiul regim, nici o adunare deliberativă de pe lume nu-l poate judeca astăzi sau mâine. Ca toate regimurile care se isprăvesc, el se găsește astăzi în așteptarea judecării generațiunilor cari vor aprecia opera lui. Și nu este timpul pentru istoric a cerceta, a fixa cine este mai vinovat și cine mai puțin vinovat! Cred că sentința aceasta venind foarte târziu, nici unul dintre noi nu va fi în viață în clipa hotărîrii depline asupra jumătății de veac care a precedat nenorocirea de astăzi. Vom fi murit toți când această sentință se va rosti. Doresc însă să nu se bucure în mormîntul lor acei cari au mai puțină vinovăție, ci doresc numai ca acei cari sînt mai vinovați chiar, să aibă țărîna lor mai ușoară decît păcatele pe care vremea le-a grămădit pe umerii lor.

Și cu nici un preț nu aș consimți să analizez aceste greșeli ale unui neam întreg și din alt punct de vedere. Dintr-un punct de vedere ce ar putea să mire pe mulți, cari nu au urmărit de aproape și nu au apreciat cu dreptate activitatea ce am încercat să desfășor. În această

țară au lipsit două lucruri — o lipsă care ne-ă adus aci — și tocmai acele două lucruri care sînt indispensabile într-o societate omenească. Am voit noi să lipsească, toți, pînă la alegătorul cel din urmă, care nu și-a făcut datoria și care putea să și-o facă. Aceste două lucruri mari sînt: libertatea și autoritatea.

Am trăit un regim constituțional fără libertate jos și fără autoritate sus, lucruri cu totul neapărate, fiindcă nu poate să existe o autoritate pe care să nu o recunoască, să nu o aclame jos libertatea, și nu poate să existe libertate pe care să nu o coordoneze, să nu o întrebunțeze spre un scop folositor poporului, spre o singură țintă națională, autoritatea. Ne vom convinge tot mai mult de adevărul acesta.

Au fost oameni de ispravă în țara aceasta pînă în momentul chiar cînd nu am putut-o scăpa de ce am fi dorit să o scăpăm. Sînt și aici și în afară de incinta Parlamentului. Cunosce țara aceasta pe care ca un drumeț sărac am străbătut-o de atîtea ori. Poate la puține popoare există atîția oameni cinstiți, cîți există în acest popor român. Am fost însă în fața primejdiei firul de nisip, în loc să fim granitul pe care să nu-l poată nimic sfărîma, fiindcă ne-a lipsit libertatea, care dă numai elementele puterii, și fiindcă ne-a lipsit și autoritatea, care poate să strîngă aceste elemente în forma imposibil de sfărîmat.

Trebuie să ne punem la lucru. Cei de sus, oamenii cari au avut contact cu autoritatea, vor avea o mare datorie: aceea de a nu cere respect decît față de o autoritate care s-a făcut totdeauna respectabilă și care este înrupată în persoane a căror chemare pentru anumite situațiuni să fie indiscutabilă [...]. Fiecare om la locul lui! Sînt convins că, dacă astfel puțini se vor coborî mult mai jos, atîția se vor ridica, în această țară, liberată și curățită de străini, mult mai sus.

Iar noi, care am frămîntat viața morală a acestui popor și cărora ne pare rău că împrejurările ne-au prins prea repede, că opera nu a fost dusă atît de departe cum se putea duce în alte împrejurări, vom merge jos, nu pentru a răspîndi critica la capătul căreia nu este în fiecare moment o perspectivă către îndreptare, ci acel îndemn perpetuu către subordonarea libertății la autoritatea legitimă și respectabilă.

Și cînd lucrurile sînt așa, de ce să insistăm asupra

unei situații a cărei durere nu se poate cuprinde în cuvinte, și care ar fi profanată atunci chiar când am căuta cuvintele prin care credem că s-ar putea exprima? Să ne convingem de un lucru; vorbind multe aici, putem să stabilim legătura între persoana sau între gruparea noastră și această suferință, dar suferința, ea însăși, desfid să se găsească un om care să fie în stare a o în-trupa prin grai.

Să ne gândim și la aceea că, în momentele acestea, nu ne vedem numai noi pe noi, deși poate ne dăm această iluziune, ci privirile multora se îndreaptă către această Adunare. Cine ar crede că în aceste priviri este numai necaz, numai răutatea care caută să osindească, și nu, în același timp, și un duios ochi de frate, care se îndreaptă către aceia cari i-au fost căpetenii, cerind un sfat în momentul când inima fiecăruia se rupe și mintea nu găsește drumul pe care trebuie să se meargă pentru îndreptare, s-ar înșela.

Se uită, de fapt, mulți cu încredere, cu dorința să fim mai buni; se uită toți cu credința că, dacă vom voi, sintem în stare să fim mai buni. Și atunci trebuie să ne gândim la ei toți, la acei cari așteaptă de la noi un răspuns, la acele sute de mii de oameni acoperiți în nenorocire cu laurii gloriei, precum exploataorii descoperirilor industriale de pretutindeni, acaparatorii lor sînt acoperiți de rușine pentru înseși mijloacele prin cari și-au cîștigat biruința.

Nici o biruință omenească nu valorează, în adevăr, decît prin două elemente; prin cît suflet a fost pus în-tr-însa și prin cît suflet se aduce de la dînsa înapoi acasă, și deci exploataorii de mașini vor vedea ce le va aduce la urmă execuția care le-a dat iluzia că au supus jumătate din nenorocita Europă.

Se îndreaptă către noi în același timp privirile pline de o rugăciune tăcută ale unui popor sfios, care veacuri întregi n-a găsit atît de adeseori cuvinte mari pentru suferințele lui, dar care le-a simțit cu atît mai adînc, cu toată gura sa mută.

Se mai îndreaptă însă asupra noastră ochiul de ură al străinului, care vrea să știe cum suferim de rana pe care a făcut-o, și acestui străin, la urmă, trebuie să-i răspundem. Trebuie să-i răspundem că, oriunde am fi, ori-cum am fi, sintem hotărîți să mergem pînă la capăt, în credința că, dacă s-a ridicat vreodată o religie pe lume,

dacă s-a vorbit de dreptate și ideal, nu se poate cu nici un chip ca, și înaintea celei mai sălbatice forțe organizate, să piară drepturile unui popor de a trăi pe pământul în care nu este un fir de țărină care să nu fie acoperit de cel mai nobil sânge.

[...]

D-lor, spre noi se uită astăzi o oștire, oștirea României, care este moralicește întreagă, este mai mare chiar decît în momentul cînd întiul detașament a sfărîmat cu pătul puștii piatra de nedreptate la graniță. Atunci, om viu lîngă om viu, ea reprezenta numai puterea fizică și încrederea în biruință; astăzi cei vii aduc cu dînșii moștenirea sufletească a celor cari au murit pe cîmpul de luptă. Precum noi lăsăm la alții averea și numele nostru, aceia cari cad pentru țară și viitorul neamului își lasă sufletul întreg, atît de mare cum era în momentul sacrificiului lor, acelora în mijlocul cărora cad. Tot sufletul oștirii românești se găsește astfel în acei cari se întorc astăzi copleșiți de număr, cum au fost copleșiți soldații lui Ștefan străbunul, și gata ca și dînșii să se întoarcă asupra biruitorilor. Cel din urmă soldat cu haina sfîșiata de suferințele și răbdările îndelungate față de asprimea naturii și de cruzimea dușmanului aduce în făptura lui morală pe toți aceia pe cari nu-i vom mai vedea aeeva niciodată.

Și niciodată steagul românesc n-a fost mai mîndru decît în momentul cînd a arătat celei mai superbe alcătuiți militare din Europa că pot merge țărani fără școală, fără arme moderne, înaintea oștirilor înzestrate cu tot ce o cultură grozavă și înverșunată dă sclavilor înarmați cari o prezintă. [...]

Nu am intrat în acest război cu pretențiunea de a dovedi sub raportul militar mai multă forță decît alții. Am intrat în război cu hotărîrea de a da tot ce avem în acest moment pentru a căpăta dreptul nostru întreg. Pentru atît, și pentru mai mult nu. Și dacă în cursul acestui război am dovedit încă o dată pe atîtea locuri ale cîmpului de luptă că sufletul omenesc rămîne totdeauna superior mijloacelor pe care întîmplarea poate să le pună la dispoziție, am scris nu numai un capitol în istoria războaielor, ci unul în dezvoltarea moralității omenești. Și, dacă sint timpuri imorale, este imposibil ca omenirea să nu-și vină în fire și să nu fixeze pentru fiecare acea

judecată care se cuvine devotamentului, sacrificiului, jertfei de sine, de care fiecare a fost capabil.

Cine va ti putut spune sau scrie că armata noastră, oricâte neajunsuri i-au venit din partea unor elemente pentru care ea însăși nu este răspunzătoare, că această sfântă armată nu și-a îndeplinit datoria ei, nu numai față de țară, de țara de acum, dar față de una din cele mai glorioase moșteniri și față de generațiile cari ne așteaptă pentru a ne judeca, cine va spune că țăranul român a scăzut cîtuși de puțin față de strălucita vitejie care i-a fixat în generațiile precedente un rang între națiuni, aceia nu numai că săvîrșesc un act de nepatriotism, dar și un act de nedreptate față de partea cea mai sănătoasă, mai plină de făgăduieli și de viitor a neamului nostru.

Armata noastră în împrejurările de față reprezintă un popor întreg. În afară de acei cari se luptă, de cei cari îi ajută, fiecare cu tot ce poate, în afară de acei cari întovărășesc fiecare luptă cu suferința lor, cu adîncă vibrațiune a ființei lor întregi, în afară de ei toți nu există popor românesc. Poporul românesc se cuprinde în cei cari țin arma în mîină, în cei cari le dau tot sprijinul pentru a o putea întoarce împotriva dușmanului și în acei cari trăiesc numai spre a admira acest eroism, a-i culege roadele pentru popor și a da mîna de ajutor care este trebuitoare pentru a garanta victoria.

În acest popor partea cea mai vrednică de iubire și partea cea mai puțin îndreptățită este țăranul nostru. Din gura regelui am auzit o făgăduială, care este a treia făgăduială, — a patra nu se poate: după a treia vine fapta. Am auzit deci pentru a treia oară din gura suveranului [. . .] făgăduiala că țărănimea română nu va fi străină pe pămîntul pe care sîngele celor mai de aproape alor săi l-au sfințit din nou prin sacrificiul lor.

Nu se poate ca soarta să fi colaborat într-un chip mai vizibil pentru dreptatea țăranului decît în acest război. Dacă războiul nostru s-ar fi purtat numai pe plaiurile Ardealului, nu ar fi fost din nou, cum este acum, din cel mai depărtat colț al Olteniei pînă în apropierea noastră, o nouă frămîntare a acestei țărîne și a acestui sînge.

Nu am fi vrednici de tot ce s-a făcut pentru noi dacă pentru a ușura destul de greaua vinovăție pe care o avem cu toții, miine chiar nu am primi pe soldații noștri, după biruința operei de dreptate, după eliberarea teritoriului

nostru, după întregirea teritoriului neamului nostru, nu numai cu florile culese în acest pământ, ci și cu darul însuși al pământului hrănitor pe care ei îl muncesc.

Să-mi dați voie acum să mă gândesc la acei cari ne urmăresc, de departe, sau de aproape — căci, chiar dacă sînt departe, ne văd totuși prin mijloacele lor destul de aproape — la cei cari vor să constate, cum am spus, ceas de ceas, înfrîurirea biruinței lor asupra sufletului nostru. Să ne gândim la aceia cari, fără a fi provocați în interesele lor politice sau chiar economice, au alergat în numele culturii și civilizației omenirii din fundul Germaniei strămtorată pentru ca, prin hoardele turcești, prin bulgari, prin violenta năvală maghiară nu numai să apere nedreptatea unde se găsește, pe pământul de robie și lacrimi a Ardealului, dar să împlinte aceeași suferință, aceeași durere, aceeași umilință pe pământul acelor cari s-au ridicat ca să înlătore dincolo nedreptatea. S-au strecurat pe lume multe cuceriri, dar nici una n-a îndrăznit să pornească fără să aibă conștiința că servește un drept și că urmărește ridicarea omenirii. Să pleci însă de acasă tulburînd lumea întregă, ca să ai o mai mare parte la prada materială a pământului, să nu te mulțumești cu aceasta cînd arunci zeci de milioane de tineri nevinovați, plini de bunătate, de iubire, de energie în sufletul lor, într-un mormînt pe care toată mizerabila presă de justificare care ar urma după război nu va fi în stare să-l închidă, să culegi tot ce omenirea are mai abject ca origine, mai degradat ca vicii, mai rapace și mai călcător de orice simțiminte omenești, pentru a le arunca pe acest bun pământ ospitalier, care a fost jumătate de mie de ani zid de apărare pentru creștinătate și cultură apărate cu trupuri românești pînă astăzi, este unul din acele acte de nebunie istorică de pe care cea mai rafinată filozofie politică nu poate curăți pecetea de sînge încheșat a crimei neispășite. Victoria criminalilor are în ea însă și sancțiunea ei, ori dacă este un om, ori dacă este o națiune, cea din urmă căutătură a jertfei este și cea mai crudă osîndă a ucigașului. Vor putea să se bucure de țara noastră distrusă pînă la Milcov astăzi; vor putea să se bucure de pieirea onestei opere de civilizație pe care am îndeplinit-o în Dobrogea; [...] vor putea să se bucure de soldații noștri, coboriți în pământul care îi înconjură astăzi cu toată caldă lui iubire pîrintească; vor putea să se bucure de steagurile noastre tirîte în no-

roiul cruzimii lor infame; vor putea să se bucure de stăpînirea peste acele rude, frați, prieteni de aproape cari sînt smulși, de o bucată de vreme, nu numai de la ajutorul nostru, dar de la însași cunoașterea suferințelor lor, pe cari nu le putem vedea. De un singur lucru nu trebuie să se bucure; nu trebuie să se bucure că au putut scădea cu cîtuși de puțin energia noastră sufletească.

Domnilor deputați, în trecutul nostru mulți oameni au suferit. Dacă sîntem ceva, nu sîntem prin biruința strămoșilor noștri, ci sîntem ceva numai prin suferința lor. Toate puterile noastre nu sînt altceva decît jertfa lor, strînsă laolaltă și prefăcută în energie. Și unul dintre acești strămoși, mare, fiindcă a fost nenorocit și el, într-o clipă de supremă restriște, cînd i se zicea: lasă țara și du-te sub jug, el, Gheorghe Ștefan, din părțile unde luptă ostașii noștri la Oituz, a strigat: decît să plec pentru totdeauna de aici, „mai bine să mă mănînce cîinii pămîntului acestuia“. Au trecut trei veacuri de la 1650, cînd Gheorghe Vodă Ștefan spunea celor vechi această hotărîre a sa și față de care nici noi nu putem spune altceva decît: „să ne mănînce cîinii pămîntului acestuia mai curînd decît să găsim fericirea, liniștea și binele din grația străinului dușman“. [. . .] În colțul acesta unde ne-am strîns, să păstrăm cu scumpătate sămînța de credință, și vom vedea și noi la rîndul nostru dispărînd negura stăpînirii străine și vom putea zice ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan, că „vom fi iarăși ce am fost, și mai mult decît atîta“.*

* D.A.D., nr. 6 din 11 februarie 1917, p. 37—39.

* Luînd cuvîntul după N. Iorga, I. I. C. Brătianu, președintele consiliului, a făcut următoarea propunere: „D-lor deputați, sînt convins că sînt expresia voinței d-voastre, sînt convins totodată că sînt expresia unui adevărat interes național, cerîndu-vă ca cuvintele pe care le-a pronunțat d. Iorga să fie publicate în toate comunele urbane și rurale și răspîndite la toți ostașii, cari vor găsi acolo, în forma cea mai elocinte, ceea ce trebuie să fie însuflețirea noastră a tuturor în aceste momente“. Cei prezenți au aprobat propunerea prin aplauze.

„Dreptul de a hotărî asupra soartei noastre...”*

9 iunie 1917

Onorată Cameră, vă rog să credeți că n-aveam intenția de a vorbi și că, vorbind astăzi, îmi fac silă. Nu m-au îndemnat la aceasta atît unele afirmații ce s-au făcut și cari ar trebui rectificate, pentru că lucrurile cari se spun aci rămîn scrise și, mai mult sau mai puțin, o Adunare e solidară pentru lucrurile ce se spun înăuntrul ei și pe cari nimeni nu se ridică pentru a le releva cu contraziceri. Ci mai mult decît anume idei cari au apărut în mijlocul discuțiunilor noastre, mai interesante sau mai puțin interesante, m-au făcut să iau cuvîntul pentru cîteva momente de declarațiune sinceră ceea ce s-a întîmplat ieri. Ieri ne-au venit oaspeți pe cari nu-i așteptam, dar pe cari odată ce-i avem aici, trebuie să gîndim, să simțim și să vorbim puțin și pentru dînșii.

Cînd a început războiul, noi aveam o părere ciudată: că trebuie să cucerim Ardealul, pentru că atunci în țară o să fie o viață democratică, o viață de dreptate, de iubire de oameni, de cultură populară; astăzi vin și aici ca să ne spuie că era cu mult mai bine decît să-i așteptăm pe dînșii pentru ca ei să ne aducă aceste lucruri, să începem prin a pregăti puțin casa pentru ca ea să fie vrednică de primirea lor.

Și atunci cînd îi avem aici pe oamenii aceștia, cari se reazimă pe viața țaranului și numai pe viața țaranului — căci aristocrația lor, dacă ar fi momentul de făcut glume, aș zice că a rămas în Bucureștiul ardelean din evul mediu și s-a угurit, și pe cînd preoțimea lor cea mică

* Discurs rostit în sesiunea extraordinară prelungită 1916—1917 în cadrul dezbaterilor pentru reformele electorală și agrară.

era tot din țărani, cea mare adeseori (vă aduceți aminte de Mangra) s-a tîrît la picioarele stăpînilor, — cînd ei au fost de la început pînă la sfîrșit popor de țărani, — căpeteniile lor de oaste, cei mai aleși reprezentanți ai gîndului lor, tot ce a fost mai bun, mai curat, mai mare între dînșii fiind țărani, îmi pare bine că este măcar iluzia unei schimbări democratice a României, a unei încercări de a face țară nouă din România unei clase obosite, stoarse, incapabile de reînnoire, că România aceasta, cum am zis a clasei obosite, care și-a purtat povara și astăzi cade în genunchi sub greutatea mai mari decît oricînd, se pune la nivelul cerințelor neapărate ce se găsesc în inimile fraților noștri și încearcă a se face vrednică nu numai de cucerirea Ardealului de la dușman, dar și de păstrarea Ardealului față de conștiința populară, mîndră, curată și vitează a acestor frați.

Nu este o întîmplare că ardelenii au venit și au stat față cu noi acolo, la statuia lui Cuza-Vodă. Aci în Iași sînt patru statui: la Miron Costin ei ar fi întîlnit toată distincțiunea cărturărească a boierimii de odinioară. Miron Logofătul scria limba lor, dar n-avea totdeauna sufletul lor, acela care a plătit cu capul intrigi politice împotriva domnului — vechi păcat boieresc, clasa lui avînd însă atîtea virtuți încît astfel de păcate pot fi iertate și în Camera României din 1917. Dacă ar fi mers la Asachi ar fi găsit o școală frumoasă, însuflețită de nobile idei, care nu era însă adîncă lor școală de sat, unde popa crește pe copiii țăranilor. Dacă ar fi mers la Ștefan cel Mare, ar fi văzut pe acela care a fost Domn nu numai peste noi toți, direct în Moldova, indirect în Muntenia, ci și peste întreaga Bucovină, și departe în răsărit, iar în ce privește Ardealul, cum am spus ieri, era stăpîn și pe colțul lui de către Moldova și pe inima însăși a acestei țări: Tîrnavele. Acolo ar fi întîlnit și ceva din spiritul democratic al timpurilor de astăzi. [...]. Căci un lucru trebuie să-l știm: oricum să fie reformele care ies astăzi dintr-o lungă poveste pe care nu e momentul să o spună nimeni, pe care nu voi fi eu acela care o voi spune oricum s-ar înfățișa forma ultimă a acestor reforme, orice sentimente, simpatice sau antipatice, ar trezi în sufletele iubitoare de formule sau în sufletele înțelegătoare de latura mai practică a lucrurilor, este sigur că izvorul acestor reforme e curat. [...].

Și astfel, în datoria de a primi o necesitate a vremurilor, neîndestulătoare sub raportul principiilor, jignitoare poate sub raportul formei, ar trebui să se gîndească fiecare și la altceva decît la adversarii săi de ieri, pe cari îi cred că pot să fie adversarii săi de astăzi — pe cînd atît de mult ne vom schimba, încît mîine Dumnezeu știe cine va fi adversarul, în vîltoarea prefacerii totale a vieții noastre politice.

Ardelenii s-au dus însă dincolo, la Cuza-Vodă. Este ceva în lucrurile omenеști cari nu se poate lămuri. Noi credem că ne îndreptăm pașii după hotărîrea noastră de a alege cutare drum, și totuși, de la cel mai mare la cel mai mic, este ceva care ne silește să mergem unde nu ne-am gîndit niciodată. De ce au venit acolo, ce i-a mînat să se suie pe treptele statuii care înfățișează pe Domnul Unirii și al dezrobirii țăranilor?

Și aceasta m-a hotărît: vîntul curat care a bătut acolo. Și nu era vînt de dușmănie, de ură, în sufletele noastre ale tuturor. E curios cît de repede se întoarce dușmănia după momentele mari. Dar, cînd eram cu toții acolo, același fior a trecut prin toate sufletele. N-a fost un joc, n-a fost o petrecere zădarnică aceea că s-au prins de mîna bătrîni proprietari, care unii dintre dînșii nu sînt măcar din vechea noastră aristocrație, și țărani, miniștri și mulțimea, generalul și soldatul, oameni dintr-o parte a Românimii cu oameni din altă parte a Românimii. Mi s-a părut că și-au întins mîinile și cei cari făceau mai odinioară gesturi de dușmănie și de ură; poate că fețele nu s-au văzut, dar mîinile s-au întins și prin mîinile care întindeau hora Unirii celei nouă în mijlocul acestui bătrîn Iași, fără îndoială că a trecut același fior de conștiință. Ei bine, porunci de acestea de conștiință le poate uita cîte unul mai ușor, dar sînt și oameni care le uită mai greu, și astăzi eu mă găsesc încă sub puterea acelei nebiruite porunci care a venit din înfrățirea înaintea visului tuturor a noastră, toți cari sîntem aici, și a altor altora, cari stau alături și ne țin sub judecata lor.

Să-mi dați voie, pentru că acest mare lucru transformator de suflet s-a întîmplat în capitala Moldovei, care strînge astăzi puterile noastre, speranțele noastre, tot ceea ce a rămas din vigoarea noastră, pe care trebuie să o creștem pentru a ajunge la ce aveam înainte, să-mi dați voie să spun cîteva cuvinte apăsate, răspicate, moldovenești în această Cameră.

Acei cari au făcut Unirea la 1859 au procedat moldovenește. Și, ca să nu se creadă că prin aceasta vreau să părținesc, în momentul când alte granițe stau să dispară, o parte din poporul românesc de ieri în dauna altuia, vreau să mă explic asupra cuvintului „moldovenesc“.

În 1859, între lucrurile cari s-au întâmplat la Iași și între lucrurile cari s-au întâmplat la București, a fost o foarte mare deosebire. Același patriotism și de o parte și de alta, aceeași pornire de a întemeia o singură țară pe temelii solide, aceeași dorință de a dezrobi pe țărani, același adânc sentiment că un trecut s-a isprăvit, că trebuie să se înceapă, dacă se poate cu alți oameni — și, din nenorocire, acești alți oameni n-au fost totdeauna la îndemână. Dar era o deosebire de notă: nota din 1859 de la București a fost o notă influențată mai mult de moment și stăpinită de curente străine; a fost mai mult o reluare a formulelor politice actuale ale Franței, pe când aici, în lumea aceasta îngrămadită de trecut, era mai mult tradiția care stăpînea cu desăvîrșire pe cei cari au dat României pe Kogălniceanu și pe Vodă-Cuza. Din adâncul veacurilor românești a ieșit astfel Unirea și împroprietărirea țăranilor prin Kogălniceanu și Cuza, cari sînt două nume, dar un singur suflet, căci în zadar se încearcă a se face o deosebire între Domnul cel mare și Ministrul cel mare de care el avea nevoie atunci pentru a face toate acestea.

Sufletul poporului întreg s-a prins în amîndoi. Ei bine, la 1864 sufletul de la 1859, întrupat în aceiași oameni, pe baza acelorăși adînci tradiții moldovenești, pline de trecut, de toată durerea lui și de generozitatea, de largul sentiment de iubire frățească ce a frămîntat întregul nostru trecut, a hotărît și împroprietărirea țăranilor.

Dacă doresc ceva acestei Adunări, este ca la votarea care va urma peste cîteva ceasuri, să se ferească, să se desfacă de acel lucru, foarte frumos în aparență, dar foarte primejdios în realitatea lucrurilor, ce este formula, care, ea, poate fi și așa și altfel, cu puțină dibăcie și meșteșug oratoric, care pare într-un moment într-un fel și care, dînd cuvintelor alt înțeles decît cel obișnuit, devine apoi cu totul astfel; să nu se lase înriurită de marea frumusețe înșelătoare a formulelor, ci să ia caracterul practic, real, concret al lucrurilor, să întindă brațe în stare să cuprindă în ele nu zădărnicia unei iluzii, ci puțința roditoare a unei fapte. Să ne însuflețim nu de spiritul sterp al unora din adunările trecutului nostru mai

apropiat, ci de largul spirit de generozitate, care, plecînd din elementele concrete, a dat Unirea și cea dintîi împrîrietărire țărăneasă.

După acest îndemn pe care mi-am îngăduit să-l adresez și unor colegi ai mei care au mai mult decît vîrsta mea, ațîția desigur mai mult decît meritele mele în viața publică, să-mi permițeți tocmăi pentru că aceea ce spunem noi aici rămîne — socot eu, care știu uzajul pe care-l face istoricul din lucrurile aruncate într-o discuție — să cred că trebuie să se găsească, dacă sînt neexactități, și contrazicerea lor. Țin deci să rectific două-trei idei conducătoare pentru unii din aceia cari au vorbit aici nu de altceva, dar ca să nu se creadă că noi cu toții am fost pătrunși de adevărul acelor lucruri sau, că, deși nu eram cuprinși de această convingere, nu s-a găsit în noi energia necesară pentru a spune că aceste lucruri, oricît de frumos s-au spus, oricît de sincer au fost crezute, cu oricîtă energie au fost apărute, nu corespund adevărului, ci falsificînd spiritul acestor dezbateri au fost lăsate deci să influențeze asupra hotărîrii pe care vom fi luat-o.

S-a spus aici mult rău de boierimea de odinioară. Îmi veți da voie ca eu, care n-am nici o legătură cu ceea ce se numește boierimea astăzi și care nu văd astăzi nici partide — fiindcă, nu-i așa? e liber fiecare să nu creadă în viața pe care și-o atribuie cutare sau cutare element dintr-un trecut care s-a încheiat; acela se simte viu, dar eu sînt privitorul care am dreptul să cred că această viață este cu totul înșelătoare; — că eu, care nu văd încă ce vor fi în viitor partide și clase, ci mă găsesc între mormîntul unei lumi care s-a sfîrșit și între leagănul în care nu s-a uitat nimeni și n-are nimeni dreptul să se uite al unui viitor care se deschide, ca, în această situațiune favorabilă istoricului, și poate mai puțin prielnică omului politic, să spun că s-a făcut o foarte mare nedreptate boierimii. O pot spune cu atît mai mult, cu cît boierimea noastră nu este astăzi un factor activ din viața națională. Boierimea cu care s-a mîndrit această țară, boierimea care a dat o strălucire împărătească acestor domnii, care a stat sabie creștină la dreapta patriarhilor stăpînînd întreg răsăritul, boierimea căreia îi datorim cultura noastră superioară întregă pînă la acest ideal care ne duce în lupta de astăzi, boierimea aceasta se găsește aproape întregă — cu excepția cite unui nume

care se mai vede ici și colo — în umbra bisericilor pe cari le-a ridicat, sub lespezile acoperite cu slove pline de vești de biruință, în așezămintele de binefacere ce le-a creat, în foile letopisețelor pe cari le-a scris, în toată opera de vitejie, de cultură, de vrednicie românească pe care acei oameni au însemnat-o.

Nu e bine să lăsăm a se crede că am fost o națiune, de la un capăt la altul a existenței sale istorice, plină de nedreptate, de apăsare, de lipsă de frăție; o națiune întunecată, fără virtuți sufletești, care, de câte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi și întindem mâini rugătoare către aceste fulgere. Nu: fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele însăși care s-au frământat în viața noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însăși adîncul pătruns de ploi și acoperit de zăpezi a acestui pămînt. [. . .]

Am apărat boierimea cea veche. Să nu aștepte nimeni să apăr — căci nu mai e același sentiment, nici același interes, nu mai e același glas care te cheamă neapărat pentru a rosti unele cuvinte pe cari în suflet simți că trebuie să le spui — boierimea de astăzi, care nu există. De aceea trebuie să-și dea seamă toată lumea cît de ușor se poate atinge cineva, cu onestitate, cu curaj, cu simț de solidaritate românească, că înțelegerea greutăților în care ne găsim astăzi și a viitorului cari ne așteaptă miine, de această problemă a proprietății în întregime.

[. . .]

Nu, d-lor, nu trebuie să amestecăm situații alit de deosebite. Și așa mai spune un lucru. Se vorbește de legătura sufletească dintre proprietar și pămîntul lui, care, această legătură, chiar în cazul marilor familii, se prezintă cu totul altfel. Iată cum se purta de fapt boierul de odinioară: creștea acasă la dînsul pe copiii lui, în țara lui, în casa lui, pe ogorul lui, lângă biserica lui; era o transmisiune de suflet neîntreruptă din generație în generație; fiecare, an de an, prindea mai mult dragostea zidurilor vechi și a brazdei noi; o clipă măcar această unitate a marilor familii pe același pămînt n-a fost întreruptă. Dar azi, chiar în familiile vechi, la mijloc, între tată și fiu, sînt studiile făcute în străinătate, este cultura cu totul străină de rosturile noastre sufletești, este o viață de oraș care numai cîteva luni de zile reține la țară. Și atunci pot să zic: nici măcar în această măsură mai mică nu ne găsim înaintea dificultăților morale ale proprietății mari,

ci ne găsim numai în fața unei forme create de o viață politică la care renunțăm.

Cred că nu este unul singur care să aibă curajul de a spune aci, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim, după ruinele grozave din jurul nostru și după ruinele și mai grozave din sufletul nostru însuși, să spuie că are intenția de a păstra, și în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonorează dezvoltarea istorică a acestui neam pe acest pământ. Și atunci, dacă lucrurile sînt așa, și nimeni n-o poate tăgădui, dați-mi voie să mai apăr încă o dată, ca și la început, pe oamenii acelei lumi cari a dispărut și cari are dreptul la tot respectul nostru.

Onorată Cameră, sînt multe feluri de a prezenta o chestiune, de a o înțelege, de a o lămuri spre a o înfățișa apoi altuia. Este un fel care străbate prin personalitatea și interesul fiecăruia la chestiune, și un alt fel care, înlăturînd personalitatea fiecăruia, răzbate imediat în însuși miezul acestei chestiuni. Dacă luăm chestiunea drepturilor electorale și de stăpînire a pămîntului ale țaranilor astăzi prin latura personală, a noastră. Nu ne vom înțelege niciodată, fiindcă nu vom pricepe nici unii, nici alții, cei ce sînt de ieri și cei ce vor să fie de mîine, un lucru elementar: că între trecutul care s-a năruit și între viitorul care n-a apărut încă, trecut plin de amintiri care sînt uneori rele, viitor plin de lucruri cari nu s-au deslușit încă, există un prezent, și noi trăim în acest prezent, care, ca orice prezent este îngust, ca orice prezent este fără perspectivă, dar cere, orice s-ar întîmpla, înfăptuirea imediată a unui lucru, întreg sau neîntreg.

Și, privind chestiunea în ea însăși, cu marginile ei înguste de timp, trebuie să ajungem la părerea care s-a exprimat aici și de alții, cu aceeași silință dureroasă de a înlătura de la dinșii bănuiala că au cedat altor motive decît supunerii la o necesitate pe care nu ei au creat-o, pe care nu ei sînt în măsură astăzi s-o înlătore. Ținînd seamă de împrejurări, ajunge cineva la această convingere, că date fiind forțele politice de cari România dispune astăzi, dată fiind lipsa unei opinii publice, care nu ne poate înconjura astăzi, nici cu criticile, nici cu aprobările ei, și nu poate judeca nici una din manifestările noastre, ci le lasă pe toate, și pe cele de opoziție, și pe cele de aprobare, să se zbată ușor la suprafață, fără nici

un răsunset în sufletul acestui popor, dată fiind voința curată de sus, date fiind așteptările de jos, cari cer nerăbdător, imediat, ceva, nu ca plată, ci ca act de respect pentru dreptul acelor cari se jertfesc pentru țară, date fiind aceste lucruri, am primi și altceva. Dacă providența ar fi fost mai puțin îndurătoare pentru noi, am primi, o spun hotărit, și mai puțin decît ceea ce forțele politice de ieri oferă acestui popor pentru a satisface setea sa de dreptate și nevoia sa de viață.

Ne ziceți unii din d-voastre de ce nu se pleacă de la principii, și întrebarea aceasta ar putea-o adresa mai curînd oamenii cari, dacă au un rost în viața publică, au numai rostul unor cugetători, cari, firește, neconținut caută principii, cum o facem noi, profesorii.

Da, noi înainte de toți am avea dreptul să cerem principii; noi înainte de toți ar trebui să spunem așa, căci logica este o cerință a trecutului nostru întreg, este un obicei al muncii noastre intelectuale, o datorie în studierea științei noastre, un element pe care l-am împrumutat prin contactul nostru cu ceea ce omenirea a avut mai frumos, mai înalt și mai generos în decursul timpurilor. Noi, dar, trebuia să cerem ca lucrurile cele mari să fie sprijinite pe principii și dezvoltate după o logică perfectă, din care va deriva pe urmă, neapărat, și forma armonică, elegantă, a cărei lipsă o regretă d. Matei Cantacuzino cu atîta dreptate.

Dar aceste acuzații s-au adus cu sinceritate? Prin practica întregă a cărților în mijlocul cărora am trăit, a izvoarelor cari mi-au vorbit, a vieților care mi-au fost destăinuite prin ceea ce au scris oamenii de odinioară, în sinceritatea lor de fiecare clipă, pe aceia cari sînt din alte vremuri, îi cunosc din tot ce au vorbit, fiindcă pot umbla prin toate hîrțile lor, pe cînd din societatea noastră de astăzi eu cunosc pe oameni numai din hîrțile pe cari binevoiesc sau să ni le prezinte sau să ne facă aluzie la ele. Da, cînd zici de un om de odinioară că a fost sincer, o zici fiindcă nimic din cugetarea și din gîndirea lui nu ți-a scăpat. Dar ce pot zice de oamenii de astăzi eu, cînd știu că sincerii cei mari ai unei epoci au devenit adeseori, pentru cine a cercetat izvoarele, tocmai cei mai lipsiți de sinceritate, și tocmai aceia cari au fost acuzați de lipsă de sinceritate au ieșit luminoși în gîndul lor curat înaintea urmașilor, cari au avut toate mijloacele de a-i judeca?

Lăsînd aceasta însă, pe baza unei lungi experiențe personale care se poate avea după o grea viață de cercetări a izvoarelor lumii trecute, s-a desfăcut pentru mine o credință, pe care v-o împărtășesc și d-voastre.

Onorată Cameră, nu voi zice: prieteni și adversari; eu nu văd aici decît români cari ne zbuciumăm cu toții, cari căutăm mijloacele cele mai potrivite ca să ieșim mai bine din grozăvia ce ne-a cuprins pe toți. Vă zic d-voastre: români, prieteni ai cauzei românești, ajutători ai unei opere comune, care trebuie să iasă cît se poate mai deplină din dezbaterile noastre, că nu se poate să ai o reformă de principii decît pe două căi: una, pe care n-o am și n-am mijlocul de a avea, și alta pe care unii o vor, poate, dar cunosc și oameni cari o pot și nu vor să o ia.

Cea dintii cale este ca o societate întreagă să fie pătrunsă de dreptatea unor anumite revendicațiuni; să nu existe un singur om care să privească o anume problemă sub latura intereselor sale personale, și nu sub latura dreptății însăși, a caracterului neapărat, sacru al acelei opere.

La 1789 de ce s-au făcut lucrurile acelea mari? Pentru că, pe urma unei culturi care a străbătut toate păturile, nu era un singur membru al societății franceze care să nu fie de părere, pînă la acel nenorocit rege pe care această convingere l-a dus la capătul tragic al vieții sale, nu era unul care să nu fie convins că vechiul regim a pierit și că un nou regim trebuie să se stabilească pe baza unor concepții filozofice de o logică perfectă.

La noi, cultură răspîndită pretutindeni, călăuzită de aceleași tendințe, înduioșată de aceleași sentimente? Cultura gazetelor de ieri, pline numai de insultele nemernice ale nerușinării străinilor, cu adepții lor din țară? Cultura aceea papagalicească pe care o răspîndea o școală de forme, din ce în ce mai mult fără nimic din munca creatoare a vieții unui popor? Cultura aceasta să ne fi străbătut inimile? Să facă reforme de principii aceia cari au învățat la Berlin și în orașele Germaniei, ca să rămînă acum să-și facă economia politică și studiile lor de drept constituțional la picioarele nemților, bulgarilor, turcilor și ungurilor din București? Aceia cari, ucenici ai altei culturi, însuflețită în adevăr de un nobil ideal uman, au învățat numai lucruri care nu ating nevoile societății noastre, împrumutînd teorii, principii, dar uitînd puțin cele ce se țin de

această ființă națională a noastră, amenințată și nenorocită? Aceia care au ieșit din liceele și universitățile noastre, dar cari nu erau totdeauna în stare să dea a doua ediție a cărții celei mai iubite, să întrețină un curent de cultură populară? Noi și toți aceia cari sînt în jurul nostru, sîntem oare așa de pătrunși de anume principii, încît este de ajuns să enunțe cineva aceste principii pentru ca toate interesele, cît de scumpe, ale unuia și altuia să cadă la picioarele lor și toată lumea să aclame?

Este aceasta situațiunea sufletească, morală a societății noastre? Nu. Și cînd o societate nu este adînc pătrunsă, în fiecare din membrii săi, că este ceva mai presus de interesele personale, de interesele de partid, de interesele de clasă, această societate nu e vrednică să facă o reformă de principii. Și astăzi noi nu sîntem vrednici să facem această reformă.

Oricît vom discuta, nu ne vom înțelege; cu cît vom discuta mai mult, cu atîta ne vom înțelege mai puțin. Cu atîta urile se vor înverșuna, cu atîta neînțelegerile, fără valoare morală vor fi mai multe. Lumea care ne înconjoară, care ne așteaptă, care ne-ar impune o hotărîre, pe care trebuie s-o înțelegem, lumea aceea, care poate da și sancțiuni, va cere o sancțiune mai grea decît toate celelalte: sancțiunea împotriva discordiei noastre, a celor puțini, și sancțiunea împotriva uitării lor, a celor mulți.

Iar dacă e vorba de calea cealaltă, ea este ușoară. O știu, dar n-o voi. Și vreau să văd omul care ar veni astăzi și ar spune: sînt capabil. fie și pentru un ideal de dreptate, să mă duc să spun soldaților de pe front, să spun oamenilor cari mor de boli și de foame în sate, să insult mizeria unora, să slăbesc vitejia altora și, vorbindu-le de mișcările violente prin cari o societate este în stare să îndeplinească o operă întregă! Eu nu-mi iau pe suflet acest lucru. Fiindcă s-a vorbit de presa blîndă, iertătoare, ei bine, orice s-ar zice astăzi, în credința că viitorul va ține seamă de tot ce s-a mișcat în sufletul meu, nici chiar presa de critică și ațîțare nu vreau să o dau. Nu mă dau în lături înaintea oricărei acuzații, înaintea oricărei calomnii contra mea, dar din buzele mele ca și din condeiul meu nu va ieși, cînd tremură pămîntul sub bătaia tunului dușman, un singur cuvînt care să crească ura dintre noi.

Voi și eu reforma cea mare, și știu bine că ea va fi făcută. Și iată de ce se va face, fiindcă scurtă vedere tre-

buie să mai aibă omul care crede că o chestiune o poți porni dumneata, din orice și cu oricâte restricțiuni ar fi, fără să meargă ea însăși de la sine, chiar și împotriva dumitale care ai încerca s-o oprești în mersul ei fatal. Și reforme totale, depline să nu credeți că aparțin unei singure epoci; sînt chestiuni care rămîn totdeauna deschise în mijlocul unui popor și la care fiecare generație contribuie, măcar prin măsurile acelea cari deschid drum liber dezvoltării prin sine a lucrurilor. Aceasta e și cazul chestiunii rurale la noi, cu toate consecințele ei electorale, cu toate „reforme” în acest domeniu, care pot avea o însemnătate, nu legală, ci morală, căci și sincera alegere a Colegii restrînse eu o prefer celor mai larg deschise Colegii, al căror rezultat s-ar falsifica.

Știu că este cineva care ne va da alegeri libere [...], omul însuși căruia îi vom fi dat azi dreptul de a hotărî asupra soartei noastre. Căci noi vorbim în afară de poporul românesc care ne vede, dar nu ne poate ajuta pe unii, și nu se poate apăra de alții, și care nici nu se poate uita acum prea des la noi.

Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutătoare pentru dînsa: chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare, a răzbunării în contra acelor cari au umilit un neam nedepins a pleca fruntea înaintea nimănuia. Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului României de a se impune ca stăpînă în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit, l-a fructificat prin munca ei și l-a adăpat cu sudorile și singele ei și ale străbunilor.

Cînd ei, ostașii, vor veni de acolo de unde sînt, vor lua chestiunea aceasta de azi asupra lor. Ce? Noi sîntem unici și marii hotărîtori, la cari generațiile viitoare se vor uita cu adînc respect? Vor comanda ele statui pentru noi? Vor strica marmora pentru pedestalul picioarelor slabe ale unei generații care nu știu cît este de morală, dar eroică, fără îndoială, nu este?

Ce sîntem noi? Noi sîntem doar crainicul care merge înainte de anunța că vine Neamul care se pregătește! Întors de la luptă, acesta va veni și va hotărî.

Că va hotărî mai mult sau va hotărî mai puțin, că va hotărî într-o formă sau va hotărî în altă formă, cine știe! Un singur lucru îl știu: că singurele hotărîri pe cari ni-

meni nu le poate ataca și critica sînt hotărîrile pe care le ia un neam întreg ca să-și deschidă calea lui.

Dacă aș fi în vremuri obișnuite, aș asemăna ce voim și putem să facem azi cu picătura de apă pusă pe buzele rănitului de pe cîmpul de luptă, înainte de a i se da îngrijirile cele mari la care-și are dreptul. Dar nu vreau să amestec această icoană tristă de cădere a ostașului care a luptat, ci vreau să ridic înaintea noastră o alta. Vă aduceți aminte cînd, în vechile legende, se lua voinicul în brațe cu dușmanul și, dacă aceasta părea mai puternic, pentru a-și înzeci puterile, luptătorul se îndrepta către femeea iubită, care se găsea lîngă dînsul, și îi zicea: strînge-mi briul ca să-l dobor.

Ce facem azi, e numai fapta iubitoare de a strînge briul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe.

„Judecați realitățile așa cum sînt...”^{“*“}

13 iunie 1917

Nu voi reveni asupra unei declarații pe care am făcut-o în cursul discuțiunii generale și care sînt sigur că este aprobată de cea mai mare parte din colegii mei. Dar propunerea aceasta ar avea înaintea sa necesitatea în stăpînirea căreia ne găsim — nu vreau să zic altceva și nu vreau să precizez de ce natură este această necesitate. Mă îndrept însă către aceia cari au realizat înțelegerea pentru a le spune că, dacă vor ca, în reforma care se face acum, să treacă peste acea piedică ce s-a găsit înaintea noastră de la început și pînă acum, și dacă înțeleg că reforma pe care o dăm acum țării să ajungă la liberarea alegătorilor, la putința lor de a-și face datoria deplină, neîncătușați, nesupuși nici unei nevoi de a le falsifica voința, trebuie să înlăturăm acea specificare care nu e de nici o necesitate măcar pentru textul constituțional care ni se supune: reprezentarea minorităților, deci scrutinul pe listă.

Și voi adăuga un argument — unul singur — la cele aduse pînă acum contra scrutinului pe listă. Scrutinul pe listă s-a introdus în anume țări din anumite nevoi. Noi, însă, nu numai că n-avem nevoie să ținem seamă de acele interese naționale de cari se ține seamă în țările unde s-a introdus acest scrutin, dar avem tocmai interese contrare, interese cari s-ar lovi prin menținerea scrutinului pe listă. Scrutinul pe listă a fost propus în Franța pentru a împiedica anume agitațiuni pe care le cunoaștem cu toții

* Intervenție în ultima ședință a Parlamentului din sesiunea extraordinară 1916—1917, în cadrul discuției pe articole a legilor de reforme electorală și agrară.

și cari ar fi putut să aducă sfărîmarea regimului republican prin încurajarea unor anumiți aventurieri. Prin urmare, măsura aceasta s-a propus acolo, în Franța, pentru a consolida un regim, dar la noi nu e deloc această necesitate; la noi nu numai că este o solidaritate sub raportul electoral, dar la noi a fost pînă acum o tiranie chiar sub raportul electoral; noi n-avem să ne temem de personalități care ar sfărîma organizațiunile ieșite din voința unui popor întreg, ci avem să ne temem de puțința de a împiedica voința unui popor de a crea viața care-i convine în adevăr.

Nu vreau prin observațiunile mele să adaug la nemulțumirea care există din motive pentru care nu sîntem vinovați toți și poate nici unul în conștiința lui, dar atrag atențiunea foarte hotărît asupra faptului că, dacă d-voastre, sub forma așa de atrăgătoare a reprezentării minorităților voiți să introduceți tirania scrutinului pe listă, se va întîmpla aceasta: se va crea în țară o neputință absolută de a dezvolta mai multă libertate în viața publică prin Cameră. Și atunci, fiindcă Senatului îi veți da un alt sistem de alegere, veți smulge viața din Cameră și o veți îngămădi în Senat.

În Senat se va duce viața reală, pentru ca să scape cineva de sub această tiranie dublă: a numărului mare și a neputinței de a moraliza spre libertate acest număr mare. Și-atunci veți da spectacolul curios al unei adunări naționale compuse dintr-o Cameră aleasă prin sufragiul universal, în care însă nu adevărata voință a națiunii se va putea manifesta, și dintr-un Senat care nu va fi ales în aceleași forme largi ca și Camera, dar în care notabilitățile naționale, oamenii pe cari poporul îi iubește și prin cari vede dezvoltîndu-se viitorul său, vor găsi locul pe care nu le-au găsit în Cameră.

D-voastre o înțelegeți și noi toți o înțelegem, și, chiar fără să fi spus eu aceasta, ați fi înțeles că așa este. Și credeți că nu vă veți face un bun serviciu astfel, nu cîștigînd țara cea nouă prin păstrarea acestui mijloc de impunere, ci tocmai ridicînd conștiința cea nouă a țării împotriva întregii vieți politice care se va dezvolta de acum înainte pe această bază. Să faceți o reformă simpatică; nu vă temeți de fantome! Nu vă temeți de fantome, ci judecați realitățile așa cum sînt. Dați voie alegătorilor să aleagă din mijlocul puterilor de care țara dispune în acest moment nu oameni impuși, ci oameni voiți; nu oameni în-

cătușați, ci oameni cari să fie liberi să întemeieze ei formele politice noi.

Să nu ne spuie nimeni că legăturile de astăzi vor dura; alte legături vor trebui să se formeze mâine. Dacă impuneți forma aceasta a sufragiului pe listă, veți sili să se adune împreună oameni cari n-au nimic comun, pentru a se putea opune tiraniei unor anume liste. Prin urmare, în loc să lămurii viața politică, veți fi contribuit la creșterea confuziunii dintr-însa.

Vă rog pe d-voastre, care puteți hotări, să țineți seamă de toate spusele mele și să credeți că în ce am spus nu e deloc temerea cuiva care mâine s-ar putea găsi înaintea imposibilității de a se alege, pentru că orice veți face, eu tot mă voi alege, ci numai dorința de a fi folositor țării. Prin urmare nu vorbesc în interesul meu personal.

Sacrificînd o formă antipatică, lăsînd discuțiunea acestui punct întreg împreună cu discuțiunea altor modalități din legea electorală, dați voie și lumii să se gîndească adînc și fundamental pînă la venirea legii asupra formei celei mai potrivite de a reprezenta voința națională.

Cuprins

Introducere	7
ANTOLOGIE	
„Menirea mea de deputat democrat-independent...”	77
„Adevărul, așa cum îl văd și cum îl simt eu...”	94
„Veacul acesta este veacul democrației...”	122
„Un timp cînd noi trebuie să ne hotărîm a rupe cu rutina...”	144
„Casa rurală... care nu e nici caldă, nici rece, nici albă, nici neagră...”	155
„Să restituim Teatrul Național misiunii sale firești...”	167
„O sumă de jucărele foarte frumoase, foarte plăcute, foarte noi, dar care nu satisfac...”	183
„Un asemenea proiect de lege, într-un asemenea moment, nu ne trebuie...”	203
„Care să fie cauza?”	206
„Împotriva Constituțiunii, împotriva libertăților elementare în orice societate modernă...”	225
„Domnilor, n-ați lucrat niciodată cu seriozitatea trebuincioasă...”	234
„Ca să însemnăm ceva în această lume răsăriteană...”	247
„M-am simțit dator...”	261
„Chestiunea nu privește numai luptele dintre partide...”	277
„Avem nevoie de o organizație sănătoasă, de o națiune	

unită, de o națiune mulțumită..."	290
„Să ne gândim înainte de toate că aparținem unui neam..."	301
„Nimic nu e mai respectabil decât mișcarea spontană a mulțimilor..."	323
„Pentru a căpăta dreptul nostru întreg..."	347
„Dreptul de a hotărî asupra soartei noastre..."	355
„Judecați realitățile așa cum sînt..."	367

Redactor: MARIA ELENA SIMIONESCU

Tehnoredactor: MARIANA RĂDULESCU

Format: 16/54×84. Coli editură: 21,99. Coli tipar: 23,25.

Bun de tipar: 23 februarie 1981. Apărut: martie 1981.

Comanda nr. 8878/395

Intreprinderea Poligrafică Cluj, B-dul Lenin nr. 146

Municipiul Cluj-Napoca

Republica Socialistă România